І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 339.92

Довгань А.І.

СУЧАСНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядається сучасний стан світової туристичної галузі, аналізуються основні тенденції та перспективи розвитку міжнародного туризму. Розглянуто умови і особливості розвитку міжнародного туризму та його найбільш пріоритетні напрями у регіональному розрізі.

В статье рассматривается современное состояние мировой туристической отрасли, анализируются основные тенденции и перспективы развития международного туризма. Рассмотрены условия и особенности развития международного туризма и его наиболее приоритетные направления в региональном аспекте.

The article discusses the current state of the global tourism industry, analyzes the main trends and prospects of international tourism. The basic conditions and peculiarities of international tourism and its most priorities in the regional aspect.

Постановка проблеми. Кінець XX та початок XXI ст. характеризуються глибокими глобальними змінами в світовій економіці і міжнародних відносинах. Відбувається зміцнення усестороннього співробітництва країн Європи, Америки, Азії, поглиблюються інтеграційні процеси, розширюються економічні, політичні, торгові, культурні та науково-технічні зв'язки між ними. Важливою складовою цих процесів є міжнародні туристичні зв'язки, вплив яких на світове господарство і міжнародні відносини постійно зростає. Швидке зростання туристичного руху, його комплексний характер і все більший вплив на різні сторони життя сучасного суспільства обумовлюють необхідність теоретичного вивчення і узагальнення складних і різноманітних процесів, що характеризують міжнародні туристичні зв'язки.

Туризм на початку XXI століття став однією з найважливіших та найбільш динамічною галуззю світового господарства. Він сьогодні є важливим напрямом соціально-економічного та культурно-побутового життя багатьох держав та регіонів світу. Сучасна туристична індустрія займає важливе місце у міжнародних економічних зв’язках та впливає на розвиток економіки окремих країн та світового господарства вцілому. За статистичними даними на долю міжнародного туризму припадає 9-10% світового ВВП та близько 7% загального світового експорту, а кількість туристів, що здійснили подорож у інші країни в 2012 р. перевищила 1 млрд. осіб. Туризм як експортна категорія посідає п’яте місце в світовому експорті товарів та послуг поступаючись лише експорту палива, хімікатів,

продуктів харчування та автомобільної промисловості, і в той же час – перше місце в багатьох країнах, що розвиваються [4]. Все це є причиною того, що сучасний міжнародний туризм є важливим об'єктом у наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій***.** У науковій і методичній літературі питанням розвитку світового та вітчизняного ринків туристичних послуг, сучасного стану та особливостей функціонування, визначенню основних тенденцій і перспектив розвитку міжнародного туризму приділяється значна увага. Дослідження з даної проблеми знайшли відображення у наукових працях вітчизняних (О.Бейдик, Л.Гонтаржевська, Ю.Забалдіна, Р.Заблоцька, В.Кифяк, О.Любіцева, Г.Михайліченко, А.Румянцев, С.Соколенко, Т.Ткаченко та ін.) і зарубіжних (А.Александрова, І.Балабанов, В.Гуляєв, В.Квартальнов, В.Сенін, А.Чудновський, Р.Бартон, Р.Браймер, Ф.Котлер, Г.Харріс) вчених. Зазначені автори розглядали питання теоретичних та практичних механізмів впливу чинників та факторів сучасного глобалізованого середовища на характер та масштаби розвитку міжнародного туризму, сутність змін, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг. Проте, на нашу думку, саме дослідження основних тенденцій та перспектив розвитку міжнародного туризму як важливого чинника формування та розвитку світового господарського комплексу дозволить системно та цілісно розглядати дане питання. Виходячи з цього, потребують подальшого дослідження сучасний стан та перспективи розвитку міжнародного ринку туристичних послуг, новітні тенденції, як необхідна умова ефективного включення України у міжнародний ринок туристичних послуг, зважаючи на те, що туризм може стати одним з провідних напрямів соціально-економічного розвитку нашої держави.

Метою даної статті є проведення аналізу основних тенденцій, сучасного стану та перспектив розвитку міжнародного туризму у світі, а також прогнозування змін на ринку туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Зміни в житті сучасного суспільства, викликані бурхливим науково-технічним та соціально-економічним прогресом суттєво трансформували осмислення місця міжнародних економічних відносин та туристичної галузі як однієї з вагомих складових даних відносин. Зростаюча роль і вага рекреаційної економічної діяльності потребує детального вивчення стану, тенденцій та перспектив розвитку. І, перш ніж проводити аналіз основних тенденцій розвитку міжнародного туризму, варто охарактеризувати сучасний стан галузі.

Туристична індустрія сьогодні являє собою складну систему, до якої входять власне туристичний продукт (послуга, тур); споживачі туристичного продукту та відповідних послуг; об'єкти туристичної галузі – фірми, що створюють і поширюють тур продукт (туроператори, турагенти), заклади та підприємства, що надають послуги з розміщення, харчування, перевезення; державні органи управління туристичною

галуззю, навчальні та наукові заклади. Також, з розвитком та ускладненням організаційних процесів до індустрії туризму залучено підприємства торгівлі, страхові компанії, банки, підприємства зв'язку тощо. Типовими супутніми суб'єктами туристичної індустрії є рекламно-інформаційні компанії, візові організації, підприємства сувенірного бізнесу, спортивних товарів та товарів для відпочинку, індустрії розваг, компаній, що виготовляють та реалізують туристичний одяг, літературу, фототовари тощо.

Особливістю сучасного міжнародного туризму є те, ця галузь є важливою ланкою світового господарського комплексу. За економічними показниками він займає важливе місце в структурі ВВП та зайнятості населення. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) частка туризму у світовому ВВП, з урахуванням мультиплікаційного ефекту, складає 9,4%. Даний показник є співставним з такими високодоходними галузями як нафтодобування та нафтопереробна промисловість. Для окремих країн туризм є головною дохідною галуззю, яка залучає до бюджету понад 50% коштів Наприклад, острівні країни: Макао (89,5%), Антигуа і Барбуда (75,8%), Ангілья (71%), Аруба (70%), Мальдівські (61,3%), Сейшельські (54,5%) та Багамські острови (53,6%) тощо [2].

Іншим економічним показником розвитку туристичної індустрії є доходи країн від обслуговування іноземних туристів. Надходження від туристичних подорожей у світовому масштабі щорічно становлять понад 300 мільярдів доларів США. Стосовно держав, то на період 2010-2012 років ситуація наступна: лідируючі місця за даним показником займають США, Іспанія та Франція.

США займає перше місце у світі за доходами від надання послуг іноземним туристам. Так, протягом останніх трьох років країна щорічно отримує близько 110 млрд. доларів. Найбільш відвідуваними об'єктами є Тайм-сквер у Нью-Йорку (35 млн. осіб), Лас-Вегас (31 млн. осіб), меморіал Джорджа Вашингтона (24 млн. осіб). Варто зазначити, що США є другою у рейтингу країн світу за кількістю туристів, що їх відвідали.

Серед європейських країн найбільш дохідними від іноземних туристів є Іспанія та Франція. Так, в Іспанії доходи від обслуговування туристів складають понад 61 млрд. доларів США щорічно, а туризм забезпечує близько 12% ВВП країни і є найприбутковішою галуззю економіки. У Франції даний показник складає близько 56 млрд. доларів США, а за статистикою відвідувань іноземцями тривалий час країна займає перше місце (79 млн. осіб).

Серед інших країн світу з високим рівнем доходності від туристичної галузі виділяють Італію (46 млрд. дол. США), Китай (41 млрд. дол.), Німеччину (40 млрд. дол.) та Велику Британію (36 млрд. дол.). Стосовно Китаю, то варто відмітити значний туристичний потенціал цієї країни. З урахуванням досить низького середнього рівня цін на обслуговування

туристів даний показник є значним. Якщо у 1980-90 рр. Китай відвідувало близько 250 тис. осіб щорічно, то у 2012 році ця цифра сягнула 50 млн.

Столицю Великої Британії місто Лондон щорічно відвідує близько 15 млн. осіб. Це один з найвищих показників у світі. А всього в цю країну щорічно відвідує понад 30 млн. туристів. Серед інших країн можна виділити Австралійський Союз (25 млрд. дол. США), Туреччину (22 млрд. дол.) та Австрію (21,8 млрд. дол.) (табл. 1) [5].

Таблиця 1.

Країни-лідери за відвідуваннями туристів та доходами від міжнародного туризму

Країна	1995 р.		2000 р.		2005 р.		2012 р.	
	туристичні прибуття, млн. чол.	доходи від туризму, млрд. дол.	туристичні прибуття, млн. чол.	доходи від туризму, млрд. дол.	туристичні прибуття, млн. чол.	доходи від туризму, млрд. дол.	туристичні прибуття, млн. чол.	доходи від туризму, млрд. дол.
Світ	536	405	684	474	802	678	1035	1075
Франція	73	27	77	30	76	44	83	56
Іспанія	46	25	48	30	56	48	62	52
США	48	63	51	82	49	81	67	110
Китай	27	9	31	16	47	29	54	38
Італія	36	29	41	28	37	35	41	38
Велика Британія	23	20	23	22	28	30	32	35
Німеччина	17	18	19	19	21,5	30	24	35

Також варто зазначити, що у 2013 р. позиції десяти країн-лідерів за показником дохідності від туристичної галузі практично не змінилися, а у деяких держав відбулося його зростання: США (+11%), Франція (+7%), Німеччина (+6%), Велика Британія (+5%) и Гонконг (Китай) (+14%). У інших країнах позитивна динаміка зафіксована у Швеції (+17%), Японії (+33%), Республіці Корея (+14%) та Фінляндії (+16%). Серед країн з економікою, що формується найбільші темпи зростання відмічено в Таїланді (+25%), Індії (+22%), Польщі (+13%), Південній Африці (+18%), Єгипті (+14%), В'єтнамі (+18%) і Україні (+13%) [4].

Отже, міжнародний туризм це галузь яка об'єднує значну кількість підприємств, установ та організацій світового господарства, має багатомільярдний щорічний обіг коштів і для ряду країн є основною сферою господарської діяльності. Навіть економіка високорозвинутих держав світу в певній мірі залежить від туристичної діяльності. Так, в Австрії надходження від іноземного туризму дозволяють цій країні

щорічно покривати приблизно 80% дефіциту платіжного балансу по розрахункам за товари і послуги. В Італії надходження від іноземного туризму збільшують позитивне сальдо платіжного балансу на 120-130%. В Швейцарії надходження від іноземного туризму займають за своїми розмірами третє місце після доходів країни від експорту продукції машинобудівної, хімічної та фармацевтичної промисловості [3].

Туризм у наш час існує у вигляді туристичного продукту та послуг, які не можуть накопичуватися або переміщуватися і на нього сьогодні припадає близько 10% усіх споживчих витрат. Галузь також є важливою стосовно формування нових робочих місць. До роботи у ній залучено близько 140 млн. осіб: безпосередньо туризм припадає понад 75 млн. осіб, інші пов'язані з супутніми видами діяльності. Кожна дванадцята особа у світі, що відноситься до трудових ресурсів, працює у туризмі. Міжнародний туризм забезпечує зайнятість перш за все молоді та жінок в містах, а також у сільській місцевості.

Іншою особливістю сучасного міжнародного туризму є те, що відбувається трансформація вікових характеристик споживачів туристичного продукту. Ще у кінці XX ст. основний контингент туристів, які здійснюють зовнішні подорожі був представлений людьми вікової категорії між 30 та 50 роками. На сьогодні, особливо у розвинутих країнах світу, зросли показники середньої тривалості життя, економічного добробуту, соціальних гарантій людей похилого віку, що призвело до збільшення частки мандрівників віком 60-70 років. Поряд з цим відмічається ще одна тенденція: впродовж останнього десятиліття відбувається зростання частки молоді віком 16-18 років у загальній структурі користувачів туристичними послугами, а також збільшення кількості туристичних компаній, що спеціалізуються на молодіжному туризмі.

Сучасний міжнародний туризм характеризується зміною частки користувачів масового (конвеєрного) та індивідуального туристичного продукту. Так масові та групові форми туристичного споживання складають лише 20-30% від загального числа туристів. 70-80% - це індивідуальні туристи, які здійснюють зарубіжні поїздки за самостійно розробленим маршрутом, або індивідуальним пекидж-туром. Дане співвідношення в останні роки змінюється у сторону першої категорії, що пов'язується з особливостями формування відпускного періоду, збільшенням пропозиції та зменшення вартості на ринку чартерних перевезень, підвищеною зацікавленістю туристичних операторів у наданні стандартизованих послуг, збільшенням чисельністю співробітників у масовому туризмі тощо.

Характерною особливістю сучасного туризму є збільшення частки мандрівок з метою рекреаційного туризму у порівнянні з іншими видами. Так, якщо у 70-80-х роках XX ст. на ринку туристичних послуг переважав діловий, науковий та освітній туризм, то тепер співвідношення змінилося у

бік рекреаційного туризму. Близько 60% туристів мандрують з пізнавальною метою та для відпочинку і лише 40% – з метою ділових стосунків.

На початку XXI ст. виникла тенденція до збільшення тривалості мандрівки та кількості подорожей протягом року. У даному питання чітко прослідковуються вікові особливості туристів. Так, довготривалі мандрівки здійснюються переважно людьми похилого віку. А зростання короткотермінових (3-4 доби) туристичних поїздок пояснюється попитом на них у молоді, щоб не допускати тривалих перерв у роботі. Спостерігається також і зростання мобільності населення.

І загальною рисою сучасного туризму є збільшення вимог до сервісу під час туристичної подорожі. Чим частіше здійснюються мандрівки, тим більші вимоги до сервісу, якості послуг закладів розміщення, харчування та розваг [7].

Стосовно характеристики тенденцій та перспектив розвитку міжнародного туризму, то важливе місце у цьому має прогнозування, що здійснюється провідними світовими туристичними організаціями. Створення довгострокових прогнозів функціонування галузі має істотний потенціал для подальшого її розвитку. Одним з останніх таких досліджень є оновлений довгостроковий прогноз і оцінка розвитку туризму протягом двох наступних десятиліть: 2010-2030 рр. За прогнозами спеціалістів ЮНВТО, враховуючи аналіз соціальних, політичних економічних, екологічних та технологічних чинників, кількісні показники, що характеризують туристичну галузь будуть зростати. Так, у зазначений період прогнозована кількість міжнародних туристів у світі збільшуватиметься у середньому на 3,3 % за рік. Проте з часом темпи зростання будуть поступово зменшуватись з 3,8 % в 2012 р. до 2,9 % у 2030 р.. Виражаючи ці дані в абсолютних показниках, зазначимо, що кількість туристів за даний період збільшиться приблизно на 43 млн. осіб, у порівнянні з 28 млн. осіб протягом 1995-2010 рр. За даних темпів зростання кількості міжнародних туристів їх очікувана кількість досягне 1,4 млрд. осіб до 2020 р. і 1,8 млрд. в 2030 р. [4].

Характеризуючи показники розвитку туристичної галузі в регіонах світу можна зазначити, що найбільше зростання буде зафіксовано в Азії та Тихоокеанському регіоні, де кількість прибулих збільшиться на 331 млн. осіб і досягне 535 млн. у 2030 р. (4,9% на рік). Значне зростання кількості міжнародних туристів очікується і на Близькому Сході та в Африці. За прогнозованими даним зростання кількісних показників очікується більш ніж в два рази, з 61 млн. осіб до 149 млн., та з 50 млн. до 134 млн. відповідно. У країнах Європи (від 475 млн. до 744 млн.) і Північної та Південної Америки (від 150 млн. до 248 млн.) кількість туристів зростатиме дещо нижчими темпами (рис. 1).

Аналіз показує що Європа залишиться найбільшим у світі туристичним центром, проте вона поступово втрачає свою частку на

ринку. Причиною є те, що хоча тут і відбувається економічне зростання, але більш повільними темпами у порівнянні з іншими регіонами: на період 2000-2020 темпи зростання у Європі передбачаються на рівні 3% щорічно, тоді як інші регіонах світу, таких як Східна і Південна Азія, Тихоокеанський будуть зростати в даний період на 6,5% і 6,2% відповідно.

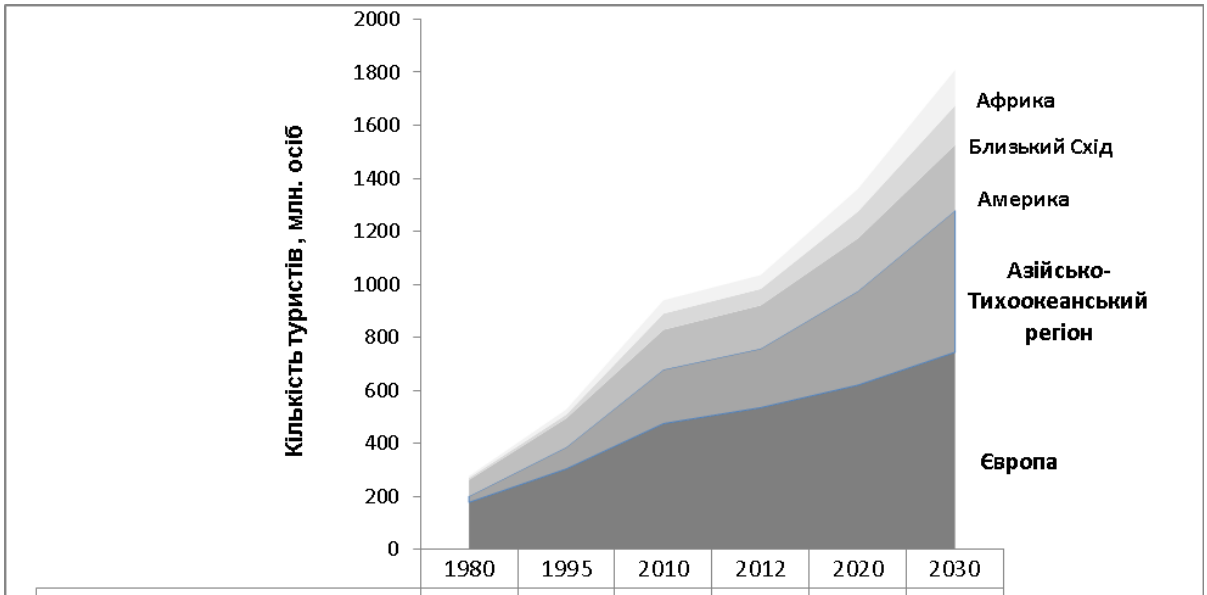

	1980	1995	2010	2012	2020	2030
Африка	7	19	50	52	85	134
Близький Схід	7	14	61	62	101	148
Америка	62	109	150	163	199	248
Азійсько-Тихоокеанський регіон	23	82	204	223	355	535
Європа	178	304	475	535	620	744

Рис.1 Динаміка чисельності міжнародних туристів

Висновок. В умовах глобалізації та трансформації світового господарства у кінці XX і початку XXI ст., формування глобального ресурсного, інформаційного, споживчого ринків та переходу розвинених країн до постіндустріальної моделі розвитку міжнародний ринок туристичних послуг виступає вагомим чинником стрімкого розвитку світової економіки. Туризм є складовою частиною і рушійною силою розвитку інших галузей господарства та одним з вирішальних чинників соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються, країн з перехідною економікою і найменш розвинених країн світу. Сфера послуг перетворюється на один із головних сегментів світового ринку, де важливе місце займають туристичні послуги. Значення туризму у міжнародній економічній діяльності постійно зростає, а сам ринок набуває нових тенденцій та особливостей, впливаючи на рівень життя населення, торгівлю, транспорт та зв'язок, сільське господарство і будівництво. Процеси глобалізації на туристичному ринку характеризуються зміною технологій, модернізацією туристичної інфраструктури, інтернаціоналізацією ділової активності та створенням нових механізмів

регулювання. Важливим є аналіз сучасного стану туристичної галузі, а також виявлення основних тенденцій з метою адаптації національних ринків до вимог глобалізованого світу.

Використані джерела:
1.Міжнародний туризм [Електронний ресурс]: webeconomy. – Режим доступу: http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=977&type=news. – Заголовок з екрану.
2.Десять країн - лідерів туристичного ринку [Електронний ресурс]: RosInvest http://rosinvest.com/acolumn/blog/turizm_i_otdih/367.html. – Заголовок з екрану.
3. Школа І.М. Розвиток міжнародного туризму в Україні / І.М. Школа, В.С. Григорків, В.Ф. Кифяк. – Чернівці: "Рута". – 1997. – 342 с.
4.В 2012 году доходы от международного туризма выросли на 4% [Електронний ресурс]: unwto. – Режим доступу: http://media.unwto.org/ru/press-release/2013-05-15/v-2012-godu-dokhody-ot-mezhdunarodnogo-turizma-vyrosli-na-4. – Заголовок з екрану.
5. Міжнародний туризм зберігає імпульс, незважаючи на труднощі [Електронний ресурс]: unwto. – Режим доступу: http://media.unwto.org/ru/newsletters. – Заголовок з екрану.
6. Костина К.В. Сучасні тенденції розвитку міжнародних туристичних ринків / К.В. Костина // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі. – 2006. - №4 (32).- С.148-157.
7.Полещук Н.И. Основные тенденции развития международного туризма / Н.И.Полещук // Научный сборник Белорусского государственного университета. – 2012. – Выпуск III. – С. 176-179.

УДК 338.483 (7/8+94)

Бейдик О.О., Сировець С.Ю.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИХ МЕЗОРАЙОНІВ «КАНАДА ТА США» І «АВСТРАЛІЯ ТА НОВА ЗЕЛАНДІЯ»

Проведено порівняльну характеристику рекреаційно-туристських мезорайонів «Канада та США» і «Австралія та Нова Зеландія», запропоновано ряд принципових моніторингових структурно-логічних моделей оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів.

Ключові слова: об'єкти Всесвітнього надбання, специфіка ресурсно-туристського простору, геополітичні перспективи, структурно-логічна модель, чинники розвитку рекреації.

Проведена сравнительная характеристика рекреационно-туристских мезорайонов «Канада и США» и «Австралия и Новая Зеландия», предложен ряд принципиальных мониторинговых структурно-логических моделей оценки факторов развития рекреационно-туристских комплексов.

Ключевые слова: объекты Всемирного наследия, специфика ресурсно-туристского пространства, геополитические перспективы, структурно-логическая модель, факторы развития рекреации.

A comparative description of the recreational and tourist mezoregion «Canada and the United States» and «Australia and New Zealand» suggested a number of basic monitoring of structural and logical valuation factors for the development of recreational and tourist facilities.

Keywords: World Heritage sites, specific resource and tourist area, geopolitical perspective, structural and logical model, the factors of recreation.

Постановка проблеми. Публікація продовжує реалізацію проекту комплексної характеристики рекреаційно-туристських мезарайонів світу [1-3].

Геополітичний і ресурсно-рекреаційний спектр кожного мезорайону або пари, яка обирається для порівняльної харектиристики, містить ті чи інші «кольори» та специфічні аспекти, які можуть бути цікавими як теоретично, так і для України. Країнознавчі характеристики, зберігаючі в своїй основі постійний, незмінний і обов'язковий каркас, можуть містити і певні модифікації (країнознавчі характеристики Миколи Баранського, Володимира Максаковського, Віктора Юрківського, Івана Дахна, Елізе Реклю, «дорожні враження та емоції» Зікмунда і Ганзелки, Рібара і Гейми, які в Україні та Росії продовжують Максим Цвєлєньєв та брати Борзенко, геополітичні країнознавчі репортажі Володимира Дунаєва, Валентина Зоріна, Олександра Кавєрзнєва, Андрія Цаплієнка, туристсько-країнознавчі замальовки Ігоря Захаренка, Віктора Пінчука). Таким чином, варіанти і модифікації країнознавчої характеристики території перебувають у постійному діалектичному розвитку.

Мета статті – розвиток уявлень про країнознавчу характеристику території (країна, мезорайон, вузол, комплекс). Ключовим моментом реалізації мети є: а) виклад країнознавчої характеристики (на прикладі рекреаційно-туристських мезорайонів); б) пропозиція уніфікованих схем характеристик рекреаційно-туристських мезорайонів та вузлів (уявлення про останню посилено структурно-логічними моделями); в) порівняльна характеристика рекреаційно-туристських мезорайонів *«Канада та США» і «Австралія та Нова Зеландія»*

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що геополітична ситуація є вирішальним чинником, який визначає туристську політику держави, характер туристських потоків та надходжень від туризму, нижче наведено геополітично акцентовану структуру характеристики мезорайону, стислу і спрощену характеристику двох ключових мезорайонів країн «переселенського капіталу» та моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських вузлів (рис.1-3):

- *<u>туристсько-географічна (країнознавча) характеристика мезорайону</u>:*

1) склад території (вказується загальна площа та загальна чисельність населення);

2) розташування (розглядається 6 варіантів розташування: 1) приморське (приморсько-приокеанічне, приокеанічне); 2) внутрішньоматерикове; 3) приморсько-внутрішньоматерикове (приокеанічно-внутрішньоматерикове); 4) приморсько-внутрішньоматериково-острівне (приокеанічно-внутрішньоматериково-острівне); 5) приморсько-острівне (приокеанічно-острівне); 6) острівне (вказується вихід до морів і океанів, протяжність берегової лінії);

3) коефіцієнт колоподібності;

4)тип регіонального ринку (країни-генератори або країни-донори та країни-рецепієнти), *сальдо туристського балансу, турпотоки* (напрями в'їзду–виїзду, види транспорту; вказується тип туристського ринку, види транспорту, якими прибуває основний потік туристів, сезонність туристських прибуттів);

5) специфіка ресурсно-туристського простору;

6) рекреаційні комплекси (база розміщення; об'єкти Всесвітнього надбання, опорні ланки ресурсно-рекреаційного каркасу, культурно-інформаційні системи***);***

*7) геополітичні перспективи (*а) перспективи вступу (або виходу) до військово-політичних, економічних, релігійних та інших блоків (угрупувань, союзів тощо); б) перспективи об'єднання (чи роз'єднання держави); в) перспективи зміни типу кордонів (характеристика кордонів); г) перспектики будівництва життєво важливих для держави транспортних комунікацій або зміна якості (або технічних характеристик) вже існуючих; д) розміщення (організація) нових авто-, аеропортів тощо або зміна якості (технічних характеристик) вже існуючих тощо***);***

8) туристська політика;

9) основні суспільно-політичні та екологічні проблеми.

- *спрощена характеристика мезорайонів*:

Туристський мезорайон Канада та США. Склад території: загальна площа (19,8 млн. км^{2,}), загальна чисельність населення (342 млн. осіб) Канада (17 об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) та США (21 об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) (Канада, США, самоврядовувана частина Данії – Гренландія, володіння: Франції – острови Сен-П'єр і Мікелон, Великої Британії – Бермудські острови). Загальна кількість об'єктів Всесвітнього надбання – 38. Розташування приморсько-приокеанічне, вихід до Тихого, Атлантичного, Північного Льодовитого океанів. Високорозвинений регіон, який охоплює найрозвинутіші країни переселенського капіталу.

Центри гірськолижного туризму світового значення (Денвер, Аспен, Дір-Веллі, Каньонс, Парк-Сіті, Бівер-Крік – США; Уістлер, Банфф, Монт-Тремблант, Біг-Вайт, Саншайн Віладж – Канада), центри (місця проведення) літніх (Лос-Анджелес-1984, Атланта-1996) та зимових (Лейк-Плесід-1980, Солт-Лейк-Сіті-2002, Ванкувер-2010) олімпіад, «столиця світу» і найбільший фінансовий центр – Нью-Йорк, потужними туристськіми і фінансовими центрами США також є Лос-Анджелес (Тихоокеанська біржа), Чикаго (Чикагська товарна біржа) и Філадельфія (Філадельфийська фондова біржа), а Торонто і Монреаль – найбільші фінансові і туристські центри Канади. Таким чином, основними зонами тяжіння турпотоків в зимовий період є провідні гірськолижні центри, а в літній – тихоокеанське узбережжя Каліфорнії, парки розваг Сан-

Франциско, Лос-Анджелеса, Сан-Дієго і Сан-Антоніо, атлантичне узбережжя Флориди і Гавайські острови. Регіон-донор: переважає імпорт вражень і послуг, негативно сальдо туристського балансу. Потужний відтік туристів протягом року до Західної Європи (авіатранспорт), Мексики, Південної Америки (авіаційний та автомобільний транспорт, зростає роль морського транспорту).

Туристський мезорайон Австралія та Нова Зеландія. Склад території: Австралія (19 об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) та Нова Зеландія (3 об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Розташування приморсько-приокеанічно-острівне. Загальна кількість об'єктів Всесвітнього надбання – 22.

Регіон-материк, який обіймає країни переселенського капіталу. Відчутна асиметрія в економічному розвитку Австралії та Ново Зеландії. Найбільші приморські курорти та туристські центри *Австралії* – Сідней, Голд-Кост, Брісбен, Мельбурн, Перт, Фрімантл, Дарвін, Аліс-Спрінгс, Великий Бар'єрний риф, Магнетик-Айленд, Лайзард-Айленд (Лізард), Хайман-Айленд, острів Фрейзер. Бремптон, Хемілтон, Дейдрім, Орфеус, Фіцрой, Грін-Айленд та Нової Зеландії – Окленд, Веллінгтон, Роторуа, Крайстерч, Квінстаун, Данідін.

Регіон-донор, негативне сальдо туристського балансу. Переважна більшість туристів прибуває повітряним та морським транспортом із Великої Британії, США, Японії, Південеої Кореї, країн Південно-Східної Азії;

- *інноваційні моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських вузлів (рис.1,2)*:

Число 9, яке віддзеркалює кількість позицій за якими характеризується мезорайон та вузол (комплекс), зайвий раз підкреслює категорію оптимальності, виступає символом вічної матерії. з якою воно (число 9) пов'язується (кількість планет сонячної системи, кількість сфер (небес) рая, кількість муз, кількість життів у кішки, оптимальна кількість гостей, яких запрошують до оселі тощо).

Нижче (рис. 1) наведено ряд принципових моніторингових структурно-логічних моделей оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла на прикладі, м. Голд-Кост (Австралія), м. Пенсакола (США), м. Веллінгтон (Нова Зеландія):

Чинники розвитку рекреації:

① – використання ГПП (геополітичне положення)
②– безпека
③– клімат
④ – акваторія
⑤ – рельєф
⑥ – ҐРТ (ґрунти–рослини–тварини)
⑦– АІК (архітектурно-історичні комплекси)

⑧ – ТПЗ (транспорт–послуги–зручності)
⑨ – деструкції

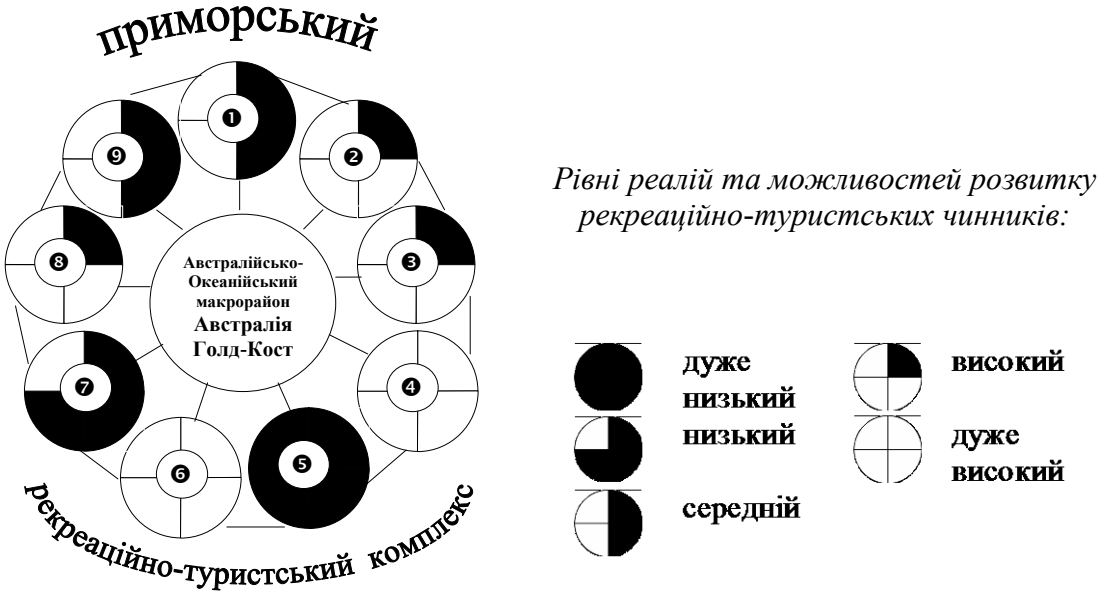

Рис. 1. Принципова моніторингова структурно-логічна модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла (на прикладі м. Голд-Кост, Австралія)

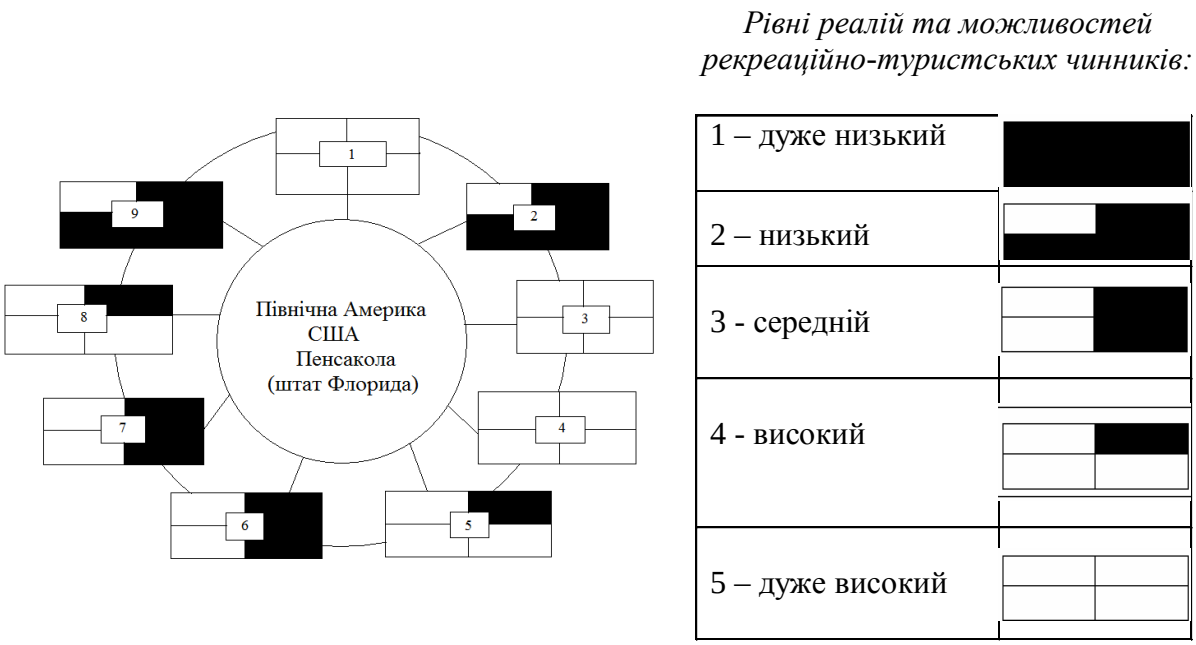

Рис. 2. Принципова моніторингова структурно-логічна модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла (на прикладі м. Пенсакола, США)

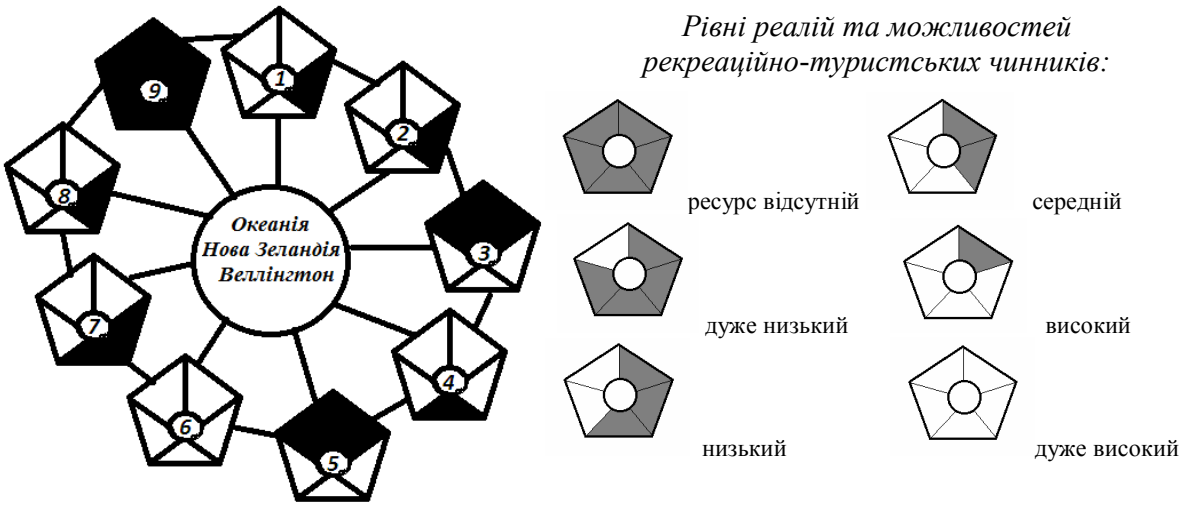

Рис. 3. Принципова моніторингова структурно-логічна модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла (на прикладі м. Веллінгтон, Нова Зеландія)

Короткі коментарі до моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла (на прикладі м. Веллінгтон):

1. *Геополітичне положення.* Веллінгтона достатньо привабливе, адже він знаходиться на Північному острові, який за рівнем розвитку значно випереджає Південний. У місті є аеропорт, а також неподалік є порти міжнародного значення.
2. *Безпека*. Рівень безпеки в країні дуже високий, це зумовлено віддаленістю від епіцентрів збройних конфліктів.
3. *Клімат.* В основному помірний, на незначній території – субтропічний морський.
4. *Акваторія.* Держава оточена морями Тихого океану, прибережні води досить чисті, а температура води достатньо висока, що і сприяє розвитку туристичної галузі в регіоні.
5. Рельєф. Територія вкрита горами, іноді трапляються землетруси середньої тяжкості.
6. *Ґрунти, рослини, тварини*. Флора і фауна країни представлена ендемічними видами. Багате різноманіття рослинного та тваринного світу представлене в національних парках і заповідниках.
7. *Архітектурно-історичні комплекси*.. В країні багато архітектурних об’єктів часів британської колонізації. Культура держави в значній мірі блокувалася англійською короною.
8. *Транспорт, послуги, зручності*. В країні розгалужена сітка наземних та повітряних транспортних шляхів. Високий рівень обслуговування.
9. *Деструкції*. Рівень деструкцій в країні низький.

Висновки та пропозиції:

- розглянуті мезарайони «2-х тандемів» (США – Канада, Австралія – Нова Зеландія) об’єднують країни переселенського капіталу, які, незважаючи на значну відстань, мають низку схожих характеристик

(членство в Британській співдружності, мова, історія заселення і розвитку), в той же час, кожна пара має суттєву асиметрію у рівні економічного розвитку та обсягу ВНП (США – Канада, Австралія – Нова Зеландія);

- мезорайон Австралія – Нова Зеландія – єдиний в світі, де переважають природні об’єкти Всесвітнього надбання (з 22 об’єктів – 14 або 64%);
- Україна (6 об'єктів Всесвітнього надбання) може використати значний досвід країн цих мезорайонів (60 об'єктів Всесвітнього надбання) в просуванні об’єктів культурної та природної спадщини до рівня Всесвітнього надбання, а при отриманні цього статусу – в реалізації заходів щодо його збереження;
- плідним може бути співробітництво України та Австралії в екологічній площині та сфері безпеки туризму (запобігання щорічних лісових пожеж та їх ліквідація на найбільш цінних в туристському відношенні територіях: в Україні – Крим, в Австралії – п-ів Кейп-Йорк, о. Тасманія);
- Україна та країни розглянутих мезорайонів мають цікавий досвід у розвитку рекреаційної та екологічної функції островів, моніторингу острівних геосистем (в Україні: о. Брезань, о. Хортиця – рекреаційна, природоохоронна, історико-археологічна функція; в Австралії – о. Фрейзер – природоохоронна, екологічна функції, о. Тасманія – рекреаційна, природоохоронна, екологічна функції);
- Україна здатна посилити туристський взаємообмін з Канадою, США, Австралією, використовуючи як додатковий важіль наявність в цих країнах потужної української діаспори; гомогенними біосоціальними ресурсами для Австралії є факти перебування і дяльності в цій країні видатних українців – мандрівника, вченог-етнографа М.М. Миклухи Маклая (1846-1888) та громадського діяча і політика Ф.А. Артема (Сергеєва) (1883—1921);
- оцінка чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла, подається в порядку обговорення і може розглядатися як тест, завдання якого – дати більш адекватну сучасній ситуації оцінку дев'яти складовим моделі;
- запропоновані моніторингові структурно-логічні моделі систематизують та поглиблюють методологію та методику аналізу рекреаційно-туристського вузла та розширюють уявлення про його структуру.

Джерела інформації:

1.Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика Причорноморського та Апенніно-Мальтійського рекреаційно-туристських мезорайонів.// Географія та туризм: Наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Випуск 20. – С. 79-84.

2. Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика туристських мезорайонів Росія і Білорусь та Центральноєвропейського // Географія та туризм : Наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Випуск 22. – С. 218-222.

3. Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика туристських мезорайонів Німеччина та країни Бенілюкс і Альпійського // Географія та туризм: Наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Випуск 23. – С. 174-180.

Enrico Nicosia, Carmelo Maria Porto

WINE TOURISM ROUTE AS A FACTOR OF REGIONAL ENHANCEMENT AND DEVELOPMENT: THE CASE OF SICILY WINE REGION

While the paper is the result of common reflections, Enrico Nicosia wrote Introduction, Wine tourism routes as a tool for sustainable development, Segmentation of wine tourist and Wine tourism and typical products between globalization and local roots; Carmelo Maria Porto wrote The culture of hospitality and the role of sicilian wine tourism routes and Conclusions. Language-editing was done by Thomas J. Puleo, Assistant Professor and Honors Faculty School of Politics and Global Studies, Arizona State University.

A tourism route encompasses an experience of the discovery and knowledge of the identity of places, of lifestyles, of landscapes, of the past and present, and of future prospects. Wine and food, land use and sustainability, are the characterizing elements through which food and wine tourism, and its implications for the economic development of the Mediterranean, especially Sicily, emerges. Such an route provides tourists with an overview of a region and its cultural values. A rigorous analysis of the phenomenon, embraces an approach that is based upon the quality of supply, upon local knowledge of authentic products and cultures, and upon the involvement of all actors upon whom depend the success or lack of success of a process for developing sustainable and competitive wine and gastronomy tourism. Denominations of origin for the protection of typical local products, wine roads and gustatory paths that are capable of revealing the values of an area, and therefore of putting them in the framework of rural tourism, new communication technologies and new industrial associations are all tools to be used with the scope of transforming the productive culture of places and culinary traditions into tourist products that are capable of constructing a territorial brand, to win an economic and cultural gamble that is of extraordinary importance for an island like Sicily which sees in tourism a strategic sector that can trigger mechanisms for enduring and sustainable development.

Key words: wine tourism route, Sicily, sustainable development .

1. Introduction. Wine tourism is now considered an important segment of the tourism market, which is closely linked to the territory and the local community (Carlsen, Charters, 2006) and “it is only in recent years that wine tourism has become an important component of rural development and regional promotion” (Hall, Mitchell, 2002, p. 69).

Wine tourism has been defined as the visitation to vineyards, wineries, wine festivals and wine shows for which grape wine tasting and/or experiencing the attributes of a grape wine region are the prime motivating factors for visitors. Peters (1997) also links the concept of wine tourism to the land and suggests that when viticulture is successful, it transforms the local landscape into a combination of agriculture, industry and tourism. Peters refers to wine regions as «winescapes.» Hall (2002) argues that wine, food and tourism industries rely on regional branding for market leverage and promotion and thus the appellation, or the regional «brands» become an important source of

differentiation and value added for rural regions (Macionis, 1996; Peters, 1997; King, 2000; Hall, 2002). Getz and Brown (2006) consider wine tourism simultaneously, as a form of consumer behaviour, a strategy by which destinations achieve local development and market local wines, and a marketing opportunity for winwries to sell their products directly to consumers.

According to Shor and Mansfeld (2009), win tourism is a type of special interest tourism conducted in wine districts where vineyards and wineries abound. Tomljenović (2009) points out – in the context of wine tourism development in the Mediterranean – that wine tourism is one of the more lucrative products and of extreme importance for many of the Mediterranean destinations (Getz,Brown, 2006; Shor,Mansfeld, 2009; Tomljenović, 2009).

Fundamental for wine tourism is the desire to know, the "curiosity" of the tourists who are increasingly motivated by the quest for cultural identity, understood as a set of established values in time and place, a community united by habits which radiates a sense of belonging Charters, Ali-Knight (2002).

The culture of the place where the sphere best express the local identity, with its history and resources, with its distinctive features, is what may enable the development, maturation and evolution of a community. Cultural values, aesthetics, and imagination are important to quality of life and should be given priority in order to prevent the loss of local identity and preserve the spirit, the *genius loci*, to protect and promote local traditions. These values should be considered real goods either from the standpoint of maintaining them (defense, protection, conservation) and by action that they, with their meanings, their vision, their presence, have for the promotion of the site (Nicosia, Porto, 2011). Wine tourism, which continues to show positive trends, offers many advantages and opportunities, as it is a useful tool to raise the level of not only cultural but also economic and social communities for both local and visitors, and also may develop in any part of the territory, affecting all age groups, and is not tied to the seasons.

Many people may argue that Champagne and Port or wine routes in France, and Australia have come before our country in the race to attract tourists-consumers, as well as hot air balloons in the Napa Valley, leading areas of California in the U.S. for the production of wine, were invented many years before the events made in Italy to attract interest in their products (Charters, 2010). All true, but the wine tourism in Italy is now a very important economic reality: the number of visitors that moves the Wine day is really impressive, in continuous growth (Gade, 2004; Paolini, 2009, pp. 239-240).

To foster a better understanding, local cultural heritage is an increasingly-used tool on route that is a central element for tourism development and its planning. The development of a tourism route as an instrument for the long-term, aims to enhance information resources with a common denominator and belonging to areas not too far apart geographically (Cooper et alii, 1993). It can grow fast but intuition must be built up carefully over the medium term. Its design is complex and arises from a network of relationships and contacts

between individual local government (municipal and provincial) to achieve regional and supranational scale, while taking into account the needs and proposals from the private sector. The constitution of a group of experts in the promotion of the territory and in the preparation of different paths is desirable also. In particular, attention to the role played by the Sicilian territory with regard to food supply and the presence of resources related to the rural environment (historical, architectural, natural) as elements of tourist attraction, and conversely, its effects on farming and rural tourism, seems meritable. The symbolic value and cultural importance of food is not a new phenomenon; in fact, even in distant epochs, eating habits and behaviour have always played a central role in defining social and individual identity, so a site may become a tourist resort in what is called cultural tourism, addressed to appropriate the essence of a place and community that resides there, with its customs, its traditions and its history.

2. Wine tourism routes as a tool for sustainable development. The tourist route is a tool which is geared towards recent strategies of tourism competitiveness. It is understood as a path of travel, is a central element for tourism development of an area and its territorial development. Raffestin (1984) defined the tourist route, an experience of discovery and knowledge of the identity of places, its *genres de vie*, its landscapes, and its past, present, and future prospects.

In addition, an itinerary includes a number of components proved and probable, as the spatial, temporal and economic management, as well as those characterized by a strong subjectivity. Plan a route is thus a complex decision-making process that may be based upon application tools that can be used in an integrated manner. Resources and local traditions such as crafts, food, religious feasts, festivals, wines, typical of a territory, are a function of tourist attraction that can be considered microregional. Hence the reason to create a path, or route, a perceptual map of the visitor becomes a unique resource from the strong appeal.

Over the past decades the technological development has contributed to the development of a methodology for designing itineraries adding to traditional application tools computer systems that are able to collect, organize and process information in an automated way.

Among the tools most commonly used and developed are the GIS (Geographical Information System), even if they are used simpler systems such as computer packages identification of road routes, which have a lower cost and are directly available online (eg. Google map).

It’s possible to distinguish the tourist routes, in monothematic and multi thematic depending on the type, duration and meet the needs of users.

Wine routes have become important tourism products worldwide, as well as acting as a tourism promotional tool (Getz, 2000; Williams, 2001; Hashimoto, Telfer, 2003). In general, a wine route consists of one or more designated itineraries through the wine region. The route provides information on sites of

natural and cultural interest. Additionally, pictographic road signs are created using a common logo to guide travellers, and these should both be readily visible and easily read (Frochot, 2000; Getz, 2000). The route must be integrated into any national and regional framework, and must have easy vehicular access and navigation, as well as the ability to cope with the numbers of vehicle and visitors using it (Getz, 2000).

The wine routes can be a powerful instrument for developing long-term relationships with customers by utilizing customer databases. In addition, wine routes may create new jobs and generate commercial investment, at the same time as increasing wineries' sales and the prestige and image of the region's wine (Cambourne et al., 2000).

In Americas, in the Niagara Region is not only home to Niagara Falls but also home to an emerging wine route with more than 50 wineries. The Niagara wine route has two distinct clusters. The wineries in the east are in the tourist town of Niagara-on-the-Lake, which receives many international visitors while the wineries in the west are not typically on a tourist route and receive more domestic tourists (Hashimoto, Telfer, 2003).

In Europe *("With almost half of the world's total vine-growing area and 60 percent of wine production, the European Union (EU) is the world leader in wine production. Of that, 80% of wine production comes from the Mediterranean countries – France, Italy and Spain (Baldi, 2011). These countries are, at the same time, among first five destinations of the world in terms of tourist arrivals (UN-WTO 2012). Other countries of northern Mediterranean, such as Portugal and Greece are also established wine producers, while Slovenia, Croatia, Montenegro and Turkey are also emerging wine producers. They are all well established tourist destinations" (Tomljenović, 2012, p. 9)*), there are several examples of wine tourism routes among which we can highlight the Vias Verdes in Spain, which are greenway arising from the conversion of old disused railway lines in bicycle and hiking trails, the Vienna-Prague greenway that is nothing more than a network hundreds of miles of trails, rural roads, including the roads of wine, combining the two historical capital and finally le tour de Bourgogne à vélo (Croce, Perri, 2010, pp. 22-23).

«In Portugal, several wine routes were developed based on an independent structure, for example that under the aegis of the Port Wine Route Members Association. Other wine routes decided to become integrated into an existing institution, for example the Bairrada Wine Route is managed by the Bairrada Wine Commission, the local Wine Tourism in Portugal 243 wine producers' organization» (Correia, Passos Ascenção, 2006, pp. 243-244).

In Italy, however, the examples of routes built on the relation wine – land to be mentioned are those of Chianti, Brunello, Valpolicella, Montefeltro, Appennino Romagnolo, Ragusa or Val Camonica etc.., all places that have a pattern of ideological history, nature and tradition, which has the power to reshape the needs of culture and nature (Mc Cannell, 1992, p.1).

«In Italy, the wine tourism business generated a total turnover of 2.5 billion Euros in 2007 (Somoza, 2007) representing half of the total turnover

from food and wine tourism. Furthermore, 50 million tourists (30 million Italian and 20 million foreign tourists) have visited, at least once a year, a site enjoiying its food or wines» (Cavicchi et al., 2012, p. 148). Also Osservatorio Turismo del Vino has made a census of wine routes in Italy *("Italy offers 357 quality wines produced in designated regions, 120 wines with a typical geographical indication, as well as 183 protected designations of origin (PDO) and protected geographical indications (PGI) for food products" (Cavicchi et al., 2012, p. 150))* in 2010 and detected 154 routes, 12 in Sicily, and 569 wine cities and other eco-gastronomic organisations proactively involved in promoting wine and food tourism.

Food and wine, land and sustainability, are the characterizing elements within which move food and wine tourism and its implications for economic development in the Mediterranean, especially Sicily.

Sicily is an integral part of the Mediterranean geographical and cultural area with a long and rich viticultural tradition as well as well-developed tourism attractions.

A «gourmet trail» would allow the tourist to receive an overview of the region and its cultural values. So this means of promotion and enhancement area can be defined as a process of knowledge prepared for the tourist and driven not only by professional competence but also by interest in the sites by the tour operator (Pollice, Rinaldi, 2002). The identity of places is understood not so passive and static, but as a continuous recreation of the *genius loci* of the community. This implies a territorial development approach in which the property is valued, considered both in the sense attributed by UNESCO of exceptional value to humanity and as an historical persistence that has governed the decisions of the community at critical times in its history. From this perspective, a knowledge process founded this way, especially in the landscape, reveals the specific abilities of a population and the scientific and technical skills they used. The rigorous analysis of positive phenomena, in view of the full development of a remarkable heritage of the typicality and diversity of wine, food, and environment in the broadest sense, embraces an approach based on their qualities and on an awareness by those who look for authentic products and cultures. The success or failure of the development of sustainable and competitive gourmet tourism depends upon involvement of all actors. Designations of origin for the protection of local products, wine routes and pathways of taste capable of revealing the values of an area and thereby placed in rural tourism, events and specialized publishing products, new technology communities, and associations and movements in the sector, are all tools used in order to transform the culture of production sites and gastronomic traditions into tourism products can be the brand of the territories, to seize an opportunity for extraordinary economic and cultural importance for an island like Sicily, which sees tourism as a strategic sector that can trigger mechanisms for sustainable development (Nicosia, Porto, 2011).

3. *Segmentation of Wine tourist.*The traditional approach has been identify wine tourists by their activities (e.g., vesting wineries and farms, restauranta, food festivals, shopping for food), then segmenting them on the basis of

individual characteristics (lifestyle, attitudes, demographics, etc.) (Antonioli Corigliano, Viganò, 2004).

Croce and Perri (2010) segmented the wine tourist into three clusters. “They suggest one of the clusters is the ‘expert’ and they provide several examples of this profile although it is unclear whether these classifications were arrived at by empirical work. Several of these categories are interesting, for example ‘(food)specialists’, ‘connoisseurs’, ‘(food)technicians’ and ‘aware consumers’ (Getz-Robinson, 2012, p.71).

Alternatively, Colombini (2007) and Croce and Perri (2008) propose to define target of wine tourist belonging to a social and economic level medium-high heat that is identified in a consumer-connoisseur-quality products and excellent user interested in a natural and cultural heritage of the area visited. But the market of wine tourists is divided into: ‘by chance wine tourists’, 35-45s attracted to themes and ancillary services to the wine and make short visits and group; ‘wine tourists’, which are prepared on the subject, have a good spending , to visit the cellars and maintain average visit duration preferably alone; ‘opinion leaders’ with high spending power, are competent, very sensitive to innovative products and make individual visits and long-lasting; ‘talent scout’, who are always looking for new and excellent wines, discover new destinations wine tourism playing a key role in a production area. We can also add wine tourists who travel by bus organized and usually are not very competent in the field and make quick visits and wine lovers who carry out in-depth visits with expert guides and professional tastings (Colombini, 2007; Croce, Perri, 2008).

4. *Wine tourism and typical products between globalization and local roots* – «Food and beverages constitute essential aspects of material and cultural life in human societies. Their present geographical distribution is a good illustration of these contradictory tendencies. […] However, even in ancient times, certain foods and drink have been diffused first on a continental and then intercontinental scale. These phenomena generally occurred slowly, with a few rare exceptions. Then the acceleration of globalisation occurred, from which a large part of humanity is presently benefiting, willingly or by force, with pleasure or reluctance» (Pitte, 2002, p. 11). Hall and Mitchell defined wine and food as «expressive of a regional culture as well as a regional environment. Such a relationship is extremely significant for tourism because of the possibilities of utilising wine and associated vineyard landscape as a means of establishing strong regional identity in the tourism marketplace» (2002, p. 72).

Typical products, especially food, have an important economic and social value that has always differentiated the various geographical regions. The modes of distribution, preparation and use of products not only depend upon geographical factors, they also form part of a set of rules, habits and customs which, while conditioned by the natural environment, pass through a complex web of requirements, preferences and excesses, imbuing cultural and symbolic meanings of man’s relationship with the territory of belonging. It is a link distant in time, born when a community of men has been able to create, store and pass

on procedures to improve the use of raw materials, which could be wild fruits, hunted prey or a product of sheep-breeding. Therefore, the gastronomic traditions and typical products of a territory are the result of a long work experience, attempts, inventions, experiments, successes and failures, assimilation and adaptation of new and unknown elements and methods. In all this, the local cuisine, bound to territory, its traditions, its typical products, expresses very deep those ties that unite every individual to his environment. It is also an instrument of socialization, sharing the same food brings people into a community, making them members of the same culture, connects (Claval, 2002). The traditional foods, today, become the emblem of a community, where there emerges a relentless process of approval. It was the famous anthropologist Claude Levi-Strauss who noted that eating habits are the strongest part of a culture. The communities hit by the process of mass homogenization lose more easily their linguistic codes than their food ways. It is through these that even after generations and profound transformations individuals identify and recognize all this can happen only if there is a precise and strong cultural identity and as in any culture, even in the gastronomic field. Given changing lifestyles and customs and the globalization of markets, the diffusion of modern production systems, and the processing and marketing of foods, along with considerable benefits, food traditions are changing (Featherstone, 1991).

Culinary uses are closely related to economic and social situations, are marked by change, and are involved in the general process of globalization. A process that in food was also determined by the spread of fast food chains, Coca Cola, and the cuisines of various ethnicities. Greenhouses, forced crops, hydroponics, imports, frozen goods, vacuum packaging and so forth have caused people to forget seasonal and local tastes, and the freezer and the microwave have changed our relationship with food, with time and with the seasons (Pitte, 2002).

Moreover, a significant contribution to changes in the habits of individuals is attributable to developments in urban life. The various changes in urban sociality and spatiality, as the lengthening of the commutes from home to work and the resulting time spent in them, the increasing involvement of women in activities outside the home, the short week, and the growing demand for recreation, have forced individuals to revolutionize the distribution of time between the various activities of daily life. This revolution in the organization of the workday has certainly levied penalties by minimizing the time for lunch and contributing to changing traditional eating habits. In reaction to these changes, people have generally recognized of the value of their identity as reflected in the protection of the “taste of place” and the pleasure of food. Responsible pleasure is based on research and the protection of tradition, quality and diversity, without losing sight of the complexity of the world (Petrini, 2001). A request for localism must be seen as personal and group identification and, therefore, as an irreplaceable element of psychological security.

The process of globalization, despite the tensions produced and the enhancement of localism, is unstoppable and visible in so many manifestations of modern life. Thus, old and new, local and global, in a strange combination, have created the word «glocalism».

Within this new perspective emerges a gastronomic meaning that is not only social, but also ethical and political, The objective of sustainability is to know the world we live in, to promote a new agriculture that is fair and inclusive. Typical products add economic value to the area by attracting new entrepreneurship and tourism. New kinds of tourists have emerged, for example, the «foodtrotter» who visits the agricultural, environmental, and architectural heritages of a place (Paolini, 2000, pp.12-13).

5. The culture of hospitality and the role of Sicilian wine tourism routes. The growing interest in farm and rural tourism, the *Strade del Vino e Olio* (wine and oil routes), the many festivals and celebrations, and the routes of flavours, testifies to the emergence of the need of the "naturalness" of the search of the flavour of the place and tradition (Antonioli Corigliano, 1999).

In this context, particular importance is the role of wine, a typical product par excellence of Sicily, an island that due to its geographical position, the nature of its soil, and especially its particularly benevolent climate, has always been one of the Italian regions that has produced much wine. Unfortunately, for a long time, the vineyards in Sicily have produced only limited quantities. Today, thanks to a greater development of processing techniques and greater legislative protection (in addition to more investment), production is reaching the optimal levels, as confirmed by the increasing demand for wines «Made in Sicily».

«The mediation of wine between the island and the world of the diehard fans is tended to not only by so-called gourmets. who will find here some ideas and reasons to expand their horizons, but also by the reportage of writers and journalists who regularly enter wines into the annals of civilized life and important daily news» (Cusimano, 2000, 2003; Ferruzza, 2005).

Furthermore, to become the subject of poetry, as with other typical products, is the result of an old romantic tradition, which saw Sicily become the subject of the writings of many authors of European literature, including noted names such as Goethe and Stendhal.

Wanting also to attribute this phenomenon to a classic of the geography of tourism, we could readjust the Plog model (1974), which as you know is built by identifying the type of tourist. In our case we can imagine four types of wine lovers who, as in the original model, are distributed along a Bell curve and through their positioning along the curve reflect the degree of maturity of a wine region or destination. More precisely, we split wine tourists into the following categories:

• fringe: the traditional sites are the key destinations of their journey and they seek the convenience of their mission; they do not have free time at their disposal and so will want to move quickly and easily;

• polytheists are becoming more numerous and have very different tastes; the common feature of their mode of travel is the relentless focus on opportunities and proposals of low cost;

• tributaries are constantly looking for products, services and places of excellence in order to meet the interests and expectations of higher quality, supported by a more substantial economic capacity;

• exclusivist: small groups of luxury consumers who choose routes for the best and most fashionable and trendy locations with paid attendance and premium costs.

While the first and last category are on the extremes of the curve, indicating destinations in the first case and youths and young couples in the second case, the two central categories represent a reality still expanding where it can be more profitable to invest.

Already the post-war combination of wine-tourism has been the subject of attention in designing Sicilian tourist offers but it was still searching for solutions and proposals that are proportionate to the value that the island is able of manifesting in the wine sector. In addition to the wealth of variety that it is able to offer, are the structures and production environments that affect the most demanding visitors.

Although this is still a tourism niche, there are more and more tourists who want to know the culture of the region through the techniques of production, from raw material to finished product, taste the products locally, buying souvenirs to consume at home or give to relatives and friends (Di Meo, Ogrizek, 2002).

The vineyards of the gardens and groves, the characteristic surroundings, the restored castle, and the farm with its typical dishes that seem infinitely varied and reconstruct the pieces of a mosaic that represents the very rich and diverse culture of Sicily. Yet only in the last decade, following the establishment of the *Strade del Vino* legislation (Law n. 164 of 10.02.1992), born to exploit the routes through magnificent wine regions characterized not only by the presence of vineyards and wineries, but also natural, cultural, and historical attractions that are particularly relevant for integrated tourist package, seems to have triggered a reversal of trend can turn all these resources into potential tourism products.

These routes have been equipped with appropriate signs with the aim to help identify the companies participating in this initiative, which offers tastings of their products and guided tours of the vineyards and production facilities. At the same time they can be considered the high road along the landscape of history whose usability is designed for all types of tourists: the educated and curious and those seeking recreation. With the *strade del vino* we wanted to increase the farm hospitality that one sees in Sicily, now operated more than two hundred companies, with a trend still growing (Agosta, Chironi, 2001).

A leading role in promoting regional cities with a strong production of wine is taken in Italy by the City of Wine, which includes among its members

the Sicilian city of Menfi, Montevago, Salemi, Sambuca di Sicilia, Santa Margherita di Belice, Butera, Riesi, Castiglione di Sicilia, Linguaglossa, Milo, Piedimonte Etneo, Randazzo, Sant'Alfio, Santa Venerina, Viagrande, Milazzo, Santa Marina Salina, Casteldaccia, Partinico, Victoria, Noto, Pachino, Alcamo, Marsala, Mazara del Vallo, Pantelleria, e Poggioreale.

In the vaster region there are three geographic sub-systems of major wine production: the first and perhaps most important is that corresponding to the province of Trapani, Marsala, historically known for the production of a wine of the same name, which is complemented by the production of the province of Palermo and Agrigento, always in the western part of the island.

The second is that of Etna, near Catania, which supports production of the province of Messina, and the third is that of the provinces of Siracusa and Ragusa, in the south of Sicily.

Also deserving of mention are the islands of Pantelleria and the Aeolian archipelago, for their production of sweet wines.

The more established wines are Nero d'Avola (today being rediscovered by a large market), Nerello Cappuccio, Nerello Mascalese Carricante, Nocera, the Perricone, Frappato of Vittoria (including red grapes), Catarratto Città Bianca, Cataratto Bianco Lucido, Grecanico Dorato, Il Grillo, Ansonica, locally known as Inzolia, Malvasia di Lipari and Zibibbo or Moscato di Alessandria. In addition, a wide range of international varieties such as Cabernet-Sauvignon, Syrah, Sangiovese, and Merlot (including those from red grapes), and Chardonnay and Sauvignon (among those white berries).

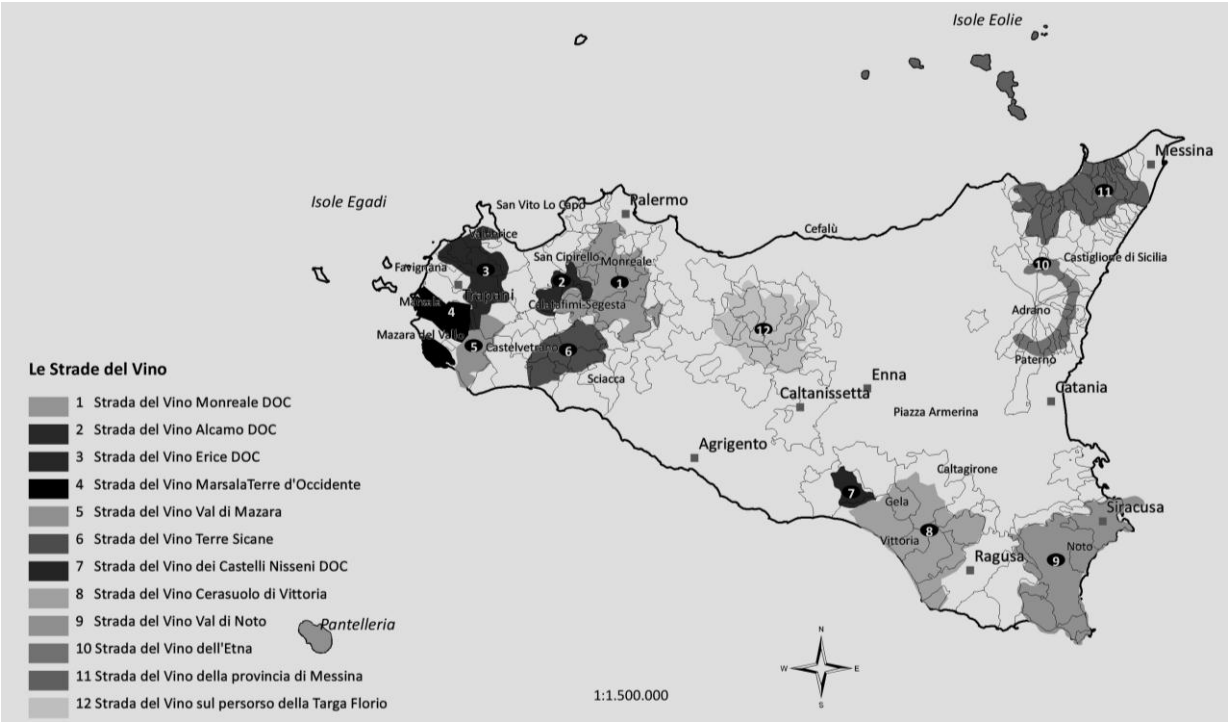

Fig. 1 - «Strade del Vino» in Sicily, 2012. Fonte: ns preparation, 2013.

TABLE I.
DESIGNATIONS OF ORIGIN AND TYPICAL GEOGRAPHIC INDICATION IN SICILY.

DOCG:
Sicily has not DOCG
DOC:
Alcamo, Cerasuolo di Vittoria, Contea di Sclafani, Contessa Entellina, Delia Nivolelli, Eloro Rosso Pachino, Etna, Faro, Malvasia delle Lipari, Marsala, Menfi, Monreale, Moscato di Noto o Moscato di Noto Naturale, Moscato di Pantelleria o Passito di Panteleria, Moscato di Siracusa, Riesi, Sambuca di Sicilia, Santa Margherita di Belice, Sciacca.
IGT:
Valle del Belice (AG), Salina (ME), Fontanarossa di Cerda (PA), Camaro, Colli Erinici (TP), Sicilia (AG,CL,CT,EN,ME,PA,RG,SR,TP).

Fonte: ns. preparation by www.cittadelvino.it.

From the information above it is clear that the phenomenon of Sicilian wine that has been shaped by humans via the features that have been etched into the isle and through the culture of its proud people, but at the same time still expresses many contradictions. As stated by Cusimano «We used to think that the landscape is a natural fact, with its colours and scents. Nature certainly plays its role, but the identity of a landscaped area is always a cultural thing. It is the result of the economic choices of the community that lives there, their social arrangements, and even their eating habits. The landscape is the culture of a society made visible. This island is now deeply modified by the progressive orientation of agriculture towards the wine sector. It now has mutated flavours and colours. It has reduced the persistent whiff of stubble that marked the seasons of our childhood. When the grapes begin to ripen and then are harvested and processed, the estates, fields, farms, factories, and villages are flooded with intense and shimmering aromas. And day after day offers colours and fragrances, sunlight and soft gray autumn. With the return of the old creep and are binding on the suggestions and hopes the new. And Sicily with its strengths and anxieties, its alleged violence and secret sweetness. In the landscape of the soul of those who now run the fields of our continent that have not yet been fully explored, despite the dead ends of its history, emerges each year the sacred miracle sacred wine, by virtue of the ancient God, the lord of love and of dream, memory and oblivion» (Cusimano, 2005, p. 91).

6. Conclusions. Following the example of the all-Italian experience of the *Strade del Vino*, European institutions and the major wine producing countries aimed at enhancing the increasingly close ties with the regions of tourism, wine and typical products. But no countries have achieved a status as widespread and consistent as Italy: a score of national laws, 140 roads already established and sanctioned, 1300 municipalities through this vast network that include nearly 400 names of local wines, 4133 restaurants, 3313 wineries, and 32,972 other

products (Taiti, 2009). The data revealed by the analysis Censis/Strade del vino, however, witnessed a national reality in which financial constraints, environmental conditions, and conflict management between public and private entities influence in a totally negative way the quantity and quality of interventions. Because this offer is so varied and diverse, route must specialize by focusing exclusively on the nature of its product, food, or wine that distinguishes it from others. The next step is for everything that revolves around the product to be elevated to the same degree of excellence. The proposed sectors and types of supply are crucial so that each individual situation retains its identity and yet remains readily identifiable and usable by the majority of potential visitors. If these strategies are within reach or already long-established, may offer valuable suggestions to those who are still seeking a successful strategy, and who continue to valorize their gastronomic heritage and landscape.

References

1. *AGOSTA I., CHIRONI S., "Le strade del vino in Sicilia: un metodo per l'analisi della realtà esistente", Economia Agro-Alimentare, fasc. 1, 2001, pp.117-133.*
2. *ANTONIOLI CORIGLIANO M., VIGANÓ G., Turisti per gusto. Enogastronomia, territorio, sostenibilità, DeAgostini Editore, Novara, 2004.*
3. *ANTONIOLI CORIGLIANO M., Strade del Vino ed enoturismo. Distretti turistici e vie di comunicazione, Milano, Franco Angeli, 1999.*
4. *BALDI S., "EU-27 Wine Annual Report and Statistics", www.calwinexport.com/files/Wine%20Annual_Rome_EU-27_3-1-2011.pdf*
5. *BUTTITTA A., CUSIMANO G., Sicilia l'Isola del vino, Kalòs, Palermo, 2005.*
6. *CAMBOURNE B., HALL C.M., JOHNSON G., MACIONIS N., MITCHELL R. AND SHARPLES L. (2000) "The maturing wine tourism product: an international overview", in HALL M., SHARPLES L., CAMBOURNE B., MACIONIS, N. (a cura di), Wine tourism around the world: Development, Management and Markets, Oxford, UK, Elsevier Science, 2000, pp. 24–66.*
7. *CARLSEN J., CHARTERS S., Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing, CABI, UK, 2006.*
8. *CAVICCHI A., SANTINI C., SEGHIERI C., FARAONI M., ORTH U., STOECKL A., "The Tale of two Italian Regions: Wine Tourism in Marche and Tuscany", in ROMANO M.F., NATILLI M. (ED.), Wine and Food Tourism, First European Conference, Pisa, Edizioni ETS, 2012, p. 148.*
9. *CHARTERS S., "New World and Mediterranean wine tourism: A comparative analysis", Tourism, 57 (4), 2010, pp. 369-379.*
10. *CHARTERS S., ALI-KNIGHT J.,"Who is the wine tourist?" Tourism Management, n. 23, 2002, pp. 311–319.*
11. *CLAVAL P., La geografia culturale, Novara, De Agostini, 2002.*
12. *COLOMBINI D., Il marketing del turismo del vino. I segreti del business e del turismo in cantina, Roma, Censis, 2007, pp. 56-60.*
13. *COOPER C., FLETCHER J., GILBERT D., WANHILL S., Tourism: Principles and Practice, Harlow, Longman, 1993.*
14. *CORREIA L., PASSOS ASCENÇÃO M., "Wine Tourism in Portugal: the Bairrada Wine Route", in CARLSEN J., CHARTERS S., Global Wine Tourism: Research, Management and Marketing, CABI, UK, 2006, pp. 243-244.*
15. *CROCE E., PERRI G., Food and Wine Tourism: Integrating Food, Travel and Territory, Wallingford, England, CABI, 2010.*
16. *CROCE E., PERRI G., Il turismo enogastronomico. Progettare, gestire, vivere. L'integrazione tra cibo, viaggio, territorio, Milano, Franco Angeli, 2008.*
17. *CUSIMANO G., "Nel segno della storia: vite e vino in Sicilia", in CUSIMANO G. (a cura di), Geografia e cultura materiale, Palermo, Flaccovio, 1990, pp. 29-88.*
18. *CUSIMANO G., "Vino e vocazione", in ARTISTA A., COSTANTINO S. (a cura di), Le strade del vino e le vie dello sviluppo, Milano, FrancoAngeli, 2003, pp.228-236.*
19. *CUSIMANO G., "I grappoli del frutto" in BUTTITTA A., CUSIMANO G. (a cura di), Sicilia l'Isola del vino, Palermo, Kalòs, 2005, pp. 55-111.*
20. *DI MEO A., OGRIZEK C. (a cura di), Il marketing dell'ambiente e della cultura. Per lo sviluppo turistico del territorio, Milano, Lupetti, 2002.*

21. FEATHERSTONE, Consumer Culture and Postmodernis, London, Sage Publishing, 1991.
22. FERRUZZA A., "Introduzione" in BUTTITTA A., CUSIMANO G.(a cura di), Sicilia l'Isola del vino, Palermo, Kalòs, 2005, pp. 10-19.
23. FROCHOT, I., "Wine tourism in France: a paradox?", in HALL M., SHARPLES L., CAMBOURNE B., MACIONIS, N. (a cura di), Wine tourism around the world: Development, Management and Markets, Oxford, UK, Elsevier Science, 2000, pp. 67–80.
24. GADE D.W. (2004) "Tradition, territory and terroir in French viniculture: Cassis, France and appellation contrôlée", Annals of the Association of American Geographers, 94, 2004, 4, pp. 848–876.
25. GETZ D., Explore Wine Tourism: Management, Development and Destinations, New York, Cognizant Communication Corporation, 2000.
26. GETZ D., BROWN G., "Critical success factors for wine tourism regions: a demand analysis", Tourism Management, vol. 27, 2006, pp. 146-158.
27. GETZ D., ROBINSON R., "Understanding and researching food tourism", in in ROMANO M.F., NATILLI M. (ED.), Wine and Food Tourism, Firs European Conference, Pisa, Edizioni ETS, 2012, pp. 71-72.
28. HALL, C.M., "Local initiatives for local regional development: The role of food, wine and tourism", in AROLA E., KÄRKKÄINEN J. & SIITARI M. (Eds.). Tourism and Well Being, Jyväskylä, Finland, 2002, pp. 47-63.
29. HALL C.M., Wine, Food, and Tourism Marketing, The Haworth Hospitality Press, Binghamton, New York, 2003.
30. HALL C.M., MITCHELL , R.D., "The tourist terroir of New Zealand wine: The importance of region in the wine tourism experience" in MONTANARI A. (a cura di), Food and Environment: Geographies of Taste, Roma, Società Geografica Italiana, 2002, pp. 69-91.
31. HALL C.M., MITCHELL , R.D., Wine Marketing: A Practical Approach , Oxford, Butterworth-Heinemann, 2008 .
32. HALL M., JOHNSONG., CAMBOURNE B., MACIONIS N., MITCHELL R. E SHARPLES L., "Wine tourism: an introduction", in HALL M., SHARPLES L., CAMBOURNE B., MACIONIS N., MITCHELL R., JOHNSON G. (a cura di), Wine Tourism Around the World: Development, Management and Markets, Oxford, UK, Elsevier Science, 2000, pp. 1–23.
33. HALL C.M. , JOHNSON G.R., MITCHELL R.D., "Wine tourism and regional development", in HALL C.M., SHARPLES E., CAMBOOURNE B., MACIONIS N. (a cura di), Wine Tourism Around the World: Development, Management and Markets, Oxford, Butterworth-Heinemann , 2000, pp. 196 – 225.
34. HALL M., SHARPLES L., CAMBOURNE B., MACIONIS, N. (a cura di), Wine tourism around the world: Development, Management and Markets, Oxford, UK, Elsevier Science, 2000.
35. HASHIMOTO A., TELFER J., "Positioning an Emerging Wine Route in the Niagara Region: Understanding the Wine Tourism Market and Its Implications for Marketing" in Wine, Food, and Tourism Marketing, The Haworth Hospitality Press, Binghamton, New York, 2003, pp. 61-76.
36. KING J., Recognising and Defining Wine Tourism. UNPUBLISHED REPORT, GLOBAL TOURISM & LEISURE, 2000.
37. MACIONIS, N., "Wine tourism in Australia", in KEARSLEY G. (ED.). Tourism down under II, towards a more sustainable tourism, conference proceedings, Dunedin, NZ: Centre for Tourism, University of Otago, Dunedin, 1996, pp.264-286.
38. MCCANNELL D., Empty Meeting Grounds: the Tourist Papers, London, Routledge, 1992, p. 1.
39. NICOSIA E., PORTO C.M., "Promozione turistica del territorio, il ruolo dell'enoturismo in Sicilia" in CANNIZZARO S. (a cura di), Per una geografia del turismo. Ricerche e casi di studio in Italia, Bologna, Pàtron, 2011, pp. 93-112.
40. OSSERVATORIO SUL TURISMO DEL VINO, XI° Rapporto annuale Turismo enogastronomico 2013: la terragna concretezza di un turismo ancora in fase di sviluppo, Censis Servizi, 2013.
41. PAOLINI D., I luoghi del gusto. Cibo e territorio come risorsa di marketing, Milano, Baldini&Castoldi, 2000.
42. PAOLINI D., "Turismo ed enogastronomia", in CELANT A., FERRI M.A. (a cura di), L'Italia. Il declino economico e la forza del turismo, Roma, Marchesi, 2009, pp. 239-241.
43. PETERS G.L., American Winescapes, Boulder: Westview Press, 1997.
44. PETRINI C., Le ragioni del gusto, Roma, Laterza, 2001.
45. PITTE J. R., "Geography of Taste between globalization and local roots", in MONTANARI A. (a cura di), Food and Environment: Geographies of Taste, Roma, Società Geografica Italiana, 2002, pp. 11-28.
46. POLLICE F., RINALDI C., "Il ruolo della geografia nella definizione degli itinerari turistici culturali", in BENCARDINO F., MAROTTA G. (a cura di), Modelli organizzativo-territoriali e produzioni tipiche nel Sannio, Milano, Franco Angeli, 2002, pp. 271-272.
47. RAFFESTIN C., "Territorializzazione, deterritorializzazione, riterritorializzazione e informazione" in TURCO A. (a cura di), Regione e regionalizzazione, Milano, Franco Angeli, 1984 pp. 69-82.
48. SHOR N., MANSFELD Y., "Between wine consumption and wine tourism: Consumer and spatial behaviour of Israeli wine tourists", Tourism, vol. 57 (4), 2004, pp. 381-403.

49. *SOMOZA A. (a cura di), Manuale del turismo 2007. Dati, informazioni, indirizzi per operatori e viaggiatori, Milano, Istituto Geografico De Agostini, 2007.*
50. *TAITI F. (a cura di), I tracciati virtuosi di riposizionamento dei territori, Osservatorio sul turismo del vino, VII Rapporto annuale CENSIS-Città del Vino, 2009.*
51. *TOMLJENOVIĆ R., (ed.), "Wine tourism in Mediterranean", Tourism, vol. 57 (4), 2004, pp. 361-400.*
52. *TOMLJENOVIĆ R., "Introduction", in ROMANO M.F., NATILLI M. (ED.), Wine and Food Tourism, Firs European Conference, Pisa, Edizioni ETS, 2012, p. 9.*
53. *UN-WTO, "Tourism Highlights 2012", at http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enlr_1.pdf on 3 rd September 2012.*
54. *WILLIAMS P., "Positioning wine tourism destinations: an image analysis", International Journal of Wine Marketing, 13, 2001, 3, pp. 42–58.*

Websites

1. *www.amicasicilia.com/stradedelvino*
2. *www.coloridisicilia.it/vinisiciliani/stradedelvino/index.HTM*
3. *www.culturasicilia.it*
4. *www.lavinium.com*
5. *www.milioni.com*
6. *www.movimentoturismovino.it*
7. *www.perbacco.net/itinerari/strade_vino/sicilia.htm*
8. *www.stradadelvinoalcamodoc.it*
9. *www.terredelvino.net*

Панюков А.И., Панюкова Ю.Г.

«АГРОТУРИЗМ» И «СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ»: К ВОПРОСУ О СХОДСТВЕ И РАЗЛИЧИИ ПОНЯТИЙ

Анализ литературы по проблемам развития сельского и аграрного туризма за период с 2000 г. по настоящее время свидетельствует об устойчивой тенденции теоретически операционализировать такое явление как аграрный туризм или сельский туризм. Одним из направлений теоретизирования является осмысление содержания понятий «агротуризм» и «сельский туризм» [7].

Часть исследователей считают, что агротуризм, экотуризм, этнографический туризм (этнотуризм), эзотерический туризм (эзотуризм) и др. – это явления одного порядка, что не соответствует действительности. В качестве иллюстрации приведем точки зрения С.В.Пыняева, Д.В.Севастьянова и А.Б.Здорова.

С.В.Пыняев пишет, что особую популярность приобретают различные виды познавательного и экологического туризма. Одним из подобных примеров является агротуризм, получивший широкое распространение в Европе, Северной Америке и других регионах мира. С точки зрения типовой классификации, агротуризм, как правило, относят к одному из видов экотуризма» [14, 182].

Д.В.Севастьянов в качестве составляющей экотуризма, определяемого как «природоориентированные путешествия», рассматривает агротуризм и агроэкологический туризм (агроэкотуризм), устойчивый или поддерживающий туризм, «зеленый» туризм. Объединяющим для всех этих близких по смыслу терминов является

применение технологий, оказывающих минимальное воздействие на окружающую среду. Автор подчеркивает, что агротуризм «…ориентирован на использование природных, историко-культурных и других ресурсов сельской местности, связан с организацией отдыха и путешествий в деревенской среде, с жизнью на фермах, знакомством с сельским бытом, с участием в сельскохозяйственных работах» [16, 241].

Термин «экотуризм» был предложен в 1980-х годах Г.Цеболлос-Ласкурейн, и стал активно использоваться в литературе по туризму. Международный Фонд Дикой Природы дал следующее определение экотуризма: «Экотуризм – это ответственное путешествие в регионы с богатой природой, которая позволяет сохранить окружающую среду и образ жизни местного населения» [17, 6].

Позже появился термин «агротуризм», что и послужило одной из причин для его определения в качестве вида экотуризма.

Некоторые авторы утверждают, что любой туризм является экологическим по сути, …иначе это уже не туризм, а форма разрушения природы и социума». Таким образом, туризм всегда тесно связан с природой, а сам экотурист поневоле оказывается «погруженным» в ландшафт [12, 5].

Согласно А.Б. Здорову, экотуризм является составной частью агротуризма, если рассматривать агротуризм с точки зрения «…структуризации самой рассматриваемой формы туристской деятельности. Структурно агротуризм распадается как минимум на пять составных частей: спортивный, культурно-познавательный, фермерский, деловой и экологический. При этом первые две формы можно отнести к социальной сфере, следующие две – к производственной, а последнюю (экологическую) – к предпроизводственной. Фермерский и деловой виды сельского туризма близки по значению» [10, 13].

Н.Пеликан-Матетик использует универсальный термин «агроэкотуризм», связывая этот вид туризма с развитием органического земледелия. Органическое земледелие, согласно Н.Пеликан-Матетик, является необходимым условием агроэкотуризма, который оценивается по шкале индекса EPI, где учитываются 6 категорий:

- здоровье окружающей среды;
- загрязнение воздуха;
- состояние водных ресурсов;
- биоразнообразие;
- естественные природные ресурсы;
- изменение климата [22].

Возможно некоторое теоретическое отступление в область пояснения конструкта «органическое земледелие». Обратимся к исследованию Я.В.Горчакова, посвященному комплексному междисциплинарному анализу мотивации, формирования и развития органического земледелия

[9]. На основе системного рассмотрения феномена органического земледелия, автором сделаны следующие выводы:

- основой органического земледелия является идеология, ориентированная на оппозицию индустриальным системам земледелия в экологии, социологии и экономике, и предполагающая полный запрет на использование химических пестицидов, минеральных удобрений и трансгенных организмов;
- научных данных о преимуществах органической продукции по экологической безопасности и пищевой ценности нет, концептуальный и логико-методологический аппарат органического земледелия разработан не достаточно;
- технологические приемы органического земледелия исключительно разнообразны и привязаны к специфике местных условий;
- в общем плане органическое земледелие не может быть серьезной альтернативой индустриальным системам сельского хозяйства, но это достаточно автономный и быстроразвивающийся сектор.

Среди стран СНГ концепцию агроэкотуризма приняла республика Белорусь. Основные положения этой концепции были закреплены в Национальной программе развития туризма в республике Беларусь и в указе Президента республики Беларусь № 372 от 2 июня 2006 г. «О мерах по развитию агроэкотуризма в республике Беларусь». Начало развитию туризма в сельской местности положила белорусская Общественная организация «Агро-и экотуризм», созданная в ноябре 2002 г. (БОО «Отдых в деревне»). В 2007-2008 гг. сотрудники Института экономики НАН Белоруси провели специальное исследование сочетания агро- и экотуризма, результатом которого стала работа «Агроэкотуризм: опыт, проблемы, рекомендации» [2].

Эксперты института экономики НАН Беларуси считают, что сегодня в Беларуси активно развиваются следующие направления агроэкотуризма:

- создание туристских деревень с постройками в духе традиционного народного зодчества на основе существующих поселений, расположенных в сельской местности;
- организация сельских туров с проживанием и питанием в деревенских домах;
- создание агротуристских комплексов на базе сельскохозяйственных производственных кооперативов;
- организация активного отдыха на природе с использованием фотоохоты на представителей животного и растительного мира в естественных условиях.

В формате указанных направлений специалистами выделяются три основных сегмента развития агроэкотуризма в Беларуси:

- 1-ый сегмент основан на создании туристских деревень с традиционной народной архитектурой на базе существующих поселений. К объектам этого сегмента относятся: Музей старинных

технологий и ремесел «Дудутки», Музей белорусской архитектуры и быта «Строчицы», Музей этнографии под Могилевым «Белорусская деревня».

- 2-ой сегмент развития агроэкотуризма связан с созданием агротуристских комплексов на базе сельскохозяйственных организаций. К объектам этого сегмента относятся: агроэкотуристский комплекс «Соловьиная роща» в Поставском районе, «Девино» - КУСП «Тепличный» Оршанского района, «Выгода» СПК «Первомайский и К».
- 3-ий сегмент связан с организацией сельских туров с проживанием и питанием в сельских домах и усадьбах (малое семейное гостиничное хозяйство). Сегодня в республике Беларусь насчитывается 188 сельских усадеб, оказывающих услуги в сфере агроэкотуризма, из них 175 – физические лица и 13 – крестьянские и фермерские хозяйства.

В середине 90-х гг. прошлого века специалисты в области туризма предложили использовать понятие этнографического агротуризма (этноагротуризм). Появление этого термина было связано с возросшим интересом к культурам малых народностей, и популярностью туризма с этническим контекстом. Разновидностью туристского продукта в этом варианте являлась «этноагродеревня» – «…социально-организованная территория, обеспечивающая отдых в естественной среде с использованием традиционных средств размещения и питания» [5].

Этот вид туризма особенно популярен в таких регионах, как Бурятия, Калмыкия, Тыва, Хакасия, Чувашия, Якутия и др.

Потенциал для развития этноагротуризма имеется, в частности, в Чувашии, где на территории нескольких районов существуют деревни с русско-чувашским, русско-татарским и чувашско-мордовским национальным составом. Эксперты подчеркивают, что «…интерес для туризма могут представлять сохранившиеся в некоторых чувашских селениях обычаи проведения свадеб с соблюдением старинных традиций, национальных и местных праздников. Стабильный спрос может иметь многодневный отдых в условиях села с питанием, приготовленным из натуральных продуктов [19]. Достаточно перспективным является развитие агротуризма с элементами этническо-познавательной рекреационной практики в Бурятии. Привлекательность этого региона для туристов обеспечивает природный комплекс озера Байкал, который признан Участком мирового природного наследия, и в рейтинге регионов РФ, вызывающих наибольший интерес у иностранных туристов, занимает 4-е место. В условиях безработицы на селе занятость населения, предоставляющего туристам частные семейные гостиницы, индивидуальное домашнее обслуживание, транспортные и другие услуги – положительное явление, однако недостатком является отсутствие лицензий и сертификации этих услуг [13].

В контексте проблем агротуризма сегодня актуальной становится связь агротуризма и эзотуризма. Последний определяется как наблюдение, а также участие в жизни, быте, традициях, обрядах и культах одного из племен или малых народов. Особенно интересными являются туры к шаманам, позволяющие наблюдать за их действиями, а при желании и принять участие в обрядах и ритуалах.

Авторы «Стратегии развития туризма в Российской Федерации на период до 2015 года», утвержденной приказом Федерального агентства по туризму (2008) используют «сельский туризм» в качестве официального понятия.

В толковании ряда авторов агротуризм и сельский туризм – это синонимы. В «Методических рекомендациях по ведению аграрного туризма», подготовленных Министерством спорта, туризма и молодежной политики Калужской области, агротуризм определяется как сельский туризм. Вместе с тем, эти понятия имеют принципиально разное содержание.

Некоторые исследователи полагают, что «сельский туризм» – более широкое понятие, включающее, в том числе, такие виды туризма, как фермерский, крестьянский и аграрный. В частности, примером сверх широкого понимания сельского туризма может быть определение А.Н.Булгаковой, которая пишет: «Сельский туризм – особый вид туризма, объединяющий формы организованного и неорганизованного отдыха туристов в сельской местности в целях приобщения к сельской природе, знакомства с сельским образом жизни, с традициями ведения сельского хозяйства (на профессиональном и непрофессиональном уровне)» [8, 495].

Проясняет ситуацию точка зрения Р.С.Гайсина, который пишет, что сельский туризм, рассматриваемый в узком смысле слова, - это туризм, связанный с сельскохозяйственной деятельностью, агротуризм. Сельский туризм в широком смысле слова – не обязательно связанный с сельскохозяйственной деятельностью, но осуществляемый в сельской местности [6, 11].

В 2003 г. Г. Станкова-Данева в статье «Определение и толкование понятия сельский туризм» предприняла попытку сформулировать важнейшие методологические вопросы, касающиеся дифференцирования понятий «агротуризм», «сельский туризм» и др. [18].

Дефиниции «агротуризм» и «сельский туризм» Г.Станкова-Данева связывала со спецификой деятельности, характерной, с одной стороны, для агротуризма (животноводство, растениеводство), а с другой стороны, для сельского туризма (животноводство, растениеводство, охота, рыболовство). В сельскохозяйственном кодексе Франции в статье 311-1 используется понятие агротуристской деятельности, которая связана с растениеводством и животноводством. Спектр видов агротуристской деятельности, согласно кодексу, весьма широк и предусматривает большой набор как собственно агротуристских, так и сопутствующих им услуг [21].

Сельский туризм, по мнению польских ученых М.Шнайдер и Л.Пшезбурской, охватывает все стороны туризма в сельской местности, и имеет отношение не только к работникам сельского хозяйства, но и к тем, кто просто живет в деревне [20].

Агротуризм является источником дополнительного дохода населения, живущего на средства от сельского хозяйства, и может быть использован в случае отсутствия дополнительной работы в городе, либо невозможности расширения сельскохозяйственного производства.

Сельский туризм, по определению И.В.Абросимовой и др., это путешествие в сельскую местность с целью отдыха, при котором турист размещается в сельском или фермерском доме. Агротуризм, в отличие от сельского, прежде всего, предполагает активное участие туристов в сельскохозяйственном производстве и включает все, что связано с сельскохозяйственной деятельностью [1].

Сельский туризм, по существу, является историческим предшественником агротуризма. Вероятно, первой по времени формой сельского туризма можно считать поездки богатых римлян в сельскую местность. С появлением в окрестностях Рима вилл, отдых в сельской местности становится дачным. О пользе дачного отдыха в «Письмах к Луцилию» писал Луций Анней Сенека. Некоторые авторы, кроме того, считают, что следует отличать понятия «агротуризм», «сельский туризм» от понятия «туризм в сельской местности». По их мнению, более общим понятием является «туризм в сельской местности», поскольку именно «сельская местность» - квалифицирующий признак для многих видов туризма, которые могут быть организованы и развиваться только в сельской местности.

Н.Е.Сапожникова, анализируя ресурсы сельского хозяйства для развития туризма, акцентирует внимание на том, что «…для туристов представляют интерес не скотоводство, свиноводство, зерновое хозяйство или выращивание технических культур, …интерес представляют отрасли и районы сельскохозяйственного производства, которые привлекательны для осмотра, дегустации, катания, то есть конкретного использования в практике турбизнеса». Иногда такой вид туризма называют сельскохозяйственным [15, 154]. Скорее речь идет не об агротуризме, а о туризме в сельскую местность, которая имеет рекреационный потенциал и представляет возможности для удовлетворения потребностей туриста.

А.Н.Булгакова отмечает, что «…сельский туризм является одним из видов туризма, формирующих туризм в сельской местности по территориальному признаку, но никак не синонимом «туризма в сельской местности», и продолжает: «…к видам туризма, имеющим непосредственную связь с сельской местностью, можно отнести сельский туризм (в узком смысле слова), экологический туризм, этнографический туризм, частично натуралистический и познавательный туризм, разновидности лечебного, спортивного туризма и др.» [8, 495].

В России, как утверждают историки, «дачный промысел» появился в период правления Анны Иоанновны (1693 – 1740), и был связан с семейным отдыхом в сельской местности купцов, мещан, чиновников и представителей других сословий, которые не имели своих земельных наделов.

Д.В.Севастьянов, анализируя особенности отечественного сельского туризма, указывает, что «…для России сельский туризм – это хорошо известный «дачный» туризм: выезд на лето на свои садовые и дачные участки, в загородные коттеджи или в деревню для проживания и отдыха в сельской местности. Такой вид туризма, как летний выезд на дачу из города (аренда дачи), был широко распространен в России в 19 – 20-х веках и в настоящее время составляет отдельную сформировавшуюся ветвь специализированного туризма».

Притягательность сельского туризма обусловлена глубокими крестьянскими корнями городского человека. Вероятно, первым сельским туристом в России был граф Л.Н.Толстой. Граф, не будучи человеком сельского сословия, пахал, сеял, косил, клал печь крестьянке Базыкиной, и находил в этом истинное удовольствие. Крестьянский философ Тимофей Бондарев в сочинении «Торжество земледельца» утверждал, что лучший и естественный отдых для всякого человека – это «труд плуга и пашни». Знаменитый русский писатель Г.И.Успенский в книге «Крестьянин и крестьянский труд» обратился к традициям и обрядам сельской жизни и пришел к выводу, что только жизнь селян является «жизнью естественной и полной».

Обращение к теме «сельских удовольствий» - классический сюжет многих произведений русских писателей. Достаточно вспомнить книги С.Т.Аксакова «Записки об ужении рыбы» и «Записки ружейного охотника Оренбургской губернии» и др.

В 1899 г. в журнале «Русский турист» (Санкт-Петербург) было сформулировано определение туризма, которое можно рассматривать и как первое определение сельского туризма. «Туризм – это умение прогуливаться. Масса людей катается верхом, гуляет пешком, ездит на велосипеде, на яхте – однако же не прогуливается. Может быть это умение нужно приобрести, или это способность, которой следует обладать от рождения, или же и то и другое вместе, быть может это наука, которую надо изучать и упражняться в ней, но которую создать нельзя? Умение заинтересоваться облаком, которое несется в вышине, светом, который всюду проникает, воспоминаниями, которые восстают в памяти во время езды, цветами природы, гармонично смешанными в общей массе, различными звуками, уловить живописную и обыденную сторону всех чувств пребывания на открытом воздухе, или согласовать, отдаться и наслаждаться ими всецело – вот что такое туризм» [4, 61].

Комментируя это определение, специалисты подчеркивают, что главное отличие сельского туризма от аграрного заключается в отношении

туриста к действительности: сельский туризм предполагает в большей степени созерцание и наслаждение, аграрный же туризм – это активный отдых, связанный с участием в сельскохозяйственных работах: овощеводстве, пчеловодстве, в сборе трав и грибов, цветоводстве и др.

В СССР сельский туризм как рекреационная миграция был самым массовым видом отдыха. В книге А.И.Алексеева «Многоликая деревня» [3] отмечается, что в этой рекреационной миграции выделялось несколько видов потоков:

- «организованный» – отдыхающие в домах отдыха, на турбазах, в пионерлагерях и т.д.;
- «полуорганизованный» (привязанный к конкретному месту жительства, но нерегулируемый по времени) – отдыхающие в сельской местности, приезжающие в гости к родственникам, горожане – владельцы домов в деревне, а также проводящие отпуск на садовых участках;
- «неорганизованный» – отдыхающие «диким» образом – туристы и дачники.

Автор подчеркивает, что серьезных статистических исследований в этой области не проводилось, имелись лишь данные по отдельным регионам. Начиная с 70-х гг. XX в., сельский туризм стремительно превращается из семейных путешествий и дачных рекреаций в массовую, динамичную и плановую форму отдыха городского населения в сельской местности, и, в конечном итоге, в самостоятельную и перспективную отрасль экономики – агротуризм. Эти изменения привели к тому, что, агротуризм, как пишет Я.Качмарек и др., «…становится формой социальной активности, которая характеризуется многообразием моделей человеческого поведения» [11, 41].

Список литературы:

1. Абросимова И.В. и др. Сельское гостеприимство. Рекомендации по организации и работе. Практическое пособие. – М.: Изд-во МСХА. – 29с.

2. Агроэкотуризм: опыт, проблемы, рекомендации \В.И.Бельский и др. – Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2008. – 124 с.

3. Алексеев А.И. Многоликая деревня (население и территория). – М.: Мысль, 1990. – 266 с.

4. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – Издание 9-е, переработанное и дополненное. – СПб.: «Издательский дом Герда», 2008. – 576 с.

5. Власенко О.В. Агрорекреационный потенциал и возможные пути развития агротуризма в Иркутской области \Аграрно-экономическая наука о проблемах инновационного развития агропромышленного производства. – Омск, 2007. – Ч.1. – С.190-195.

6. Гайсин Р.С. Организационно-экономические проблемы и перспективы развития сельского туризма в России \Сельский туризм: Состояние и менеджмент \Под ред. В.П.Новикова. – Калуга, 2006. – С.11-17.

7. Гварлиани Т.Е., Бородин А.Н. Сельский и аграрный туризм как специфические виды туризма /Terra Economics, 9 (2011), 4-3, с.61-65.

8. География туризма: учебник \кол.авторов; под ред. А.Ю.Александровой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2009. – 592 с.

9. Горчаков Я.В. Мировое органическое земледелие 21 века \Автореф…к.сельхоз.н. – Москва, 2003. – 19 с.

10. Здоров А.Б. Агротуристский комплекс: прогнозирование регионального развития: монография. – М.: РИБ «Турист», 2007. – 168 с.

11. Качмарек Я., Стасяк А., Влодарчик Б. Туристский продукт. Замысел. Организация. Управление. Учеб.пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 495 с.
12. Колбовский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма: учеб.пособие. – М.: «Академия», 2008. – 256 с.
13. Максанова Л.Б. – Ж. Перспективы развития сельского туризма в Республике Бурятия \Развитие агробизнеса и сельских территорий в Байкальском регионе. – Улан-Удэ, 2003. – С.102-108.
14. Пыняев С.В. Социальный потенциал экопоселений и развитие агротуризма в России \Вестник ПАГС. – 2010. – с.182-187.
15. Сапожникова Е.Н. Страноведение: Теория и методика туристского изучения стран: учеб. пособие для студ.высш.учеб.заведений \Е.Н.Сапожникова. – 5-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 240 с.
16. Севастьянов Д.В. Основы страноведения и международного туризма: учеб.пособие для вузов \Д.В.Севастьянов. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.
17. Сельский туризм: опыт, проблемы, перспективы развития в России. – М.: ООО «Столичная типография», 2008, 72 с.
18. Станкова-Данева Г. Какво с селски туризъм и защо трябва да го дефенираме \Икон. Упр. Сельск. Стоп. – 2003. – Г.48, №6. – С.126-129.
19. Тумаланов Н.В., Григорьева Н.А. Рекреационная деятельность в сельской местности (в условиях Чувашии) \Реализация приоритетного национального проекта «Развитие АПК: теория и практика». – Чебоксары, 2007. – С.179-182.
20. Шнайдер М., Пжезбурская Л. Сельский туризм и агротуризм в Польше: состояние и перспективы развития \Экономические и социальные проблемы развития АПК на рубеже 21 века. – Уфа, 2000. – Ч.2. – С.110-114.
21. Carpy B. Les aspects juridiques et fiscaus des activites agritouristiques \Purpan. – 2002. - № 198. – p. 3-14.
22. Pelican-Matetic N. Organic Farming and Ecotourism – How Serious are Croatias Intentios? \Agron. Glasnic. – 2008. – Vol.70, N.2. – p. 159-169.

УДК 338.48 (477.61)

Заря І.В., Борисюк О.А.

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТУРИЗМІ

У статті розкриваються поняття інновації та інновації в туризмі, визначаються основні напрямки інноваційної діяльності в українському туризмі та перешкоди на їх шляху.

Ключові слова: інновації, інновації в туризмі, напрямки інноваційної діяльності в туризмі

В статье раскрываются понятия инновации и инновации в туризме, определяются основные направления инновационной деятельности в украинской туризме и препятствия на их пути.

Ключевые слова: инновации, инновации в туризме, направления инновационной деятельности в туризме.

The article deals with the concept of innovation and innovation in tourism, defines the main directions of innovative activity in the Ukrainian tourism and obstacles in their way.

Keywords: innovation, innovation in tourism areas of innovation activity in tourism

Постановка проблеми. Туризм сьогодні є одним із потужних секторів світової економіки, галуззю спеціалізації господарства багатьох країн і регіонів. Для 38% держав, туризм – головне джерело прибутку, а

для 83% країн, туризм є одним з п'яти основних джерел прибутку. Незважаючи на глобальну фінансово-економічну кризу, чисельність міжнародних туристських прибуттів у світі за 2012 р. уперше в історії перевищила 1 млрд, а надходження від міжнародного туризму становлять близько 1 трлн $. ЮНВТО прогнозує сприятливі перспективи для міжнародного туризму і на наступні роки.

Україна, маючи вигідне географічне положення, значний природний, історико-культурний, інфраструктурний потенціал для перетворення туризму на одну з провідних галузей народогосподарського комплексу країни помітно програє в конкурентній боротьбі. У 2012 році в Україну було 23 млн. туристичних прибуттів. Це відбулося навіть попри будівництва низки інфраструктурних об’єктів, пов’язаних з Євро-2012, певних акцій спрямованих на поліпшення туристичного іміджу, збільшення показників розвитку в’їзного туризму, спрощення візових формальностей тощо. Так, згідно рейтингу туристичної конкурентоспроможності країн за 2011 р., оприлюдненого Міжнародним економічним форумом, Україна серед 139 країн опустилася на вісім позицій, порівняно з 2010.р. та посіла 85 місце (див табл.1) [2].

Таблиця 1

Порівняльні позиції України, Польщі та Німеччини у рейтингу країн світу за рівнем конкурентоспроможності сектору подорожей і туризму

	Місце за інтегральним індексом			*Місце за рівнем розвитку інфраструктури авіаційного транспорту*			*Місце за рівнем розвитку інфраструктури наземного транспорту*		
	2008 р.	2009 р.	2011р.	2008 р.	2009 р.	2011 р.	2008 р.	2009 р.	2011 р.
Україна	77	77	85	98	94	93	84	72	74
Польща	56	58	49	87	79	88	57	68	78
Німеччина	3	3	2	7	7	7	3	5	3

Сьогоднішня ситуація, що склалась в туристичній індустрії України, характеризується застарілою матеріально-технічною базою, яка потребує капітального ремонту, модернізації та функціональної реконструкції; браком сучасних засобів розміщення туристів; недостатнім розвитком важливих складових туристичної інфраструктури – транспорту та зв’язку; недостатньо розвиненою мережею закладів харчування та індустрії розваг; браком кваліфікованих спеціалістів з організації та розвитку внутрішнього і в’їзного туризму; орієнтуванням туристичних фірм на закордонні подорожі; відсутністю активно функціонуючого туристично-інформаційного центру; екологічними проблемами. Подолання негативних тенденцій можливе шляхом впровадження різноманітних нововведень. Активізація використання інноваційного чинника призведе до створення конкурентоспроможної туристичної індустрії країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інноваційного розвитку широко розглядається в межах технічних та суспільних наук,

зокрема такими авторами, як: Іноземцев В., Вольський А., Тоффлер О., Белл Д., Дракер П., що ж до інновацій в туризмі, то найповніше ці питання розглянуті в працях Гуляєва В., Гараніна М., Квартального В., Александрової А., Бабарицької В., Харісса Г. До цієї теми звертались також Малахова Н., Новиков В., Федченко Л., Донцова Л., Гонтаржевська Л. та багато інших. Але навіть за великої кількості авторів, які вивчають цю тему, вона завжди залишатиметься актуальною. Адже інноваційні технології в туризмі не «стоять на місці». Ця галузь характеризується динамічними темпами розвитку, введенням нових технологій та стандартів, на які завжди слід звертати увагу.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій інноваційної діяльності в вітчизняному туристичному бізнесі.

Виклад основного матеріалу. Перші міжнародні стандарти, зокрема, офіційні рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (The Frascati Manual) розглядають інновації «як вид діяльності, що пов'язаний з трансформацією ідеї в новий або більш удосконалений продукт, що впроваджений на ринок; в новий або удосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності; або в новий підхід до послуг» [8]. Більшість авторів розглядаючи інноваційну діяльність у сфері послуг, вважають послугу технологічною інновацією за умови, що способи її використання нові або якісно поліпшені у технологічному відношенні.

Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність»: «інновації – знов створені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно – технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які істотно покращують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери [4].

У сучасній економіці роль інновацій значно зросла. Це викликано тим, що в ринковій економіці інновації є методом конкуренції, оскільки вона веде до зниження собівартості та цін і зростання прибутку, до створення нових потреб, до підвищення іміджу виробника нових продуктів, до відкриття та завоювання нових ринків [6]. Інновація як процес або як продукт може стати однією з головних статей доходу підприємства, в тому числі і туристичного, роблячи істотний вплив на збільшення прибутку. Багато держав створюють спеціальні національні організації для просування різного роду інновацій у туризмі. Прикладом виступає ОМТН (організації, що займаються маркетингом туристських напрямків за термінологією Всесвітньої туристської організації: Visit Britain, Tourespana, Polska Organizacia Turystyczna та ін.). ОМТН, виступаючи посередником, працюють, як правило, безоплатно, фінансуються державою, хоча і не уникають залучення в комерційні операції (змішані регіональні та місцеві державно-приватні).

Туризм є однією з найважливіших галузей сервісу, і це вимагає сучасних форм і механізмів обслуговування клієнтів, чого можливо досягти введенням інновацій у галузь. До інновацій в туризмі слід віднести перш за все ті нововведення, які супроводжуються: відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів; якісно новими змінами турпродукту; підвищенням ефективності функціонування інфраструктури туризму; підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг; прогресивними змінами факторів виробництва (наприклад, скорочення терміну транспортування за рахунок впровадження нових швидкісних видів транспорту, поліпшення умов праці працівників туріндустрії, впровадження нових прогресивних методів (механізмів) перетворення факторів виробництва в послуги).

В Україні проводяться активні дії для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку. Так, аналіз підприємств туристичної індустрії показав, що впровадженню інновацій в нашій державі заважає недолік грошових коштів (85%), а також – досвід роботи (15%). Тому процеси створення нових інноваційних структур, які здатні реалізувати цілком комерційні проекти, мають стихійний характер. При більш ретельному аналізі діяльності вітчизняних туристичних фірм, можна виділити і інші чинники, що впливають на процеси впровадження інновацій. Серед них і загальна економічна ситуація, під впливом якої формуються попит і платоспроможність населення, і дії виконавчих органів влади щодо підтримки розвитку туризму, вимоги законодавчого та регулюючого характеру як загальнодержавного, так і регіонального значення, що стосуються туризму, і інтенсивність та масштаб конкуренції, і можливість застосування нових технологій при організації поїздок. Політика і стратегія самої туристичної фірми, підтримка інноваційних ідей з боку керівництва, наявність спеціалізованого підрозділу з реалізації інновацій та необхідний рівень фінансових можливостей також є необхідною умовою інноваційної діяльності.

В той же час без впровадження інновацій вижити в умовах конкуренції, зацікавити й залучити максимальну кількість споживачів туристичній фірмі вже неможливо. Генераторами нових ідей, в першу чергу, виступають самі клієнти у 45% випадків, персонал туристичної фірми у 20%, ідеї конкурентів –15%, ідеї керівників турфірми – 10% та інформаційні джерела – 10%. Тільки за допомогою інноваційних аспектів у поточній діяльності фірми є можливість забезпечити своєму турпродукту цілком стабільне існування на ринку.

Для успішної інноваційної діяльності на українському ринку туристичних послуг неможливо обійтися без державної підтримки. Відповідно до нормативно-правової бази України для цього використовуються три схеми, які в даний час застосовуються і в розвитку туристичної галузі.

1. Пряма участь держави у реалізації спеціальних цільових програм і асигнування регіональних, місцевих органів влади; створення великих національних центрів (лабораторій), які знаходяться на бюджетному фінансуванні і безкоштовно надають отримані знання широкого кола потенційних користувачів.
2. Надання субсидій і грантів для здійснення науково-дослідних робіт у сфері туризму та супутніх галузях.
3. Забезпечення приватним підприємствам і особам сприятливих умов для науково-технічних розробок, а також розвитку інвестиційних можливостей. Приватному бізнесу, що вкладає кошти в наукові дослідження і придбання необхідного для цього обладнання, а також у розвиток туристської інфраструктури регіонів, надаються різноманітні податкові пільги, державні кредити і гарантії, а також фінансування через участь держави в акціонерному капіталі.

Інновації в туризмі приносять на ринки нові ідеї, послуги та продукти. Всі інновації в туризмі можна поділити на групи (див табл.2).

Таблиця 2

Інновації на вітчизняному ринку туристичних послуг

Інноваційні групи	*Туристичні інновації*	*Приклади*
I. Продуктові інновації	1.Створення нових туристичних продуктів. 2.Освоєння нових сегментів туристичного ринку. 3.Освоєння нових туристично-рекреаційних територій. 4.Залучення до туристичного сегменту нових видів ресурсів.	Екскурсії до місць великих катастроф, діггер-тури, експедиційний туризм до Північного чи південного полюсів; Готельні та ресторанні ланцюги; Тематичні парки, подорожі туристів на космічних кораблях; Освоєння територій екстремального типу, готелі під водою, відвідання діючих військових об’єктів;
II. Управлінські інновації	1.Нові методи реалізації маркетингового циклу в туризмі. 2.Обґрунтування нових методів і форм управління суб’єктами туристично-рекреаційної діяльності. 3.Забезпечення державного та регіонального управління туристичною індустрією.	Комплексне вивчення ринку, прогнозування конкурентоспроможності тур продукту; Податкові пільги на інноваційні проекти Сприятливі умови для залучення інвестицій

III. Сервісні інновації	1.Впровадження передових методів навчання, підготовки та перепідготовки працівників туристичного бізнесу. 2.Розробка інноваційних моделей розміщення трудових ресурсів в туризмі. 3.Впровадження національної моделі сервісного обслуговування, враховуючи культуру та звичаї туристично-рекреаційних зон.	Нові форми стимулювання якості навчання. Євро 2012 в Україні та Польщі Зелений та екологічний туризм
IV. Технологічні інновації	1.Впровадження комп’ютерних технологій в систему бронювання і резервування готелів, авіаквитків. 2.Розробка нових видів матеріально-технічного забезпечення туристичного обслуговування, покращення якості послуг. 3.Нововведення в системі транспортного обслуговування, що будуть спрямовані на підвищення комфортності та скорочення часу трансферу туристів до курортної зони. 4.Екологізація технологій обслуговування.	впровадження GDS – глобальні комп’ютерні системи Онлайн бронювання, гіди-перекладачі, супутникові прийоми, інформаційно-довідкові центри надання транспорту за системою чартеру Мініатюризація техніки, зниження коефіцієнту SAR для засобів зв’язку

Як бачимо, інновації в туризмі охоплюють усі напрямки діяльності в цій сфері і спрямовані на створення нового або зміну існуючого продукту, на вдосконалення транспортних, готельних та інших послуг, освоєння нових ринків, впровадження передових інформаційних та телекомунікаційних технологій і сучасних форм організаційно-управлінської діяльності.

На сьогоднішній день в туризмі використовується досить багато новітніх комп'ютерних технологій, наприклад, глобальні комп'ютерні системи резервування, інтегровані комунікаційні мережі, системи мультимедіа, Smart Cards, інформаційні системи менеджменту та ін. Сучасний рівень розвитку туристичної галузі і жорстка конкуренція в цій галузі надають особливу важливість інформаційних систем туристських

агентств. Функціональні можливості цих систем повинні забезпечувати введення, редагування та зберігання інформації про тури, готелі, клієнтів, про стан заявок, передбачати виведення інформації у формі різних документів: анкет, ваучерів, списків туристів, описів турів, готелів; розраховувати вартість турів з урахуванням курсу валют, знижок, контролювати оплату турів, формування фінансової звітності, переклад експорт-імпорт даних в інші програмні продукти (Word, Excel, бухгалтерські програми) та інші можливості. Ці системи не тільки прискорюють процес розрахунків та формування документів, але й можуть зменшувати вартість послуг (турпакета), обравши оптимальний за ціною варіант доставки клієнтів, розміщення і т.п. Сучасні комп'ютерні інформаційні технології здатні кардинально змінювати методичну, інформаційну та технологічну складові управлінських процесів і здійснювати їх на якісно новому, більш ефективному рівні. Нажаль, використання он-лайн операцій щодо отримання інформації для бронювання турпослуг, покупки білетів та розрахунків на українському туристичному ринку повністю не використовуються. Дослідження показують, що тільки 17% вітчизняних турфірм мають власний сайт, інші – не мають або на ньому розміщуються інформація, що не оновлюється. На сайтах розміщується реклама підприємства (86%) та турів (87%), інформація про діяльність (79,1%) та умови бронювання турів (72,1%).

Інноваційний розвиток транспорту стимулює розвиток туристичної діяльності. Наприклад, за даними світової статистики, частота користування повітряним транспортом (досить повно характеризує попит на його послуги), в стабільних умовах прямо залежить від рівня економіки країни (табл.3) [9].

Таблиця 3

Користування повітряним транспортом

№ з/п	Тип країн/країна	ВВП на душу населення, *тис.$*	Частота користування повітряним транспортом, *польотів на рік на душу населення*
1.	Розвинені країни Європи:	20 – 40 тис.$	0,8-1,4
	Велика Британія	37 тис.$	1,4
	Німеччина	39 тис.$	0,86
	Франція	36 тис.$	1,29
	Іспанія	31 тис.$	0,94
2.	Розвинені країни Америки:	35-50 тис.$	1,8-2,0
	США,	50 тис.$	2,0
	Канада	43 тис.$	1,8
3.	Україна	7,5 тис.$	0,06
4.	Країни, що розвиваються	в залежності від рівня ВВП і особливостей географічного положення	в межах 0,05-0,5

Не останню роль у розвитку транспорту відіграють і спеціалізовані міжнародні організації авіатранспорту: Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA); Міжнародна асоціація повітряних перевізників (IAKA); Міжнародна асоціація цивільних аеропортів (ІКАА); Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО); Міжнародна федерація асоціацій диспетчерів повітряного транспорту (ІФАТКА); Міжнародне товариство авіаційного електрозв'язку (CITA); Міжнародна рада експлуатантів аеропортів. Існує також ряд регінальних організацій [5]. Основними напрямками інноваційних процесів на транспорте є вдосконалення маршрутної системи (центрально-радіальна система авіаперевезень завдяки прокладанню маршрутів через вузлові центи-хаби), диверсифікація каналів збуту й збільшення ефективності процесу дистрибуції, інновації в «наземному» обслуговуванні (введення електронних білетів, система управління багажем – SITA Bag Manager) й широке використання комп'ютерних технологій у всіх сферах діяльності (система m-parking).

Однією з найвизначніших організаційних інновацій, впровадження яких визначає сучасну ситуацію в усьому туристичному комплексі, є проникнення в готельне господарство авіакомпаній і утворення на цій основі потужних готельних корпорацій. Крім цього, розвиток таймшер індустрії, що дозволяє пов'язати в туристичному бізнесі категорії часу та простору, створення готелів економічного класу, готелів типу «ресортс», а також ступінь впровадження технологічних інновацій (автоматизація роботи служб прийому та розміщення).

Висновок. Впровадження різноманітних видів інновацій (продуктових, ресурсних, маркетингових і т.д) в практику вітчизняних туристичних фірм дозволить підвищити їх конкурентоспроможність, збільшити туристичний потік до країни та забезпечити підвищення якості обслуговування туристів, з задоволенням різноманітних потреб споживачів.

Використані джерела

1. *Александрова А.Ю. Новые информационные технологии в мировой индустрии туризма // География международного туризма. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – С.174–194.*
2. *Всесвітній економічний форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.weforum.org.*
3. *Донцова Л.В. Инновационная деятельность / Л.В. Донцова. – М., 2006. – 320 с.*
4. *Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15*
5. *Международные авиационные организации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stewardess.ucoz.ua/forum/34-213-1.*
6. *Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед./ В.С. Новиков. – М.: Академия, 2007. –208 с*
7. *Резниченко Е.Н. Инновации в туристическом бизнесе // Возможности и перспективы туристического бизнеса. Сб. ст. – Симферополь: ООО «НУПЦ «Образовательные технологии», 2004. – С. 19-25.*
8. *Руководство Фраскати «Стандартная практика для обследований научных исследований и разработок, 1963, в ред.. 1993 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nw-innovations.ru.*
9. *Сайт ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cia.gov/cia/publications/factbook – сайт ЦРУ*

УДК 911.3

Малиновська О.Ю., Ісакова А.І.

ІННОВАЦІЙНІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Розглянуто інноваційні види туризму, як нетрадиційний варіант організації дозвілля;їхній стан, тенденції, проблеми та перспективи розвитку в різних країнах та в Україні.

Ключові слова: інноваційні види туризму, каучсерфінг, туризм автостопом, туризм людських слабкостей, геокешинг, віртуальний туризм, джайлоо-туризм, бідняцький туризм, космічний туризм, темний туризм, індустріальний туризм.

Рассмотрены инновационные виды туризма, как нетрадиционный вариант организации досуга; их состояние, тенденции, проблемы и перспективы развития в разных странах и в Украине.

Ключевые слова: инновационные виды туризма, каучсерфинг, туризм автостопом, туризм человеческих слабостей, геокешинг, виртуальный туризм, джайлоо-туризм, нищенский туризм, космический туризм, темный туризм, индустриальный туризм.

There were looked out the innovative forms of tourism as unconventional option of leisure; the conditions, tendencies, problems and perspectives of development of such kinds of tourism in different countries and in Ukraine.

Key words: innovative forms of tourism, CouchSurfing, hitchhiking, tourism of human weaknesses, geocaching, virtual tourism, jailoo tourism, beggarly tourism, space tourism, dark tourism and industrial tourism.

Постановка проблеми. Традиційно інновації та інноваційна діяльність розглядаються як напрям науково-технічного прогресу та як процеси, пов'язані із впровадженням результатів наукових розробок у практику. Однак, зміст поняття «інновація» значно ширший. Сфера інновацій охоплює не лише практичне використання науково-технічних розробок та винаходів, а й включає зміни у продукті, процесах, маркетингу та менеджменті. Інновація виступає як явний чинник змін, як наслідок діяльності, втілений у новий чи удосконалений продукт, технологічні процеси, нові послуги і призначає нові підходи до задоволення соціальних потреб [11]. Інновації – це нововведення, які характеризують якісні зрушення у процесі виробництва та знаходять втілення у вигляді нового чи удосконаленого продукту, технологічного процесу або у вигляді нового підходу до процесу надання послуг, що дає компанії, яка запровадила інновації, додаткові переваги перед конкурентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дедалі більше з’являється інформації щодо нових видів туризму, проблем та перспектив їхнього розвитку і дедалі більше зарубіжних та вітчизняних науковців цікавляться цією тематикою (Лью А., Купер К., Мітчелл Дж., Вурцбургер Р., Боголюбов В., Гай А., Дроботова М., Здорова О., Кляп М., Смаль І., Шандор Ф., Шепелюк О. та ін.).

Метою цієї статті є висвітлення інноваційних видів туризму, як нетрадиційних форм організації дозвілля, зокрема таких, як каучсерфінг,

геокешинг, туризм людських слабкостей, джайлоо-туризм, бідняцький туризм, темний туризм, індустріальний туризм, віртуальний туризм та ін.

Виклад основного матеріалу. Поряд з такими термінами як «інноваційний туризм», «новітній туризм», «нетрадиційний туризм» з'явився і термін «креативний туризм». Термін «креатив» («creative» або творчий) – характеризує продукт діяльності людини, створений способом, що відрізняється від аналогічних, новизною підходу, творчим рішенням. Як правило, створюється для привернення уваги, в основному за рахунок шокування, пародіювання, легкості сприйняття, яскравості і високої запам'ятовуваності образу. Креативний туризм може охоплювати і подорожі в етнічні глибинки, де люди по-іншому живуть і мислять, здійснюють дивні вчинки, і пригодницькі чи пізнавальні тури в незвичайні місця, або різноманітні командні тури та екшн-ігри (цей напрямок креативного туризму поступово витісняє тренінги для команд і успішно використовується у BTL та event-заходах компаній). Причина популярності креативного туризму – доступність подібних заходів, гнучкість формату і можливість пристосування їх під будь-які цілі і завдання будь-якої компанії. Креативний туризм є своєрідною відповіддю на стандартні пропозиції туристичних компаній. Основна задача організаторів – не розслабити туристів, а створити для них такі умови, щоб вони змогли відкрити для себе щось нове, зарядитися позитивом, відволіктися від повсякденних проблем. Головна увага приділяється не місцю, куди відправляється група туристів, а враженням, які вони можуть отримати і створенню особливої атмосфери [9].

Одним із популярних на сьогоднішній день нових видів туризму є CouchSurfing. Каучсерфінг – це світова гостьова мережа у вигляді он-лайн сервісу, створена з метою сприяння процесу глобалізації. Його історія починається у 2000р. Тоді засновник сайту, молодий американець Кейсі Фентон, купив дешевий авіаквиток до Ісландії. Не маючи достатньо грошей на готель, він розіслав близько 1500 листів ісландським студентам з проханням надати нічліг. Незабаром він знайшов своїх нових друзів, які погодилися не просто надати нічліг, а й показати справжній молодіжний Рейк'явік. Після незабутньої подорожі Кейсі зрозумів, що потрібно відкрити можливість подібних пригод і для інших людей. Через три роки була запущена бета-версія сайту, а вже в січні 2004р. сайт couchsurfing.org став доступний усім бажаючим [15].

Члени світової спільноти CouchSurfing вважають своєю місією «створення надихаючого досвіду» і пропагують спосіб подорожування, який пробуджує в людині природний інтерес дізнаватися про щось нове. Подорожуючи і спілкуючись з місцевими жителями, можна зрозуміти внутрішнє життя країни, навчитися міжнаціональній толерантності і знайти друзів. Відповідно, розширюються рамки сприйняття світу, відбувається безперервний культурний обмін. Станом на січень 2012р. ресурс налічував близько 6 млн. користувачів у 246 країнах світу та 100

тис. міст (понад 6 тис. чол. з України). Члени мережі безкоштовно надають один одному допомогу і нічліг під час подорожей та організовують спільні подорожі. Лідерами за кількістю каучсерферів є США, Німеччина, Франція, Канада та Велика Британія. Членом організації можуть бути особи, які досягли 18 років, зареєструвалися на сайті, погодилися з правилами каучсерфінгу та пройшли процес верифікації (отримали підтвердження того, що учасник - реальна людина, яка згодна зробити внесок у розвиток проекту). Член клубу має заповнити анкету, вказавши детальну інформацію про себе та свої інтереси, про мету в житті та причину реєстрації, створити фотоальбом. Також треба описати своє житло для прийому гостей. Будучи членом сервісу, можна виступати як в ролі серфера (особа, яка шукає житло - т.зв. «вписку»), так і в ролі хоста (особа, яка надає «вписку»). Усе побудовано на довірі один до одного (за всю історію каучсерфінгу відома тільки одна негативна ситуація). Www.couchsurfing.org – не єдиний, але найпопулярніший на сьогодні подібний сайт. Існують також мережі www.hospitalityclub.org, Globalfreeloaders.com, Place2stay.net, Stay4free.com, Bewelcome.org [15].

Туризм автостопом - це різновид туризму, мета якого полягає у використанні для пересування попутних автомобілів (безквитковий проїзд у маршрутному транспорті не вважається автостопом, якщо на це не отримано згоду водія, машиніста чи кондуктора). Турист-автостопщик не користується послугами готелів, кемпінгів чи турфірм. Єдиний транспортний засіб - будь-який попутний транспортний засіб, який має вільне місце і можливість безкоштовно підвезти. Ночують такі туристи на природі або у знайомих чи випадкових людей. Стихійне пересування автостопом виникло з появою автомобільного транспорту на початку XX ст. Згодом велику роль у просуванні світового автостопа зіграли хіпі, оскільки автостоп давав їм можливість подорожувати і знайомитися з різними людьми, не витрачаючи грошей, яких у них, зазвичай, і не було. Документально зафіксована щонайменше одна навколосвітня поїздка автостопом, здійснена членами Петербурзької ліги автостопу в 1992-1993 рр., при цьому було відвідано 25 країн і подолано близько 80 тис. км. Світовий рекорд із загальної відстані пересування автостопом належить Олексію Ворову і становить понад 1100000 км [2, 12]. Як і серед прихильників каучсерфінгу, у туристів, які подорожують автостопом, є свої лексичні елементи сленгу [9].

Одним із найкорисніших для мандрівників ресурсом є сайт Hitchwiki.org, який містить карти з кращими місцями для автостопу в усіх країнах світу. Втім, у Західній Європі пересуватись складніше через значну кількість автобанів, на яких заборонено ловити машини. Серед європейських країн перше місце посідає Німеччина. У цій країні позначена 931 точка автостопу. Україна, яка за площею є найбільшою в Європі, в цьому списку займає 30-е місце з 16-ма точками. Вона випереджає лише такі країни, як Молдова, Білорусь та Ліхтенштейн, які поступаються

розміром. Щоправда, досвідчені хітч-хайкери кажуть, що не варто повністю довіряти цим картам, адже інформація може виявитись застарілою. Перевірити ці дані краще в додаткових джерелах, таких, як Google maps, де можна визначити стан дороги та приблизний потік машин [21].

Подорожі представників нетрадиційних сексуальних меншин (гей-туризм, ЛГБТ-туризм, LGBT – скорочено від lesbian, gay, bisexual, transgender, транссексуальний туризм, бісексуальний туризм) – вид туризму, суб'єктами якого є представники сексуальних меншин (геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери), які відвідують країни і регіони, толерантні до нетрадиційних сексуальних і гендерних проявів, курорти і різноманітні заходи, популярні серед ЛГБТ-спільнот (гей-паради, гей-фестивалі, концерти зірок нетрадиційної орієнтації). В останні роки у сферу гей-туризму включають також весільні тури з метою заключення шлюбу, весільні подорожі та сімейні тури для туристів з дітьми [3].

Категорія споживачів GLBT-ЛГБТ (лесбіянки, геї, бісексуали, транссексуали), викликає суперечливі оцінки учасників туристичного ринку. Хтось вважає цю категорію сумнівною з точки зору просування туристичних продуктів, комусь вона здається абсолютно безперспективною, але є і ті, хто розглядає її як вдалу можливість для розвитку свого бізнесу. Так, за даними досліджень, проведених в США, витрати гей-туристів на подорожі в середньому на тисячу доларів перевищують витрати гетеросексуальних мандрівників. Представники сексуальних меншин більше цікавляться подорожами, ніж люди традиційної орієнтації та відіграють важливу роль у розвитку туризму, про що свідчать наступні дані:

- 97% представників сексуальних меншин у минулому році відправлялися у відпустку;
- 57% представників сексуальних меншин вибирають дорогі тури;
- 37% гомосексуальних пар, як мінімум, один раз у житті відправлялися у тривалу подорож;
- 53% гомосексуальних пар витрачають за час поїздки понад $5 тис. на людину[4].

Найбільш комфортними для подорожей ЛГБТ-туристів вважаються: Нью-Йорк і Сан-Франциско (США), Сідней (Австралія), Ріо-де-Жанейро (Бразилія), Париж (Франція), Лондон (Велика Британія). Найбільш популярними напрямками є: Буенос-Айрес (Аргентина), Кейптаун (ПАР), Шанхай (Китай), Стамбул (Туреччина), Тель-Авів (Ізраїль), Берлін (Німеччина), Делі (Індія), Гавана (Куба), Барселона і Мадрид (Іспанія), Марокко, Туніс, Канарські острови, Таїланд, Філіппіни та ін. [4].

Інтим-туризм – охоплює поїздки, основна мета яких еротичні враження, отримання інтимних послуг, підкорення сердець, медовий місяць або сватання в чужих краях, оглядини наречених після віртуального знайомства в Інтернет. Найпопулярнішими країнами жіночого секс-

туризму є: країни Карибської затоки, Ямайка, Гамбія, Кенія, Марокко, Туніс, Таїланд, Болгарія, Туреччина, Єгипет. Найпопулярнішими країнами чоловічого секс-туризму є: Австралія, Бразилія, Нідерланди, Таїланд, Мексика, Куба, країни Скандинавії, Німеччина, країни Балтії, Росія, Угорщина, Чехія, Ямайка, Японія.

Туризм людських залежностей – різновид туризму, головною метою якого є відвідуванням країн, пов'язаних з нарко- і алкоіндустріями.

Основними напрямками наркотуризму є Нідерланди, Чехія, Таджикистан, Колумбія, Мексика. Тисячі туристів готові викладати значні суми грошей не тільки за гострі відчуття (або їх ілюзії) далеко від рідного дому, а й за те, щоб побачити місця, де проходять збройні сутички наркокартелів Мексики та США, Колумбії та Венесуели, чи Афганістану та Росії, а якщо пощастить, то й стати їх свідками [10].

Алкотуризм (алкогольний туризм, п'яний туризм) – є способом самостійних подорожей у певну географічну місцевість з метою спілкування і розпивання традиційних спиртних напоїв, іноді із спортивно-туристичними елементами, змаганнями та іншими заходами. Різновидами алкотуризму є горілчаний, винний, коньячний, пивний туризм, відвідання тематичних фестивалів, т. зв. полювання «по-російськи» [1].

Національний напій зазвичай пов'язаний з історією країни і цілком гідний того, щоб туристи витрачали час на вивчення його унікальної історії, процесу його виробництва та культури споживання. Найбільші турпотоки алкотуристів формуються в тих країнах, де панує «сухий закон» - Фінляндія, Іран, країни Перської затоки. Найпопулярнішими дестинаціями алкотуризму є: штат Халіско, Мексика (текіла), штат Кентуккі, США (бурбон), місто Санкт-Петербург, Росія (горілка), місто Порту, Португалія (портвейн), місто Кобе, Японія (саке), місто Херес-де-ла-Фронтера, Іспанія (херес). Туристи також полюбляють незвичайні алкогольні напої, серед яких: В'єтнам - вино зі змії (Snake Bile Wine), Китай - вино з ящірок, Італія - чиньяр (Cynar), гірка настоянка з 13 трав, головною серед яких є артишок, Гаваї - кавове пиво, Великобританія - газована горілка (02 Sparkling Vodka), Перу - чіча (Chicha), Мексика - мескаль (Mezcal) і текіла, напої на основі агави, Німеччина та Чехія – пиво [9].

Геокешинг (geocaching) – це різновид активного відпочинку і туристична гра. Основна ідея гри полягає в тому, що одні гравці готують схованку з невеликими «скарбами», визначають за допомогою GPS-координати схованки і публікують інформацію про це в мережі Інтернет. Інші гравці знаходять схованки, беруть що-небудь з них собі, залишають що-небудь наступним гравцям і реєструють свою знахідку в Інтернет. У цю гру можна грати сім'єю, з товаришами або поодинці. На сайті, присвяченому геокешингу в Україні, представлені карта користувачів і схованки. На форумі ведеться активне обговорення гри, зокрема – правил. У деяких варіантах гри схованку рекомендується створювати тільки в

місцях, які представляють природний, історичний чи культурний інтерес, що дозволяє перетворити створення і пошук схованок на активний пізнавальний процес. Гравці отримують безліч цікавих відомостей про визначні пам'ятки. Заохочуються схованки, де ставиться оригінальна і важка (наприклад, багатокрокова) пошукова задача. Оскільки точність, з якою GPS-приймач визначає позицію становить від декількох метрів до декількох десятків метрів, це дозволяє тільки «окреслити» невеликий район місцезнаходження схованки. Для точнішого пошуку слід користуватися підказками з її опису. Найбільшим міжнародним майданчиком гри є Geocaching.com. На сайті гри перебуває понад 1 млн. схованок. Геокешинг в Україні з'явився у 2011р. На території нашої країни заховано понад 2 тис. «скриньок», з них 720 розташовані в Криму, близько 100 – у Києві, приблизно по 100 схованок – у Київській, Донецькій, Дніпропетровській та Харківській областях [5].

Під час фінансової кризи 2007-2010 рр. у США, коли люди були змушені скорочувати свої бюджети і, зокрема на подорожі та відпочинок, набув популярності так званий Staycation (daycation, nearcation, домашній туризм). Цей вид відпочинку передбачає організацію відпустки вдома без виїзду за межі звичного середовища проживання, організацію одноденних поїздок з метою огляду місцевих пам’яток, парків, музеїв або участь у певних культурно-спортивних заходах, або поїздки на одну-дві ночі до родичів чи знайомих. При цьому, після встановлення початкової та кінцевої дати проводиться перспективне планування відпустки, розробляється екскурсійна програма та плануються інші заходи. Основна мета – створення відчуття традиційної відпустки.

Staycation має свої переваги: немає ніяких витрат на житло (власний дім перетворюється на «готель» з відповідним харчуванням); витрати на транспорт мінімальні, оскільки відвідуються найближчі населені пункти: немає стресів, пов’язаних із традиційними подорожами (пакування валіз, дальні переїзди, очікування в аеропортах). *Серед недоліків Staycation*: знаходячись близько до місця роботи, людина може піддатися спокусі піти на роботу; важко уникнути повсякденних побутових проблем; відсутність можливості покинути, хоча б на певний період часу, звичне середовище проживання [20]. Проте, питання Staycation як виду туризму досить суперечливе. Адже відомо, що характерною рисою туризму є тривалість подорожі не менше 24 годин, а Staycation не підпадає під цю категорію, оскільки передбачає організацію одноденних поїздок.

Одна з цікавих і, водночас, проблемних сфер застосування інформаційних технологій у туризмі майбутнього – диванний або віртуальний туризм, який передбачає відсутність фактичної подорожі, але уможливлює дослідження світу через Інтернет, відео-екскурсії по музеях, аудіо-книги, телебачення і т.д. Існує величезна кількість сайтів, які об’єднують людей з різних країн з метою допомоги у здійсненні їхніх планів, обміну враженнями, інформацією, фотографіями, відео тощо.

Віртуальний туризм можна вважати різновидом комп'ютерних он-лайн-ігор. Одним з таких «он-лайн-світів», популярних останнім часом, є «Second Life». Це – тривимірний віртуальний світ з елементами соціальної мережі, який був розроблений і запущений у 2003р. та нараховує понад 1 млн. активних користувачів. «Second Life» не є грою в прямому значенні слова. Це віртуальний простір з певними властивостями: тут немає цілей і завдань, які притаманні звичайним іграм, немає необхідності заробляти бали. Власники аккаунтів вільно керують своїми віртуальними персонажами у тривимірному просторі, знайомляться, спілкуються з іншими мешканцями віртуального всесвіту, створюють віртуальні товари і предмети мистецтва, подорожують по численних визначних місцях віртуального світу. Так, в он-лайновому варіанті відтворені популярні музеї США та Західної Європи, багато столиць і великих міст світу. При цьому віртуальна подорож дає змогу детально ознайомитися не тільки з творами мистецтва, а й із екстер'єром та інтер'єром будівель музеїв, де вони зберігаються [18, 19].

Джайлоо-туризм – це різновид туризму, який передбачає життя туриста у первісному племені з усіма особливостями кочового побуту. Суть джайлоо-туризму в тому, що туриста відправляють у дикі, іноді важкодоступні місця, де він має можливість пожити так, як жили наші предки – без усіляких благ цивілізації, наодинці з природою. Джайлоо-туризм зародився в Киргизстані наприкінці 1990-х рр. і першими джайлоо-туристами були туристи із Швейцарії, Німеччини, Великої Британії та Росії. Джайлоо-туризм не вимагає від туриста детального вивчення місцевих звичаїв, ритуалів і побуту. Краса такого відпочинку в тому, що туристи переоцінюють усе своє життя і починають по-іншому дивитися на звичні речі. Джайлоо-туризм – це великий ризик, особливо, якщо туристи відправляються в дикі джунглі, в пустелю Сахара, в тундру, в гори та степи Азії поодинці. Цей вид туризму характеризується підвищеною екстремальністю. Найчастіше його обирають мисливці за пригодами та ті, хто не боїться залишитися наодинці з дикою природою. Звичайно, поруч із туристами завжди знаходяться гіди та інструктори. Однак не треба забувати про сходження лавин, землетруси, виверження вулканів, укуси змій та розлючених звірів. Найкраще на сьогодні розвивається джайлоо-туризм в Киргизстані, Таїланді, Тунісі [6, 9].

Бідняцький туризм (туризм у нетрі) - це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевостей, в яких проживає найбідніше населення. Перші подібні тури з'явилися в Бразилії на початку 90-х рр. XX ст., коли Марсело Армстронг відвів кількох туристів до найбільшої флавели Ріо-де-Жанейро. З того часу його компанія «Flavela Tour» має багато послідовників в усьому світі. Сьогодні за помірну плату (в середньому до 10 дол. США) туристів проведуть по бідних кварталах Ріо-де-Жанейро (Бразилія), Йоганнесбурга (ПАР), Мумбаї (Індія), Мехіко (Мексика). У Чикаго можна купити автобусну екскурсію найнебезпечнішими куточками

«чорного гетто» - найбіднішого району міста. Подібні екскурсії функціонують і в Кенії, де туристи відвідують поселення безробітних кенійців. Після художнього фільму «Міліонер з нетрів» масове паломництво туристів розпочалося у індійські міста Мумбаї та Бомбей. У деяких місцях іноземних гостей просять взяти активну участь у справах місцевих жителів і надати їм посильну допомогу [13].

Темний туризм (Thanatourism, чорний туризм, туризм суму, туризм по в'язницях) – різновид туризму, який передбачає подорожі до місць, які пов'язані зі смертю та стражданнями. До об’єктів темного туризму відносять замки в Шотландії, Франції, Румунії, де відбувалися страти та вбивства; місця насильницької смерті; місця техногенних катастроф; місця, пов’язані із самогубством; в'язниці, концтабори, камери смертників; місця, пов’язані з геноцидом тощо [16].

Темний туризм став темою досліджень у 1996 р., коли цей термін був уведний в науковий обіг професорами Glasgow Caledonian University Джоном Ленноном і Малькольмом Фолі. Провідним центром досліджень темного туризму є Institute for Dark Tourism Research, створений на базі Університету Ланкашира (Велика Британія). Вчені досліджують туристичну мотивацію відвідування місць смерті і страждань, а також моральні і соціальні наслідки темного туризму [17].

У вузькому розумінні космічний туризм це оплачені власним коштом польоти у космос або на навколоземну орбіту з розважальною або науково-дослідницькою метою. У більш широкому сенсі – це індустрія з надання послуг отримання «космічного досвіду». Враження, пов’язані з космосом, можливо отримати не лише під час орбітальних та суборбітальних польотів чи відвідування космічних станцій. Джерелом таких вражень може стати: споглядання природних атмосферних явищ (полярне сяйво, метеоритні дощі, затемнення Сонця та Місяця); відвідування тематичних космічних парків та тренувальних баз із підготовки космонавтів з можливістю випробовування спеціалізованих систем симуляції, що відтворюють фізичні навантаження пов’язані з космічними польотами та станом нульової гравітації; екскурсії космодромами; спостереження за запуском космічних ракет; освітні програми та науково-дослідницькі проекти в галузі аеронавтики. Саме таке широке трактування космічного туризму відповідає реаліям і є більш продуктивним для визначення тенденцій та перспектив його розвитку.

Відповідно до вимог цільової аудиторії нині активно розвиваються наступні види космічного туризму: відвідування тематичних космічних парків, космічних центрів та космодромів; здійснення параболічних та суборбітальних польотів, участь в орбітальних польотах різної тривалості з відвідуванням МКС. У перспективі – польоти на Місяць, відвідування космічних готелів та міжпланетні подорожі. В межах космічного туризму можна виділити НЛО-туризм. Сьогодні чимало туроператорів розробляють тури на «полювання за НЛО». Під цим впливом у Росії з'явився перший у

світі уфологічний заповідник «Молебський трикутник», де функціонують «аномальні» маршрути, а в Чилі почалося будівництво зони НЛО-туризму. Крім того, у невеликому місті Ла-Серена на півночі Чилі, діє музей НЛО. У Пуерто-Ріко (США) почалося будівництво космодрому для НЛО [7]. Кращими місцями для НЛО-туризму вважаються: Пуерто-Ріко (США), Сочі (Росія), Вілтшир (Велика Британія), Мехіко (Мексика), Гора Адамс, Вашингтон (США), Сант-Климента (Чилі), Фолкерський трикутник (Велика Британія), Ладакх (Індія), Ерат (США) та Вайкліф Велл (Австралія) [9].

Індустріальний туризм (промисловий туризм) – це дослідження туристами територій, будівель та інженерних споруд виробничого або спеціального призначення, а також будь-яких закинутих споруд з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення. Цей різновид туризму володіє рисами молодіжної субкультури і англійською мовою звучить як «urban exploration». Індустріальний туризм включає: відвідання закинутих промислових об'єктів та міст; відвідання занедбаних релігійних об'єктів (т.зв. постпаломництво); проникнення на території, які охороняються, а також на території діючих промислових та спеціальний зон (військові бази, армійські склади, хімічні заводи тощо); диггерство (дослідження підземних споруд – дренажних систем, каналізаційних колекторів, підземних рік, промислових тунелів тощо); руфинг, руферство (прогулянки дахами хмарочосів та багатоповерхівок); комерційний індустріальний туризм (відвідання підприємцями успішних промислових об'єктів для запозичення досвіду господарювання та можливого інвестування); психогеографія (вивчення звичного, набридлого або непримітного простору під іншим кутом, тобто пошук креативу буденності); урбанізм (відвідання міських пейзажів або неафішованих куточків міст); сурвівалізм (виживання в екстремальних умовах); Людям надоел рафинированный пляжный и активный отдых, когда приятные глазу картинки, сменяя одна другую, превращаются в сплошную леМногие слышали о «черном туризме» «брудний туризм» (Это поездки по самым загрязненным местам ппоїздки до найбільш забрудненим місць світу), до речі, Что-то вроде эко-туризма наоборот. найбільш брудне повітря виявили в містах Ірану, Монголії, Індії, Пакистану і Ботсвани [8].

Отже, основними напрямами інноваційної діяльності в туризмі є розробка нових видів турпродукту, використання нових туристських ресурсів (космічний туризм), використання нових технологій у виробництві традиційних продуктів (віртуальний туризм), зміни в організації виробництва та споживання традиційного турпродукту, запровадження нових підходів у маркетингу та менеджменті, виявлення нових ринків збуту та запровадження нетрадиційних варіантів організації дозвілля.

Використані джерела

1. Алкотуризм. Лучшие места в Европе // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://traveliving.pro/alkoturizm-luchshie-mesta-v-evrope.html

2. Боголюбов В.С. Організація спеціальних видів туризму. - Санкт-Петербург: СПб ГІЕУ, 2010. – 116 с.
3. Гей-туризм (ЛГБТ-туризм) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://actravel.ru/tourism_glossary.php?word=453
4. Гей-туризм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/
5. Геокешинг. Офіційний сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geocaching.su/
6. Джайлоо-туризм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Джайлоо_туризм
7. Здорова О. Нові (нетрадиційні) види туризму України // Матеріали Всеунів. студент. конф., Черкаси, 13-14 квіт. 2011 р. Вип. 1 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Навч.-наук. - Черкаси: Видавництво ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2011. - 108 с. - С. 12-15.
8. Индустриальный туризм и городские исследования // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Индустриальный_туризм_и_городские_исследования
9. Кляп М. П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. — К. : Знання, 2011. — 334 с. http://uchebnikionline.ru/turizm/suchasni_riznovidi_turizmu_-_klyap_mp/kreativniy_turizm.htm
10. Наркотичний туризм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/
11. Новіков В.С. Інновації у туризмі: Посібник для студентів вищих навчальних закладів - М.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 208 с.
12. Смаль І. Ад'єктивні види туризму // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: Регіональні студії. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. – Випуск 6. – С. 127-140.
13. Трущобный туризм набирает обороты // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourua.com/ru/tournews/info-32191.html
14. Шиманський О. Європа щаслива і трохи п'яна. «Зелений змій» напав на Старий світ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://umoloda.kiev.ua/regions/0/218/0/35895/
15. CouchSurfing // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/CouchSurfing
16. Dark tourism // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Dark_tourism
17. Institute for Dark Tourism Research // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dark-tourism.org.uk/
18. Second Life. Офіційний сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://secondlife.com/?sourceid=0813-Search-Brand-G-RU&lang=ru-RU&gclid=CLSJ-_jVybsCFcud3godNz4Anw
19. Second Life // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Second_Life
20. Staycation // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Staycation
21. The Hitchhiker's Guide to Hitchhiking the World // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hitchwiki.org/

УДК 911.3

Корнілова Н.В.

ГЛОБАЛЬНІ СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ АВІАПЕРЕВІЗНИКІВ

У статті розглянуто процеси глобалізації в міжнародному туризмі на прикладі повітряного транспорту, співпраця авіакомпаній в межах стратегічних альянсів авіаперевізників. Охарактеризована діяльність найбільших сучасних глобальних авіаційних альянсів.

Ключові слова: авіаційний альянс, глобальні альянси авіаперевізників, код-шер, бонусні програми для пасажирів, що часто літають, інтерлайн-угода.

В статье рассмотрены процессы глобализации в международном туризме на примере воздушного транспорта, сотрудничество авиакомпаний в рамках стратегических альянсов авиаперевозчиков. Дана характеристика деятельности крупнейших современных авиационных альянсов.

Ключевые слова: авиационный альянс, глобальные альянсы авиаперевозчиков, код-шер, бонусные программы для часто летающих пассажиров, интерлайн-соглашение.

Processes of globalization in international tourism on the example of air transport, airlines cooperation in strategic airline alliances are revised. Activity of the biggest global airline alliances is characterized.

Key words: airline alliance, global airline alliances, code-share, frequent flyer programs, interline agreement.

Вступ. Постановка проблеми. В міжнародному туризмі процеси глобалізації найбільш чітко прослідковуються на повітряному транспорті. Налагоджуються міцні партнерські зв’язки між провідними авіакомпаніями світу. Вони віддають перевагу створенню стратегічних альянсів зі своїми конкурентами, ніж купівлі акцій менш крупних перевізників. Досягнувши між собою згоди, авіакомпанії можуть швидко розширити маршрутну мережу, збільшити свою ринкову частку і обмежити доступ на ринок інших перевізників. Така співпраця дає спільний для учасників альянсу результат – зростання обсягу повітряних перевезень і прибутків.

Авіаційний альянс – партнерське об'єднання авіаліній, що дозволяє досягнути більш високого рівня міжнародного співробітництва у комерційних авіаперевезеннях. Головна причина формування альянсів авіакомпаній – це одержання більшої ефективності від спільної роботи, а також скорочення витрат. Авіакомпанії у межах альянсу зберігають свою юридичну самостійність, але при цьому уніфікують такі елементи, як система бронювання, бонусні програми авіакомпаній, вводять сумісні рейси та погоджують розклад рейсів. Більшість альянсів відрізняє гнучка організація з наголосом на спільний маркетинг і технічний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій останніх років на дану тематику можна назвати праці Александрової А.Ю., Смирнова І.Г., Головка В.В. Разом з тим, потребують узагальнення питання впливу процесів глобалізації на розвиток світового повітряного транспорту.

Формування цілей статті. Метою даної статті є дослідження роботи авіакомпаній в межах глобальних стратегічних альянсів та характеристика провідних глобальних альянсів на авіатранспорті.

Виклад основного матеріалу. Причиною появи авіаційних альянсів вважається регулювання повітряного транспорту на національному рівні. Так комерційні авіаперевезення між Європою та США регулюються угодами щодо відкритого неба та здійснюються тільки авіакомпаніями країн-учасниць договору. Угоди між авіакомпаніями стосуються різних сфер діяльності. Раніше вони поширювалися в основному на управління вантажно-розвантажувальними роботами в аеропортах, інвестування та поточне фінансування, а також відкриття об’єднаних комерційних представництв. Зараз міжнародні стратегічні альянси на повітряному транспорті переживають новий етап розвитку [6]. Намагаючись встановити

контроль над ринком авіаперевезень, члени альянсу перейшли до співробітництва в рамках спеціальних заохочувальних програм для пасажирів, що часто літають, взаємообміну своїми ідентифікаційними кодами і укладання інтерлайн-угод.

Бонусні програми авіакомпаній для пасажирів, що часто літають, (англ. frequent flyer programs) закріплюють клієнтів за певними авіакомпаніями та перешкоджають перетіканню пасажирів до інших перевізників. Це програми лояльності для клієнтів авіакомпаній, що заохочують пасажирів, які часто літають, користуватися послугами саме цієї авіакомпанії або її партнерів. Вперше бонусна програма, розрахована на пасажирів, що часто літають, була введена в 1981 році в США авіакомпанією «American Airlines». Вона називалась «AAdvantage». В цьому ж році бонусну програму «Mileage Plus» запустила інша американська авіакомпанія – «United Airlines» [8].

В останній час ці програми перетворились на потужний маркетинговий інструмент, ефективність застосування якого в багато разів зростає у випадку його інтеграції до глобальних стратегічних альянсів. Сутність бонусної програми полягає в тому, що при польотах на літаках тієї або іншої авіакомпанії персональний рахунок пасажира поповнюється за кожний політ пропорційно відстані та в залежності від класу перевезення, рідше – пропорційно вартості квитка. Зазвичай в якості облікової одиниці виступають сухопутні милі, як найбільш поширена одиниця виміру відстані в цивільній авіації. Але в деяких програмах в якості облікової одиниці використовують кілометри («Аэрофлот-Бонус» до 2005 року), а також бали («Iberia Plus», «Трансаэро Привилегия» та ін.) та очки пропорційно відстані. Іноді нарахування прямо пропорційні тарифам або сегментам польоту, тобто кількості злетів-посадок.

Всі бонусні програми можна поділити на два види: 1) бонуси у вигляді безплатного перельоту (безплатний переліт пропонується, як правило, за кожний 10-ий чи 11-ий політ на внутрішніх перельотах та за кожний 6-ий – на міжнародних); 2) бонуси у вигляді покращення умов перельоту – підвищення класу або одержання додаткових зручностей до посадки на борт (пільги при бронюванні, позачергове обслуговування, збільшена норма провезення багажу тощо) [2].

Багато авіакомпаній мають партнерів, за користування послугами яких можна одержати милі/бали/очки на рахунок учасника. За кордоном, особливо в США, поширеною є практика конвертації миль/балів/очків однієї програми в іншу. Цей процес спрощується завдяки існуванню програм лояльності в різних галузях. Зібравши певну кількість «умовних одиниць», учасник програми може обміняти їх не лише на безплатний переліт чи покращення умов перельоту, а також на послуги партнерів, наприклад, на проживання в готелі, оренду автомобіля і, навіть, просто на товари. В результаті підвищується цінність цих «умовних одиниць» для клієнтів всіх названих підприємств.

Додаткові можливості учасник бонусної програми одержує, якщо його авіакомпанія є членом будь-якого альянсу. В цьому випадку можна накопичувати чи витрачати бонуси, навіть літаючи рейсом іншої авіакомпанії, що входить до того ж самого альянсу. Таким чином, об'єднуючи заохочувальні програми, члени альянсів розширюють свою клієнтуру і займають домінуюче положення на ринку [8].

В рамках щорічної премії «Frequent Traveler Awards» були названі найкращі заохочувальні програми 2013 року, що поширюються на туристів. В голосуванні брали участь безпосередньо користувачі бонусних клубів різних готельних мереж та авіакомпаній. Всі програми розподілялись по трьом глобальним регіонам: Північна та Південна Америка; Європа і Африка; Близький Схід, Азія та Океанія. Програма «AAdvantage» авіакомпанії «American Airlines» була названа кращою бонусною програмою року. Програма «Velocity» авіакомпанії «Virgin Australia» стала найкращою на Близькому Сході, Азії та Океанії, а програма «Flying Blue» «Air France/KLM» – кращою в Європі та Африці [1]. Крім об'єднання заохочувальних програм для пасажирів (взаємозалік польотних миль для постійних клієнтів), що часто літають, співробітництво між членами альянсу зміцнюється по лінії обміну ідентифікаційними кодами. Згідно правил Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) авіакомпанія має право надати в користування свої ідентифікаційні коди іншій авіакомпанії або декілька перевізників можуть використовувати одні й ті ж самі коди.

«Код-шер» (анг. code-share) – угода між авіакомпаніями про спільну експлуатацію рейсів на одному маршруті. Кожна авіакомпанія, що уклала угоду, продає рейс, який фактично виконується однією з них, за своїми цінами та під своїм кодом і номером рейсу. Ідентифікаційний код являє собою певне поєднання двох латинський букв, що присвоюється авіаперевізнику. Наприклад, AF – «Air France», AA – «American Airlines», BA – «British Airways». У простому випадку взаємний обмін кодами виглядає наступним чином: два авіаперевізника підписують ділову угоду, за якою кожен з них набуває блоки місць на польоти компанії-партнера з наступним їх перепродажем від свого імені. Таким чином, зазначений в розкладі польотів XX 123 – рейс 123, виконуваний авіакомпанією XX, – в дійсності виявляється YY 456 або ZZ 9876 [9].

Завдяки код-шеру авіакомпанії розширюють географію польотів або збільшують частоту польотів, не вводячи власних рейсів. Для авіакомпаній це велика економія, формально частота польотів зберігається, але фактично в небо піднімається рейс іншої авіакомпанії. Існує ціла низка переваг «код-шеру» і для пасажира, наприклад, якщо ви є учасником бонусної програми однієї з авіакомпаній. Код-шерінгова угода в цьому випадку – це можливість вибрати більш зручний рейс, не «зраджуючи» своїй авіакомпанії – ви продовжуєте накопичувати бали або милі. В цьому полягає перевага код-шеру над інтерлайном, де пасажири не мають змоги

брати участь в бонусній програмі авіакомпанії, в якій купували квиток (якщо вона не є компанією-перевізником).

Код-шер дозволяє бронювати авіаквитки на рейси з більш зручними стиковками. Під час польоту, не залежно від того, в якій авіакомпанії ви купували квиток, за вас несе відповідальність авіакомпанія-перевізник, і всі претензії ви повинні пред'являти лише авіакомпанії-перевізнику.

Інтерлайн-угода (англ. interline agreement) – це визнання перевізної документації (авіаквитків) одного перевізника іншим. В більшості випадків авіакомпанії доповнюють ці угоди спеціальними тарифними угодами. Для авіакомпанії вигода від інтерлайну очевидна. За рахунок рейсів партнера досягається головна мета – залучення пасажира більш широкою мережею маршрутів. Для пасажира головна вигода інтерлайн-угоди – це оформлення єдиного квитка. Припустимо, в місцевої авіакомпанії немає рейсу, який міг би доправити вас до необхідного міста. Раніше прийшлось би спочатку купувати білет до проміжного пункту, потім іти до іншої авіакомпанії та купувати білет на інший рейс. Завдяки інтерлайну, ви можете купити єдиний квиток, скільки б авіакомпаній не брало участь в перевезенні. Ще одним плюсом є приваблива цінова політика. Практично завжди такий переліт обходиться дешевше, ніж при купівлі двох окремих квитків з пункту А до пункту Б та з пункту Б по пункту В, завдяки спеціальним тарифам, які авіакомпанії надають на своїх ділянках перельоту. Інтерлайн-угоди дозволяють пасажирам скористатися найбільш зручними стиковками з рейсами різних авіакомпаній – учасниць угоди, а також одержувати багаж в кінцевому пункті подорожі без проміжної реєстрації – відбувається так зване наскрізне перевезення багажу.

На відміну від код-шер, інтерлайн – це не спільне виконання рейсу, а просто визнання авіаквитків, виписаних іншою авіакомпанією, милі та бонусні бали за такі перельоти не нараховуються. Угода інтерлайн надає право авіакомпанії – учаснику договору оформлювати квитки на рейси партнера. Пасажирам необхідно пам'ятати, що за всі незручності, заподіяні під час перельоту, відповідає авіакомпанія, що фактично виконувала рейс. Якщо було пошкоджено багаж, відмінено або затримано рейс, всі претензії пред'являються лише авіакомпанії-перевізнику.

Авіакомпанії продовжують об'єднуватися. Нерідко один і той самий перевізник входить одночасно в декілька альянсів з різною метою. Авіакомпанія може мати базову угоду з однією компанією і при цьому бути повноправним членом маркетингового і комерційного альянсів з іншими перевізниками. Найбільшими об'єднаннями на повітряному транспорті на 2013 рік були «Star Alliance» (об'єднує 28 членів), «SkyTeam» (19 членів) та «Oneworld» (12 членів). Ця глобальна тріада нині контролює близько 60% світового обсягу пасажирських перевезень, що охоплюють практично всі частини світу.

«Star Alliance» – найстаріший з існуючих, найбільший та найбільш представницький авіаційний альянс в світі. Його штаб-квартира

розташована у Франкфурті (Німеччина). Альянс було створено в 1997 році п'ятьма крупними авіакомпаніями: Air Canada, Lufthansa, Scandinavian Airlines, Thai Airways International та United Airlines. Він став першим по-справжньому глобальним об'єднанням авіакомпаній, що запропонувало клієнтам перельоти по всьому світу та максимальний комфорт в процесі обслуговування. Члени альянсу здійснюють рейси до більшої кількості дестинацій, ніж будь-які інші авіаційні альянси в світі, що означає легше подорожування та швидкий зв'язок. Щоденно літаками альянсу виконується понад 21,9 тис. регулярних рейсів по 1328 аеропортам в 195-ти країнах світу на всіх континентах. Загальний пасажирооборот авіакомпаній «Стар Альянс» складає 727,42 млн. чол. на рік [5].

«SkyTeam» – другий за величиною альянс авіаперевізників, створений в червні 2000 р. авіакомпаніями Aeromexico, Air France, Delta Air Lines та Korean Air. Штаб-квартира альянсу розташована в Амстердамі (Нідерланди). «SkyTeam» став першим міжнародним альянсом, який в 2006 р. включив до свого складу російську авіакомпанію «Аерофлот». З часу свого створення альянс постійно розширюється. Щоденно виконуються понад 15 тис. рейсів до 1024 пунктів призначення в 178 країнах світу. Кількість перевезених пасажирів за рік становить 569 млн. осіб.

Впродовж останнього десятиріччя альянс більш ніж втричі збільшив число своїх членів, подвоїв кількість рейсів, майже вдвічі збільшив кількість пунктів призначення, що дозволило пропонувати пасажирам рейси по всьому світу. Збільшення кількості учасників альянсу «SkyTeam» сприяє розширенню діяльності на глобальному рівні. Альянс планує в майбутньому продовжувати розширення своєї діяльності та покращення продуктів та послуг під девізом: «Caring more about you» («Більше піклуємося про вас») [4].

В 1998 р. п'ять провідних авіакомпаній світу (American Airlines, British Airlines, Canadian Airlines, Cathay Pacific Airways та Quantas Airlines) оголосили про створення нового глобального альянсу *«Oneworld»*. Центральний офіс альянсу знаходиться в Нью-Йорку. «Oneworld» став першим міжнародним стратегічним альянсом авіаперевізників з централізованим менеджментом. З 2000 р. ведення поточних справ альянсу було покладено на спеціальну управлінську групу, яку очолив Управляючий партнер («One World Management Company»). Він звітує перед Правлінням альянсу, що складається з керівників кожної авіакомпанії – учасниці альянсу [9, с. 10].

Нині альянс обслуговує 841 дестинацію в 157 країнах світу, здійснюючи близько 9 тис. щоденних рейсів. Він щороку перевозить понад 341 млн. пасажирів. «Oneworld» – єдиний авіаційний альянс, який має повне охоплення Австралії («Quantas»). «Oneworld» і його авіакомпанії-члени є серед найбільш частих переможців різних нагород в авіатранспортній індустрії. Так «Oneworld» безпосередньо – один з частих

переможців міжнародних нагород для альянсів авіалінії. Він є поточним утримувачем п'яти міжнародних нагород для альянсів авіалінії, зокрема «Oneworld» було визнано «Skytrax Research» кращим авіаційним альянсом 2013 р. [3].

Характерною особливістю глобальних альянсів можна назвати лідирування і заняття провідних позицій в них переважно класичних магістральних перевізників і незначну питому вагу низькотарифних авіакомпаній, що набирають силу. Це говорить, з одного боку, про прихильність історичному корінню, адже ініціаторами утворення альянсів виступили традиційні європейські та американські перевізники, історія яких налічує не одне десятиліття, а з іншого боку, вони ж нерідко стають материнськими компаніями своїх низькотарифних дочірніх авіапідприємств, які гнучкіші та більш сприйнятливі до потреб ринку авіаперевезень, що швидко змінюються.

Таким чином, в глобальних альянсах мирно співіснують і доповнюють один одного дві моделі авіаперевізного бізнесу: класична й низькотарифна. Виробничі показники альянсів говорять про життєздатність та високий ступінь конкурентоспроможності такої двоякої моделі в найближчому майбутньому. При цьому слід зазначити, що прогрес, що продовжується, в розвитку високошвидкісного наземного транспорту, насамперед залізничного, може в довгостроковій перспективі привести до домінування на традиційному ринку вже низькотарифних перевізників і їх інтегральної кооперації з іншими видами транспорту.

Наприклад, альянс «Oneworld» і «Deutsche Bahn» (DB), найбільший залізничний оператор Європи і стратегічний партнер IATA, обслуговуючий тільки в Німеччині понад 6000 станцій, співробітничають в галузі комбінованих перевезень з використанням авіаційного і залізничного видів транспорту. DB пропонує пасажирам скористатися послугами високошвидкісного потяга Intercity-Express (ICE), що розвиває швидкість до 300 км/год. і зв'язує багато міст Німеччини з Австрією, Бельгією, Данією, Францією, Угорщиною, Нідерландами і Швейцарією. Однією з причин такого партнерства є менше число членів цього альянсу з Європи (5 авіакомпаній) в порівнянні з іншими двома: «Star Alliance» (12) і «SkyTeam» (7), формування замкнутого технологічного ланцюга транспортного обслуговування клієнтів і збільшення числа учасників програм заохочення пасажирів, що часто літають. Частка учасників таких програм в загальному обсязі пасажирських перевезень глобальних альянсів складає в «SkyTeam» більше 38%, в «Oneworld» – більше 30% [7].

Історія розвитку глобальних альянсів «Star Alliance», «SkyTeam» і «Oneworld» свідчить про стійкість цих структур і грамотний підхід до управління ними. Так діяльність учасників «Star Alliance» координує управляюча компанія «Star Alliance Services GMBH». У сферу її діяльності входить розробка і просування узгоджених авіакомпаніями проектів та ініціатив для їх клієнтів, а місією є досягнення довгострокової

прибутковості акціонерів-перевізників. Поза сумнівом, діяльність управляючої компанії в тісному контакті з перевізниками сприяє збереженню за «Star Alliance» статусу лідируючого глобального альянсу і підвищує оперативну керованість ним. На початку квітня 2009 р. було оголошено про створення управляючої компанії альянсу «SkyTeam», що займається розробкою і реалізацією стратегічних планів і рішень ради керівників альянсу, координує діяльність учасників, просуває на ринок нові продукти і послуги.

Висновки. Три провідні глобальні авіаційні альянси («Star Alliance», «SkyTeam» та «Oneworld») зараз нараховують майже 2/3 повної місткості світових авіаліній та понад 80% витрат подорожуючих літаками між першою сотнею ділових міст світу. Майже всі з двадцяти найбільших повносервісних мереж авіаліній нині входять до одного з трьох глобальних авіаційних альянсів. Існує низка причин появи глобальних альянсів авіакомпаній: 1) все більша кількість людей хочуть літати до більшої кількості місць простіше (і вони готові платити більшу вартість) – але урядові обмеження і ділова економіка роблять неможливим обслуговування всіх цих ринків однією авіакомпанією. Об'єднання з однодумцями – партнерськими авіакомпаніями надає можливість перевізникам забезпечити їхніх клієнтів можливостями подорожувати по всьому світу; 2) в питаннях скорочення витрат авіакомпанії можуть досягти істотної ефективності шляхом більш тісної співпраці; 3) альянси допомагають збільшити доходи авіакомпаній та забезпечують можливості підтримувати більшу кількість маршрутів та їх частоту, перевозячи пасажирів між мережами членів; 4) індивідуальні пасажири і корпоративні клієнти все більше визнають значення і переваги, які їм можуть запропонувати альянси авіакомпаній. Конкуренція у цій індустрії зростатиме не лише між індивідуальними авіаперевізниками, але й між глобальними стратегічними альянсами.

Використані джерела:

1.And the world's top frequent-flier awards go to … – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.usatoday.com/story/todayinthesky/2013/04/25/and-the-worlds-top-frequent-flier-awards-go-to-/2112593/

2.MICE в Украине – Программы для часто летающих пассажиров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: –http://www.yana.kiev.ua/Copy_1_program_avia.html

3.Авіаційний альянс «Oneworld» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.oneworld.com

4.Авіаційний альянс «SkyTeam» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – – http://www.skyteam.com

5.Авіаційний альянс «Star Alliance» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.staralliance.com

6.Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник / А.Ю. Александрова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2010. – 459 с.

7.Мировые авиационные альянсы: вчера и сегодня глобального партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.ato.ru/content/mirovye-aviacionnye-alyansy-vchera-i-segodnya-globalnogo-partnerstva

8.Поощрительные программы для часто летающих пассажиров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: –http://subscribe.ru/archive/travel.idea.kupibilet/201206/10140603.html

9.*Смирнов І.Г., Головко В.В. Транснаціональні корпорації в туризмі: галузеві та регіональні особливості / І.Г. Смирнов, В.В. Головко // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. С. 3-14.*

Смирнов І.Г.

ЛОГІСТИКА ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЗАПАСІВ ТА СКЛАДСЬКА ЛОГІСТИКА В ГОТЕЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Розкрито сутність та особливості логістики товарно-матеріальних запасів та складського господарства готельних комплексів, зокрема, охарактеризовано класифікацію товарно-матеріальних запасів (ТМЗ) у готельному господарстві, виділені етапи управління товарно-матеріальними ресурсами (ТМР) готельного комплексу (ГК), висвітлені системи управління ТМЗ у ГК, зазначено особливості складської логістики в готельному господарстві, у т.ч. види складів та їх основні зони, логістичні технології складських операцій, визначення обсягу складських витрат.

Ключові слова: готельна логістика, готельний комплекс, товарно-матеріальні ресурси, товарно-матеріальні запаси, оптимальний розмір замовлення, системи управління запасами, класифікація складів, технології складських операцій, складські витрати.

Раскрыты сущность и особенности логистики товарно-материальных запасов и складского хозяйства гостиничных комплексов, в частности, охарактеризована классификация товарно-материальных запасов (ТМЗ) в гостиничном хозяйстве, выделены этапы управления товарно-материальными ресурсами (ТМР) гостиничного комплекса (ГК), освещены системы управления ТМЗ в ГК, указаны особенности складской логистики в гостиничном хозяйстве, в т.ч. виды складов и их основные зоны, логистические технологии складских операций, определение объема складских издержок.

Ключевые слова: гостиничная логистика, гостиничный комплекс, товарно-материальные ресурсы, товарно-материальные запасы, оптимальный размер заказа, системы управления запасами, классификация складов, технологии складских операций, складские расходы.

Shown essence and characteristics of logistics of inventories and warehousing of hotel complexes, described classification of inventory in the hotel industry, inventories management phases of material resources, highlighted logistics warehousing in the hotel industry, including types of warehouses and their main warehouse technology operations, as well as determination of storage costs.

Keywords: hospitality logistics, hotel complex, material resources, inventory, optimal order size, inventory management system, the warehouses classification, technology of warehousing operations, inventory costs.

Постановка наукового завдання. У логістиці гостинності важливе місце належить логістиці готельного господарства і, зокрема, логістиці товарно-матеріальних запасів (ТМЗ) та складській логістиці. Ефективне логістичне управління ТМР готельного підприємства (ГП) є суттєвим чинником зменшення його витрат, отже збільшення прибутку, а оптимальна логістична організація складського господарства ГП є запорукою його безперебійного функціонування та надання якісних послуг гостям у необхідному обсязі та на певний час. Як і логістика постачання,

логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика у готельному господарстві є необхідними складовим ефективної організації логістичної служби готелів, яка, своєю чергою, є інтегральною складовою логістичної системи управління готелем.

Літературні джерела та публікації. Дана стаття є продовженням циклу публікацій автора за результатами його досліджень щодо логістичних особливостей готельного господарства, як складника індустрії гостинності, тісно пов'язаного з туризмом. Тому навчальні посібники з логістики туризму А.Гвозденко [1], В. Банька [2], І.Смирнова [3] є, можна сказати, фундаментом цих досліджень. Те ж саме відноситься до праць з управління (менеджменту) в готельній індустрії, де розглядаються питання постачання, товарно-матеріальних ресурсів та запасів ГП, їхнього складського господарства тощо [4; 5]. До публікацій автора, де розглянуті питання готельної логістики в історичному аспекті, а також логістики постачання та інформаційно-фінансової логістики як важелів ефективного управління готелями, належать джерела [3, 176-238; 6; 7; 8].

Метою статті є розкриття сутності, змісту, характерних рис та використовуваних методів логістики товарно-матеріальних запасів та складської логістики в готельному господарстві, як інтегрального складника індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Види товарно-матеріальних запасів (ТМЗ) у готельному господарстві. ТМЗ – засоби виробництва, що надійшли на склади готельних комплексів, але ще не залучені у процес виробництва готельних послуг. Наявність ТМЗ забезпечує відправку матеріалів у відділи і робочі місця за потребами відповідно до вимог технологічних процесів готельного комплексу (ГК). ТМЗ є матеріальними цінностями, що очікують на виробниче або особисте споживання. ТМЗ класифікуються за двома критеріями: 1) параметрами руху матеріальних потоків, тобто за простором (місцезнаходженням) та часом; 2) функціями ТМЗ.

При цьому всі наявні в ГК ТМЗ окреслюються як сукупні (вони включають матеріали, основні та допоміжні полуфабрикати, пальне, а також запчастини для ремонту засобів виробництва). Сукупні ТМЗ ГК поділяються на виробничі та товарні. Виробничі ТМЗ враховуються в натуральних, умовно-натуральних та вартісних показниках. Це предмети праці, що надійшли в підрозділи ГК різноманітного рівня, але ще не використані та не піддані переробці.

ТМЗ ГК охоплюють їх наступні види:

1) поточні – забезпечують потреби готельного господарства між двома поставками; складають основну частину виробничих та товарних запасів, їх обсяг постійно змінюється;

2) підготовчі (або технологічні, буферні) – виділяються з виробничих за необхідності їх додаткової підготовки перед використанням у процесі надання готельних послуг (за умови їх великих обсягів);

3) гарантійні (страхові) – служать для підтримки постачання за непередбачувальних умов (форс-мажор), наприклад, несподіваної затримки чергової поставки (за нормальних умов – це недоторкані ТМЗ);

4) перехідні – до них належать залишки ТМЗ на кінець звітного періоду, призначаються для забезпечення постачання ГК в кінці звітного періоду – на початку наступного в очікувані чергової поставки.

За часом ТМЗ поділяються на такі кількісні рівні:

1) максимальний бажаний – визначається, як економічно доцільний в даному ГК рівень запасів; застосовується, як орієнтир при розрахунку обсягу замовлення;

2) граничний (мінімальний) - застосовується при визначені моменту часу надання чергового замовлення;

3) поточний – відповідає рівню ТМЗ на будь-який момент обліку; може співпадати з максимальним бажаним, граничним чи гарантійним рівнем (обсягом) ТМЗ.

Етапи управління товарно-матеріальними ресурсами (ТМР) готельного комплексу. Завдання управління ТМЗ ГК виникає, коли необхідно створити певний обсяг з метою задоволення попиту на них у заданому інтервалі часу. При цьому необхідно знати обсяг готельних послуг, що замовляється, та терміни розміщення замовлення. Попит можна задовольнити шляхом одноразового створення великого обсягу ТМЗ на весь даний період часу або шляхом створення меншого обсягу ТМЗ для кожної одиниці часу цього періоду. Ці два випадки відповідають варіантам надмірного обсягу ТМЗ (по відношенню до одиниці часу) та недостатнього обсягу ТМЗ (по відношенню до повного періоду часу). У першому варіанті потрібні вищі питомі (тобто віднесені до одиниці часу) капітальні вкладення, але дефіцит виникає рідше і частота розміщення замовлень є меншою. У другому варіанті питомі капітальні вкладення знижуються, але частота розміщення замовлень і ризик дефіциту зростають. Для будь-яких з вказаних крайніх випадків характерні значні економічні витрати, отже, рішення щодо розміру замовлення і моменту його розміщення повинно ґрунтуватися на мінімізації відповідної функції загальних витрат, що включають витрати, зумовлені втратами від надмірного обсягу ТМЗ або їх дефіциту. Чим меншим є розмір замовлення, тим частіше потрібно розміщувати нові замовлення і навпаки: із збільшенням розмірів замовлень рівень ТМЗ підвищується, замовлення здійснюються рідше. Оскільки витрати залежать від частоти замовлень і обсягу ТМЗ, то величина запасів визначається відповідно до вимоги збалансованості між двома видами витрат. Ця засада лежить в основі побудови моделі управління ТМЗ. Ця модель включає такі етапи управління ТМЗ ГК:

1. *Аналіз:* 1.1. Аналіз і контроль показників ефективності руху і використання ТМР у всіх ланках постачальницько-виробничо-збутової системи ГК; 1.2. Аналіз заявок, що надійшли; розробка варіантів використання товарів і матеріалів; 1.3. Аналіз і управління поточним

станом ТМЗ за номенклатурою та асортиментом; 1.4. Аналіз витрат з управління та обліку; 1.5. Аналіз потреб продуктивності праці в системі управління ТМР і ефективності обслуговування гостей; 1.6. Аналіз ефективності закупівельних операцій; 1.7. Аналіз витрат з надання послуг та їхніх цін; 1.8. Аналіз статистичних досліджень; 1.9. Аналіз виробничих можливостей постачальників.

2. *Організація:* 1.2. Організація процесів закупівлі і поставки ТМР; 2.2. Організація зберігання матеріалів і товарів; 2.3. Організація розподілу та обслуговування відвідувачів; 2.4. Організація поставок товарів та матеріалів; 2.5. Організація переміщення товарів та матеріалів у ході їхньої обробки.

3. *Контроль*: 3.1. Контроль виконання заявок; 3.2. Контроль виконання стратегічних, тактичних і оперативних планів з управління ТМР; 3.3. Контроль якості ТМР; 3.4. Контроль і активне регулювання використання ТМР.

4. *Планування*: 4.1. Стратегічне, тактичне, оперативне планування потреб в товарах та матеріалах; 4.2. Розробка графіків закупівлі.

5. *Координація та регулювання*: 5.1. Координація роботи всіх функціональних та лінійних служб; 5.2. Порівняння різних методів відвантажень; 5.3. Розробка маршрутів перевезень; 5.4. Розробка графіків та схем перевезень.

6. *Дослідження*: 6.1. Аналіз заявок, що надійшли; 6.2. Розробка пропозицій або варіантів використання різних матеріалів і товарів; 6.3. Оцінка вартості використання різних матеріалів і товарів; 6.4. Вдосконалення документообігу (форм документації); 6.5. Дослідження ринків збуту; 6.6. Дослідження ринків матеріалів.

ТМР є одним із найкоштовніших активів ГК, вони складають до 10 % обсягу інвестицій. Витрати ГК на ТМР класифікуються, тобто поділяються на: 1. Капітальні витрати (пов’язані з інвестиціями в ТМР); 2. Витрати на оформлення замовлень з ТМР (підготовка та оформлення заявок та закупівель); 3. Витрати із зберігання (приймання на склад, видача, внутрішньо-складські переміщення); 4. Витрати із знецінювання ТМР (зміна властивостей, фізичний та моральний знос, дрібні крадіжки); 5. Витрати із страхування; 6. Витрати з податків; 7. Витрати з розміщення замовлень; 8. Витрати з перевірки та аналізу замовлень; 9. Інші витрати (термінова закупівля, від скорочення виробництва та обсягу реалізації готельних послуг тощо).

Системи управління товарно-матеріальними запасами у готелях. Існуючі системи управління наданням готельних послуг мають такі основні недоліки: 1. Велике відхилення кошторисного планування від реального стану справ; 2. Невикористання можливостей ефективно впливати на продуктивність, терміни логістичного циклу та необхідний рівень ТМЗ; 3. Недостатня свобода дій плануючих структур у сфері логістики.

У закордонних та українських ГК ефективний час обробки напівфабрикатів складає до 20 % логістичного циклу, що свідчить про тривале знаходження напівфабрикатів у неготовому вигляді та створення великих ТМЗ з відповідними витратами. Кожний відсоток скорочення рівня ТМЗ дорівнює 10% зростання обсягу продажу (доходів). Через загострення конкурентної боротьби на ринку готельних послуг приділяється більша увага до логістики, яка може істотно підвищити ефективність ГК (на підставі зниження витрат – збільшення прибутку) шляхом: а) зниження витрат з надання та зберігання ТМЗ; б) скорочення часу постачання; в) чіткого дотримання термінів постачання; г) збільшення гнучкості виробництва, його адаптації до ринкових вимог; д) підвищення якості готельних послуг; е) збільшення продуктивності праці.

Метою логістичного управління ТМР готелю є передусім зменшення виробничих витрат, у т.ч. за рахунок оптимізації ТМЗ, кількості їх одиниць або «одиниць обліку ТМЗ» (ООТМЗ). 20 % ООТМЗ дорівнюють 80 % попиту в грошовому виразі. Отже завдання стоїть у тому, щоб ідентифікувати найважливіші ООТМЗ та зосередити на них увагу менеджменту. При цьому висуваються такі питання до логістики:

1. Як мінімальний рівень ТМЗ необхідно мати ГК, щоб забезпечити необхідний рівень надання послуг?
2. У чому полягає компроміс між рівнем надання послуг та рівнем ТМЗ у логістичній системі ГК?
3. Які обсяги ТМЗ слід створити на кожній стадії виробничого процесу ГК?
4. Як знайти компроміс між обраним способом транспортування та рівнем ТМЗ?
5. Яких рівнів ТМЗ вимагає специфічний рівень обслуговування у ГК?
6. Як змінюються витрати на утримання ТМЗ залежно від кількості складів?
7. Як і де слід розміщувати страхові ТМЗ?

Виділяють такі основні системи управління ТМЗ у ГК:

1. *Система з фіксованим розміром замовлення*. Головним параметром цієї системи є розмір замовлення, який є фіксованим (незмінним, постійним). Отже, головним завданням системи є його визначення, для чого пропонується відома в логістиці формула Уілсона-Гаріса:

$$EOQ = \sqrt{\frac{2AB}{I}},$$

де A – обсяг готельних послуг (за певний період часу);
B – витрати на виконання замовлення;
I – витрати на зберігання запасу (за певний період часу).

Також оптимальний розмір замовлення можна визначити за допомогою графічного (рис. 1) та табличного (табл. 1) методів.

Другий важливий параметр – це визначення рівня резервного запасу:

$З_{рез} = P \cdot t_з + Q_c$, де P - середньоденний обсяг продажу послуг; $t_з$ - середній період здійснення замовлення; Q_c - страховий (мінімальний) запас.

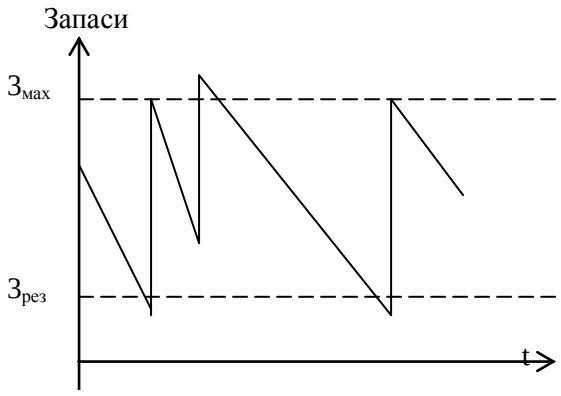

Рис. 1. Система управління запасами з фіксованим розміром замовлення

Таблиця 1.
Табличний метод визначення розміру замовлення

Кількість замовлень	*Розмір замовлення (одиниць)*	*Витрати на виконання замовлення (у.о.)*	*Витрати на зберігання (у.о.)*	*Загальні витрати (у.о.)*
1	1000	25	100	125
2	**500**	**50**	**50**	**100**
3	333	75	33	108
4	250	100	25	125
5	200	125	20	145

Примітка: Оптимальний варіант виділено жирним шрифтом

2. *Система з фіксованим інтервалом часу між замовленням* (один раз на місяць, тиждень, два тижні тощо). Основним параметром є інтервал часу між замовленнями (І), його визначають за формулою:

$$I = N \frac{S}{OP_З},$$

де N - кількість робочих днів у році;
S – потреба в готовій продукції, що замовляється (в одиницях);
$OP_З$ - оптимальний рівень замовлення (одиниць).

Додатковий параметр – розмір замовлення ($P_З$), який визначається так:

$P_З = З_{МБ} – ПЗ + ОС$, де $З_{МБ}$ – максимальне бажане замовлення, одиниць;
ПЗ – поточне замовлення, одиниць;
ОС – очікуване споживання за певний час (одиниць).

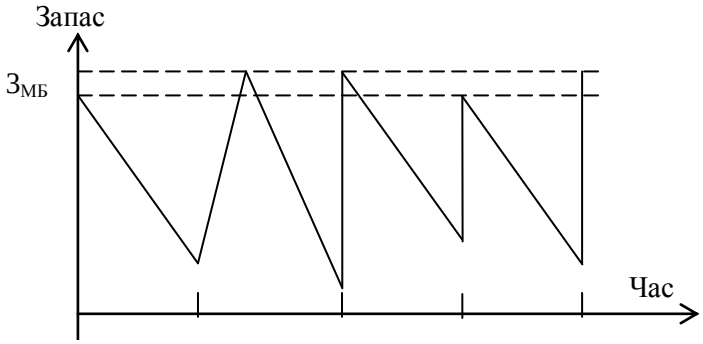

Рис. 2. Система управління запасами з фіксованим інтервалом часу між замовленнями

Отже, розмір замовлення розраховується таким чином, що за умови точної відповідності фактичного споживання очікуваному, постачання поповнює ТМЗ на складі до максимального бажаного рівня. Дійсно, різниця максимального бажаного і поточного рівнів ТМЗ визначає величину замовлення, необхідного для поповнення ТМЗ до максимального рівня, а очікуване споживання забезпечує це поповнення під час постачання.

До інших найбільш поширених систем управління ТМЗ належать:

1. Система з встановленою періодичністю поповнення ТМЗ до встановленого рівня, яка орієнтована на роботу ГК за значних коливань кількості гостей. Замовлення відбуваються не тільки у встановлені моменти часу, але й за досягнення ТМЗ граничного рівня. Отже: РЗ = МБз – ГР + ОС, де ГР – граничний рівень ТМЗ, одиниць.

2. Система «Мінімум-максимум»: замовлення здійснюється не через кожний інтервал часу, а тільки тоді, коли ТМЗ на складі зменшуються до встановленого мінімального рівня. Тоді розмір замовлення (змінний) дозволяє поповнювати запаси до максимального бажаного рівня, тому основний параметр за цієї системи – це розмір замовлення, що розраховується за потребою.

Логістика складського господарства в готелях. Склади - це будівлі, споруди і різноманітні пристрої у складі ГК, які призначаються для приймання, розміщення і зберігання товарів, що надійшли на них; для обробки їх та видачі напівфабрикатів (харчових продуктів для інших ресторанів; випраної на замовлення іншого підприємства білизни, почищеного обсягу з хімчистки тощо). Склади є одними з найважливіших елементів логістичної системи ГК. Необхідність у спеціально облаштованих місцях для тримання ТМЗ існує на всіх стадіях потоку матеріалів, починаючи від первинного джерела напівфабрикатів і закінчуючи клієнтом ГК. Цим пояснюється велика різноманітність складів.

Класифікація складів. Будь-який склад обробляє три види матеріальних потоків: вхідний, вихідний і внутрішній. Наявність вхідного потоку означає необхідність розвантаження транспорту, перевірки кількості і якості вантажу, що прибув. Вихідний потік обумовлює необхідність навантаження транспорту, внутрішній - необхідність переміщення вантажу усередині складу. Функція тимчасового зберігання матеріальних запасів означає необхідність проведення робіт з розміщення вантажів на зберігання, забезпечення необхідних умов зберігання, вилучення вантажів з місць зберігання. Перетворення матеріальних потоків відбувається шляхом розформування одних вантажних партій або вантажних одиниць і формування інших (розпакування вантажів, комплектування нових вантажних одиниць та їх упакування).

Класифікацію складів за різними ознаками, що залежать від призначення та спеціалізації складів, наведено в табл. 2.

Таблиця 2.

Класифікація складів за ознаками [9]

Ознака класифікації	*Вид складу*
За призначенням	Виробничого призначення
	Оптові і постачальницькі (торговельних підприємств)
	Комерційні (склади відповідального зберігання)
	Перевалочні
За видами продукції, яку зберігають	Склади сировини, матеріалів, комплектуючих
	Склади незавершеного виробництва
	Склади готової продукції
	Склади зворотних відходів
	Склади тари
За функціональним призначенням	Склади зберігання, які забезпечують збереження і захист складованих виробів
	Склади комісіонування, призначені для формування замовлень відповідно до специфічних вимог клієнтів
	Склади буферних запасів, призначені для забезпечення виробничого процесу
	Спеціальні склади (митні склади, склади тимчасового зберігання, тари, зворотних відходів та ін.)
За продуктовою спеціалізацією	Вузькоспеціалізовані
	Обмеженого асортименту
	Широкого асортименту
За способами та видами зберігання	Розподілені
	Централізовані
	Відкриті
	Закриті
	Резервуари, бункери
За характером	Непродовольчі
товарів	Продовольчі
	Фармацевтичні
	Спеціальні
За типом	Власні склади підприємств
власності	Орендовані склади
	Склади логістичних посередників
За характеристиками складських приміщень	Склади класу А; А - (В+); В; С; D

На складах готової продукції виробників здійснюється складування, зберігання, сортування або додаткова обробка товарів перед їх відвантаженням, маркування, підготовка до навантаження та навантажувальні операції. Склади сировини й матеріалів споживачів приймають продукцію, розвантажують, сортують, зберігають і підготовлюють її до виробничого споживання.

Склади оптових торговельних підприємств, крім логістичних операцій, перерахованих вище, також забезпечують концентрацію товарів, комплектування товарів, підбір їх у потрібному асортименті, організують доставку товарів дрібними партіями як споживачам, так і на склади інших оптових торговельних підприємств, здійснюють зберігання резервних запасів.

Склади, що перебувають у місцях зосередження виробництва, приймають товари від виробничих підприємств великими партіями, комплектують і відправляють великі партії товарів оптовим посередникам, що перебувають у місцях споживання.

Склади, розташовані в місцях споживання, працюють із товарами виробничого асортименту і, формуючи торговельний асортимент, постачають їх у роздрібні торговельні підприємства.

Для характеристики складських приміщень застосовується міжнародна класифікація складських приміщень. Відповідно до неї склади поділяються на класи А; А - (В+); В; С; D.

Склад класу А характеризується такими ознаками:

• одноповерхова складська будівля, побудована за сучасними технологіями;

• висота стелі від 10 м;

• рівна підлога із антипиловим покриттям;

• система пожежної сигналізації та автоматична система пожежогасіння; система охоронної сигналізації та відео-спостереження;

• регульований температурний режим, теплові завіси на воротах, автоматичні ворота докового типу з гідравлічним пандусом, що регулюється по висоті, центральне кондиціювання або примусова вентиляція;

• офісні площі при складі; волоконно-оптичні канали зв'язку;

• достатня територія для відстою та маневрування великовантажних автопоїздів; розташування на основних магістралях, забезпечення доступного під'їзду.

Склад класу А - (В+) за функціональністю наближається до складів класу А, але поступається їм за якістю використовуваного обладнання, менш вигідним розташуванням або ж приміщення такого рівня не надають повного спектру послуг чи не повністю відповідають всім вимогам приміщень класу А.

Склад класу В має такі ознаки:

• капітальний одно- або багатоповерховий будинок (реконструйовані колишні виробничі приміщення з необхідними комунікаціями та обладнанням); висота стелі від 4,5 до 8 м; підлога - асфальт або бетон без покриття; пожежна сигналізація та система пожежогасіння;

• пандус для розвантаження автотранспорту; офісні приміщення при складі; телефонні лінії; охорона по периметру території.

Склад класу С:

• капітальне виробниче приміщення або утеплені ангари; висота стелі від 3,5 до 8 м;

• підлога - асфальт або бетонні плити; ворота на нульовій позначці, автомобіль заїжджає усередину приміщення.

Склад класу D - підвальні приміщення або об'єкти цивільної оборони, неопалювані виробничі приміщення або ангари [9].

Кількість, склад, місткість і спеціалізація складів визначають структуру складського господарства ГК. Організація складів, їх технічне оснащення і розміщення на території ГК має істотне значення для ефективного функціонування ГК. Організація складського господарства впливає на пропускну спроможність складів, трудомісткість і собівартість складських робіт, на величину внутрішніх транспортних витрат тощо.

Звичайно склад ГК має такі зони: а) ділянка розвантаження (механізоване, ручне); б) приймальна експедиція (приймання продукції, що прибула в неробочий час); в) ділянка приймання (приймання ТМР за кількістю та якістю); г) ділянка зберігання (займає головну частину основного приміщення складу); д) ділянка комплектування (де відбувається формування вантажних одиниць, що містять підібраний відповідно до замовленння комплект напівфабрикатів).

Основні технології складських операцій у ГК включають:

1. Визначення кількості навантажувально-розвантажувальних постів на складі, при цьому враховується, що за збільшення кількості постів зменшуються черги, збільшується пропускна спроможність ділянки розвантаження. Компромісом при цьому є, коли витрати на будівництво та експлуатацію постів обслуговування транспорту будуть скоординованими з суміжними витратами на будівництво майданчиків для очікування транспорту та витратами на простій. Можливою пропозицією при цьому є об’єднання ділянок приймання і відпуску вантажів.

2. Визначення розмірних параметрів вантажних та розвантажувальних рамп (для нових складів рекомендується 6 м, між осями дверних отворів вантажних постів - не менше 3,6 м).

3. Вхідний контроль постачання ТМР на склад ГК - він є важливим, суворим, ретельним, має проводитися за документами з продажу та відправки ТМР зі складів чи на склади ГК (такими документами є замовлення - заявка, договір постачання, журнал реєстрації, замовлень (куди товарознавець записує замовлення відділів), картка незадоволеного попиту (фіксується невиконання замовлень), рахунок-фактура (на товари, куплені в інших підприємств), товарно-транспортна накладна (в 4-х примірниках), заявка на автотранспортні перевезення, пропуск на в’їзд, журнал обліку використання автотранспорту, картка обліку інвентарної тари, книга обліку виконання договорів відвантаження, книга оперативного обліку постачання ТМР). Приймання ТМР здійснюється матеріально-відповідальними особами, при цьому на кожне найменування в книзі обліку постачання ТМР відкривається окремий рахунок. Рахунки

розташовуються в порядку зростання найменувань (їхніх номенклатурних номерів). Порядок приймання ТМР регламентується нормативними актами держави та умовами договорів.

Складські витрати ГК включають витрати з планування, фінансування, реєстрації та контролю ТМЗ. За відомої вартості ТМЗ можна визначити суму своєчасного фінансування. Основні види витрат при цьому - наступні:

1. Витрати на зберігання ТМР – вони дорівнюють сумі вартості складування, обробки, страхування, майнових податків і альтернативної вартості утримання ТМЗ. Також слід врахувати попередню оцінку вартості зіпсованих та застарілих ТМЗ. Чим більший обсяг ТМЗ, тим більша вартість їх зберігання. Отже, знання вартості зберігання ТМР допомагає визначити, які їх види слід тримати на складі, а які - ні.

2. Витрати на замовлення та отримання ТМР – сюди входить насамперед вартість розміщення замовлень і отримання ТМР, включаючи транспортні і офісні витрати. Для їх оптимізації необхідно зменшити кількість розміщуваних замовлень до мінімуму. Знання вартості замовлень допомагає визначити ту їх кількість, яку можна розмістити за певний термін, щоб задовольнити потреби ГК.

Між вартістю розміщення замовлення та вартістю зберігання ТМР ГК існує певний взаємозв’язок: велика кількість замовлень ТМР збільшує вартість їх знаходження в резерві, проте знижує їх загальну вартість. Економічно обґрунтований обсяг замовлення є оптимальним вартісним виразом кількості ТМР, необхідних для замовлення кожного разу та для мінімізації загальної вартості ТМЗ ГК.

Висновки. Логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика в готельному господарстві відіграють дуже важливу роль, оскільки дозволяють забезпечити безперебійне функціонування готельного закладу та надання якісних послуг гостинності клієнтам у потрібний час у потрібному обсязі. Товарно-матеріальні запаси (ТМЗ) готельного закладу (ГЗ) поділяються за функціями на поточні, підготовчі, страхові, перехідні; за часом – на максимальні бажані, граничні, поточні; за місцезнаходженням – на виробничі та товарні. Усі вони разом утворюють сукупні ТМЗ ГЗ. Головне завдання логістики ТМЗ ГЗ – визначити оптимальний обсяг товарно-матеріальних ресурсів з метою задоволення попиту на них у заданому інтервалі часу. Для цього використовуються такі основні системи управління ТМЗ ГЗ, як система з фіксованим розміром замовлення, система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями, а також система з встановленою періодичністю поповнення ТМЗ до встановленого рівня та система «мінімум-максимум». Структура складського господарства ГЗ включає кількість, склад, місткість та спеціалізацію складів. Важливе значення для ефективної роботи складського сектору ГЗ має організація складів, їх технічне оснащення та технології, що застосовуються, та розміщення на території готельного

комплексу. Важливим завданням логістики складського господарства ГЗ є визначення основних видів витрат та їх оптимізація з метою мінімізації фізичного обсягу та загальної вартості ТМЗ ГЗ.

Використані джерела:
1. *Гвозденко А.А. Логистика в туризме: уч.пос./ А.А. Гвозденко. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.*
2. *Банько В.Г. Туристська логістика: навч.пос./В.Г. Банько. – К.: Дакор, КНТ, 2008. – 204 с.*
3. *Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч.пос./І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.*
4. *Мунін Г.Б. Управління сучасним готельним комплексом: нав.пос/Г.Б.Мунін, А.О. Змійов, Г.О. Зінов'єв, Є.В. Самарцев, О.О. Гаца, К.П. Максимець, Х.Й. Роглєв. – К.: Ліра, 2003. – 250 с.*
5. *Роглєв Х.Й. Основи готельного менеджменту: підручник/ Х.Й. Роглєв. – К.: Кондор, 2009. – 408 с.*
6. *Смирнов І.Г. Готельно-ресторанна справа в античному світі:транспортно-логістичний аспект/ І.Г. Смирнов, Ю.О. Корягін // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С. 49-57.*
7. *Смирнов І.Г. Інновації в готельному бізнесі: логістика постачання / І.Г. Смирнов, Ю.О. Корягін // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 24. – С. 76-86.*
8. *Смирнов І.Г. Логістика в готельно-ресторанному бізнесі: Робоча навчальна програма для студентів напрямку підготовки 7.14010101, 8.14010101 «Готельна та ресторанна справа» / І.Г. Смирнов. – К.: КНУКіМ, 2012. – 42 с.*
9. *Комерційна логістика: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / А.А. Мазаракі, Т.Д. Москвітіна, В.М. Торопков та ін.; за ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 408 с.*

УДК 640.4:[615.8:599.537]

Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Рябоконь Т.Ю.

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ГОТЕЛЬ З ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЄЮ

У статті аргументовано актуальність та важливість рекреаційного напряму розвитку готельного господарства в Україні, заснованому на спілкуванні з дельфінами. Проаналізовано нинішній стан рекреаційних закладів та впровадження у них послуги дельфінотерапії, виділено основні їх риси, проблеми та можливості розвитку.

Ключові слова: оздоровлення, рекреаційний заклад, дельфінотерапія, готельне господарство.

В статье аргументированно актуальность и важность рекреационного направления развития гостиничного хозяйства, основанный на общении с дельфинами в Украине. Проанализировано нынешнее состояние рекреационных заведений и внедрения у них услуги дельфинотерапии, выделены основные их черты, проблемы и возможности развития.

Ключевые слова: оздоровление, рекреационные заведение, дельфинотерапия, гостиничное хозяйство.

The paper argued the actuality and importance of healthful trend of hotel industry that is based on communication with dolphins in the world and in Ukraine. The current state of dolphinarium hotels in Ukraine has been analysed. The basic features, challenges and development opportunities have been found.

Keywords: recreation, recreational facility, dolphin, hotel.

Актуальність проблеми. З розвитком суспільства, його інтенсифікацією зростає роль організації відпочинку для регенерації та розвитку життєвих сил людини, витрачених у процесі праці. Для цього

необхідне сполучення певних умов та ресурсів, а також планування їх використання. Відпочинок людини у спеціальній літературі називається рекреацією, а її поведінка, направлена на задоволення своїх потреб у релаксації, лікуванні, компенсації життєвої енергії, – рекреаційною діяльністю [1].

В умовах швидкого росту чисельності населення планети зростає актуальність питань щодо покращення психоемоційного стану та зняття психологічного напруження людини завдяки рекреаційним готелям з дельфінотерапією, що базується на спілкуванні з дельфінами. Проблеми психологічної реабілітації безпосередньо стосуються інтересів закладів готельного господарства. Експерти індустрії гостинності відмічають, що за останній час значно зросла кількість готелів, які будуються біля дельфінаріїв.

Впровадженню дельфінотерапії також сприяли дослідження зарубіжних вчених, які показали, що спілкування з дельфінами дають високоякісні результати, щоденне плавання в басейні з цими ссавцями позбавляє людей від пригнобленого і депресивного стану [2].

Вчені вважають [3], що більш ретельні дослідження в цьому напрямку, призведуть до усунення багатьох захворювань на підґрунті психічних розладів людини, а вивчення дикої природи і симбіозу з індивідуумом покращить його фізіологічний стан.

Аналіз останніх досліджень. Рекреаційні готелі з дельфінотерапією у готельному господарстві вже давно у центрі уваги зарубіжних науковців. Щодо українських публікацій, то дослідження дельфінотерапії, як новий напрямок реабілітації, який функціонує в Україні не більше 5 років, відбуваються в контексті з медициною та психологією [2, 3, 7].

Мета досліджень. Метою наукових досліджень було обґрунтування доцільності використання та впровадження дельфінотерапії у вітчизняних закладах готельного господарства.

Постановка завдання. Останнім часом у світі спостерігається тенденція інтересу туристів до готелів рекреаційного типу. Швидкий темп життя, безліч стресових ситуацій, інформаційний прорив та несприятлива екологічна ситуація в більшості країн змушує людей звертатися до даного типу готелів, адже психоемоційний стан людини погіршується. За останні десятиліття відзначається зростання психічних захворювань, і чисельність людей з психоневрологічними відхиленнями розвитку в Україні збільшується серед різних верств населення.

У сучасному світі ця проблема в основному нависла над особами дошкільного та шкільного віку, кількість дітей з порушеннями розвитку збільшилась, так, якщо у середині XX ст. 60…70 % новонароджених були практично здоровими, то сьогодні до 40…50 % дітей мають певну схильність до змін у розвитку. І саме дельфінотерапія – один із ефективних альтернативних, нетрадиційних методів психотерапії, головним завданням якої є обґрунтування доцільності будівництва рекреаційних закладів з

формою лікування, що досліджується [1].

Виклад основного матеріалу. Поняття «рекреація» вже довгий час є об’єктом широких дискусій. Вчені одностайні в тому, що вона пов'язана з відтворенням фізичних, психічних, духовних, інтелектуальних сил людини, яке відбувається в процесі оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності, що займає частину вільного часу [4].

У цьому випадку поза увагою залишається ціла низка рекреаційних занять, проведення яких можливе в межах пункту постійного проживання (відвідування музеїв, бібліотек, концертних залів, клубів, відпочинок у міських зелених зонах та ін.), а значення терміну «рекреація» наближається за змістом до поняття «туризм». Тому, поняттям «рекреація» – одна з форм дозвілля, суспільне явище, пов'язане з відтворенням і розвитком фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, що відбувається в місцях, які можуть бути використані для цих цілей як в межах населеного пункту, що є місцем проживання відпочиваючих, так і поза ним [5, с. 205]. Суб'єктом рекреаційної споживчої діяльності є рекреанти, метою діяльності яких є відпочинок, в процесі якого відбувається відтворення та розвиток їх особистих фізичних, психічних та духовних якостей. Рекреанти досягають даної мети в процесі реалізації різноманітних циклів відновлювальної діяльності, використовуючи при цьому різноманітні рекреаційні ресурси безпосередньо або за допомогою суб'єктів рекреаційної господарської діяльності [6, с. 120].

Сьогодні туристи хочуть не тільки добре відпочити, а й відновити здоров’я, що є абсолютно новою формою діяльності об’єктів готельного господарства. Одним із таких інноваційних центрів є рекреаційний готель з дельфінотерапією.

Дельфінотерапія – новий напрямок реабілітації. Даний вид діяльності є нетрадиційним методом психотерапії, де в центрі психотерапевтичного процесу відбувається спілкування людини і дельфіна. Це спеціально організований процес, що перебуває під наглядом ряду фахівців: лікаря, ветеринара, тренера, психолога (психотерапевта, дефектолога, педагога). У психотерапії беруть участь спеціально підготовлені тварини, які мають «позитивний характер» [2].

Дослідники вважають, що спілкування з дельфінами приносить не лише естетичну насолоду, а й медичну користь: емоції, які при цьому відчуває людина, урівноважують душевні розлади і нормалізують психічний стан. За деякими припущеннями, такий позитивний вплив на індивід мають ультразвукові хвилі, які випромінюють морські ссавці [8, с. 80]. Нещодавно британські психіатри провели перше дослідження в цій галузі. Його результати були опубліковані в British Medical Journal [3].

Доктор Крістіан Антоніолі і професор Майкл Ревіли з Лестерського університету набрали 30 бажаючих із США і Гондурасу з діагнозом депресії легкого або середнього ступеня. Ступінь серйозності симптомів була розрахована відповідно до встановлених критеріїв психічного

здоров'я за шкалами Гамільтона і Бека [1]. Волонтерам було наказано припинити прийом антидепресантів і сеанси психотерапії на 4 тижні. Одній половині учасників експерименту було сплановано ігрове плавання з дельфінами-афалін в Інституті океанології в Гондурасі. Другій – була запропонована програма розваг на свіжому повітрі, включаючи плавання і занурення до коралових рифів, але без присутності і водному просторі дельфінів . Протягом двох тижнів спостерігалось значне покращення у членів обох груп за фізіолого-психологічними ознаками, однак більш позитивних результатів набула група пацієнтів, які спілкувався з дельфінами. Їх вимірювані симптоми депресії знизилися в половину, тоді як в іншої групи лише на чверть. Крім того, за іншими показниками ступеня депресії стан людей, які контактували з дельфінами покращився на 20 %, в той час як у другій групи прогрес дорівнював 11 %. Три місяці по тому стан всіх учасників експерименту залишався стабільно кращим, що не потребувало додаткових сеансів психотерапії [2].

Взаємозв’язок з дельфіном дозволяє досягти позитивних результатів у психофізіологічному розвитку хворих дітей із різними вадами інтелекту (рис. 1) [5, с. 50].

Дельфінотерапія надає можливість:

- – прийти до принципового переконструювання ставлення до себе, до оточуючих людей, до природи, до світу в цілом;
- – витягти людину з полону самоізоляції, стимулювати розвиток інтересу до зовнішнього світу, що стає передумовою до встановлення, відновлення, коректування, оптимізації соціальних відносин;
- – активізувати роботу мозкових структур і всього організму в цілому, виступаючи як сенсорний стимулятор;
- – стимулювати вербальну експресію, сприяючи мовному й сенсомоторному розвитку аутичних дітей і дітей зі зниженим інтелектом;
- – стимулювати процес розвитку особистості;
- – заповнювати дефіцит позитивних емоцій і забезпечувати підтримку дітям і дорослим, які переживають самітність або стан дезадаптації, задовольняти афалятивну потребу;
- – через тактильну стимуляцію створити умови для емоційного реагування.

Рис. 1. Можливості дельфінотерапії

За словами вчених [2], терапевтичний ефект що надають тварини (дельфіни) значно більше, ніж просто взаємозв'язок з природою. Система луна-локації, естетичне сприйняття та емоції, викликані сенсорною стимуляцією з дельфінами, можуть пояснити лікувальні властивості цих ссавців. Так вчені остаточно прийшли до висновку, що для пацієнтів з легким і середнім ступенем депресії ліки і традиційну психотерапію цілком може замінити біофілічною терапією [1].

Так, прихильники біофілії стверджують, що в людині є вроджене прагнення до зв'язку з флорою і фауною, коли цей контакт руйнується, психоемоційна рівновага здоров'я людини змінюється в негативний бік.

Курс дельфінотерапії при готелі складається з 3 етапів (рис. 2). Він базується на ігровому контакті хворої дитини із морськими ссавцями, тому що тварини в такій ситуації проявляють свою активність тим самим дають можливість розкрити свій емоційний стан дитині із психічними вадами розвитку. Гра проходить або під наглядом психолога, або за безпосередньої його участі. Контакт з дельфінами який відбувається за допомогою ігрового стимулу дитини до фізичних вправ, спрямований на розвиток великої моторики, орієнтацію в просторі, що також підсилюється уроками з ліплення і малювання на заняттях також застосовуються різні психотерапевтичні прийоми.

Рис. 1. Етапи курсу дельфінотерапії при готелі

Рекреаційний готель з дельфінотерапією це сучасний заклад, який пропонує комфортабельне розміщення і проживання, а також красивий і надзвичайний відпочинок. Готель передбачений для молодіжного, сімейного відпочинку, для бізнесменів та топ-менеджерів, а також для всіх, кому подобається спілкування з дельфінами. Найголовнішою специфікою даного готелю є розміщення і оздоровлення завдяки сонофоретичної моделі, коли дельфін випромінює як природний ультразвуковий сонар. Розвиток таких закладів не лише стабілізує психоемоційний стан людини, а й вирішить проблеми дітей з порушеним розвитком [5,с.67].

Висновки. Розвиток рекреаційного готелю з дельфінотерапією в Україні матиме великі перспективи та є вагомою перевагою для приваблення гостей та конкурентоспроможності серед інших закладів готельного господарства за рахунок унікальності надаваних послуг. Спеціалісти закладу будуть розробляти результативні оздоровчі програми, із застосуванням інноваційних технологій курортології, рекреології а також перевірених медичних методик, що дозволяють гостям готелю не тільки якісно відпочити, але й оздоровитись. Адже, лікувальний вплив плавання з дельфінами заснований на психологічному ефекті взаємодії людини з екзотичними тваринами. При цьому оздоровлення проводиться в абсолютно незвичному для людини середовищі та оточенні. Також результат досягається завдяки фізіотерапевтичному ефекту гідролокації або сонофорезу, який випромінюється цими незвичайними морськими ссавцями. Відвідувач відповідного типу готелю, зможе одержати від дельфінів любов, увагу, турботу, що залишить в його пам’яті незабутні враження про заклад готельного господарства.

Використані джерела:

1. *Дельфінотерапія: Нетрадиційна медицина[Електронний ресурс]. – Режим доступу: < http://www.roditeli.ua/alternative_medicine/dolphin_therapy>.*
2. *Дельфінотерапія: Психологія та методи психотерапії [Електронний ресурс].–Режим доступу: < http://www.therapy.by/therapy/delfinoterapiya>.*
3. *Медицина: Британський медичний журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: < http://journals.bmj.com >.*
4. *Кусков А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.Н. Рекреационная география: учебно-методический комплекс.- К.: Вища школа, 2010. - 496с.*
5. *Лисенко В.І., Загоруйченко І.В., Батозскій Ю.К. Використання дельфінотерапії в реабілітації дітей / / Матер. VI Конгресу педіатрів Росії «Невідкладні стани у дітей». - Москва, 2010. -С. 178.*
6. *Лукьянова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы. Учебное пособие / Под общ. ред. В.К. Федорченко. - К.: Вища школа, 2010. - 346 с.*
7. *Л.Ж. Тхамокова Влияние акустических сигналов дельфина на сатурацию крови и концентрацию диоксида углерода в крови человека / Тхамокова Л.Ж., Шаов М.Т., Пшикова О.В. // BIOLOGICAL SCIENCES (ADVANCES IN CURRENT NATURAL SCIENCES). – 2013. – № 9. – с. 140-142.*
8. *Фоменко Н.В.Рекреаційні ресурси та курортологія.- К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 312 с.*

Ротанова И.Н., Караваева А.С.

ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПЕШЕГО ТУРИЗМА НА ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ОХРАННОЙ ЗОНЫ КАТУНСКОГО ЗАПОВЕДНИКА, РЕСПУБЛИКА АЛТАЙ)

В статье рассмотрены вопросы организации экологически ориентированного туризма в природных резерватах (protected areas) на примере пешего туризма. Рассмотрен ряд преимуществ пешего туризма как с позиции воздействия на природную среду, так и в рамках организации эколого-познавательного туризма. В качестве модельной территории обустройства пеших троп представлено побережье Нижнего Мультинского озера, расположенного в охранной зоне Катунского заповедника (Россия, Республика Алтай), характеризующееся высокой рекреационной нагрузкой и деградацией прибрежных природных комплексов.

The article discusses the issues of environmentally oriented tourism in protected areas by the example of hiking. A number of advantages of hiking with relation to the environmental impact and the organization of ecological and educational tourism are considered. The coast of Lake Nizhneye Mul'tinskoye, located in the protective zone of the Katun reserve (Russia, Republic of Altai) and characterized by high recreational load and degradation of coastal natural systems, is taken as a model area for the arrangement of hiking paths.

Туристско-рекреационная деятельность на особо охраняемых природных территориях (ООПТ) – природных резерватах – на международном уровне регламентируется рядом документов, среди которых «Севильская стратегия» и «Принципы экологически устойчивого туризма UNEP» [1, 2]. В документах даны рекомендации по развитию экологического туризма, который рассматривается как ответственное путешествие в природные территории, сохраняющее окружающую среду и поддерживающее благосостояние местного населения. Согласно российским правовым актам: Федеральному закону № 33–ФЗ «Об особо охраняемых природных территориях» в редакции с изменениями 2012 и 2013 гг. [3] и «Концепции развития системы особо охраняемых природных территорий федерального значения до 2020 года» [4] создание условий для развития регулируемого туризма и рекреации и вовлечение ООПТ в развитие эколого-познавательного туризма входят в приоритетные задачи развития природных резерватов. Для успешной реализации эколого-познавательного туризма необходимым условием определяется обеспечение обустройства экскурсионных экологических троп и туристических маршрутов.

Пеший туризм и одна из его широко используемых форм – эколого-познавательные тропы – относятся к старейшим и распространенным видам рекреационной деятельности во всем мире. Известны пешеходные тропы, созданные в национальных парках США, Канады, Франции, Великобритании, Швеции, Швейцарии, Кении, Индии, Японии и других стран. Значительное количество природных, экологических, зеленых и трансъевропейских троп действуют на территориях европейских

государств [5-7].

В России первые пешие тропы стали формироваться в конце XIX века вместе с появлением туризма, имеющего экологическую направленность. Известны первые тропы, обустроенные для проведения экскурсий в горах Крыма Ялтинским отделением Крымского горного клуба [8].

Приоритетность развития пешего туризма и его распространения в рамках организации эколого-познавательного туризма на ООПТ первостепенна. Необходимость создания инфраструктуры троп отмечена в «Концепции…» [4]. Инфраструктура пешего туризма состоит из таких основных компонентов, как: собственно тропы; элементы обустройства (мосты, мостики, укрепительные стенки и т.д.) и малые архитектурные формы (беседки, скамейки и др.); некапитальные сооружения, преимущественно для размещения; информационное обеспечение (аншлаги, знаки и т.п.). Пешая тропа на ООПТ – линейное сооружение с охранным статусом. Обустроенная тропа обеспечивает возможность соблюдения режима охраны на определенной территории, ограничения потока посетителей, тем самым снижая рекреационную нагрузку в местах с наиболее уязвимыми ландшафтами [9].

За рубежом разработаны классификации троп для выбора класса тропы, определения необходимости и возможности ее обустройства, оценки затратности строительства, исходя из совокупности показателей, включающих способ прохождения, уровень подготовки туристов, оценку посещаемости, морфометрические характеристики и пр. С учетом адаптации к региональным условиям подобные классификации разрабатываются и в России. Основные критерии, положенные в основу классификации, включают: дифференциацию троп по сложности прохождения и уровню обустроенности; учет ландшафтных особенностей; регулирование потока туристов и др. Выделяют пять классов троп, отражающих как сложность прохождения, так и уровень обустроенности: экстремальные, походные, прогулочные, экскурсионные и общего доступа. Алгоритм создания пеших троп, основанный на использовании классификации троп, геоэкологического подхода и инженерных методов, включает несколько этапов (стадий), которые можно сгруппировать в два блока: проектирование и обустройство. В блок проектирования входит разработка концепции тропы, рекогносцировочные исследования (географические и инженерно-геоэкологические), выбор класса тропы; блок обустройства содержит работы по строительству и обслуживанию. Алгоритм опробован при создании пеших троп на ООПТ Байкальской природной территории [9].

Геоэкологический подход к организации эколого-познавательного пешего туризма на ООПТ положен в основу исследований с целью обустройства троп в охранной (буферной) зоне Катунского государственного природного биосферного заповедника, расположенного

в высокогорной части Центрального Алтая – на Катунском хребте и хребте Листвяга, на высотах от 1300 до 3280 м. Рельеф территории альпийский, характерна вертикальная расчлененность с чередованием высоких гор с крутыми склонами и глубоко врезанных долин. Здесь находится крупнейший центр оледенения Сибири. В пределах Катунского хребта располагаются 148 ледников, которые дают начало многочисленным рекам, в том числе реке Катунь, которая при слиянии с р. Бией образует р. Обь – одну из великих рек Сибири, России и мира.

Территориально Катунский заповедник находится в Усть-Коксинском районе, в юго-западной части Республики Алтай. В 1998 г. Катунский заповедник внесен в Список объектов Всемирного культурного и природного наследия ЮНЕСКО (номинация «Алтай — Золотые горы»), а в 2000 г. включен в сеть биосферных резерватов Программы ЮНЕСКО «Человек и биосфера». Он также является одним из базовых природоохранных объектов Алтае-Саянского экорегиона (АСЭР) – международной трансграничной территории, включенной экспертами Всемирного фонда дикой природы (WWF) в список 200 территорий на земном шаре с высоким уровнем биологического разнообразия.

В буферной (охранной) зоне Катунского заповедника получают активное развитие экотуризм, рекреационная и эколого-просветительская деятельность, фундаментальные и прикладные исследования высокогорных ландшафтов, в том числе, в рамках международного проекта WWF «Обеспечение долгосрочного сохранения биоразнообразия Алтае-Саянского экорегиона».

На северном склоне Катунского хребта, находится группа Мультинских озер, расположенных каскадом в верховьях реки Мульта и по ее притокам. Бассейн реки Мульта, в особенности, прибрежные территории Мультинских озер, отличаются малоизмененностью и живописностью природных комплексов, что делает их значимой туристической достопримечательностью и привлекает сюда большое количество туристов. Необходимо также отметить, что по долине р. Мульты и прибрежным территориям Нижнего и Среднего Мультинских озер проходит один из основных путей в Катунский заповедник, здесь, на берегу Среднего Мультинского озера находится его кордон.

Наибольшую рекреационную нагрузку и деградацию природных комплексов испытывает Нижнее Мультинское (или Нижнемультинское) озеро, расположенное ниже всех по течению реки Мульта. Озеро является третьим по величине на территории Катунского хребта. Оно имеет длину 2370 м, ширину 900 м, среднюю глубину 21,5 м, длину береговой линии 6570 м. Находится на высоте около 1700 м [10]. Котловина озера представляет собой ванну с плоским дном и довольно крутыми стенками. Между Нижним и Средним Мультинскими озёрами проход загромождён мореной, образуя водопад Шумы.

Ландшафты высокогорные тундровые и лугово-альпинотипные

экзарационно-денудационные, крутосклонные с фрагментами суглинисто-щебнисто-валунных моренных отложений, наложенными формами нивального, эрозионного, склонового и криогенно-склонового генезиса, покровом защебненных суглинков, нередко скалисто-осыпные, с лиственнично-кедровыми редколесьями, дриадовыми и луговыми осоково-дерновиннозлаковыми, ерниковыми тундрами на горно-луговых перегнойных маломощных почвах, низкотравными субальпинотипными лугами на горно-луговых почвах по долинами ручьев [11].

Путь к Нижнему Мультинскому озеру от населенного пункта Маральник вполне возможно назвать восхождением, так как он представляет собой экстремальный подъем, сравнимый с высшим уровнем по труднопроходимости. Сюда по бездорожью добираются пешие и конные туристы, а также поднимаются автомобили типа вездеходов (джипы, УАЗы, ГАЗ-66), нередко на грани опасности для жизни туриста (Рис. 1, 2). Каждый автомобиль практически прокладывает на подъеме свою колею, способствуя все большему усугублению состояния ни каким образом не контролируемой трассы. Пологое северное побережье озера занято многочисленными туристскими палаточными стоянками и несколькими бревенчатыми домиками для ночлега.

Вдоль восточного побережья Нижнего Мультинского озера существует конная тропа, практически непроходимая для пеших туристов. Основной контингент путешественников направляется к Среднему Мультинскому озеру и далее вверх по Катунскому хребту по западному берегу, по узкой (шириной местами не более 1 м) конно-пешей тропе, с наличием препятствий в виде камней, корней деревьев, поваленных стволов, в основном, формируемой самими проходящими туристами. Путь около 3 км занимает в среднем не менее 2,5 – 3 часов).

Рис. *1. Дорожное «полотно» тропы при подъеме к Нижнему Мультинскому озеру.*

Рис. 2. Стоянка автотранспорта вблизи Нижнего Мультинского озера.

Развитие экологически ориентированного пешего туризма с учетом ландшафтных и геоэкологических особенностей и ограничений в охранной зоне Катунского заповедника вызывает необходимость классификации троп, их инфраструктурного обустройства, что позволит более эффективно организовать туристско-рекреационную деятельность. Исследования территории и разработка классификации пеших троп имеют целью, в первую очередь, повышение безопасности туристов путем предоставления достоверной информации об их состоянии для пользователей. Целесообразно выделить ранее обоснованные для ООПТ Байкальской природной территории пять классов троп, в необходимой и достаточной степени позволяющие охарактеризовать пешие тропы от максимально сложных для прохождения до наиболее обустроенных по основным критериям: функции, доступности, качеству полотна, наличию препятствий, ширине, коридору, уклону, строительным элементам, частоте обслуживания и пр.

Предварительно пешие тропы береговой линии Нижнего Мультинского озера, а также радиальные тропы, отходящие от побережья, можно классифицировать как экстремальные на всем их протяжении с низким уровнем доступности, трудностями при прохождении, связанными с вероятностью опасности для жизни. Рекогносцировочная оценка позволяет говорить о возможности изменения при минимальных затратах до класса «Походная тропа», для которого приняты следующие критерии:

- общий вид полотна тропы – целостное и обозреваемое,
- наличие препятствий – отсутствие крупных элементов, блокирующих маршрут,
- ширина полотна тропы – от 60 до 90 см,
- способ формирования – проходящими туристами, наличие участков

с перемещением дерна,

- строительные элементы – обустроенные переходы и мостики, обеспечение дренажа, защита тропы и безопасный доступ туриста,
- доступность тропы – трудности при передвижении возможны местами,
- ожидаемые пользователи – физически подготовленные,
- частота обслуживания – раз в 2-3 года и по необходимости.

Более дифференцированная классификация, детальность критериев пеших троп, возможность изменения класса частей троп, а также их геоэкологическое обоснование возможны при проведении комплексных исследований в охранной зоне Катунского заповедника. Для определения оптимальных маршрутов планируется учитывать ряд эколого-ландшафтных факторов, в числе которых рельеф, гидрография, растительность, природные достопримечательности, а также разработать концепцию развития пешего туризма в Катунском заповеднике.

Список литературы

1.Севильская стратегия для биосферных резерватов. – М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2000

2.Международный туризм: Правовые акты / сост. Н.И. Волошин. – М.: Финансы и статистика, 2002.

3.КонсультантПлюс: [Электронный ресурс]: http://www.consultant.ru/document/ cons_doc LAW_156527/#p23

4.Концепция развития системы особо охраняемых природных территорий федерального значения до 2020 года. [Электронный ресурс]: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_124870/.

5.Мардасова Е.В. История создания экологических троп в регионах мира // Географические исследования молодых ученых в регионах Азии: сборник статей по итогам конкурса научных работ молодых ученых, проведенного в рамках молодежной научной конференции с международным участием / Отв. ред. И.Н. Ротанова, Ю.В. Козырева, О.В. Останин. – Барнаул: АЗБУКА, 2012. – С. 80-89.

6.Аппалачская тропа [Электронный ресурс]: http://onlyyou-elvis.ru/appalchskaya-tropa.

7.Экологическая тропа [Электронный ресурс]: http://www.za4et.net.ru/referat/npprm.

8.Пешеходные тропы Крыма [Электронный ресурс]: http://jalita.com/guidebook/footpath.html.

9. Лужкова Н.М. Геоэкологическое обоснование организации пешего туризма на ООПТ Центральной экологической зоны Байкальской природной территории // автореферат диссертации на соискание степени канд. геогр. наук. – Барнаул. – 2013.

10. Акимова Т.А., Злобина Т.И., Полунина О.Е. Достопримечательности Горного Алтая. — Барнаул: Пять плюс, 2008.

11. Черных Д.В., Самойлова Г.С. Ландшафты Алтая (Республика Алтай и Алтайский край). [Карта]. – М 1:500000 // ФГУП Новосибирская картографическая фабрика. – 2011.

Кулназарова К.У.

АЛЬПИНИСТСКИЕ, ЭТНОИСТОРИЧЕСКИЕ ВИДЫ ТУРИЗМА ИССЫК - КУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В области в основном развиваются такие виды туризма, как курортный и лечебный. На ее территории функционируют 12 курорт и оздоровительных комплексов. Область обладает большими возможностями для развития и других видов

туризма.

Ключевые слова: туризм, рекреация, предоставляемые услуги, экономическое и социальное развитие, природные и экономические предпосылки.

Иссык-Кульская область обладает огромным рекреационно – ресурсным потенциалом. Это рекреационные ресурсы природного характера, которые используется в сфере туризма, отдыха и оздоровления.

За последние годы международные рекреационные связи стали составлять часть социально-экономических отношений Иссык-Кульской области. До недавнего времени значение туризма в экономической и социальной жизни региона не было полной мере определено. Рост материального благосостояния и культурного уровня населения, увеличение свободного времени привели к резкому увеличению рекреационных потребностей общества, что оказывает огромное влияние на развитие ключевых отраслей хозяйства, таких как торговля, строительство, сельское хозяйство, транспорт, связь и др.

Развитие туристических услуг, предложение туристического продукта поставщиком и его оптимального выбор потенциальным туристом требуют научно- обоснованной оценки природного рекреационного потенциала территории. Особенно важно это стало в последние годы, когда процессы в мировой туристической отрасли приобрели тенденцию к глобализации. Она проявляется в виде расширения рынка туристических услуг посредством вовлечения новых регионов и стран, роста глобальных туристических потоков, формирования крупнейших туристических транснациональных компаний и пр. Другая тенденция, отмечающаяся в последние годы - это увеличение роли новых качеств туристического продукта, которые могут быть привнесены в него за счет региональной природы и специфики рекреационных систем.

Природные региональные особенности, свойства ландшафта региона всегда были объектами рекреационных исследований в качестве составной части рекреационной системы. Однако развитие рекреационных географических исследований в этом направлении потребует детального рассмотрения отдельных природных компонентов.

Различные типы ландшафтов в значительной мере определяет и различия в хозяйственной ценности территорий и, в конечном счете, выступают в числе факторов, определяющих уровень социально – экономического развития населения области.

В области в основном развиваются такие виды туризма, как курортный и лечебный. На ее территории функционируют 12 курорт и оздоровительных комплексов. Область обладает большими возможностями для развития и других видов туризма.

Обрамляющие Иссык-Кульскую котловину горные хребты Тескей и Кунгей Ала-Тоо, а также Центрального Тянь-Шаня располагают исключительными условиями для развития горного туризма и альпинизма, потому что здесь находятся известные на весь мир пики Хан-тенгри и

Победы, восхождение на которые считается престижным в альпинистской среде. Кроме того, горы области интересны для скалолазания, дельтапланеризма, лыжных видов спорта. Эти виды привлекательны и тем, что требуют относительно небольших затрат на создание соответствующей инфраструктуры. В горах можно ограничиться строительством небольших охотничьих домов, возведением палаточных городков. Привлекают альпинистов крупные ледники «Эныльчек», «Каинды, 'Атыртор», а также уникальное высокогорное оз. Мерцбахера. Всего в области примерно более 2 000 квалифицированных перевалов и вершин разной категории сложности -8 восхождения альпинистов. На пути величественным пикам есть и другие уникальные объекты природы: ледники водопады, глубокие каньоны, морены, высокогорные луга. Исходя, из этого Иссык-Кульская область может стать центром альпинизма международного масштаба.

В стране имеется от 10 до 20 лыжных площадок. Согласно Комитету Союза предпринимателей по туризму, в Иссык-Кульской области из 23 существующих горнолыжных баз действуют 17. В первую очередь, спрос на них предъявляют россияне, казахи и местное население. По утверждению Союза, эти территории могли бы привлечь до одного миллиона туристов в год на основе отчёта ВТО, в котором указывается, что основной рост в области лыжного спорта будет достигнут в Азии. Город Каракол является одним из немногих городов назначения, имеющих мощный потенциал для круглогодичного посещения, благодаря природе, культуре и лыжным курортам. Каракол также предоставляет лучший опыт в области лыжного спорта, имея двух гостиничных операторов непосредственно на лыжной территории, многообразие жилых помещений в городе, а также подъёмники. Для международного лыжного туризма, мощности ограничены. Но как показали новогодние каникулы, лыжные курорты в этот период были заполнены туристами почти на 100%. В Караколе рассматривается разработка нового лыжного курорта на 75 мест, казино, помещения для занятия боулингом и т.д.

В лыжной котловине из крупных отелей находятся отель «Каприз» на 100 номеров с персоналом из 60 работников и отель Каракольской лыжной базы с номерами разнообразного типа, от «домика» (дом бывшего президента) до шале. Отель «Амир» в Караколе – также приятное, расположенное в хорошем месте и соответственным образом эксплуатируемое заведение. Недалеко от города Каракол имеется альплагерь, к которому проложена автомобильная дорога**.** Город расположен в восточной части области, у подножья хребта Терскей-Алатоо, в нижнем течении реки Каракол, в 12 км от побережья озера Иссык-Куль, на высоте 1690—1850 метров над уровнем моря. Расстояние до города Бишкек — 400 км, до ближайшей железнодорожной станции Балыкчы 220 км по автодороге и водным путем — 184 км.

Каракол – лучшее место для прибрежных исследований и треккинга. Город привлекает треккеров, путешественников и альпинистов со всех

континентов своими живописными и столь первозданными горными ландшафтами.

В ущелье Каракол хребта Терскей-Алатоо в 7 км от города среди величественных хвойных лесов действует горнолыжная база «Каракол» с 5 подьёмниками (перепад высот с 2300 до 3450 метров). В советские времена её использовали для проведения тренировок Олимпийской сборной страны.

С панорамной вершины 3040 м над уровнем моря, куда идёт подьёмник, открываются прекрасные виды на высокогорное озеро Иссык-Куль и ближайшие пятитысячники (самый высокий на хребте пик Каракол – 5281 метров и остроконечный пик Джигит – 5173 метров).

С каждым годом растет количество туристов, посещающих горнолыжную базу «Каракол». Горнолыжную базу ежегодно посещают около 16-17 тысяч туристов. Большинство из них приезжают из Казахстана и России. С каждым годом растет количество туристов, в том числе и кыргызстанцев.

Так, например, в 2012 г. общий поток туристов, по сравнении к 1997 г., увеличился почти в 5 раза и составил 712 тыс. чел., а количество посетивших альптурзону - в 4 раза и составило 20 тыс. чел. количество альптуристов возросло почти в 3 раза, в результате получен доход 800 тыс сома местный и республиканский бюджеты, или почти в 6 раза больше, в 1997 г. (Иссык-кульское областное управление государственной статистики. Статистический бюллетень. Каракол 2011 -2012.)

Иссык-Кульская долина богата культурно – историческим мятниками. Всего в области учтено несколько тысяч памятников истории и культуры, из них под государственной охраной находится 8 объектов, зарегистрировано 1 500 археологических памятников, памятники каменного, бронзового и железного веков (стоянки, пещерные рисунки), каменные скульптуры, письменность древних тюрков, городиша и поселения средневековья.

Чолпон-Ата является культурным центром северного побережья озера Иссык-Куль. Рухордо здесь можно увидеть впечатляющее зрелище - конные состязания в том числе и национальные виды спорта. В городе действует республиканская ихтиологическая станция по изучению и разведению рыб. В его окрестностях расположены развалины средневекового по (IX-XII вв.) и подводные археологические объекты (XII-XVIвв.), остатки городиша.

Традиционные праздники в Кыргызстане (светские и религиозные), а также национальные игры, уходящие своими корнями в далекое прошлое народа, наилучшим образом отражают самобытность кыргызского этноса - древнейшего из тюркских народов Центральной Азии.

Национальные игры и различные виды спорта представляют немалый интерес для туристов: «улак тартыш» (козлодрание), «оодарыш (сваливание с седла коня), «ат-чабыш» (конные скачки), «жорго (скачки

иноходца), «тыйын энмей» (состязание всадников, отличающееся в схватывании на скаку монеты с земли), «кыз куумай-(вдогонку за девушкой), «упай и ордо» (игра в альчики), «эр сайыш» (единоборство двух всадников, вооруженных деревянными пиками), «аркан-тартыщ» (перетягивание каната). Таким образом, в своеобразном общении туристы знакомятся с местными обрядами, традиционными национальными праздниками, издавна сопровождавшимися национальными играми.

Особый интерес представляет прикладное искусство кыргызов. Кыргызы вели кочевой образ жизни. Они стремились создать бытовые вещи удобными при частых перекочевках, верховой езде сидении на полу, но при этом еще не ломающимися, прочными в упаковке и переездах. В то же время эти предметы должны были удовлетворять эстетические потребности народа. Жилище, одежда, утварь, конская сбруя украшались орнаментами, вышивкой, аппликациями, чеканкой и т.д.

Больших успехов достиг кыргызский народ в создании прикладного искусства (юрта и ее интерьер). В нем отражен художественный вкус народа со своеобразным колоритом, изяществом форм. В украшении юрты сконцентрированы такие виды искусства, как резьба и роспись по дереву и металлу, изготовление чиевых изделий, орнамента, аппликация по войлоку и ткани, вышивка и узорное плетение и т.д.

Этнографическое направление туризма в республике, а также Иссык-Кульской долине до сих пор развито слабо. В современным условиях туристам предпочтительнее познавать национальную этнографию в натуре, во время туристических путешествий и экскурсий по городи селам Кыргызстана. При живом общении с местным населением туристы ближе знакомятся с их обрядами, семейными, общественным праздниками, издавна сопровождавшимися национальными играми. Названные и другие элементы этнографического потенциала туризма вписываются в новую национальную экономическую модель Кыргызстана.

Приоритетным для вхождения республики в мировой рынок служит создание крупной индустрии отдыха и туризма, включающей в только культурно-зрелищные центры, историко-культурные, археологические», но и этнографические комплексы, которые могли бы привлекать огромный поток желающих побывать на Иссык-Куле. Для этого необходимо создавать широкую сеть пунктов для приема туристов, использовать частный сектор (дома, юрты), с возрождением традиций кыргызской гостеприимства.

В Иссык-Кульскои области можно развивать как традиционные, так и экстремальные виды туризма. И здесь необходимо выбрать оптимальный вариант: с одной стороны, традиционные виды туризма не требуют больших затрат и при минимальных капиталовложениях могут обеспечить быструю отдачу, с другой стороны, человек, пресыщенный различного рода развлечениями, требует экстремальных видов туризма. И для этого необходимо найти «изюминку», которая привлекла бы в данный

туристический регион туристов, позволив им совместить по желанию традиционные и экстремальные виды. К традиционным видам туризма, возможным в Иссык-Кульской области, относятся скалолазание, спелеотуризм, дельтопланеризм и рафтинг.

Стратегическая цель Иссык-Кульского туристического региона – это обеспечение конкурентоспособности на длительный период. Для этого необходимо взаимодействие отраслей, гостиниц, транспортных и торговых предприятий, рынков и населения, что позволит отрасли получить хорошую прибыль и сформировать позитивное мнение у местного населения. Позитивное отношение к туризму - гарантия гостеприимства, в конечном счете, облегчающая реализацию инновационных туристических проектов.

Таким образом, культурно-исторические предпосылки Иссык-Кульской области, вкупе с природными и социально-экономическими предпосылками усиливают туристско-рекреационное значение развития туризма в Кыргызстане в целом и привлекательность Иссык-Кульского региона в частности. Стратегическая цель Иссык-Кульского туристического региона – это обеспечение конкурентоспособности на длительный период. Для этого необходимо взаимодействие отраслей, гостиниц, транспортных и торговых предприятий, рынков и населения, что позволит отрасли получить хорошую прибыль и сформировать позитивное мнение у местного населения. Позитивное отношение к туризму - гарантия гостеприимства, в конечном счете, облегчающая реализацию инновационных туристических проектов.

Список использованных источников:

1. Абдыкадыров Т. Р. Перспективы развития туризма в Иссык - Кульской области. Бишкек,1998.

2. Бакиров Н., Исаев А., Осмонов А., География Кыргызской Республики , Бишкек,2002.

3. Мусакожоев Ш. Экономика Кыргызстана, Бишкек, 2-ое изд ,2009.

4. Жыргалбеков Т.Ж., Лунькин Ю.М. Туризм в Кыргызстане. Бишкек, 1993.

11. Иссык-Кульская область. Кыргызская Энциклопедия. Бишкек, 1995.

12. Иссык-кульское областное управление государственной статистики. Статистический бюллетень. Каракол 2011 -2012.

13. Национальный статистический комитет КР. Информационно – коммуникационные технологии в Кыргызской республики. Бишкек 2011 -2012.

14. Мокрынин В., Плоских В. М. На берегах Иссык - Куля. Бишкек, « Илим», 1992.

УДК 327(477)

Козловський Є.В.

ПРОБЛЕМИ СПРОЩЕННЯ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

У статті визначено коло проблем візового характеру, розв'язання яких дасть змогу суттєво посилити міжнародну співпрацю між Україною та Євросоюзом. Значну увагу

приділено також змінам у Візовому кодексі ЄС, які одночасно спрощують та ускладнюють процес отримання віз українськими громадянами. Ключові слова: візовий режим, консульство, туризм, країни Шенгенської зони.

В статье определен круг проблем визового характера, решение которых позволит существенно усилить международное сотрудничество между Украиной и Евросоюзом. Значительное внимание уделено также изменениям в Визовом кодексе ЕС, которые одновременно упрощают и усложняют процесс получения виз украинскими гражданами. Ключевые слова: визовый режим, консульство, туризм, страны Шенгенской зоны.

The article defined the range of visa problems, solution of which will significantly reinforce the international cooperation between Ukraine and the EU. Considerable attention is also paid to the changes in the EU Visa Code, which contemporaneously simplify and complicate the process of visas obtaining for Ukrainian citizens. Keywords: visa, consulate, tourism, Schengen countries.

Постановка проблеми. Одним з важливих факторів розвитку в'їзного (іноземного) туризму є візова політика відносно іноземних держав, безпечних у міграційному відношенні. Як свідчить міжнародна практика, зниження вартості віз до оптимального рівня та спрощення процедури їх оформлення – це один з найважливіших факторів збільшення в'їзних туристичних потоків. Що стосується держави, то візова лібералізація – це чудова нагода провести глибоку реформу системи правосуддя, зміцнити державні інститути, побороти корупцію, краще убезпечити кордони та забезпечити дотримання прав людини.

Актуальність дослідження. Запропоноване до обговорення питання важливе і актуальне, оскільки проблема отримання та видачі віз лежить не лише в політичній площині, воно є чутливим для мільйонів українців, які виїжджають за кордон, зокрема, до країн–членів Європейського Союзу. Це дає можливість як займатися підприємницькою діяльністю, налагоджувати бізнес–контакти, так і просто подорожувати. Особливо згадану проблему доречно обговорити та спробувати вирішити сьогодні, коли у нашому суспільстві критично актуалізована дискусія щодо європейського майбутнього України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення України як самостійної та незалежної держави значно активізувало вітчизняні наукові дослідження трансформаційних перетворень і сучасного суспільства загалом. Перед науковцями постали невідкладні завдання, розв'язання яких уможливлює дослідження проблем державотворення й оптимального входження нашої держави до системи міжнародних координат, вивчення чинників, що детермінують формування власного місця в нинішній Європі та в світі. У цьому контексті на увагу заслуговують наукові розробки І. Бураковського, І. Грицяка, М. Долішнього, І. Журби, О. Кузьменко, М. Марчука, І. Сушко та ін.

Метою статті є визначення пріоритетів України у відносинах з Європейським Союзом в контексті активізації запровадження безвізового режиму та внесення пропозицій щодо ефективного забезпечення цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Україна донедавна фактично не проводила самостійної візової політики, а лише реагувала на зміни та

виклики, що були ініційовані ззовні. Тим самим країна позбавлялася ефективного інструменту заохочення іноземних туристів. Одним з помилкових принципів української візової політики був принцип паритетності, згідно з яким до громадян іноземних країн застосовувалися ті ж самі візові вимоги, що висувалися до громадян України.

Лише у 2003 р. (введення безвізового режиму в'їзду в Україну для громадян Польщі та Угорщини) наша держава почала користуватися таким випробуваним дипломатичним інструментом як одностороннє скасування віз для тих країн, стосунки з якими викликають особливий інтерес.

У 2005 р. з метою забезпечення вільного пересування осіб, товарів, послуг та капіталу, а також активізації двосторонніх контактів України з державами–членами Європейського союзу та іншими високорозвиненими державами Європи в усіх сферах взаємовідносин, наша країна вирішила ввести безвізовий режим для громадян Швейцарії та країн Європейського союзу в період з 1 травня по 31 серпня 2005 р. Після цього Україна пролонгувала безвізовий режим в'їзду та транзитного проїзду через свою територію для громадян країн Європейського союзу, Швейцарії та Ліхтенштейну, якщо термін їх перебування в Україні не перевищував 90 днів. У відповідь на такий крок всі країни–члени ЄС погодилися надати Європейській комісії мандат на проведення переговорів про лібералізацію візового режиму з Україною. З метою розвитку та практичної реалізації принципів партнерства між країнами, а також керуючись прагненням до спрощення режиму взаємних поїздок громадян і активізації двосторонніх контактів, з 1 липня 2005 р. було встановлено безвізовий режим в'їзду в Україну та транзитний проїзд через неї для громадян США, з 1 серпня 2005 р. – для громадян Японії та Канади, якщо термін перебування громадян цих країн в Україні не перевищував 90 днів. Цими діями Україна ще раз продемонструвала свою демократичність, відкритість, відданість загальноєвропейським цінностям, однією з яких є вільне пересування громадян. Встановлення безвізового режиму зі згаданими країнами відображає реалізацію стратегічного курсу України на інтеграцію в європейське співтовариство, створення умов для іноземних інвесторів, активний розвиток контактів між людьми. Одночасно із створенням найбільшого у світі вільного простору пересування осіб, відомого як Шенгенська зона, відбулося її зовнішнє замикання – особливо чутливе для народів, які мешкають поруч та історично мали щільні зв'язки із сусідами на соціальному, особистому, професійному рівнях. Зараз уряди країн, що опинились за бортом Шенгенської Європи мають продемонструвати політичну волю й організаційну спроможність виконати всі необхідні умови та досягти відповідності тим критеріям безпеки та надійності, які переконають уряди країн–членів ЄС у можливості зняття візових вимог. Від виконання цих завдань виграють всі – і країни–сусіди ЄС, що отримають вищі стандарти безпеки всередині країни, і країни–члени ЄС, що матимуть більш безпечне оточення [2, с. 25].

Візовий режим виступає перешкодою для сумлінних громадян, тоді як представники злочинного світу, проти яких він начебто спрямований, долають його без зайвих проблем. Принаймні немає достовірних підтверджень тому, що візові режими реально перешкоджають нелегальній міграції та міжнародній злочинності – тим проблемам, існування яких начебто виправдовує суворі візові вимоги [4].

Впродовж останніх років надзвичайно гострою та актуальною залишається проблема оформлення віз громадянам України, які з метою туризму виїжджають за кордон, а також здійснення відповідної акредитації туристичних підприємств у консульствах іноземних держав в Україні. Штучні перешкоди навколо процесу надання туристичних віз іноземними дипломатичними представництвами будь–який фахівець назве серед основних чинників, що обмежують розвиток міжнародного туризму в Україні.

Подібна ситуація не може задовольняти жодну із сторін, адже українські громадяни не потрапляють до країн, які за статистикою ЮНВТО входять до двадцятки світових туристичних центрів. До того ж такий стан справ щодо видачі туристичних віз нашим співвітчизникам дискримінує права багатомільйонного загалу українських туристів, порушуючи основоположне право людини на вільну подорож та свободу пересувань, що проголошено Загальною декларацією прав людини 1948 р.

Загальновідома позиція консульств країн Шенгенської зони, які відмовляють у видачі віз українським туристам, потребують особистої присутності власника українського паспорта на співбесіді у консульстві, робить абсурдною роботу туристичного підприємства, що займається організацією туристичної подорожі.

Але чи не слід замислитися над тим, що ми обмежуємо реально: потоки нелегальних мігрантів, на які без вирішення цілого комплексу питань соціально–економічного та політичного життя України в принципі вплинути неможливо, або цивілізовані туристичні потоки, які при наявності навіть незначних труднощів швидко переорієнтовуються на інші “непроблемні” у візовому відношенні країни [5, с. 36].

Скасування можливості оформлення туристичних віз українськими туристичними підприємствами, вимога особистої співбесіди з кожним туристом, в принципі, руйнує саму сутність туризму, адже робота туристичного підприємства ґрунтується саме на посередницькій діяльності із забезпечення організованої туристичної подорожі, коли турист, не бажаючи власноруч займатися виснажливою процедурою оформлення документів, звертається за допомогою до туристичного підприємства.

Нині є фактично чотири джерела права, норми яких регулюють видачу шенгенських віз українським громадянам. До Угоди про спрощення їх оформлення та Візового кодексу ЄС додається шенгенське право та внутрішні інструкції посольств і консульств. Оформлення “перепусток” до Шенгену для українців супроводжується двома типами “папірців”:

уніфікованим переліком обов'язкових документів для підтвердження мети поїздки, з яким можна ознайомитися на сайтах посольств та консульських установ, а також списком додаткових, які засвідчують готовність нашого співвітчизника повернутися додому. Вони фактично мають надати гарантії його/її безпечності для країни перебування й відповідно повернення додому. Саме в цій частині й виникають абсурдно–дратівливі історії про те, як від українців вимагають надавати несподівано дивні чи вкрай проблематичні з погляду наших реалій документи. Мало хто обізнаний із тонкощами шенгенської бюрократії, а саме вони є ключовими для розуміння проблем, що їх мають українські громадяни при оформленні віз [1].

Типовий приклад – вимога щодо банківського рахунку з певною сумою грошей на ньому під час туристичних подорожей. Українці в цій ситуації зазвичай діють за двома схемами: або кладуть готівку на платіжну картку перед подачею на візу, а після розгляду документів знімають її з рахунку, або просять виступити фінансовими "донорами" рідних, друзів чи знайомих, а після здійснення операції повертають їм грошові кошти. Вони так чинять не тому, що є хитрунами й патологічними фальшувальниками. По–перше, вітчизняна економіка ще дуже далека від тих масштабів переведення всіх приватних розрахунків у безготівкову форму, яких досягли в країнах ЄС; по–друге, офіційний доход на особу в Україні вдесятеро менший, ніж середній по Євросоюзу. І наші земляки вимушені прикрашати цю реальність в очах консульських працівників на тиждень, на два, доки потрібно виконувати формальні шенгенські вимоги [4].

Серед останніх вимог консульств країн ЄС є і зовсім екзотичні, як–от нотаріально завірене підтвердження чоловіком того, що він фінансуватиме поїздку дружини, навіть коли обоє їдуть разом і коли шлюб юридично оформлений. Підстава для цієї вимоги таке – подружжя використовуватиме один і той самий банківський рахунок, оформлений на чоловіка. Отже, громадянин має підтвердити, що не лише він, а й дружина користатиметься з його коштів. Формальною передумовою для таких вимог може бути те, що апліканти не отримували досі шенгенських віз чи принаймні мають новий закордонний паспорт, де їх іще не було проставлено [4].

Окрім фактично двох переліків документів – на підтвердження мети й готовності повернутися, є також два етапи шенгенського бюрократично–візового сита. Перший людина проходить, власне, у стінах посольства чи консульської установи країни ЄС, а другий – при перетині кордону. І ось на цьому другому можуть виникнути "несподіванки".

Наразі не може не турбувати, наприклад, той факт, що українців почали все частіше зупиняти на внутрішніх кордонах Шенгенської зони та звинувачувати у нецільовому використанні Шенгенської візи. Виходить, що навіть маючи таку візу, вам можуть інкримінувати незаконне перебування на території країни–учасниці Шенгенської угоди. Можливо

посольства й консульства мають більш чітко пояснювати українським аплікантам, які права на перебування дає той або інший тип візи, або, умовно кажучи, з якою візою вони мають право подорожувати, з якою – лише здійснювати бізнес–подорож. Хоча, на нашу думку, межа, де закінчується подорож і починається бізнес та навпаки, є досить розмитою. Тому вважаємо, що кожен, хто володіє багаторазовою й довгостроковою Шенгенською візою повинен мати право використовувати її не лише за єдиною попередньо зазначеною у консульстві метою, інакше втрачається сам сенс існування такої візи.

Зауважимо, що в жовтні 2006 р. під час Десятого саміту Україна – ЄС у Гельсінкі (Фінляндія) була підписана Угода про спрощення візового режиму для окремих категорій українських громадян: близьких родичів громадян ЄС, водіїв вантажівок, бізнесменів, студентів, журналістів та членів офіційних делегацій. Але парафована в Гельсінкі «візова» угода полегшує життя лише тим, хто й досі не мав проблем з отриманням «європейських» віз. Вона, на жаль, не вказує, за яких умов цей безглуздий візовий режим можна скасувати, і навряд чи може розглядатися інакше як анахронізм: за логікою процесів, які тривають у Європі, вже сьогодні Україна та ЄС мали б домовлятися про зовсім інший рівень взаємовідносин.

Угода про спрощення візового режиму між Україною та Євросоюзом є далеко не ідеальною, але цей документ можна розглядати як перший крок у вірному напрямку. Особливо важливим є те, що Брюссель визнає: в найближчій перспективі українці подорожуватимуть до європейських країн без віз. Безперечно, в цій угоді можна знайти багато плюсів для українських громадян. Так, Шенгенські візи для них не дорожчають, а залишаються на позначці 35 євро, процедура отримання віз відбуватиметься протягом десяти календарних днів, а певні категорії громадян отримуватимуть багаторазові візи.

У липні 2012 р. Україна та Європейський Союз у Брюсселі підписали додаткові протоколи, які доповнюють раніше підписану Угоду про спрощення візового режиму. Так, нові зміни передбачають подальше спрощення у вимогах з надання документів при поданні заявок на візи для журналістів та водіїв міжнародних вантажних та пасажирських перевезень, а також спрощення для технічного персоналу, що супроводжує журналістів, близьких родичів громадян однієї з країн ЄС, осіб, що супроводжують тих, хто подорожує з метою вирішення медичних проблем, представників громадянського суспільства, котрі направляються для участі в семінарах, тренінгах тощо, осіб, які їдуть для участі у міжнародних виставках, симпозіумах та семінарах, а також представників релігійних організацій, які беруть участь в офіційних транскордонних програмах співпраці ЄС. Нові домовленості також передбачають більш чітке визначення, кому, коли й на який період мають видаватися багаторазові візи. Так, багаторазові візи терміном дії п’ять років мають видаватися

членам національних та регіональних урядів та парламентів, Конституційних та Вищих судів, постійним представникам офіційних делегацій, які представляють Україну на зустрічах, консультаціях та переговорах, партнерам, дружинам, дітям та батькам громадян України, котрі легально проживають на території країн ЄС, а також бізнесменам, які регулярно відвідають Європу з бізнес–цілями. Крім того, нові зміни передбачають, що п'ятирічні багаторазові візи мають надаватися національним та регіональним прокурорам, їх заступникам, дружинам, дітям та батькам, що відвідують громадян ЄС, які живуть на території країни громадянства, а також представникам технічного персоналу, що обслуговує журналістів.

Згідно із домовленостями, багаторазові візи терміном дії в один рік мають надаватися водіям, що здійснюють міжнародні вантажні або транспортні перевезення, персоналу міжнародних поїздів, особам, що беруть участь в наукових, культурних та спортивних подіях, учасникам міжнародних спортивних змагань, представникам громадянського суспільства, які часто подорожують до країн–членів ЄС з метою участі в семінарах та конференціях, особам, що беруть участь у міжнародних виставках та конференціях, представникам релігійних організацій.

Разом з тим слід констатувати, що ця угода поділяє українське суспільство на дві групи – привілейованих отримувачів віз, серед яких, приміром, журналісти та бізнесмени, і пересічних громадян. Візова політика не повинна бути лише для еліти українського суспільства, а мусить полегшувати організацію подорожей для простих людей. Адже одна з головних цілей Європейської політики сусідства – створити на південь і схід від нових кордонів ЄС зону стабільності миру і добробуту шляхом налагодження тісних довготривалих відносин з сусідніми країнами.

Основні висновки і перспективи подальших досліджень. Набуття чинності підписаних у липні 2012 р. змін та доповнень до Угоди про спрощення візового режиму між Україною та Євросоюзом є кроком у вірному напрямку. Запроваджувані зміни мають бути доведені як до консульських установ, візових центрів, так і до потенційних заявників. Особливо важливим є закріплення мінімального порогу терміну дії багаторазової візи для визначених Угодою категорій громадян – один рік. Реалізація даної норми вимагатиме ретельної уваги та моніторингу.

Міністерству зовнішніх справ України треба посилити інформаційну та консультаційну підтримку заявників, зокрема, у випадку порушень їх прав. Необхідно вжити заходів для протидії кримінальному ринку нелегальних візових послуг, насамперед, індустрії "візової підтримки" на основі фіктивних супровідних документів. Слід оперативніше реагувати на відповідну інформацію, що надходить з боку ЄС та інформувати громадськість щодо розкриття злочинних мереж. В свою чергу, країни–члени ЄС можуть розглянути подальші кроки щодо уніфікації вимог до

візових заявників, зокрема, затвердження єдиного максимально вичерпного списку документів, які вимагаються для отримання віз. Виходячи з практики інцидентів, що регулярно виникають у більшості подорожуючих, насамперед на території Німеччини, слід надати роз'яснення щодо а) порядку використання багаторазових віз у випадку відвідання різних шенгенських країн з різними цілями візитів; б) правил "першого в'їзду" – особливо у випадку транзитного проїзду або перельоту.

Консульським службам країн–членів ЄС слід активніше використовувати наявну гнучкість шенгенського законодавства для видачі більшої кількості багаторазових/довгострокових віз. Консульства та візові центри мають інформувати заявників про право на отримання довготермінових віз і пропонувати такі візи тим, хто відповідає критеріям (навіть якщо дана особа саме не запитує про таку візу). Така політика розвантажуватиме консульські служби, не збільшуючи при цьому міграційних ризиків. Довгострокова віза з терміном дії мінімум один рік має стати нормою, а не винятком – це випливає з діючого шенгенського права.

Використані джерела:
1. Безп'ятчук Ж., Трегуб Г. Кафкіанські замки Шенгену. Європейська візова бюрократія на межі абсурду. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/Society/86561. – Назва з екрана.
2. Візова політика країн ЄС в Україні. Підсумки громадського моніторингу - 2012 / [Ірина Сушко та ін.] ; Міжнар. фонд «Відродження», [Громад. ініціатива] «Європа без бар'єрів». - К. : [б. в.], 2012. - 78 с.
3. Кузьменко О. В. Публічне адміністрування оформлення та видачі візових документів для в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну : монографія. - Х. : Ніка Нова, 2012. - 206 с.
4. Офіційний сайт громадської організації «Європа без бар'єрів». – Режим доступу : http://novisa.org.ua. – Назва з екрана.
5. Сушко І. Законодавче забезпечення руху до симетричного безвізового режиму між ЄС та Україною. Поточні оцінки візової практики країн ЄС в Україні / Ірина Сушко, Олексій Врадій, Олександр Сушко ; Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, Громад. ініціатива «Європа без бар'єрів». - К. : Вістка, 2010. - 56 с.

УДК 911.2.630

Ткаченко Т І., Кляпко Т.В.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТУРИСТСЬКИЙ ПРОДУКТ: ОБРАЗ, ІМІДЖ, БРЕНД (РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИЙ АСПЕКТ)

В сучасних умовах зростання туристичного інтересу до різних країн, формування іміджу туристичного продукту країни відносять до найважливіших факторів, що впливають на вибір туристами місць відпочинку. Основними питаннями, що турбують туристів у процесі визначення з країною подорожі, є ті, що можна віднести до національного іміджу турпродукту держави (культурний рівень, екологічна ситуація, національна та релігійна толерантність, політична та економічна стабільність), а також власне розвиток туристичної індустрії (наявність туристичних ресурсів та комфортність відпочинку, відповідність рівня сервісу рівню цін, безпека подорожі тощо). Встановлено, що загальний імідж країни значно впливає

на формування туристичного іміджу, хоча трапляються випадки, коли саме туристичний імідж стає для країни визначальним, оскільки країна є відомою світові через туризм.

Ключові слова: національний туристський продукт, імідж, образ, бренд, культурний рівень, туризм

В современных условиях рост туристического интереса в разных странах, формирование имиджа туристического продукта страны относят к важнейшим факторам, которые влияют на выбор туристами мест отдыха. Основными вопросами, которые беспокоят туристов в процессе определения со страной путешествия, есть те, что можно отнести к национальному имиджу турпродукта государства (уровень развития, экологическая ситуация, национальная и религиозная толерантность, политическая и экономическая стабильность), а также, собственно развитие туристической индустрии (наличие туристических ресурсов и комфортность отдыха, соответствие уровня сервиса уровню цен, безопасность путешествия и т.д.). Установлено, что общий имидж страны значительно влияет на формирование туристического имиджа, хотя бывают случаи, когда именно туристический имидж становится для страны определяющим, поскольку страна уже известна миру благодаря туризму.

Ключевые слова: национальный туристический продукт, имидж, образ, бренд, культурный уровень, туризм

In modern conditions the growth of tourist interest in the different countries, forming the image of the tourism product of the country belongs to the most important factors that influence the choice of tourist destinations. The main issues of concern to tourists in the determination of certain states are those that can be attributed to the national image of the tourism products of the state (the cultural level , the ecological situation of ethnic and religious tolerance, political and economic stability), and the actual development of the tourism industry (presence tourist resources, comfortable vacation , matching the level of service to the level of prices, travel safety, etc.). It was established that the overall image of the country has a significant impact on the formation of tourist image, although there are cases when it is a tourist country image becomes crucial as the country became known worldwide through tourism.

Keywords : national tourist product, image, character, brand, standard of culture, tourism

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин в Україні, туризм є наслідком об’єктивних процесів, що обумовлено психофізіологічними особливостями людини: її прагненням до пізнання світу, особистого ознайомлення з довкіллям, культурою, традиціями та життям людей інших територій, що є невід'ємною частиною життя більшої частини Людства. Зростання туристичного інтересу до певних країн та регіонів, позначається на різних етапах існування держави, впливає, як на розвиток економіки та господарства, так, і, на встановлення міжнародних зв’язків з іншими країнами, що сприяє притоку капіталу до держави. За умов постійно зростаючого туристичного попиту до різних країн світу, як туристичних дестинацій, все більшої актуалізації набуває питання формування нового іміджу туристського продукту (рекреаційно-туристський аспект) на національному та міжнародному рівнях. Характеристика, генезис та значення образу, іміджу та бренду національного туристського продукту полягає в формуванні комплексного підходу до створення, просування та

реалізації іміджу національного (українського) туристичного продукту, а останній, в свою чергу, визначає її привабливість, і як результат – впливає на формування туристопотоків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні питання формування нового іміджу національного туристського продукту є новим та актуальним у туристичній сфері. Дослідженням були присвячені окремі публікації відомих діячів вітчизняного та зарубіжного туризму – А. І. Олійник, Г. Г. Почепцов (2002 р.), А. П. Панкрухін (2006 р.), Н. О. Алєшугіна (2009 р.), А. В. Михалюк (2010 р.), І. В. Арженовський (2011 р.), О. В. Веренич (2011 р.), О. Зубик, Є. В. Ніконорова (2009 р.), М. М. Орджонікідзе (2010 р.), Таранова Ю.В. (2009 р.). Проте, слід зауважити, що аналіз інформаційної складової ланцюгового ряду «образ→імідж→бренд» національного туристського продукту змістовно та повно не відображено у наукових працях, лише частково.

Мета і завдання статті. Проектування нового іміджу національного туристичного продукту шляхом комплексного формування й корекції логіки та ідеології іміджу стратегії (образ→імідж→бренд) для розкриття рекреаційно-туристичного потенціалу турподукту та його подальшого просування на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Створенню привабливого іміджу і просуванню національного туристського продукту, що увібрав в себе різноманіття і неповторність туристських можливостей країни, надається важливе значення у всьому світі [1]. В сучасних умовах формування туристичного образу, іміджу та бренду є актуальним для будь-якої території – і такої, що лише починає позиціонуватись як туристичний напрямок, так, і, вже відомого туристичного центру, що володіє багатим чи, навпаки, незначним туристським потенціалом. Образ та імідж будь-якого об'єкту, в тому числі туристського продукту країни, значною мірою залежить від ціннісних установок «контактної аудиторії». Він формується під впливом поглядів, що є результатом зіставлення всіх ознак, що властиві даній державі, власного досвіду, чуток. Створений в уяві образ залежить від історично сформованих стереотипів мислення, інерції певних соціокультурних міркувань. Певний образ країни дозволяє ідентифікувати її відразу при першій згадці назви. Ця особливість надзвичайно важлива для туристичної сфери [2]. Поняття «національний туристський продукт» розглядається як сукупність, по-перше, наявних природних, кліматичних, культурних, історико-архітектурних ресурсів, що залучаються і безпосередньо використовуються в туристській діяльності; по-друге, туристичної та супутньої інфраструктури; по-третє, діяльності підприємств туристичної галузі, що полягає в створенні, просуванні і реалізації конкретних туристичних продуктів, спрямованих на залучення туристів з інших країн і регіонів світу [3]. Отже, під національним туристським продуктом слід розуміти: результат діяльності держави по залученню та обслуговуванню туристів і формуванню власного іміджу країни.

Крім того, значення певного образу в туризмі підвищується завдяки сутності національного туристського продукту. За своєю природою туризм має образний характер, саме з цієї позиції особливого значення набувають образні складові реалізації туристського продукту. На даному етапі розвитку економіки нематеріальні речі-товари набувають все більшого інтересу серед споживачів. Особливе місце серед них посідає туризм, а саме: національний туристський продукт, як товар для задоволення потреб подорожуючих. Разом із придбанням туру турист купує не тільки подорож, а й певний територіальний ресурс із відповідним аксіологічних і емоційним навантаженням, що сприймається кожним індивідуально. Таким чином, уявлення про національний туристський продукт, його образ, безпосередньо впливає на ступінь попиту з боку потенційних споживачів [4, 5]. Образ – це збірне уявлення індивіду чи групи індивідів, цілісне, але неповне подання певного об'єкту чи групи об'єктів. Особливість образу визначається тим, що він є суб'єктивним, ідеальним; він не може самостійно існувати поза відношенням до своєї матеріальної основи – об'єкту відображення [5]. Образ національного туристичного продукту надзвичайно важливий, адже це перше, за якими критеріями людина судить про цей продукт. Наприклад, Київ асоціюється з великою кількістю древніх храмів та монастирів, самобутньою культурою, давніми архітектурними пам’ятками, а Львів – місто кави й шоколаду, історичний центр якого внесений до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Звичайно ж, гостю, перш за все, варто відвідати головні пам'ятки, Львова і навідатися в незвичайні кафе, якими славиться місто.

Образ національного туристського продукту – це ті спогади, асоціації, уявлення, які викликаються згадкою про певну країну. Характерною рисою образу національного туристського продукту є також те, що він існує автономно від державних чи інших структур, які зацікавлені в його позитивному формуванні. Образ не контролюється з боку подібних організацій, а створюється стихійно, хаотично [6]. Головною відмінністю іміджу від образу є те, що імідж конструюється цілеспрямовано і свідомо, тоді як образ утворюється самостійно, природним шляхом. Образ сформований спеціально є межею переходу образу в імідж.

Визначаючи імідж національного турпродукту, цікавий підхід ВТО, що править під іміджем сукупність емоційних і раціональних уявлень, які базуються на зіставленні всіх ознак країни, власного досвіду та чуток, що впливають на створення певного образу. Нині в науковій літературі, при з’ясуванні іміджу національного туристичного продукту, представлено різні підходи щодо трактування цієї категорії – маркетинговий, брендинговий, іміджевий тощо.

Так, М. А. Спірченко розглядає туристичний імідж на прикладі територіальної одиниці – міста, як унікального товару з певним набором властивостей. Під іміджем міста можна розуміти його історично

сформований образ як суб'єкта соціальних відносин у системі регіону або країни, що обумовлено національними, соціальними, культурологічними факторами.

Застосування маркетингового підходу в туризмі відображене А.Ф. Гороховим. Він розглядає поняття «туристичної дестинації» як сукупності туристичних продуктів, що споживаються, розроблених на базі туристичних ресурсів та інфраструктури певної території, сконцентрованої в часі і в просторі та призначеної для певних категорій споживачів [7]. Імідж національного туристського продукту також може бути визначений як спеціально сформований з метою просування образу туристичного продукту країни або його складових, орієнтований на певну соціальну групу. Від нього залежить конкурентоспроможність національного турпродукту. Імідж формується на основі інформації про дестинацію, відгуків туристів та відображає внутрішнє середовище туристичної галузі країни. Таким чином, імідж національного турпродукту є одним із найбільш значущих об'єктів управління[7].

Професійно сформований імідж національного туристського продукту країни ґрунтується на реальних, а не вигаданих особливостях країни, втілює її історичні, культурні, етногеографічні, природні та інші особливості. Туристичний імідж передбачає втілення через графічні та вербальні характеристики концентрованого уявлення про країну та її національний турпродукт, представляючи територіальний ресурс відповідній цільовій аудиторії.

Туристична подорож не є буденною подією, тобто вона передбачає отримання нових емоційних і естетичних вражень, основа яких формується саме на базі іміджу території. Саме імідж національного турпродукту певної країни, який є відмінним від інших, служить одним із факторів, що спонукають людей до подорожі. Імідж національного туристського продукту виступає важливою складовою механізму позиціонування країни-дестинації в глобальних туристських потоках. Імідж національного туристського продукту дозволяє ідентифікувати місцевість в системі координат світового туризму та відображає матеріальні та семіотичні ресурси країни [8]. Світова практика свідчить: процеси глобалізації обумовлюють підвищений попит на туризм у тих регіонах, де зберігається культурна, побутова, соціальна самобутність нації чи держави. Така інформація збирається на початковому етапі і являє собою відправну точку для формування ідеального іміджу туристичного продукту, до якого необхідно прагнути. Виходячи з цього, розробляється програма (проект) створення, коригування та просування іміджу[10]. Це можна вважати іміджевою стратегією держави, яка повинна спрямовуватись на розкриття потенціалу національного турпродукту.

Щодо формування іміджу національного туристського продукту України, на підставі проведених нами досліджень, окреслюються дані про його неповний, частковий та, переважно, несхвальний характер. В країнах

далекого зарубіжжя повідомлення про Україну з'являються більш-менш регулярно в американських, канадських та західноєвропейських ЗМІ, але інформація найчастіше подається на тему корупції, Чорнобильських негараздів, нелегальних мігрантів, миротворчу діяльність, складні відносини з Росією, недосконалість демократії, потенціал української науки, що не має можливостей до реалізації тощо. Інформацію про Україну на світовій арені додали події культурного та спортивного характеру – «Євробачення», «Євро-2012». Це все сприяє баченню України як політично та економічно нестабільної держави. Образ України як туристичної країни знаходиться на етапі створення, але він є практично несформований, крім того постійні політичні та економічні негаразди суттєво заважають формуванню іміджу національного туристського продукту та іміджу держави загалом.

Крім того, як було встановлено, більш обізнані привабливістю українського національного тур продукту є представники сусідніх країн. (Вони, доволі швидко, орієнтуються в проблемних питаннях країни, разом з тим мають уявлення про її не аби який туристичний потенціал. Достатньо проблематичним є питання формування позитивного іміджу національного турпродукту в очах росіян. В російських ЗМІ Україна переважно постає як держава політично й економічно залежна від Росії. Російські видання формують негативний імідж українського національного туристського продукту. Це пояснюється тим, що основні туристичні ресурси масового використання в державах подібні, що сприяє розв'язці конкурентної боротьби за споживача. Наприклад, росіяни самі полюбляють відпочивати на чорноморському узбережжі Криму. Перед початком купального сезону з'являється інформація про страйки кримських татар, несприятливу екологічну та епідеміологічну ситуацію, напружену криміногенну обстановку, економічні та соціальні проблеми тощо, що спонукає туристів утриматись від поїздок до Криму. Зрозуміло, що подібні заяви з боку російських ЗМІ, не сприяють формуванню позитивного туристичного образу України.

З усього випливає, що імідж українського національного туристського продукту є швидше, м’яко кажучи, не схвальним. Він оцінюється не за багатим рекреаційно-туристичним ресурсним потенціалом, а за реальним станом речей, що відображають ситуацію в країні. Сформований позитивний імідж національного туристського продукту, асоціюється з високим рівнем атрактивності, естетичності, комфорту, безпеки, можливістю реалізації різноманітних туристичних практик тощо. На певному етапі цей імідж набуває своєрідної «символічної цінності». Дана «символічна цінність» надає іміджу національного туристського продукту цілком реальну оціночну вартість та візуального відображення, стаючи брендом [10].

Концепція бренду національного туристського продукту є творчою ідею, що побудована на символізації основних рекреаційно-туристичних

ресурсів, цінностей, що втілено в змістовний, звуковий, графічний, анімаційний вираз. Це як торгова марка, бренд туристичної країни, якому довіряють чи ні. За його допомогою імідж країни набуває свого практичного застосування та можливої оцінки дослідження. Цей напрямок зветься державний брендінг або брендінг країн.

Брендінг країни – це цілеспрямований процес створення та постійного поширення за допомогою іноземних засобів масової інформації бренду країни. Бренд країни – це комплекс думок, почуттів, асоціацій та уявлень, що виникають у людини, коли вона чує або бачить назву певної країни чи візуальне зображення бренду. На формування бренду країни найбільше позначаються її впливовість у світі, соціально-економічне та політичне становище, рівень культури, інтелектуальна власність, спортивні досягнення тощо [12].

Бренд національного туристського продукту проектується для просування його позитивного іміджу. Яскравий, стійкий, вражаючий бренд, заснований на широкому спектрі вражень, як від предметно-просторового сприйняття довкілля, так і людських відносин, дозволяє підвищити популярність національного туристського продукту, швидко ідентифікувати його серед інших, що сприяє формуванню позитивного ставлення та довіри до країни. Вдалий бренд національного туристського продукту позначиться не лише на туристичній сфері країни, а й на соціальному, культурному, політичному житті.

Нині поширення набуває формування територіальних (в тому числі туристичних) брендів, що базується на розумінні того, що бренд в першу чергу, відображає відносини. Основою проектування брендів національного туристського продукту все частіше стають спільні цінності, почуття, загальні ідеї. Наприклад, Київ, Львів, позиціонується і має бренд міста бізнес-перспектив та можливості отримання освіти. У людей виникає відчуття належності до певної спільноти, що має спільні смаки та можливості – висока якість освіти, доходів [4].

Бренд національного туристського продукту – це не просто слоган або обмежена у часі рекламна кампанія. Його необхідно розуміти як національну ідею країни, як інтелектуальну власність, тобто комплекс відчуттів, думок, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить, чує назву країни або окремих туристичних дестинацій цієї країни. Бренд національного турпродукту можна пояснити як сприйняття (уявлення) зовнішнім світом туристичної галузі певної держави.

У сучасному світі відсутність певного образу чи негативний образ туристичної країни є вагомим недоліком для державної політики та для іміджу національного туристського продукту країни, яка прагне бути конкурентоспроможною на міжнародній арені. Поняття іміджу національного турпродукту є необхідною складовою стратегічного надбання української держави. Саме завдяки наявності бренду можна оцінювати національний туристський продукт: якісний – неякісний,

цікавий – нецікавий, вузькоспеціалізований – такий, що може задовольнити потреби різних груп туристів. Пізнати й оцінити бренд туристичної країни можна завдяки наявності глобальних засобів масової комунікації, що відкривають нові можливості позиціонування та поширення необхідного іміджу.

Бренд національного туристського продукту повинен відповідати наступним вимогам: бути простим у сприйманні, легким для запам’ятовування та відтворення; бути оригінальним, вражаючим та асоціюватися з країною та її туристичними пам'ятками; легко піддаватися модифікації відповідно до світових тенденцій у галузі туризму; мати в структурі слоган із обов’язковою згадкою назви країни та логотип з елементами державної символіки (герб, прапор), базуватись на постійних цінностях та культурній самобутності країни [9].

Для створення бренду національного туристського продукту позиціонувати лише туристичні ресурси та потенційні можливості недостатньо. Це особливо актуально для України: передусім необхідно створити реальні покращення сфери туризму через зміцнення рекреаційно-туристичного потенціалу та матеріально-технічної бази національного туризму, а також поліпшити туристичну інфраструктуру, що в свою чергу призведе до створення високоякісного конкурентоспроможного національного туристського продукту. Крім того, національний туристський продукт відображає результати діяльності держави в туристичній сфері – щодо залучення і обслуговування туристів, здійснення туристичних операцій, розбудову галузі, формування власного туристичного іміджу, він є відображенням стану туристичної галузі країни.

Підтримка діяльності по просуванню національного туристського продукту покладається на державні структури і полягає у цілеспрямованому формуванні нового чи вдосконалення існуючого національного турпродукту до втілення його у стан позитивного іміджу та розробки відповідного бренда [6, 11]. В свою чергу, підвищення привабливості національного туристського продукту досягається шляхом встановлення унікальних особливостей рекреаційно-туристських ресурсів, сильні сторони як перевагу перед конкурентами, залучити нематеріальні ресурси та якості країни і її культурно-побутового життя, постійно вдосконалювати інфраструктуру туристичної галузі та використовувати усі можливі переваги для формування і втілення в життя ефективної іміджевої та брендингової стратегії.

Висновки. Формування нового національного туристського іміджу стає стратегічним завданням розвитку туристської сфери України. Комплексно направлене зусилля суб’єктів туристської індустрії на формування українською державою нової туристської політики, що спрямована, насамперед, на формування і просування національного туристського продукту його образу, іміджу та бренду. Тому, формування якісного національного туристського іміджу України, відіграє важливу

роль у розвитку її міжнародного, економічного і соціально-культурного статусу.

Використані джерела:
1.Богданов Е.И. Экономика туризма: теория и практика./ Е.И. Богданов, К. Купер, Д. Флетчер, Д. Гильберт, С. Ванхил СПб.: Омега, 2004. - 201 с.
2.Глазычев В.Л. Семь шагов к городу будущего.[Электронный ресурс] /Сайт В.Л.Глазычева. – Режим доступа:http://www.glazychev.ru/habitations&cities
3.Города как брэнды: десятка лидеров. – Режим доступа: http://www.news.by/
4.Дзюба Є. Медіа-імідж країни: українська проблематика в іноземних ЗМІ / http://www.uceps.org/ua/
5.Ильин И.В., Леонова О.Г. Роль и значение имиджа страны в условиях глобализации / Ильин И. В., Леонова О. Г. // Социально-гуманитарное знание. - 2008. - №5. - С. 17-27.
6.Концепція туристичного бренду України | Олександр Вілкул. Персональний саймhttp://archive-ua.com/ua/v/vilkul.ua/
7.Леонов Олександр. Імідж України у дзеркалі російських електронних ЗМІ / http://www.uceps.org/ua/
8.Міжнародний імідж України: міфи й реалії / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова / http://www.uceps.org/ua/
9.Пашукова Тетяна. Імідж України і Росії в умовах політичних змін // „Соціальна психологія”/ №5. – 2005. – С.3-15
10. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / М. Е. Портер; Пер. с англ. - М.: Международные отношения, 2009. - 896 с.
11. Таранова Ю.В. Туристический имидж страны./ Имидж государства/региона: современные подходы : новые идеи в теории и практике коммуникации: сб. науч. трудов. Вып. 3 /отв. ред. Д.П. Гавра. – СПб.: Роза мира, 2009. – 264 с
12. Формирование идей.[Электронный ресурс] / PROPR.com.ua Всеукраинский портал про PR – Режим доступа:http://propr.com.ua/pr.php?id=48&cid

УДК 911.2

Яценко А.Д.

ПРИРОДНІ УМОВИ ТА РЕСУРСИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЛІСОКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті розглянуті природні умови та ресурси регіону Північно-Західного Приазов`я, а саме територіальних рекреаційних лісокультурних систем. Описані територіальні межі регіону дослідження, тектонічна та геоморфологічна структура, гідрографічна мережа та клімат регіону, грунтово-рослинний покрив та тваринний світ. Наведені головні природні фактори, які сприяють розвитку туризму та рекреації, а саме вплив лісових насаджень на стан атмосфери, зниження швидкості вітру, створення особливого мікроклімату у лісі та виділення фітонцидів.

Ключові слова: регіон Північно-Західного Приазов'я, домінуюча порода, екотони, лісонасадження.

В статье рассмотрены природные условия и ресурсы региона Северо-Западного Приазовья, а именно территориальных рекреационных лесокультурных систем. Описаны территориальные границы региона исследования, тектоническая и геоморфологическая структура, гидрографическая сеть и климат региона, почвенно-растительный покров и животный мир. Приведены главные природные факторы, которые способствуют развитию рекреации и туризма, а именно влияние лесных

насаждений на состояние атмосферы, снижения скорости ветра, создание особенного микроклимата в лесу и выделение фитонцидов.

Ключевые слова: регион Северо-Западного Приазовья, доминирующая порода, экотоны, лесонасаждения.

In the article discusses the basic natural conditions and resources of the region of North-Western Azov, namely territorial recreation silvicultural systems. Describes the territorial boundaries of the study area, the tectonic and geomorphic structure, hydrographic network and the region's climate, soils, vegetation and wildlife. Shows the main natural factors that contribute to the development of recreation and tourism, namely the impact of forest plantations on the atmosphere, reducing the speed of the wind, creating a special microclimate and the allocation of volatile production.

Keywords: region North Western Azov, the dominant species, ecotones, afforestation.

Постановка проблеми. Регіон Північно-Західного Приазов’я досліджувався вченими географами переважно у розрізі окремих компонентів, комплексних досліджень майже не проводилось [2, 3]. Багато досліджень було проведено на базі лісових насаджень Північно-Західного Приазов’я, але всі вони були направлені на вивчення ролі лісів у захисті ґрунтів від ерозії, фізичного видування та поліпшення стану сільськогосподарських угідь. Лише з першої половини XX ст. їх почали розглядати як рекреаційні об’єкти. Цей напрямок вивчення природних ресурсів Північно-Західного Приазов’я ще не досить вивчений та потребує дослідження та опису, тому що територіальні лісокультурні системи регіону є унікальними, вони зростають у несприятливих лісорослинних умовах. Це зелений оазис серед посушливого приазовського степу, який повинен відповідним чином використовуватись для туризму та рекреації, одночасно зі збереженням природної складової. Дослідження природних ресурсів та умов для рекреації є досить актуальним в наш час, тому що попит на лісовий відпочинок постійно збільшується та приносить економічний дохід.

Аналіз основних джерел та публікацій. Великий вклад у вивчення та дослідження регіону зробили такі вчені як Воровка В.П. (дослідження геоморфологічної структури), Петроченко В.І. (дослідження гідрографічної мережі), Коломійчук В.П. (дослідження флори регіону), Шелегеда В.І., Тарасов В.В. (дослідження тваринного світу). Дослідженням рекреаційної ролі лісових насаджень займалися такі вчені як Поляков О.К., Кошелев О.І., Рева М.Л., Глухов О.З., Кучина Є.В.

Виклад основного матеріалу. Майже всі ліси Північно-Західного Приазов'я є штучними. В невеликій кількості є залишки плавневих і байрачних лісів. Відповідно класифікації антропогенних лісових ландшафтів Денисика Г.І., лісові насадження регіону відносяться до лісокультурних насаджень. Площа територіальних рекреаційних лісокультурних систем на території Північно-Західного Приазов'я складає 5145 га. Серед них виділяється Велико-Анадольське лісництво – найбільший штучно створений ліс у Європі, Старо-Бердянський ліс, Радивонівське та Богатирське (Алтагирське) лісництво. Майже всі вони

були створені у першій половині XIX ст. за для підвищення сільськогосподарський врожаїв, забезпечення населення деревиною та захисту від пилових бур. В наш час лісові насадження перетворилися в цілі рекреаційні системи з необхідним обладнанням, обслуговуючою інфраструктурою та органом керівництва. В територіальних рекреаційних системах розміщені дитячі оздоровчі табори та база відпочинку (Forest Park у Велико-Анадольськомі лісі), а також науково-дослідні станції. Форма заповідання заказників не суперечить закону України «Про природно-заповідний фонд» та дозволяє проведення різних видів рекреації та туризму. Територіальні рекреаційні лісокультурні системи – це центри лісового відпочинку та туризму у Північно-Західному Приазов'ї.

Поняття «Північно-Західне Приазов'я» з'явилось та утвердилось у географічній літературі з 50-60-х рр. XX ст. Під ним розуміється територія, прилегла до північно-західного узбережжя Азовського моря. Виходячи з басейнового принципу виділення природних кордонів, Північно-Західне Приазов'я обмежовується: зі сходу лінією вододілу річок Берди і Кальміусу з Кальчиком; з заходу і північного заходу – вододілом річок Дніпра і Молочної (з врахуванням басейну р. Великий Утлюк); на півночі – лінією вододілу Приазовської височини між річками Бердою (з Каратишем і Каратюком) та системою приток Мокрої, Сухої Конки і Гайчура з Кам'янкою [4]. З півдня територія обмежена береговою лінією Азовського моря з його затоками і лиманами.

Територія розташована у межах південного і посушливого Степу помірних широт північної півкулі. Простягається з півночі на південь приблизно на 130 км, а зі сходу на захід – понад 200 км.

У тектонічному відношенні територія розміщена у межах південної окраїни Українського кристалічного щита (Приазовський масив) і прилеглої до нього з південного заходу Причорноморської западини. Південні, західні і східні схили щита вкриті товщею мезозойсько-кайнозойських осадових порід, потужність яких зростає у західному і південному напрямах. Глибина залягання кристалічних порід збільшується від Приазовського блоку щита, де вони виходять на поверхню у напряму на захід та південь території. Так, наприклад, в районі с.м.т. Куйбишеве кристалічні породи не перекриті осадовими товщами, у межах м. Мелітополя поверхня кристалічних порід розміщується на глибині близько 500 м, а у верхів'ях Утлюцького лиману кристалічний фундамент занурений під осадові товщі на глибину понад 1600 м. [6].

Рельєф Північно-Західного Приазов'я досить різноманітний і залежить від тектонічних структур та інтенсивності прояву екзогенних геоморфологічних процесів. Згідно схеми геоморфологічного районування у межах Північно-Західного Приазов'я виділяється Приазовська височина та Причорноморська низовина, до складу яких входять геоморфологічні райони: Приазовська вододільна структурно-денудаційна височина, Приазовська похила розчленована акумулятивно-денудаційна рівнина,

Приазовська акумулятивна низовинна рівнина, Причорноморська акумулятивна лесова рівнина [5]. Кожному з цих геоморфологічних районів характерний свій набір типів і форм рельєфу, розвиток і зміна яких відбувається під впливом різноманітних рельєфоутворюючих факторів.

Клімат території помірно-континентальний з чітко вираженими посушливо-суховійними явищами – типовий клімат степів, який обумовлений особливостями надходження сонячної радіації, атмосферною циркуляцією і характером підстилаючої поверхні. Найважливішим фактором формування клімату є сонячна радіація. Радіаційні умови визначаються географічною широтою місцевості та станом атмосфери, що залежить від циркуляції атмосфери.

Територія Північно-Західного Приазов'я розташована південніше від смуги підвищеного тиску, у зв'язку з чим переважаючими вітрами у зимовий період є східні і північно-східні, а влітку частішають західні і північно-західні. Середня швидкість вітру коливається від 3,6 м/с до 4,2 м/с.

Спільна дія радіаційних факторів і переносу теплих та холодних повітряних мас відбивається на температурному режимі території. Середньорічна температура повітря коливається від 8,5°С до 9,6°С. Середня температура січня – від –3,5°С до –4,0°С, липня – від +23°С до +23,5°С [6].

Хід відносної вологості характеризується тим, що найвищі її значення спостерігаються у зимові місяці (86%). З квітня її значення поступово знижуються до мінімальних величин у липні (50%). Для території в цілому характерний континентальний тип річного ходу опадів з максимумом навесні і влітку та мінімумом взимку.

Випаровування на території області майже удвічі перевищує величину опадів, у зв'язку з чим коефіцієнт зволоження складає 0,6. За цим показником територія відноситься до регіонів з недостатнім зволоженням.

У лісонасадженнях створюється свій своєрідний мікроклімат, завдяки впливу лісу на склад атмосфери, підвищенню вмісту кисню та фітонцидів, зниженню кількості шкідливих газів та домішок, послаблюючи негативний вплив вітру. Вплив лісу приводить до зменшення амплітуди добових температур порівняно з не залісеною територією, до значного зниження середньодобової температури та підвищення вологості повітря [1], що особливо важливо для проведення відпочинку у лісі, та стану насаджень, які ростуть у степовій природно-географічній зоні.

На території Північно-Західного Приазов'я налічується 14 річок, як відносяться до басейну Азовського моря. Їх загальна довжина 944,1 км, а площа водозбору – 10613 км^2. Ці річки мають 30 приток довжиною понад 10 км I і II порядків сумарною довжиною 831 км, 423 притоки довжиною менше 10 км, а також систему балок і роздолів. Усі річки басейну Азовського моря відносяться до малих крім р. Молочної, яка є найдовшою річкою території (складається з трьох частин – власне Молочної, Токмачки

і Токмака): від витоку до гирла її довжина складає 197 км. Малими річками Північно-Західного Приазов'я є річки Атманай, Великий Утлюг, Малий Утлюг, Тащенак, Джекельня, Домузла, Корсак, Лозуватка, Обитічна, Солона, Берда, Сухі Яли, Куца Бердянка [8].

Усі територіальні рекреаційні лісокультурні системи регіону обмежуються річками та виходять до лиману, що сприяє поширенню водних видів рекреації та туризму, а також активному відпочинку. У Велико-Анадольському лісництві з середньою течією протікає річка Кальміус з правими притоками – Кальчиком та Мокрою Волновахою. Коефіцієнт щільності річкової мережі з обліком річок довжиною більше 10 км складає 0,16 - 0,25. Старо-Бердянське лісництво розташоване у долині р. Молочної (в нижній течії), на лівому пологому березі. Територіально воно обмежене з південного заходу і півдня штучним каналом р. Арабка та її руслом, на півночі і північному заході – руслом р. Молочної. Молочна на ділянці, прилеглій до Старо-Бердянського лісництва, характеризується наступними показниками: ширина русла – 30-45 м, глибина – до 4,5 метрів. Швидкість течії у маловодні 2007-2009 роки становила 0,3-0,4 м/с. Алтагирське (Богатирське) лісництво та Радивонівське розташовані на правому березі Молочного лиману, де розміщуються 11 дитячих оздоровчих таборів.

Ґрунтовий покрив досліджуваної території залежить від умов його формування. Розташування території у межах південного і посушливого Степу спричинило формування у її межах чорноземних малогумусних ґрунтів. Лише на крайньому півдні і південному заході зустрічаються каштанові ґрунти у комплексі з солонцями і солончаками, а по долинах річок – заплавні ґрунти [6]. Чорноземні ґрунти у межах території неоднорідні і змінюються залежно від рельєфу, кліматичних умов і типу рослинності. До сухого Степу приурочені чорноземи південні малогумусні, серед яких у дрібних пониженнях зустрічаються осолоділі, а також карбонатні різновиди. У заплавах річок, на узбережжі лиманів і на піщаних косах Азовського моря поширені солончакові ґрунти.

Згідно схеми геоботанічного районування, переважаючу частину досліджуваної території займає смуга типчаково-ковилових степів у поєднанні з подовими луками. Крайню, найбільш зволожену, північно-східну частину Приазов'я (найвища частина Приазовської височини) займає смуга різнотравно-типчаково-ковилових степів у поєднанні з рослинністю гранітних відслонень. Протилежний край Північно-Західного Приазов'я у зв'язку з його найбільшою посушливістю зайнятий смугою полинно-злакових степів у поєднанні з рослинністю солончаків і солонців. Рослинність морського узбережжя урізноманітнена лучно-солончаковими видами, поширеними на косах і островах. По річкових заплавах поширені заплавні солонцево-солончакові луки, а в подових западинах – лучна рослинність степових подів. Флора Північно-Західного Приазов'я включає не менше 2200 видів судинних рослин [7]. У флорі Північно-Західного

Приазов'я трапляються більше 70 видів, що занесені до Червоної книги України. Серед них є як степові, так і лісові види, наприклад, сон чорніючий зустрічається на степових схилах та кам'янистих відслоненнях; півонія тонколиста росте на узліссях та вододілі; тюльпан Шренка зустрічається у степах; рястка Буше – у байрачних лісах, заплавних лісах, у заростях чагарників, на вологих трав'янистих луках; шафран сітчастий росте на трав'янистих степових схилах; тюльпан дібровний можна зустріти у лісових насадженнях та серед чагарників [9].

Особливістю територіальних рекреаційних лісокультурних систем є квартально-квадратна система насаджень, що сприяє раціональному проведенню процесу рекреації та керівництву лісництвами.

Домінуючими породами Богатирського (Алтагирського) лісництва є сосна, акація біла, шовковиця біла та чорна, дуб, ясен. Біля берегів лиману росте тамарікс та лох узколистий.

Основними породами дерев Старо-Бердянського лісництва є: гледичія, дуб, біла акація. Крім того, налічуються культури сосни звичайної, в невеликій кількості американський польовий клен, береза, а також деякі інші породи: ялівець віргінський, спірея середня. Із кущів – жовта акація, скумпія, клен татарський, на галявинах – терен.

В межах Радивонівського лісництва охороняється понад 40 видів деревно-чагарникових порід таких як акація, гледичія колюча, айлант найвищий, сосну довгоголкова, тополя пірамідальна, катальпа, аморфа кущова, маслина сріблястуа, скумпія звичайна. Територія характеризується практично повною трансформацією природного рослинного покриву у зв'язку з заміною його лісовими насадженнями сосни, дубу, в'язу, клену. Визначально рослинність лісництва була типчаково-ковиловою, а в заплаві переважала рослинність лучних степів.

У Велико-Анадольському лісі є дендрологічний парк, закладений у 1950 р. Д.К. Крайнєвим. Зі Східної Азії завезені сюди оксамит амурський, манчжурський, софора японська тощо. Флора Північної Америки представлена сосною жовтою, кленом сріблистим, хурмою віргінською, сумахом отруйним, ясеном пенсильванським. Найбільш повно показана флора Центральної та Північної Європи – це сосна гірська, катальпа бігонієвидна, горобина скандинавська та багато інших. Колекції деревних і чагарникових рослин служать наочним фондом для вивчення дендрології студентами лісного технікуму, а також привертають увагу фахівців й аматорів природи.

Тваринний світ Північно-Західного Приазов'я є досить різноманітним та унікальним, його вивчення знаходиться на недостатньому рівні та носить локальний характер. Існує певна нерівномірність процесу дослідження тваринного світу деяких районів Північно-Західного Приазов'я, де ще повністю не завершений навіть період інвентаризації тварин.

Орнітофауну регіону представляє приблизно 340 видів. Найбільшим

хижим птахом регіону є орлан-білохвіст (родина Яструбині), який гніздиться тільки у плавнях Запорізького Придніпров'я, часто залишається на зимівлю на узбережжі Азовського моря та його лиманах. Фауна ссавців регіону представлена біля 65 видами.

Особливістю тваринного світу територіальних рекреаційних лісових систем є те, що у їх межах зустрічаються представники лісових та степових біоценозів та наявність перехідних зон – екотонів. Серед найбільш поширених видів тварин можна виділити наступні - заєць-русак, лисиця, білка, козуля, дикий кабан і навіть велетень лісу – лось та східний гість – єнотовидний собака. Ліс став не тільки місцем відпочинку та тривалої зупинки пролітних та кочуючи птахів, але й місцем масового гніздування багатьох корисних комахоїдів, зерноїдів та хижих птахів. Тут зустрічаються в різні періоди року і птахи, рідкісні для степової зони України. В лісі птахи осідають, закріпляються і вже звідси розселюються в лісосмуги, сади, парки

Висновки. Регіон Північно-Західного Приазов'я є досить унікальним та має комфортні умови та ресурси для проведення туризму та рекреації. У тектонічному відношенні територія розміщена на окраїні Українського кристалічного щита та частині Приазовської западини. Згідно геоморфологічного районуванні на території виділяється Приазовська височина та Причорноморська низовина. Клімат території помірно-континентальний, швидкість вітру коливається від 3,6 м/с до 4,2 м/с. Середня температура січня – від –3,5°С до –4,0°С, липня – від +23°С до +23,5°С. Територія має вихід до Азовського моря, яке взимку майже не замерзає. Гідрографічна мережа складається з 14 річок, озер та лиманів. Територіальне розташування території спричинило розповсюдження малогумусних чорноземних ґрунтів. Рослинний покрив досить різноманітний. Унікальним є співвідношення степової та лісової рослинності. До Червоної книги України занесені 70 видів судинних рослин. Також є рослини, які занесені до Європейського та Світового Червоного списків. Тваринний світ має не менше різноманіття. Серед унікальних тварин є акліматизований собака єнотовидний, олені плямистий та шляхетний. У деяких районах з'явилися розсадники тутового шовкопряда. До Червоної книги України занесені біля 70 видів тварин.

Використані джерела:

1. *Бельгард А.Л. Степное лесоразведение / Бельгард А.Л. – М.: Лесн. пром.-ть, 1971. – 336 с.*
2. *Бронфман А.М. Азовское море: Основы реконструкции / А.М. Бронфман , Е.П. Хлебников. – Л.: Гидрометеоиздат, 1985. – 271 с.*
3. *Вопросы изучения и освоения Азовського моря и его побережий:Сборник научных трудов. – Краснодар, 1974*
4. *Воровка В.П. Обґрунтування кордонів Північно-Західного Приазов'я // Мат. II Всеукр. наук.-практ. конф. «Географія та екологія: наука і освіта». – Умань: УДПУ, 2008.*
5. *Геоморфология Украинской ССР: учебное пособие / И.М. Рослый, Ю.А. Кошик, Э.Т. Паленко и др..; Под общ. ред. И.М. Рослого – К: Вища школа, 1990. – 287 с.*
6. *Запорізька область: атлас / Ред. колегія: М.Ф. Голиков, чл. ред. колегії; О.С. Арабаджі, Ю.І. Глущенко, В.В. Гудзь, М.Г. Ігнатенко, В.Х. Огай, В.Д. Сіохін. – К.:ГУГКК, 1997. – 48с.*

7. *Коломійчук В.П. Важливі ботанічні території Приазов'я / Коломійчук В.П., Онищенко В.А., Перегрим М.М. – К.: Альтерпрес, 2012. – 116 с.*
8. *Петреченко В.І. Тваринний світ Запорізької області. Підготовка до зоолого-краєзнавчих конкурсів: навч.-метод. Посібник. – Частина ІІ. – Запоріжжя: КЗ "ЗОЦТКУМ" ЗОР., 2011. - 44 с.*
9. *Червона книга України. Рослинний світ. Під загальною редакцією члена кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. – К.: "Глобалконсалтинг", 2009. – 912 с.*

УДК 38.01.21

Холошин І.В., Паранько І.С.

НОВИЙ ПІДХІД В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ КРИВОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті розглянуто приклад організації навчальних геологічних екскурсій з залученням геоінформаційних технологій. Використовуючи супутникову навігацію в поєднанні з ГІС, стає можливим створення мультимедійних інтерактивних екскурсій, що відображають пересування за маршрутом із одночасним синхронним відтворенням аудіо-та відеоконтенту, зображень, тексту та інших інформаційних матеріалів. Як приклад, представлена розроблена авторами навчальна геологічна екскурсія «Геологічні пам'ятки Криворіжжя - літопис геолого-географічних подій у регіоні в докембрійский час», реалізована у вигляді мультимедійного GPS путівника на платформі програми M-Guide.

В статье рассмотрен пример организации учебных геологических экскурсий с привлечением геоинформационных технологий. Используя спутниковую навигацию в сочетании с ГИС, становится возможным создание мультимедийных интерактивных экскурсий, отражающих передвижение по маршруту с одновременным синхронным воспроизведением аудио- и видеоконтентов, изображений, текста и других информационных материалов. В качестве примера представлена разработанная авторами учебная геологическая экскурсия «Геологические памятники Криворожья - летопись геолого-географических событий в регионе в докембрийское время», реализованная в виде мультимедийного GPS путеводителя на платформе программы M-Guide.

The article presents an example of the organization of training geological excursions involving geoinformation technologies. Using satellite navigation in combination with GIS, it is possible to create interactive multimedia tours, governing the movement route with simultaneous automatic playback of audio and video, images, text and other information materials. As an example, the authors developed a training presented geological excursion «Geological Monuments Kryvorizhzhya - chronicle of geological and geographical developments in the region in the Precambrian time», implemented as a multimedia platform for GPS guide program M-Guide.

Постановка проблеми. Сьогодні ні в кого не викликає сумніву той факт, що навчальні екскурсії є одним з найважливіших методів організації освітнього процесу. Це дозволяє «оживити» навчальний процес, захопити і зацікавити учнів, розширити їх кругозір, активізувати пізнавальні здібності. У процесі екскурсії учасники не тільки бачать об'єкти, на основі

яких розкривається тема, отримують усну необхідну інформацію, але й оволодівають практичними навичками самостійного спостереження та аналізу. У цьому зв'язку екскурсія стає інформаційним полем, в якому здійснюються дії по трансляції певної інформації з її наступною рефлексією в рамках аудиторних занять. В основу підготовки будь-якої екскурсії повинні бути покладені головні принципи й вимоги педагогічної науки, такі як взаємозв'язок навчання і виховання, урахування логіки предмета, послідовність і систематичність, ясність і доступність викладу, наочність, емоційність, урахування вікових особливостей. У цьому випадку важливого значення набуває рівень компетентності та кваліфікації педагога, що проводить навчальну екскурсію.

Виклад основного матеріалу. При проведенні навчальних геологічних екскурсій перед педагогом-екскурсоводом стоять особливі завдання, так як методика освоєння геологічних знань у деякій мірі відрізняється від методик навчання багатьох освітніх дисциплін. Ці відмінності проявляються як в області теоретичного, так і змістовного наповнення дисциплін географічного напряму. Геологічні знання є базовими для розкриття всіх наступних географічних положень і, разом з тим, зберігають своє освітнє значення. Відсутність або недостатньо повно сформовані геологічні образи світу закономірно призводять до нерозуміння, викривленому поясненню багатьох географічних зокрема, а часто і природно-наукових явищ та процесів загалом [4].

Враховуючи освітні стандарти, прийняті в Україні, сьогодні важко знайти педагогів, здатних грамотно і кваліфіковано провести навчальні геологічні екскурсії. У зв'язку з цим постає потреба в залученні нових технологій, що дозволяють вирішити цю проблему. Активний розвиток навігаційних технологій сприяє формування якісно нового підходу до навчально-екскурсійної діяльності. Мобільна GPS-навігація сьогодні стає невід’ємною складовою нашого життя. Якщо кілька років тому з GPS-навігаторами стикалися лише зацікавлені особи або фахівці, що використовують супутникову навігацію в своїй роботі, то за даними експертів, у 2012 р. на руках у користувачів знаходилось більше 1,5 мільярда мобільних пристроїв з навігаційним функціоналом (у тому числі 1 мільярд смартфонів). Як результат – супутникова навігація стала обов’язковим елементом екскурсійної діяльності.

На ранніх етапах розвитку сучасних навігаційних технологій GPS-навігатори використовувалися лише в якості приладу для визначення координат, що дозволяло з їх допомогою легко і швидко знайти необхідні екскурсійні об'єкти, зазначені на паперових картах. Пізніше в мережі Інтернет стали активно публікуватися координати цікавих місць (*POI*), завантаживши які в навігатор користувач отримував можливість самостійно прокладати по них екскурсійні маршрути. Прорив у цій галузі був обумовлений процесами обміну в мережі Інтернет треками вже пройдених екскурсій з коментарями та корисними порадами.

Перші спроби в створенні мультимедійних путівників були пов’язані з використанням функції відкриття (озвучування) аудіофайлів при наближенні користувача до певних шляхових точок − утиліти популярної навігаційної програми *OziExplorer*.

Сьогодні супутникова навігація перейшла на якісно новий рівень. Ціла низка компаній (*Hewlett-Packard, Вокруг Света, Експомир Груп* та ін.) незалежно одна від одної розробили програми для смартфонів і комунікаторів, що дозволяють завантажувати та відтворювати спеціальні пакети – інтерактивні екскурсії. Використовуючи метод визначення місцеположення на основі GPS-координат мобільного пристрою, програма самостійно проінформує про наближення до об'єкту, який заслуговує уваги, покаже фотографії та відеоролики. На карті відображається поточне місце розташування користувача і підсвічується об’єкт, про який іде розповідь. При цьому GPS-гід не нав’язує ніякої черговості огляду екскурсійних об’єктів, ніяких фіксованих пунктів зупинки.

На даний момент у багатьох країнах світу функціонують мультимовні GPS-екскурсійні системи для туристів, які забезпечують автоматичне відтворення за маршрутом прямування одночасної трансляції аудіоконтенту, а також синхронне відтворення відео і зображень на екран смартфона. Однак, вирішальну роль у широкому розвитку цього виду екскурсійної діяльності, забезпечує надана низкою розробників можливість самостійного створення мультимедійних GPS-екскурсій на основі оригінального контенту. Можливості таких екскурсій практично не обмежені. Мета та завдання екскурсії, її тематика, склад екскурсійних об’єктів, маршрут, інформаційний супровід (ауді-, відео- і фотоінформації) тощо, визначаються професійним авторським колективом. Саме такий підхід і представляється найбільш перспективним в організації навчальних екскурсій з використанням інформаційних технологій.

Як приклад можна навести розроблену авторами навчальну геологічну екскурсію «Геологічні пам’ятки Криворіжжя – літопис геолого-географічних подій у регіоні в докембрійський час», реалізовану у вигляді мультимедійного GPS путівника на платформі *M-Guide*. Платформа *M-Guide* розроблена і реалізується компанією *Експомір Груп* у партнерстві зі світовими лідерами в сфері створення GPS-путівників. Це інноваційна технологія, яка відкриває широкі можливості використання мультимедійних GPS-путівників з метою ефективного просування на світовому ринки туристичних ресурсів регіонів, турів, екскурсій і послуг; випуску та дистрибуції інформаційних продуктів нового типу − електронних путівників та довідників, призначених для завантаження на широкий спектр мобільних пристроїв з GPS-функціоналом.

Історія геологічного розвитку Криворізького басейну, яка охоплює віковий діапазон від палеоархею до неопротерозою, що становить близько 2 млрд. років, закарбувалася в численних відслоненнях по берегах рік Інгулець і Саксагань і схилах балок (табл. 1), які заслуговують на статус

геологічних пам'яток республіканського та світового значення. Це робить Криворіжжя унікальним регіоном не тільки для дослідження фахівцями ранньої історії геологічного розвитку Землі, геотуристичним об'єктом для всіх хто цікавиться геологічним минулим нашої планети, а також полігоном проведення навчальних геологічних практик. Тут на відносно невеликій за площею території можна познайомитись з фрагментами палеоархейської про континентальної земної кори (табл. 1, об'єкт 1); складом і будовою нижньої частини розрізів зеленокам'яних проторифтів мезоархею часу (об'єкти 2, 3); першими в історії формування земної кори конгломератовмісними теригенними розрізами палеопротерозою (об'єкти 5, 6); будовою і складом залізисто-кременистої товщі до якої приурочені всі залізорудні родовища Кривбасу (об'єкт 7); мезоархейськими інтрузивними гранітоїдами, формування яких спричинило закриття Криворізького палеорифту і, ймовірно, відіграло основну роль у формуванні насувної та складчастої тектоніки Криворізької структури і утворення покладів багатих залізних руд у межах її так званого Саксаганського простягання (об'єкт 8); алювіальними відкладами палеоріки з рештками рослин, яка протікала на Криворіжжі в девон-карбоновий час і слідами падіння Тернівського метеорита (об'єкт 9) [1, 2, 3].

Таблиця 1.

Короткий опис об'єктів, що входять в навчальну географічну екскурсію «Геологічні пам'ятки Криворіжжя – літопис геолого-географічних подій у регіоні в докембрійський час», розроблену авторами для мультимедійного GPS путівника на платформі M-Guide

№ п.п	*Найменування об'єкта*	*Місце розташування об'єкта*	*Коротка характеристика об'єкта*
1	Інгулецька брила плагіо-гранітоїдів палеоархею	Правий берег р. Інгулець навтроти західної околиці с. Лозуватка нижче моста дороги Кривий Ріг – Лозуватка – Кіровоград	В обривистих скельних виходах на відстань до 1,5 км за течією ріки відслонюються ультраметаморфічні плагіогранітоїди палеоархею, які вміщують релікти біотитових гнейсів. Останні є результатом метаморфізму псаміт-пелітових відкладів ймовірно еолового походження. Вік утворення плагіогранітоїдів становить 2,9-3,2 млрд. р.
2	Слюдисті кварцити с. Латівка	Правий берег долини р. Інгулець на схід від с. Добровольське	У вигляді скельного виходу протяжністю 250-300 м і висотою 12-15 м відслонюється товща слюдистих кварцитів, які утворились близько 2,8-2,9 млрд. р. внаслідок перевідкладення продуктів вивітрювання плагіогранітоїдів у мезоархейському палеобасейні, що сформувався в результаті розсування блоків палеоархейської протокори.

3	Амфіболіти с. Рахманово	Права заплавна частина р. Інгулець на східній околиці с. Рахманово	У вигляді плаского виходу протяжністю 15-20 м і шириною 25-30 м відслонюються темно-сірі з зеленуватим відтінком амфіболіти і амфіболвмісні сланці, які є метаморфізованими аналогами вулканітів основного складу. Породи містять мегдалини кварцу і кварц-карбонатного матеріалу і характеризуються кульовою окремістю, що вказує на підводне виверження тріщинних вулканів, які діяли на Криворіжжі 2,6-2,8 млрд. р. тому.
4	Талькові сланці с. Рахманово	Схил другої тераси правого борту р. Інгулець за 370-400 м на північний захід від об'єкта 3	На схилі тераси в пласких виходах протяжністю до 20 м відслонюється товща зім'ятих у дрібні складки талькових сланців, які утворилися внаслідок метаморфізму вулканічних порід ультраосновного складу в результаті проявлення другої фази вулканічної діяльності на Криворіжжі, яка відбулася близько 2,4 млрд. р. тому.
5	Конгломерати ПівденГЗК	Лівий схил долини р.Інгулець західніше парку відпочинку в житловому масиві Південного ГЗК	У скельних виходах висотою 8-15 м відслонюється товща різногалькових конгломератів, гравелітів і пісковиків. Будова розрізу ритмічна, що вказує на періодичне постачання в басейн осадконакопичення, який знаходився на території сьогоднішнього м. Кривий Ріг близько 2,6-2,4 млрд. р. тому.
6	Аркозові пісковики ПівденГЗК	Лівий схил долини р. Інгулець за 150 м проти течії від об'єкта 4.	Відслонюється товща кварцових, польовошпат-кварцових пісковиків з прошарками гравелітів, які сформувались в прибережній частині Криворізького басейну близько 2,5-2,4 млрд. р. тому. Пізніше на дні цього басейну діяли вулкани, у результаті діяльності яких відбулося формування покрову коматіїтів, котрі внаслідок метаморфізму були перетворені на талькові сланці (об'єкт 4).
7	Історико-геологічний заповідник «Скелі МОДР»	Долина р. Інгулець в м. Кривий Ріг між парком імені газети «Правда» та житловим масивом МОДР	У скельних виходах висотою 1,5-20 м відслонюються сланцеві та залізисті горизонти продуктивної залізорудної товщі, які чергуються між собою. Перші складені кварц-амфіболовими, кварц-хлорит-амфіболовими сланцями з прошарками безрудних кварцитів, а другі – магнетитовими, силікатно-магнетитовими, магнетит-гематитовими залізистими кварцитами.

			Утворились ці породи внаслідок метаморфізму хемогенно-теригенних відкладів в умовах глибоководної частини палеопротерозойського басейну. Осадконакопичення відбулося близько 2,3-2,2 млрд. р. тому, а перетворення відкладів у сланці та залізисті кварцити процесами метаморфізму – близько 2,0 млрд. років тому.
8	Октябрський гранітний кар'єр	Лівий схил долини р. Са-ксагань південніше від житл. масиву Соколовка	Кар'єром розкриті інтрузивні плагіограніти, діорити і тоналіти мезоархейського віку, які прориваються дайками діабазів. Вкорінення Саксаганського інтрузивну відбулося близько 2,8-2,9 млрд. р. тому.
9	Балка Північна Червона	Верхів'я балки Північна Червона за 2 км на захід від населеного пункту Веселі Терни	На північно-західних схилах балки в брилеподібних виходах відслонюють пісковики з рештками рослин девон-карбонового віку, а в підніжжі відвалів Первомайського родовища залізистих кварцитів присутні брили імпактитоподібних порід. Це дозволяє припускати, що на межі девону і карбону в цьому районі впав метеорит, який призвів до формуання астроблеми і перетворення порід мішені в імпактити.

Навчальна екскурсія складається з 9 об'єктів, що розкривають весь діапазон геологічної історії Криворіжжя. Об'єкти між собою об'єднані маршрутом, який автоматично прокладається навігаційним функціоналом. Враховуючи віддаленість об'єктів родин від одного на значні відстані, при проведенні екскурсії, в якості засобу переміщення встановлено автомобільний транспорт. Зона, у межах якої запускається відтворення мультимедійних коментарів на мобільному пристрої користувача, становить 100 метрів, що враховуючи розмах більшості відслонень, забезпечує перегляд всього об'єкта, без виходу із зони відтворення.

Крім того, для розширення інформаційного потенціалу екскурсії, кожна точка (об'єкт) у путівнику супроводжується текстом в обсязі до 900 знаків, який взаємопов'язаний з фотографічними матеріалами. Текст дає коротку геологогеографічну характеристику місця спостереження, а в якості фотографічного матеріалу використані геологічні карти і схеми, а також фотографії як об'єкта загалом, так і його окремих елементів (рис.1).

Розрізнені об'єкти пов'язані в єдиний маршрут за принципом раціоналізму (найкоротшої відстані між точками). Це обумовлено тим, що при використанні часових показників об'єктів (від більш давніх – до молодих), довжина екскурсії збільшується в 2 рази.

Компанія *Експомір Груп* забезпечує функціонал просування мобільного GPS путівника в соціальних мережах, а також і з використанням інших інструментів (сторонні сайти, блоги тощо). Путівник може завантажуватися на сотні моделей мобільних пристроїв різних платформ. Особливо ефективно використання путівника з пристроями, що мають GPS-функціонал. Серед них: смартфони і планшети – iPhone / IPAD / iTouch, Simbian (Nokia +), Android; КПК під Windows Mobile, а також навігатори Garmin. Завантаження на ці пристрої проводиться через власні мобільні додатки *M-Guide*.

Рис. 1. Вікно сайту M-Guide з інформацією про розроблений авторами мультимедійний GPS путівник «Геологічні пам'ятки Криворіжжя» та візуалізацією об'єкта № 8

Відтворити контент M-Guide путівників можна і без пристрою з GPS-функціоналом, тобто практично на будь-якому мобільному пристрої. Запуск відтворення путівників у таких форматах проводиться користувачами вручну поблизу кожної з точок (об'єктів), зазначених на карті-схемі путівника.

Висновки. З метою подальшого розширення екскурсійного потенціалу Криворіжжя, авторами планується створення англомовної версії навчальної екскурсії, а також низка тематичних путівників для широкого кола фахівців («Самоцвіти Криворіжжя», «Геологічні пам'ятки Криворіжжя», «Залізорудні родовища Криворіжжя» тощо).

Використані джерела:

1. Паранько І. С. Геологічна практика в Кривбасі: методичний посібник – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 100 с.;

2. Паранько І. С. Розрізи Криворізької структури у відслоненнях / І. С. Паранько, Б. І. Малюк, М. А. Козар // Основні типи породних комплексів і рудних родовищ Українського щита. – К.: УкрДГРІ, 2002. – С. 96-105.;

3. Паранько І.С. Путівник геологічних екскурсій науково-виробничої наради геологів-зйомщиків України / І. С. Паранько, В. В. Стеценко, В. К. Бутирін, М. А. Козар. – Дніпропетровськ: Південукргеологія, 2007. – 85 с.;
4. Пугачева Е.Е. Школьные геологические экскурсии в окрестностях города Томска / Е.Е.Пугачева // Вестник ТГПУ. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2012. – 2 (117). – С.162 – 165.; 5. www.mscapers.com; 6. www.expomir.ru.

УДК 911.3

Коваль Л.М., Церклевич В.С., Горун М.В.

САКРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: НАДБАННЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена розгляду перспектив розвитку сакрально-релігійного туризму на Хмельниччині; здійснено спробу аналізу архітектурних особливостей та історичних аспектів заснування та функціонування православних та католицьких храмів, іудейських святинь.

Ключові слова: паломництво, сакральний туризм, архітектурний стиль, храм, церква, костел, монастир.

Статья посвящена рассмотрению перспектив развития сакрально-религиозного туризма в Хмельницкой области; совершена попытка анализа архитектурных особенностей, исторических аспектов основания и функционирования православних и католических храмов, иудейских святынь.

Ключевые слова: паломничество, сакральный туризм, архитектурный стиль, храм, церков, костел, монастир.

The article consideration prospects of development sacral and religions tourism in Kmelnytskiy region were devoted. Architectural particular qualities, historical aspects, functioning orthodoxy, catholic churches,Judaic sanctity were analysed.

Keywords:pilgrime, sacral tourism, architectural style, temple, church,Roman Catholic Church, monastery.

Постановка проблеми. Культура українського етносу є гетерогенною як у просторі, так і часі. Відповідно до концепції множинності і різноякісності культур (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі) [3; 17; 18], її можна розглядати як сукупність етнолокальних культур, що сформувалися протягом історії на конкретних етнотериторіях – регіонах. Згідно з загальноприйнятим уявленням, «історико-етнографічний регіон (область) – це територія, у населення якої через спільність історичної долі, соціально-економічного розвитку і взаємовпливу складаються загальні культурно-побутові особливості» [4]. Саме у локальній культурі яскраво відображається специфічний характер мислення певної етногрупи, ціннісні орієнтації, що спрямовують життєві настанови людей і поєднують етнолокальні культурні традиції.

Архітектурні пам’ятки Хмельниччини відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і Середньовіччя (українського бароко), ренесансу і класицизму, еклектики і модерну, демонструють здобутки, що є результатом співжиття православного, католицького, іудейського світів.

Проте, питання теорії і практики розвитку сакрального туризму на Хмельниччині ще недостатньо висвітлені через окремі прогалини у обліку, дослідженні та презентації сакральних споруд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до сакральної архітектури регіону виник ще в XIX ст. Праці істориків означеного періоду стосувались передусім хронології заснування монастирів, кляшторів, храмів, біографій історичних осіб, пов'язаних із фундацією культових споруд (Ю. - А. Роллє, Ю. Сіцінський, М. Тодорович, В. Гульдман, М. Яворовський, В. Марчинський, О. Пшездецький, О. Сементовський, В. Вечерський). Сакральне зодчество виступає предметом досліджень С. Єсюніна, Є. Пламеницької, О. Пламеницької тощо; постатям видатних подільських архітекторів XIX ст. присвячені праці А. Задорожнюка; архітектурні особливості подільських православних храмів знайшли відображення у дослідженнях П. Гречанівської, Н. Урсу, І. Березіної.

Дослідженням особливостей розвитку сакрального туризму, територіальною організацією релігійних установ займалися К. Дударчук, В. Джалган, Житенев С. Ю., В. Жупанський, І. Костащук, Л. Ключко, О. Любіцева, С. Павлов, С. Романчук та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розмежування понять сакрального туризму та паломництва, аналіз зодчества православних, католицьких, іудейських святинь Хмельниччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійний (сакральний) туризм є найдавнішим в історії людства. Звичай відвідувати святі місця започаткований у ранній період існування християнства. У старозавітні часи головним об'єктом прочанства був Єрусалим, особливо після реформ царя Йосії (VII ст. до Р.Х.). У новозавітній період прощі Ісуса Христа до Єрусалимського храму стали важливим елементом Його наочної проповіді. Спаситель, знаючи, що цей величний храм невдовзі буде зруйновано, все ж власним прикладом хотів наголосити для вірних майбутніх часів на винятковій важливості самого процесу (ритуалу) молитовного походу до святині чи святого місця. Прочанська традиція свято підтримувалась апостолами і після Вознесіння Ісуса Христа. Книга Діянь святих апостолів засвідчує, що апостол Павло вважав своїм обов'язком відбути прощі до Єрусалиму (Дії 20:16; 24:11). У пізніші часи найбільш поширеним був звичай відвідувати «Землю Обітувану». Миряни, котрі відвідували «Землю Обітувану», приносили «паломи» — пальмові гілки, що з давніх часів було символом «оазису», місцем відпочинку та наявності життєдайної води. З часом цих мирян від слова «паломи» почали називати «паломниками».

Таким чином, паломництво ми можемо розуміти як подорож людей, яку вони здійснюють для поклоніння святим місцям. До здійснення паломництва людей спонукає багато різних мотивів (бажання зцілитися від фізичних або духовних недуг, помолитися за рідних і близьких, знайти благодать, набратися сил, виконати певну роботу, прагнення проявити подяку Всевишньому та святим за блага, проявити відданість вірі,

випробувати власні наміри і здібність до подвижництва, знайти сенс життя). Християнське паломництво українців є одним з найдавніших видів подорожей, відомих з літописних джерел ще IV ст. н.е. [6; 8, С. 82-85; 9; 13, С. 12-15]. Основні аспекти давньоруського паломництва відображені у творі Данила Паломника «Житье и хожденье Данила Руськия земли игумена». Данило Паломник був не першим паломником з Руси-України у Святій землі. У «Печерському Патерику» знаходимо інформацію про українських паломників ще в XI ст. Однак саме він першим описав своє паломництво, яке здійснив в 1106-1108 р р. Будучи ігуменом заможного монастиря, «ішов з великою дружиною». Описи паломництва збагачені не лише сакральною інформацією, а й надзвичайно цінним матеріалом географічного, історичного, етнографічного змісту, моментами спілкування, які засвідчують повагу приймаючой сторони до «руських паломників», і гордість паломників за «свою Руську землю».

На українській землі, як засвідчують давні літописи і хроніки, побувало багато подорожуючих зі Сходу і Заходу. Їх приваблювала краса українськой природи, шляхетність душі украйнського народу, духовна величність Києво-Печерської і Почаївської лавр, Київської Софії, культурних і сакральних пам'яток інших регіонів України [9, С. 147].

Таким чином, українське християнське паломництво відоме за найпоширенішими джерелами з XI ст., зберігалося саме завдяки тій визначній ролі, яка в традиції надається особистій подорожі до Святих місць. Паломницька традиція є тим об'єктивним підґрунтям, на якому зараз розвивається релігійний туризм в Україні [8, С. 82-85]. Разом з тим, є суттєві змістові відмінності між поняттями прощі (паломництва) та релігійного туризму. Якщо паломництво є релігійною діяльністю, то релігійний туризм – діяльністю пізнавальною та соціокультурною. В основі змістового розмежування цих понять лежить, перш за все, специфіка мотивації. Мета паломництва – поклоніння святиням, мета релігійного туризму – відвідання святинь з пізнавальними цілями, без обов'язкової участі в релігійних церемоніях. На паломництво ідуть люди церкви, з благословіння священнослужителя. Обов’язкова складова паломництва – духовний подвиг, подолання труднощів під час паломницьких подорожей [6]. Таким чином, проща (паломництво) – це молитовна подорож віруючих до місця, яке в особливий спосіб пов’язане з Богом, освячене Його ласками та благодатями, чи пов’язане з явленням Богородиці, діяльністю святих та подвижників христової віри. Якщо ж людина вирушає до святого місця з цікавості чи задля відпочинку, якщо спонукальним мотивом для неї не є каяття, очищення сумління, прослава Бога, то не зважаючи на всі зовнішні атрибути прощі (піша хода, участь у Богослужіннях і таке інше) цей чин для неї залишається туристичною мандрівкою з метою огляду релігійних споруд.

Сакральний (релігійний) туризм – це пізнавальна мандрівка до культової споруди, монастиря, відпустового місця чи місця, пов’язаного з

життям та діяльністю визначних представників Церкви. Головною метою релігійного туризму є ознайомлення з духовною та історичною спадщиною народу, а також, зокрема, відпочинок та отримання морального задоволення. Щодо економічної складової сакрального (релігійного) туризму, доречно навести наступні дані. На початку 90-х рр. на туристичному ринку були присутні лише дві державні структури: «Супутник» і «Інтурист». Сьогодні в Україні діє 8,5 тисяч туристичних компаній.

Прочанський руху є надзвичайно розвиненим у всьому світі. Так, лише у сусідній Польщі щороку на прощу вирушає близько 7 мільйонів поляків (17 % усього населення), у тому числі 1 мільйон за кордон. Загалом, у Західній Європі в щорічних прощах бере участь близько 35 мільйонів осіб. За світовими тенденціями, оглядати релігійні пам'ятки щорічно вирушають 300-350 млн. осіб у всьому світі, здійснюючи при цьому більше 3 млрд. подорожей.

Туристична привабливість Хмельниччини обґрунтовується наступним статистичним показником: за даними інформаційного ресурсу «Енциклопедія пам’яток», на Хмельниччині налічується 275 сакральних споруд, побудованих до початку XX ст.

Особливої уваги заслуговують храми, що зберегли свій первісний вигляд до сьогодні. Найбільш давньою культовою спорудою Хмельниччини є Бакотський (Михайлівський) скельний монастир (XII ст.). Взірці *скельних монастирів* представлені також у Слобідці Сатанівській, залишки скельного печерного монастиря є у с. Субіч Кам'янець-Подільського р-ну.

Зокрема, щодо Сатанівського Свято-Троїцького монастиря, то фундаторами його вважають лаврських ченців, які втекли зі спаплюженого Батиєм Києва. Є також легенда, згідно якої засновником монастиря став чернець з Афону, який поселився тут ще за півстоліття до Володимирового хрещення й жив у печерах відлюдником.

На території Хмельниччини представлені храми унікального типу – *оборонні церкви*. Такою є відома Покровська церква-фортеця у с. Сутківці. Оцінити оборонний потенціал цитаделі допомагають наступні дані: храм являє собою хрестову двоярусну споруду, до якої з чотирьох боків прилягають могутні півкруглі башти. Нижні яруси трьох башт мають по 5 амбразур, а верхні опоясані великою кількість бійниць. Пораховано, що церква мала 95 бойових точок, а ширина стін теж говорить сама за себе – близько 1,7 метра. Найстарішою частиною церкви була дзвіниця, яка слугувала оборонною вежею. Товщина її стін також складає 1,7 метра [10].

Церква Св. Покрови у Адамівці також побудована за зразком подільських оборонних храмів. Це кам'яна одноверха споруда, яка є рідкісним прикладом триконхового храму XVIII ст. На території області представлені також *замкові (фортечні) храми*. Взірцем такого є замковий храм у Меджибожі. Побудований в XVI ст. у *готичному стилі* і з

пізнішими *бароковими добудовами*, цей католицький храм під час турецького панування був перетворений в мечеть, а сигнатурка – в мінарет, півмісяць на якому зберігся аж до початку 2000-х рр..

Значний інтерес представляє *дерев'яне храмове будівництво* нашої області. Найбільш відомими є дерев'яні храми м. Кам'янця-Подільського (Хрестовоздвиженська церква на Карвасарах) та с. Зіньків, Михайлівська церква XVI ст. (дослідник Логвин Г.Н. у своїй праці «Украина и Молдавия», відзначає, що: «Архитектурно-художественные достоинства Михайловской церкви ставят ее на одно из первых мест в подольской школе деревянной народной архитектуры Украины»). Окрім того, маємо цілу низку церков, побудованих у традиціях *подільської та північно-подільської архітектурної школи.* Старовинна дерев'яна церква у Старому Кривині, збудована в стилі *українського барокко*. Це – цікава архітектурна споруда, яка своєю формою схожа на корабель. «Старокривинська церква дерев'яна, тризубна, триглава з галереєю по всьому периметру. Квадратний у плані неф ширший бокових зрубів, апсида майже квадратна, бабинець сильно витягнутий» [10]. Така форма церкви у ті часи (XVIII ст.) звалася «кораб».

Михайлівська церква і дзвіниця (1799 р.) у с. Велика Радогощ (Ізяславський р-н) відноситься до пам'яток *народної архітектурної школи північного Поділля*. Будову храму логічно доповнює дерев'яний різьблений іконостас. У традиціях *подільської школи* побудована дерев'яна Дмитрівська церква у с. Залуччя Чемеровецького р-ну.

У традиціях *волинської школи* побудована дерев'яна Михайлівська церква XVIII ст. (с. Западинці Летичівського р-ну). Цікаво, що на Хмельниччині є і кам'яні храми, побудовані у традиціях волинської школи. Такою є церква Параскеви П'ятниці у Самчиках – *волинського зального типу*.

Храмами *синодального типу* є дерев'яні церкви сіл Личівка, Ріпна, Соломна, Шмирки, Юхимівці (Волочиський р-н), Блищанівка (Дунаєвецький р-н).

На Хмельниччині представлені і *полкові церкви*. У 1889 р. поблизу хутора Дубовий (м. Проскурів, сьогоднішній Хмельницький) було завершено спорудження військового містечка, де розташувався 35-й драгунський Бєлгородський полк. Саме для задоволення релігійних потреб російських військових споруджено *полкову церкву Св. Андрія Первозванного.* З аналогічною метою у 1897-1898 рр. споруджено *Свято-Георгієвську полкову церкву* 46-піхотного Дніпровського полку та освячено на честь апостолів Петра і Павла. *Полкова Андріївська церква* у Старокостянтинові разом із казармами та допоміжними господарськими військовими будівлями утворює єдиний комплекс. У оздобі фасадів будівлі переважають елементи, притаманні російському народному зодчеству.

Чимало храмів Хмельниччини є чудовими взірцями архітектури окремих епох: *псевдоготики і ренесансу, бароко, класицизму.*

Архітектурною пам’яткою доби псевдоготики і ренесансу (1240-1650) є Костел Івана Хрестителя у Ізяславі, закладений у 1599 р. з ініціативи Януша Заславського і його дружини Олександри Сангушко.

В 1398 р. на кошти вірменина Синана Котлубея, можливо, на місці більш ранньої культової споруди, у Кам'янці-Подільському було побудовано Миколаївську вірменську церкву. Це одна із небагатьох сакральних споруд, збережених до нашого часу, яка була заснована у XIV ст.

До епохи *ренесансу* відноситься також будівництво костелу Св. Анни, зведеного у Полонному італійськими архітекторами (на запрошення Івана-Януша Острозького) у 1583-1607 р. При костелі діяла єзуїтська школа.

У 1617 р. у Кам'янці-Подільському францисканці розпочинають будівництво костелу Успіня Діви Марії. Костел початково побудований в *готичному стилі*, однонавовий з тригранною вівтарною частиною на східному фасаді та двома каплицями на бокових фасадах. В 1753-1781р.р. до апсиди прибудована дзвіниця у стилі *бароко*.

У стилі *українського бароко* побудована церква Різдва Пресвятої Богородиці у Славуті (1819 р). До нашого часу збереглися руїни *барокового* костелу Св. Юзефа Обручника, побудованого біскупом Павлом Волуцьким у 1608 році у с. Чорнокозинці Кам'янець-Подільського р-ну. Зауважимо, що туристам пам’ятка буде цікавою ще й з тієї причини, що Чорнокозинці (замок) у XVII ст. були літньою резиденцією кам’янецьких біскупів (єпископів).

З *епохою бароко* пов’язана мурована Церква Св. Трійці (XVII ст.), рештки центрального корпусу з високою триярусною дзвіницею і масивна вежа монастирської брами (все XVIII ст.), що входить у комплекс монастиря у Сатанівській Слобідці. Вихідцем зі Свято-Троїцького монастиря був відомий просвітник Арсентій Сатанівський – під час церковної реформи за дорученням патріарха Никона, він керував виправленням богослужебних книг, по яких досі ведеться служба у всіх православних храмах України, Білорусії та Росії.

Наприкінці XVIII ст. з'їзд представників Чину Св. Василія Великого, якому тоді й належала обитель, обрав Сатанівський монастир місцем для довічного ув’язнення ченців, засуджених церковним судом до поховання живцем. Першим і останнім з похованих живцем був Филимон Вітошинський. Свято-Троїцький монастир відомий ще й як резиденція єдиного в Україні цеху професійних жебраків. Цех був офіційно зареєстрованою структурою, зі своїм цехмістером, ієрархією, символікою, печаткою та іншими регаліями.

Цікавим туристичним об’єктом є церква монастиря. Хоча більшість барокових прикрас втрачена, проте над входом до храму в XVIII ст. збережено великий керамічний майоліковий барельєф, що зображає Божу Матір Ченстоховську. Образ шанують як православні, так і католики.

Старовині храмові розписи було знищено за часів СРСР, тому в 1992 р. його розписали знову. Фрески виконані на високому рівні; особливий інтерес викликає фреска, присвячена Страшному Суду. Художник використав традиції українського іконопису XVII-XVIII ст., коли серед персонажів Страшного Суду зображали реальних людей або уособлення реальних соціальних та політичних груп. Зокрема, на передньому плані серед праведників зображено козака-запорожця. Найбільш оригінально виглядає пекельна частина Суду. Крім звичайних грішників на кшталт сріблолюбців, перелюбників, п'яниць, убивць та самогубців, стіни Свято-Троїцького храму в Сатанові прикрашають ще й Великі Грішники — Ленін, Сталін, Троцький, Гітлер, Берія тощо. Є тут і Хрущов (з черевиком у руці), за чиїм наказом свого часу закрили монастир. Цікавий і Змій, який символізує Ворога Людського: його чорне похмурне тіло прикрашають червоні комуністичні пентаграми.

До доби *пізнього бароко* належить також костел Пресвятої Діви Марії у Тарнаруді (Волочиський р-н). Чудотворна ікона Христа Спасителя, яка знаходилася у костелі до 1920 р., тепер зберігається у польському містечку Зєльонка Паслецька. На сайті села вказано, що завдяки чудотворному образу до 1920 р. Тарнаруда була таким паломницьким центром для римо-католиків, як Почаїв для православних, а Зарваниця – для греко-католиків.

Самобутнім витвором *пізнього бароко* є Вірменський костел Непорочного Зачаття Богоматері. Садиба його відома з вірменських джерел як «маленька стародавня Вірменська фортеця». Храм і сьогодні оточений оборонним кам'яним муром з двома брамами, що колись мали стрільниці [11]. У цьому ж стилі побудовано Костел Воздвиження Святого Хреста у Зіньківцях Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (1718 р.). У 1724 р. завершилось будівництво монастиря домініканців у Летичеві. Домінантою монастиря є костел Успіня Діви Марії (1606-1638 рр), який отримав назву на честь ікони Пресвятої Діви Марії Богородиці, привезену з Ватикану і дарованою домініканцям папою Кліментом VII.

Відомою пам'яткою архітектури доби *пізнього бароко* є будівлі колишнього монастиря лазаритів з костелом святого Йосипа у Ізяславі. Обитель монахів було зведено протягом 1747-1755 рр. Сьогодні костел святого Йосипа є єдиним діючим римо-католицьким храмом Ізяслава. До епохи бароко відноситься будівництво збережених до нашого часу храму у Китайгороді (костел Святої Діви Марії (1772-1776).

Бароково-ренесансною пам'яткою арітектури є колишній бернардинський монастир у Ізяславі, зведений на початку XVII століття. Протягом 1797–1815 рр. обитель була головною резиденцією Руської провінції непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії отців-бернардинів.

Є на Хмельниччині храм, в архітектурі якого гармонійно поєднано риси трьох архітектурних стилів: *ренесансу, бароко, неоготики*. Це –

кафедральний костел Св. Петра і Павла у м. Кам'янці-Подільському. Первісна будівля була побудована у романському стилі (поч. XVI ст.). Згодом добудовувались каплиці, презбитеріум. У роки турецького панування до західного фасаду храму прибудований мінарет з тесаних білокам'яних блоків, основою якого слугує каплиця XVI ст. Пізніше (після перемоги під Хотином) на верхівці мінарету встановлено дерев'яну скульптуру Діви Марії, котру в 1756 р. замінено на іншу,зі сплаву міді й срібла.

Сьогодні до комплексу споруд Кафедрального костелу Св. Апостолів Петра і Павла входять: Кафедральний костел Св. Ап. Петра і Павла з каплицями – Святих таїнств, Непорочного зачаття Діви Марії, Утішення Діви Марії; дзвіниця, тріумфальні ворота, Турецький мінарет, будинок подільського єпископа.

Унікальними релігійними пам'ятками цього доби класицизму на Хмельниччині є *церкви-ротонди* – зокрема, церква Іоанна Богослова у с. Маків (1839-1862 рр). Планово-об'ємна структура споруди Іоаннобогословської церкви є характерною для класицизму, однак окремі деталі храму містять прикметні риси *неоготики*, що є притаманним для храмів Поділля. У будівничій формі *«ротонда»*, архітектурному стилі *«класицизм»* побудовано Церкву Преображення Господнього у Старому Острополі (1840 р). Пам'ятка є одним з небагатьох зразків ротонд періоду класицизму на теренах України [10]. У 1835 році зведено також найдавніший кам'яний храм м. Хмельницького – Свято-Різдво-Богородичний храм. Храм у формі кола – символу вічної премудрості Божої. До доби *класицизму* належить також спорудження мурованої церкви Івана Богослова (1812-1818 рр.) у с. Требухівці.

В еклектичному стилі побудовано Покровську церкву (1861 р.) у Кам'янці-Подільському. Кам'яна, безстовпна, із прямокутною вівтарною частиною й прибудованої із заходу дзвіницею. В інтер'єрі відкритий фрагмент стінопису початку XX в. (близько 1900-1910 р.).

У 1851-1861 рр. у Кам'янці-Подільському будується величний кам'яний храм – церква святого Георгія. Церкву побудовано відповідно до типових проектів, рекомендованих у другій половині XIX століття для повсюдного використання в межах Російської імперії. Такі проекти називалися *стилізаторськими наслідуваннями давньоруської архітектури*. Пам'ятка є характерним зразком так званого *«псевдоруського стилю»* в російській архітектурі XIX ст. У *псевдоруському стилі* представлена також дерев'яна церква Св. Параскеви, поч. XX ст., побудована у с. Пудлівці, Кам'янець-Подільського р-ну.

Цікавим типом пам'яток є *каплиці-мавзолеї*. Одна із таких збереглась на польському кладовищі с. Брага Кам'янець-Подільського р-ну. Цікавою архітектурною формою є невелика каплиця Св. Миколая, що стоїть перед дзвіницею біло-блакитного храму Св. Онуфрія (Городок). Вона зведена над могилою Миколи Виноградського, батька Сергія Виноградського.

(Сергій Виноградський – один із фундаторів сучасної мікробіологічної науки, зокрема такого напряму, як мікробіологія ґрунтів).

У *грецькому архітектурному стилі* побудований костел на честь Успіня Пресвятої Богородиці 1797 р. у Чорному Острові. А римо-католицький костел Св. Дороти (м. Славута), побудований у 1825 р., є точною копією паризького костела Св. Євстафія.

Сьогодні на Хмельниччині збережено дев'ять давніх синагог. Найбільш відомі з них – Сатанівська, у с. Кузьмин, у Ізяславі та Кам'янці-Подільському. Також об'єктом інтересу як науковців, так і представників єврейських громад виступають збережені єврейські кладовища (Меджибіж, Кузьмин, Ізяслав, Красилів, Городок). Найцікавішим для туристів є єврейське кладовище у Сатанові. Тут збереглося майже 2000 надгробків, з яких 720 належать до XVI- XIX століть. Найстаріший пам'ятник датований 1576 роком. Різьблений декор відзначається розмаїтістю та детальним художнім опрацюванням; епітафії також визначаються різноманітністю й великою кількістю цитат із Біблії.

Декоровані нагробки XVII-XIX ст. є одним із найяскравіших прикладів народного мистецтва східноєвропейських євреїв. Перші декоровані стели (мацеви) з'являються у великих культурних центрах Східної Європи (Прага, Краків) наприкінці XVI ст. і несуть на собі вплив мистецтва Ренесансу. Нагробки цих часів мають арочну форму, або форму порталу, а основним видом декорування стел є рослинний або архітектурний орнамент. На пам'ятниках початку XVII ст. з'являються образні мотиви: леви, грифони, зображення вінків або корон.

Своєрідний самодостатній стиль мистецтва різьблення по каменю з численними локальними варіантами, єдністю композиції та образної мови формується на Поділлі та Волині на початку XVIII ст. На середину і другу половину XIX ст. припадає виродження і згасання цього виду декоративно-прикладного мистецтва.

Місцем паломництва хасидів усього світу є могила засновник хасидського руху Баал Шем Това у Меджибожі.

Унікальним віросповіданням, відображеним у сакральній архітектурі нашого краю є *аріанство* – елітарна релігія обраних. Аріанська капличка збережена у Тихомелі Білогірського району.

У другій половині XVII ст. в Західній Європі почалась антиреформаторська реакція, яка супроводжувалася гонінням протестантів з боку традиційного католицизму. Переслідувані реформатори знаходили притулок у віддалених закутках Польщі. Одним з таких місць стали Панівці (Кам'янець-Подільський р-н), в яких з дозволу Яна Потоцького облаштувалися *кальвіністи* – представники однієї з течій протестантства. У 1590 році кальвіністи збудували між двома південними баштами замку двоповерховий колегіум (вищу школу), нижчу школу і кірху. Збережений до нашого часу двоповерховий будинок по обидва боки надбрамної башти і є колишнім кальвіністським колегіумом.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Результати здійсненого дослідження засвідчують: наявні культові споруди Хмельницької області є фундаментом для розвитку сакрального (релігійного) туризму – виду діяльності, пов'язаного «з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, спрямованих до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного середовища проживання».

Актуальним залишається питання про вивчення стану збереження сакральних споруд, створення «туристичної легенди». Наступним етапом дослідження є формування привабливих туристичних маршрутів та проведення масштабних PR-акцій, спрямованих на ознайомлення громадськості із пам'ятками культурно-історичних надбань нашого краю.

Використані джерела:

1. *Герчанівська П. Е. Типові риси народної православної архітектури Поділля XVII– XVIII ст. у контексті художнього розвитку європейської культури / П. Е. Герчанівська // Народна культура Поділля в контексті національного виховання. – Вінниця, 2004.*
2. *Гульдман В. К. Памятники старины в Подоліи / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский:Тип. Подольского губ. правленія, 1901. – 401 с.*
3. *Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н. Я. Данилевский – М., 2003.*
4. *Этнические и этно-социальные категории: Свод этнографических понятий и терминов. Вып. 6. – М., 1995.*
5. *Єсюнін С. М. Вулиці Хмельницького. Історико-довідкове видання / С. М. Єсюнін. – Тернопіль: Видавець В. П. Андріїшин, 2005. – 122 с.*
6. *Житенев С. Ю. Религиозное паломничество: межкультурное коммуникации и цивилизационный контекст / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата культурологи. – Москва, 2010. – 27 с.*
7. *Задорожнюк А. Б. Подільські архітектори XIX ст. / А. Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 264-270.*
8. *Любіцева О. О. Організація православного паломництва до Святої Землі / О. О. Любіцева, С. П. Романчук // Туризм на порозі XXI століття: освіта,культура, екологія / Матеріали міжнародних наук.-практ. конф. – К., 1995. – С. 82-85.*
9. *Палестинский Сборник. – Т.1. – СПб., 1885. – С.147.*
10. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: иллюстр. справочник-каталог: Т. 4. – К.: Будівельник, 1986. – 375 с.*
11. *Пламеницька Є. Малодосліджені фортифікації містечка Жванця на Поділлі / Є. Пламеницька//*
12. *Пламеницька О. А. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / О. А. Пламеницька. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2005. – 388 с.*
13. *Романчук С. П. Паломництво українців до Святої Землі. Історико-географічний нарис / С. П. Романчик // Географія та основи економіки в школі. Науково-методичний журнал. – 2000, №1. – С. 11–14. – №2. – С. 12-15.*
14. *Сецинский Е. Город Каменец-Подольскій. Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.*
15. *Хмельниччина: Дивокрай // Всеукраїнський науково-краєзнавчий збірник; [за ред.О. Завальнюка]. – Кам'янець-Подільський: ОІЮМ, 2007-2008. – № 1. – 104 с.*
16. *Урсу Н. О. Православні храми Хмельниччини / Н. О. Урсу , І. В. Березіна // Візуальні мистецтва. Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2011. – №2. –С.198-203.*
17. *Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби – М., 1996.*
18. *Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: В 2-х т. / О. Шпенглер – Новосибирск, 1993. – Т. 1: Образ и действительность.*

УДК 911

Михайленко Н.М.

АНАЛІЗ БІОКЛІМАТИЧНИХ ЧИННИКІВ ЯК УМОВИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Представлені результати багаторічних досліджень теплового стану організму людини та окремих біокліматичних чинників, які впливають на ефективність різних видів рекреації.

Ключові слова: рекреація, біокліматичний чинник, тепловий стан людини.

Представлены результаты многолетних исследований теплового состояния организма человека и отдельных биоклиматических факторов, которые влияют на эффективность различных видов рекреации.

Ключевые слова: рекреация, биоклиматический фактор, тепловое состояние человека.

The results of long-term researches of the thermal state of man`s organism and separate bioclimatical factors are presented that influence on efficiency of different types of recreation.

Key words: recreation, bioclimatical factor, the thermal state of organism of man

Постановка проблеми та актуальність. Курортно-рекреаційна діяльність у багатьох країнах світу вважається головним потенціалом та істотним чинником економічного розвитку. Західні регіони України мають природні умови придатні для широкого розвитку курортно-рекреаційної діяльності різних напрямів – лікувального, оздоровчого, спортивного, наукового, ділового, пізнавального.

Одним з найважливіших завдань на сьогодні є оцінка ролі погоди і клімату в рекреаційній індустрії, що включає різноманітні сфери діяльності, у тому числі організацію спортивних змагань, туризму, проведення різноманітного відпочинку.

Оскільки санаторії, курортні зони, туристські маршрути організовують і вони функціонують в районах з найбільш сприятливим кліматом, а ефект лікування і відпочинку багато в чому залежить від погоди, погодно-кліматичні фактори можна розглядати як рекреаційний ресурс, що сприяє збереженню здоров`я, психічного і фізіологічного комфорту людини.

Не дивлячись на те, що погода і клімат є найважливішими компонентами туристської індустрії, як правило, небезпека виникнення несприятливих погодних умов, практично не береться до уваги. Насамперед вона виходить з проблеми акліматизації у різних типах клімату. Вплив кліматичних і погодних контрастів може проявлятися як у хворих, так і здорових людей, у тому числі й спортсменів, які не встигли акліматизуватися в новому кліматі й показали у зв’язку з цим не найкращі результати. Особливо це характерно для Олімпійських ігор, які взимку проходять у гірських районах, для міжнародних зустрічей і змагань, в умовах несприятливих погодних умов.

Окрім фактора акліматизації, на ефективність проведення рекреаційних і спортивних заходів можуть здійснювати вплив природні явища, що відносяться до стихійних лих. До них належать повені, засухи, землетруси, селі, сильні зливові опади, снігопади, снігові лавини тощо.

Як відомо, Україна планує подати офіційну заявку на проведення зимових Олімпійських ігор 2022 р. Планується, що змагання відбудуться у

Львові, Тисовці (Львівська обл.) та Боржаві (Закарпатська обл.). У процесі підготовки до змагань необхідно не тільки створити відповідну інфраструктуру, а й здійснити ґрунтовні дослідження сучасного гідрометеорологічного режиму території.

Аналіз основних джерел та публікацій. Перші розрахунки складових теплового балансу для території України**,** зокрема для Києва, зроблені Б.А. Айзенштатом. Л.І. Сакалі доповнив ці дослідження розрахунками теплового балансу тіла людини для Київської приміської курортної зони (1980). Розподіл по території України складових теплового балансу людини, еквівалентно- ефективних та радіаційно- еквівалентно-ефективних температур досліджувався Л.І. Сакалі, Л.В.Дмитренко, Є.М.Кіптенко. А.А. Малютіна та Л.Г.Приходько оцінили вплив кліматичних умов в Українських Карпатах на тепловий стан людини, визначивши теплоізоляцію одягу у одиницях кло, що забезпечує комфорт.

Оцінка комфортності західних районів України була виконана В.М. Пищолкою. Вона досліджувала режим ультрафіолетової радіації, тривалість сонячного сяйва, а також були визначені типи погоди сприятливі для кліматотерапії.

Дослідженням місцевих погод методом комплексної кліматології займалися в межах усіх Карпат І.О.Бучинський, М.М.Волєваха, В.О. Коржов. Тривалість комфортного періоду для Закарпатської області була визначена К.І.Геренчуком.

Ціль дослідження. Ціллю даної роботи є викладення деяких результатів оцінювання впливу погоди і клімату на загальний стан та самопочуття людини. У рекреаційній географії з цією метою застосовують різні наукові підходи та методи, найчастіше - методи комплексної кліматології, ефективної температури та теплового балансу. Для оцінки біокліматичних ресурсів стосовно задач курортології та кліматотерапії важливими є розрахунки складових теплового балансу людини. Цей метод дозволяє кількісно оцінити процеси, які пов’язані з нагріванням та охолодженням людського організму в горах, можливі термічні навантаження, виявити оптимальні умови для життєдіяльності та відпочинку, більш строго підійти до дозування сонячних, повітряних ванн та інших лікувальних і оздоровчих процедур.

Викладення основного матеріалу. Для оцінювання впливу погоди на самопочуття людини, як показник мінливості умов погоди, прийнята міждобова мінливість (різниця між двома днями за один і той же строк спостережень) атмосферного тиску.

Характеристика міждобової мінливості атмосферного тиску набуває практичного значення і для рекреаційної діяльності. Максимум міждобової мінливості тиску (34,8 гПа) спостерігався 10 грудня 1973 р. у Львові. Таке різке зростання атмосферного тиску було зумовлено проходженням активного фронту через територію України і нестійкістю погоди.

Найбільше зниження тиску (25,0 гПа) за добу, з яким пов'язана різка зміна характеру погоди, було зафіксовано у Львові 13 лютого 1979 р. (табл. 1).

Відмічається загальна тенденція до зменшення міждобової різниці тиску з переходом від холодного періоду року до теплого, що зумовлюється загальним послабленням інтенсивності циклонічної діяльності. У деякі роки у зимові місяці міждобова мінливість тиску у 1-3 рази перевищувала її середні значення у літні місяці. Весною екстремальні значення міждобової мінливості тиску зменшуються, залишаючись в межах ±29 гПа. Влітку амплітуда міждобових коливань перевищує ±20 гПа. Восени атмосфері процеси перебудовуються, збільшуються абсолютні значення міждобових перепадів тиску в межах ±12…±22 гПа.

Таблиця 1

Міждобова мінливість (гПа) атмосферного тиску. 9 год. Львів

Показник	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Найбільше підвищення	26,0	25,6	28,6	19,0	23,5	22,0	12,6	12,6	12,9	22,1	22,3	34,8
Рік	1967	1979	1971	1969	1978	1972	1969	1977	1977	1971	1973	1973
Середня	5,7	5,4	5,0	4,6	3,8	3,2	3,0	3,0	3,7	4,6	5,4	5,8
Найменше зниження	19,3	25,0	15,9	18,4	13,4	16,3	14,6	13,2	16,6	20,2	20,2	24,1
Рік	1976	1979	1968	1978	1978	1972	1970	1978	1977	1970	1973	1977

Установлено, що різкі зміни стану погоди (атмосферного тиску, температури повітря тощо) викликають так звані метеопатичні реакції у здорових і хворих людей. Різким підвищення або зниженням атмосферного тиску за добу прийнято вважати зміну його понад 8 гПа, температури повітря – на 4ºС і більше. Інформацію щодо перепадів тиску для Львова наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Число днів з різким (більше 8 гПа) підвищенням і зниженням міждобової мінливості (гПа) атмосферного тиску. Львів

Показник	I	II	III	IV	V	IX	X	XI	XII
Підвищення	5,1	2,5	3,1	2,5	1,5	1,4	2,9	4,1	5,1
Зниження	3,9	2,5	2,9	1,9	1,0	0,7	2,1	3,3	3,5

Щодобово організм людини реагує не тільки на зміни температури повітря, коливання атмосферного тиску, а й на кількість кисню у повітрі, яка безперервно змінюється. Кисень відіграє важливу роль у загальному обміні речовин, що відбувається в організмі людини. Щільність кисню (вміст його в одиниці об'єму) у поверхні землі коливається в межах 240-300 г/м³. Зменшення щільності кисню на 10-15 г/м³ (погодна гіпоксія) може призвести до загострень ряду серцево-судинних захворювань, коронарної

недостатності, зміни кислотного складу організму, провокує порушення функцій щитовидної залози.

Підвищення температури та вологості повітря призводить до зниження вмісту кисню в атмосфері, що, в свою чергу, викликає гіпоксичні явища. Зниження температури та вологості повітря, підвищення атмосферного тиску, навпаки, зумовлює збільшення вмісту кисню, яке має тонізуючий ефект. Різке збільшення кисню у повітрі може призвести до погіршення самопочуття, у разі виникнення спастичних явищ. Середній вміст кисню у Львові коливається 270 г/м³ до 296 г/м³. Взимку він досягає найбільших значень – 291…296 г/м³ і більше. Від зими до літа кількість кисню зменшується до 270-272 г/м³ (табл. 3).

Таблиця 3

Середній вміст (г/м³) кисню у повітрі. Львів

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
292	296	288	278	272	272	270	270	274	281	287	291

Міждобовий вміст кисню у повітрі найчастіше залишається постійним або змінюється мало (до 5 г/м³). Повторюваність таких днів у січні становить від 55-60%. Весною повторюваність днів з вмістом кисню, що не перевищує 5 г/м³, між добами зростає до 67-70%. Найменше цей показник змінюється влітку – у липні повторюваність міждобової мінливості кисню становить 80-85%. Залежно від характеру циркуляції вміст кисню у повітрі в окремі дні може значно відхилятися від середніх значень. Найбільші зміни спостерігаються під час посилення циклонічної діяльності та проходження фронтів. Значні зміни вмісту кисню (5-14 г/м³) відмічаються щомісяця. Різкі перепади кількості кисню (більше 15 г/м³) відмічаються зрідка – 1-2 випадки на рік (табл. 4).

Таблиця 4

Повторюваність (%) міждобової мінливості вмісту кисню у повітрі для різних градацій. 12 год. Львів

Міждобова мінливість вмісту кисню, г/м³	I	IV	VII	X
0	5,1	5,3	8,3	11,6
1	11,6	25,8	6.6	23,3
2	11,6	13,8	18.4	21,7
3	16,7	15,5	10,0	13,4
4	15,0	6,9	15,0	10,0
5-9	28,4	27,6	20,0	16,7
10-14	11,6	3,4	1,7	3,3
>15		1.7		

Для оцінки стану людини у холодний період року необхідно враховувати дію на організм не лише температури повітря, а також і

швидкості вітру. Для цього в індексах холодового стресу ефект тепловідчуття та дискомфорту в основному уточнюється поправкою на швидкість вітру. Згідно І.А. Арнольді, кожний метр збільшення швидкості вітру умовно прирівнюється до зниження температури повітря на 2ºС.

Для оцінки охолоджуючої сили довкілля в холодний період року застосовують «індекс суворості погоди» Г. Бодмана:

$$S = (1 - 0{,}04t)\,(l + 0{,}272v), \quad (1)$$

де S - індекс Бодмана; t - температура повітря, ºС; v - швидкість вітру, м/с.

Індекс Бодмана дозволяє оцінити суворість погодних умов (в балах) у холодний період року: S <1 – м`які погодні умови; S=1...2 – мало суворі; S=2...3 – помірно суворі; S=3...4 –суворі; S=4...5 – дуже суворі; S=5...6 – жорстко суворі; S>6 – надзвичайно суворі.

У окремі дні під час знижень температури повітря до -15...-10ºС і одночасного зростання швидкості вітру до 8-10 м/с індекс Бодмана може значно відрізнятися від середніх значень, зростаючи до 4-5 балів і навіть більше, такі погодні умови характеризуються як дуже суворі та жорстко суворі.

Для Львова середній бал суворості січня становить 2,1 (табл. 5), у лютому він дещо вищий (2,2 бала), а весною (квітень) і восени (жовтень) значення цього індексу для міста незначні (1 бал).

Таблиця 5

X	XI	XII	I	II	III	IV
1,1	1,6	1,8	2,1	2,2	1,7	1,1

Під час оцінювання рекреаційних ресурсів клімату у центрі уваги заходиться тепловий стан людини як відповідна реакція на комплексну дію погоди. Аналіз багатьох методів свідчить, що характеристика теплового стану людини, яка зазнає впливу комплексу метеорологічних факторів, одним з найбільш обґрунтованих є метод теплового балансу. Цей метод дозволяє кількісно оцінювати сумарні втрати тепла організмом або ж його надходження до організму за різних кліматичних умов. Методика розрахунку складових теплового балансу людини викладена у [1]. За критерій теплового навантаження була взята величина FLE, яка дорівнює сумарному надходженню тепла до організму. Рівняння теплового балансу тіла людини, не захищеної одягом, можна записати у вигляді:

$$FLE = FR + FP + B + q\,, \quad (2)$$

де FLE - витрати тепла на випаровування поту; FR - радіаційний баланс тіла; FP - теплообмін між тілом і повітрям шляхом конвекції; B - витрати тепла з поверхні дихальних шляхів при диханні; q - теплопродукція організму; F - ефективна площа поверхні тіла (F=1,5 м2); L - захована теплота пароутворення (L = 2411 Дж/г).

Всі члени рівняння (14) виражаються у ватах (Вт). Теплопродукція організму в стані спокою приймалася рівною 93 Вт.

Додатні значення FLE (FLE>0) характеризують тепловий стан організму людини, яка зазнає теплових навантажень різної інтенсивності. Якщо величина FLE від'ємна (FLE<0), то це вказує на режим охолодження організму.

Середні значення складових теплового балансу людини в стані спокою в районі досліджень наведені в табл. 6.

Таблиця 6

Складові теплового балансу людини (Вт), яка знаходиться в стані спокою. Львів. 13 год

Місяць	FR	FP	B	q	FLE
I	35,2	-1256,5	-17,8	93	-1146,1
II	68,7	-1275,1	-18,5	93	-1131,9
III	98,5	-1065,9	-16,7	93	-891,1
IV	126,7	-818,0	-15,2	93	-613,5
V	189,9	-546,5	-12,8	93	-276,4
VI	175,6	-541,5	-12,6	93	-285,5
VII	196,9	-480,4	-11,8	93	-201,9
VIII	214,8	-429,0	-11,6	93	-132,8
IX	179,3	-616,0	-12,9	93	-356,6
X	107,0	-788,9	-14,6	93	-603,5
XI	31,8	-1012,8	-16,5	93	-904,5
XII	5,6	-1130,8	-17,1	93	-1049,3

Радіаційний баланс тіла людини R характеризує кількість тепла, яке одержує (або втрачає) організм за рахунок променистого теплообміну із зовнішнім середовищем. Протягом року R у Львові має додатні значення і збільшується від зими до літа (табл. 6). Найменші значення R відмічаються у грудні (5,6 Вт), найбільші – у серпні (214, 8 Вт).

Теплообмін між тілом і навколишнім повітрям шляхом конвенції (P) залежить насамперед від температури повітря та швидкості вітру. Середня швидкість вітру протягом року змінюється незначно (від 2,5 до 3,4 м/с). Тому основним фактором, який визначає інтенсивність теплообміну, є температура повітря. Як відомо, середня температура шкіри людини, яка знаходиться в стані теплового комфорту, приблизно дорівнює 33ºС. Якщо температура повітря буде нижча цього рівня, то тіло втрачатиме тепло за рахунок конвективної тепловіддачі в повітря. У Львові середня температура повітря навіть найтеплішого місяця липня нижча комфортної температури тіла (19,7 ºС). Протягом року організм втрачає тепло шляхом конвекції. Інтенсивність втрат тепла збільшується відповідно до зниження температури повітря і досягає взимку максимальних значень.

Втрати тепла при диханні B незначні, влітку вони найменші (11-13 Вт), взимку – найбільші (17-19 Вт).

Від'ємні значення FLE характеризують режим охолодження організму. Щоб забезпечити стан теплового комфорту, організм повинен виділити кількість тепла рівну від'ємному значенню FLE. Таку кількість тепла організм може виділити за рахунок підвищення фізичної активності

або використовуючи відповідний одяг. При виконанні роботи середньої важкості втрати тепла організмом можуть знизитись взимку на 8-9%, влітку – на 35-80%.

За кліматичними умовами виділяються два періоди рекреаційної діяльності: холодний (листопад-березень) і теплий (квітень-жовтень).

Для холодного періоду року за дією погоди на організм людини виділено чотири групи рекреаційних типів погоди: прохолодна погода з температурою повітря нижче 10ºС; слабо холодна, коли температура повітря у межах -10…-1; холодна погода з температурою повітря -15…-10ºС та дискомфортна – температура повітря нижча -15 ºС (табл. 7). Для виявлення впливу погоди і клімату на організм людини враховували передусім його теплообмін. Спека або холод зумовлюють значне напруження терморегуляторних механізмів людини.

Таблиця 7

Число днів з рекреаційними типами погоди. Теплий період (квітень-жовтень). Львів

Тип погоди	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
Комфортна	5	11	14	13	12	10	8	73
Тепла					3	2		5
Прохолодна	17	11	11	12	13	16	18	98
Дискомфортна	8	9	5	6	3	2	5	38

Характеристика рекреаційних типів погоди доповнювалась оцінюванням метеорологічних величин і атмосферних явищ, які впливають на організм людини і проведення відпочинку. Для організації зимових видів рекреаційної діяльності додатково враховано тривалість дня, температуру повітря, залягання стійкого снігового покриву, його висоту, повторюваність відлиг тощо. Сприятливою для лижного туризму є погода з температурою повітря у межах -15…-2 ºС, швидкістю вітру не більше 5 м/с, висотою стійкого снігового покриву не менше 20 см.

Прохолодна дощова, холодна та морозна погода негативно впливає на відпочинок. Крім того, у західних районах часто спостерігаються несприятливі явища погоди (туман, ожеледиця, хуртовини, сильний вітер тощо), які значно обмежують відпочинок.

Найбільша повторюваність прохолодної погоди відмічається у весняні та осінні місяці. Сприятливий період для всіх видів відпочинку становить у середньому 176 днів за теплий період.

Висновки. Таким чином, для оцінки умов життя та режиму праці населення необхідна інформація про умови формування різних небезпечних явищ, термічних навантажень тощо. В західних районах України різні аспекти життєдіяльності людини, яка знаходиться не в приміщенні й зазнає впливу комплексу факторів довкілля, пов’язані зі складними ландшафтно-геофізичними умовами регіону. Необхідність врахування цих чинників обумовлюється практичними завданнями

раціонального використання природних ресурсів регіону, а також при створенні ефективних засобів захисту людини від несприятливих природних явищ, які мають підвищену повторюваність, при нормуванні праці на відкритому повітрі, проектуванні одягу і житла, організації різних видів рекреації тощо.

Використані джерела:
1. Тепловой и водный режим Украинских Карпат – Под ред. Л.И.Сакали /-Л.; Гидрометеоиздат, 1985 -365с.
2. Климатические ресурсы Украинских Карпат и горных районов Болгарии /Под ред.Л.И.Сакали, С.Х.Линговой. – Москва, Московское отделение гидрометиздата,-1988, 339с.
3. Клімат Львова. / За ред.В.М.Бабіченко, Ф.В.Зузука. -Луцьк, 1998, с.151-157.
4. Клімат України /За ред.В.М.Ліпінського, В.А.Дячука, В.М.Бабиченко, - Видавництво Раєвського, - Київ. 2003.

УДК 338.482

Романів П.В.

АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІНЬКОВЕЦЬКОМУ РЕКРЕАЦІЙНОМУ РАЙОНІ

У статті розглядаються особливості природно-географічного, історико-культурного потенціалу Віньковецького рекреаційного району, що представлений в адміністративному стосунку Віньковецьким, Деражнянським, Новоушицьким, Ярмолинецьким районами Хмельницької області. Основна увага приділена аспектам організації туризму у Віньковецькому та Новоушицькому районі, як центральним та найбільш перспективним ареальним елементам досліджуваного рекреаційного району. Подаються головні види туристично-рекреаційної діяльності, котрі доцільно розвивати в районі.

Ключові слова: туристично-рекреаційна діяльність, природно-географічний потенціал, історико-культурні туристичні ресурси.

В статье рассматриваются особенности природно-географического, историко-культурного потенциала Виньковецкого рекреационного района, который представлен в административном отношении Виньковецким, Деражнянским, Новоушицким, Ярмолинецким районами Хмельницкой области. Основное внимание уделено аспектам организации туризма в Виньковецком и Новоушицком районе, как центральным и наиболее перспективным ареальным элементам исследуемого рекреационного района. Подаются основные виды туристско-рекреационной деятельности, которые целесообразно развивать в районе.

Ключевые слова: туристско-рекреационная деятельность, природно-географический потенциал, историко-культурные туристические ресурсы.

The article discusses the features of the natural geographical, historical and cultural potential Vinkivtsi recreational area, that is presented in the administrative interface Vinkivtsi, Derazhniansky, Novoushitsky, Yarmolinetsky districts, Khmelnytsky region. The main attention is paid to aspects of tourism in Vinkivtsi and Novoushitsky areas as the central and most promising areal elements investigated recreational area. Served main types of tourism and recreational activities, which it is advisable to develop at the area.

Key words: tourism and recreational activities, natural geographic potential, historical and cultural tourism resources.

Постановка проблеми. Рекреаційно-туристична діяльність є невід'ємною складовою сучасного способу життя. Залучаючи до сфери цієї діяльності природні об'єкти, явища, процеси, культурні та соціально-економічні комплекси як складові рекреаційного потенціалу, формуються територіальні рекреаційні системи на локальному, регіональному, національному, міжнародному рівнях.

Тому, оскільки досліджуваний регіон багатий на природні та соціокультурні ресурси, виникла потреба визначити, яким саме рекреаційним потенціалом він володіє та визначити напрямки оптимізації розвитку туристичної діяльності Хмельницького Придністер'я, а саме Віньковецького рекреаційного району.

З огляду на вище сказане, вибрана тема статті є актуальною і нагальною для визначення напрямків розвитку видів рекреаційної діяльності в межах досліджуваного району. Результати наших досліджень можуть стати матеріалом для подальшого вивчення рекреаційної географії Західного регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію дослідження територіальних рекреаційних систем, методологію оцінки туристичного потенціалу та визначення соціально-економічної ефективності його використання, формування та реалізації туристичної політики зробили відомі українські вчені: Адаменко О. М., Багров М. В., Балацький О. Ф., Бейдик О. О., Веденічев Л. Ф., Генсірук С. А., Гринів Л. С., Долішній М. І., Євдокименко В. К., Жупанський Я. І., Живицький О .В., Жук П. В., Ігнатенко М. Г., Кравців В. С., Крачило М. П., Любіцева О. О., Мальська М. П., Недашківська Н. Ю., Руденко В. П., Шаблій О. І., а також іноземні науковці Каспар К., Кріппендорф Й., Опашовський Г., Фреєр В., Цюнд Р. та ін. [1; 7-9; 11] Проблемами вивчення територіальної структури туристично-рекреаційного господарства району, його потенціалу займалися та займаються: Денисик Г. І., Щепанський Е. В., Гільберг Т., Білецька Г., Войт М. І., Журба І. Є., Юглічек Л.С. тощо [2-5; 12; 13].

Формулювання цілей статті. Метою наших досліджень є – визначити рівень рекреаційно-туристичного потенціалу території району та його використання з точки зору територіальної та структурно-функціональної організації рекреаційно-туристичного господарства.

Відповідно до поставленої мети нами передбачається виконання наступних завдань: охарактеризувати чинники розвитку туристично-рекреаційного господарства району; визначити рівні рекреаційного потенціалу досліджуваної території та можливості розвитку певних видів рекреаційної діяльності; задекларувати об'єкти, центри, що можуть бути залучені у туристсько-краєзнавчі маршрути; виявити проблеми та перспективи розвитку туристичного бізнесу Віньковецького рекреаційного району Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу територіальної структури туристично-рекреаційного комплексу території Хмельницької області

(серед ареальних та дискретних елементів територіальної організації переважають пункти та центри), слід розглянути туристично-рекреаційне районування, проведене Е. В. Щепанським [12, С. 182-185.]. Це дасть змогу оцінити місце досліджуваного рекреаційного району в туристичному комплексі області, його внутрішні відмінності, туристично-рекреаційну спеціалізацію.

На території Хмельницької області виділяються наступні рекреаційні райони: Північний, Хмельницький, Придністровсько-Збручанський, Віньковецький. Враховуючи принцип системності, кожен із рекреаційних районів пропонується поділити на підрайони.

Віньковецький рекреаційний район (Віньковецький, Деражнянський, Новоушицький, Ярмолинецький райони Хмельницької області) знаходиться в межиріччях річок Ушиця, Калюс, Вовк; південною межею є річка Дністер. Площа лісів – 39,6 тис. га. Рекреаційні ресурси району, потенціал яких становить 3,7 %, майже не використовується. Автор пропонує виділення двох підрайонів: Ярмолинецько-Деражнянського та Віньковецько-Новоушицького. Обидва підрайони характеризуються значним потенціалом архітектурних пам'яток, розміщених в сільській місцевості, зокрема з часів турецько-татарської навали збереглися пам'ятки оборонного призначення в селі Сутківцях Ярмолинецького району та Зінькові Віньковецького району. Перспективи двох підрайонів пов'язані із розвитком мисливського туризму, екологічного туризму, також екскурсійно-пізнавального та спортивно-оздоровчого в межах басейну річки Дністер та його приток.

Враховуючи специфіку ресурсної та інфраструктурної наповненості досліджуваного рекреаційного району, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на характеристиці Віньковецького та Новоушицького районів.

Місце Віньковецького району у туристичному комплексі території Хмельницької області очевидне як за територіальною ознакою в силу наявності природно-географічних та історико-культурних туристичних ресурсів, так і за спеціалізацією, котру формує чи може в майбутньому формувати сукупність цих ресурсів та благ.

До стимулюючих чинників розвитку туристичної галузі Віньковецького та Новоушицького районів відносимо в першу чергу їхнє вигідне природно-географічне положення зі всіма природними факторами. Віньковецький район достатньо різноманітний за геоморфологічними, геологічними, гідрологічними, тощо особливостями.

Серед природно-географічних об’єктів, котрі становлять туристично-рекреаційну цінність варто відзначити урочище «Водоспад», що знаходиться у долині р. Ушиця, від с. Зіньків до с. Майдан Олександрівськй. Урочище знаходиться на лівому березі р. Ушиця і являє собою велику балку з сильно розчленованим рельєфом, численними глибокими вимоїнами та глибокими річками, двома водоспадами, покинутою шахтою з видобутку фосфоритів, невеликим ставком. В

урочищі є значні лісові масиви. Не менш атрактивним об'єктом туристично-рекреаційної діяльності може бути урочище «Марусин Камінь» у селі Малий Олександрів. Знаходиться на лівому березі р. Ушиця на високому пагорбі. Являє собою великий камінь, у якому був невеликий вхід до печери довжиною близько 50 м, який через небезпеку обвалів на сьогодні замуровано. Печера в давнину могла служити монашим прихистком (на цю думку наводять декілька хрестів, висічених біля його підніжжя).

Віньковецький район придатний для рекреаційного відпочинку та, зокрема, мисливства. У районі є всі необхідні умови для організації таких видів діяльності: урочища «Осламівський ліс», «Дубина», «Вікнене», «Дашківецький ліс»; польові угіддя Яснозірської та Грим'ячської сільських рад, польові угіддя біля сіл Пилипи Олександрівські та Малий Олександрів; об'єкти природно-заповідного фонду: «Зіньківський», «Віньковецький», «Жишковецький», «Калюсецька гора», урочища «Балки», «Піддубне» [13].

Але передовсім район багатий на історико-культурні туристичні ресурси. Головними дискретними та ареальними територіальними туристично-рекреаційними одиницями Віньковецького району є смт Віньківці та село Зіньків з рекреаційною та історико-культурною туристично-рекреаційною спеціалізацією, а також ареальні виділи лісових та болотно-лісових масивів, об'єктів природно-заповідного фонду.

Охарактеризуємо найголовніші історико-культурні пам'ятки Віньковецького району, яких у ньому є немало (табл.1).

Таблиця 1.

Кількість категорій пам'яток Віньковецького району

Пам'ятки	Кількість
Історії	31
Природи	14
Археології	1
Інше	8

За даними районного туристичного бюро екскурсій та подорожей.

Загально відомим туристичним історико-культурним центром Віньковецького району, та й всієї України є село Зіньків, котре багате на історико-культурні цінності.

Однією з найголовніших є руїни замку – замок збудований у 1450 р. для захисту від татарських набігів.

Початково замок був трикутний, одним боком виходив на р. Ушицю, іншими нависав над глибоким яром. Стіни фортеці були по 85 м в довжину кожна, на кутах стояли 3- та 4-поверхові башти. Загальна площа твердині була близько 0,5 га. На сьогодні із трьох веж залишилась тільки одна, майже вщерть зруйнована. До замку прилягали численні підвали та підземні ходи, з яких частина збереглася досі.

Костел Святої Трійці — костел збудовано в 1450 р. під захистом стін замку. Його неодноразово спустошували та руйнували. Костел відновив у 1708 р. Адам-Микола Сєнявський. Сьогодні зіньківський костел є одним із важливих осередків католицтва на Хмельниччині

Свято-Михайлівська церква — збудована коштом парафіян у 1769 р. Зразок дерев'яної архітектури Поділля. Зведена на кам'яному фундаменті, має три бані. Окремо від храму стоїть дзвіниця, також зроблена з дерева.

Пріоритетними напрямами інвестування в районі є розвиток туризму і, зокрема, сільського «зеленого» туризму. Для розміщення нових виробництв є незадіяні виробничі приміщення, об’єкти незавершеного будівництва.

У Віньківцях функціонує готель, який здатний забезпечити розміщення гостей, а також функціонують приватні садиби, які залюбки приймуть туристів. Селище розташоване в екологічно чистій зоні, адже тут відсутні сильні забруднювачі навколишнього середовища, таким чином продукти харчування, вирощені на місцевих полях, є також екологічно чистими. Щоправда приватні садиби діють стихійно та безсистемно, що пов’язане з сезонністю, відсутністю промоції району тощо.

У Новоушицькому районі представлений дитячий туризм. Він функціонує на засадах екскурсійно-туристичної діяльності, переважно на базі шкіл та гуртків не тільки досліджуваного району, але й інших районів Хмельницької області.

Молодіжний туризм в районі розвивається стихійно та здійснюється на індивідуальних та самодіяльних засадах. В районі на сьогоднішній день створення та облаштування наметових містечок тільки на стадії започаткування (Дністровське водосховище). Відсутні хостели та готелі, орієнтовані на молодь, яка не може оплатити високу вартість в комерційних та приватних закладах розміщення, які практично в районі відсутні, але мають перспективу для виникнення.

Сімейний сегмент ринку споживача є достатньо поширений у Новоушицькому районі. Він стосується як відпочинку рекреаційного (береги річок, стави, водосховище), так і історико-культурного екскурсійного відпочинку, який забезпечується відповідними ресурсами.

Широко представлений спортивно-оздоровчий та екстремальний вид відпочинку та, відповідно, споживачів туристично-рекреаційних послуг.

Значні перспективи для розвитку у Новоушицькому районі є історико-культурний туризм. Для його розвитку є низка пам’яток історико-культурного характеру (рис. 3). Єдиною пам’яткою архітектури в районі є костел св. Яна Непомука (с. Заміхів). Храм засновано у 1749 р. Кам'яний костел збудовано на місці дерев’яного у 1808 р. У районі відсутні туристичні фірми, що працювали б на внутрірайонному напрямку, окрім туристично-екскурсійного бюро райдержадміністрації. Проте, місцеві владні структури запрошують до співпраці у реалізації інвестиційних проектів розвитку туристичної інфраструктури в районі (переважно в

басейні річки Дністер та його приток), в тому числі: побудови баз відпочинку, кемпінгів, готелів та міні готелів. Інвестиційні проекти представлені з огляду на перспективи використання придністерських ділянок та об'єктів у організації екологічного, сільського зеленого, спортивно-оздоровчого, пізнавального туризму.

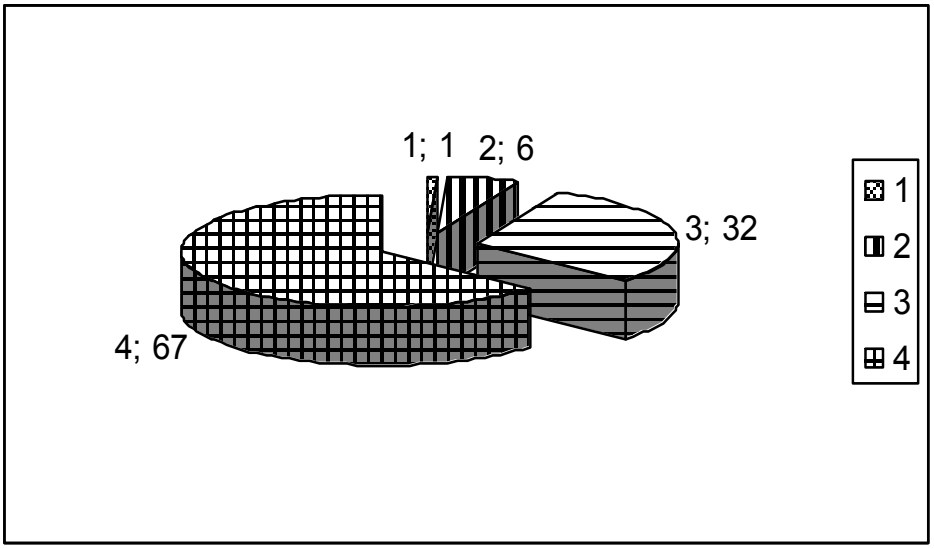

Рис. 3. Історико-культурні пам'ятки, розташовані на території Новоушицького району Хмельницької області (складено на основі [6; 10; 15]).

Примітки до рисунка: 1 – пам'ятки архітектури; 2 – пам'ятки археології; 3 – пам'ятки культури; 4 – пам'ятки історії.

Конкурентні переваги інвестиційних проектів зводяться до:

- можливість організації послуг з акватуризму, дайвінгу, повітроплавання, водних атракціонів (акваторія річки Дністер);
- розташування наметових містечок;
- організація пізнавального туризму, рекреаційної діяльності;
- можливість організації додаткових послуг з анімаційною складовою;
- організація пішохідного, велосипедного туризму, аматорського скелелазіння (наявність скельних комплексів) тощо.

Загалом унікальність території району надзвичайно висока через її розташування поблизу Дністровського водосховища та каньйоноподібних приток Дністра: річки Жван, Калюс. Територія екологічно чиста, оскільки в радіусі 100 км відсутні промислові та інші екологічно небезпечні підприємства. Є можливість організації лісової рекреації: збирання грибів, ягід, організація спортивного мисливства та риболовлі.

Висновки. Характерною рисою становлення рекреаційно-туристичного господарства Віньковецького туристичного району є перспективність розвитку на базі ресурсів та благ, котрими він володіє. Вибір територіальних об'єктів дослідження обумовлений їхнім стрижневим положенням у рекреаційному районі з точки зору розвитку історико-культурного (пізнавально-екскурсійного) туризму

(Віньковецький район) та екологічного, сільського зеленого, спортивно-оздоровчого туризму (Новоушицький район).

Виявлено проблеми та перспективи розвитку туристичного бізнесу району. Серед головних проблем, котрі потребують першочергового вирішення задекларовано такі:

1. Негативний імідж слабоатрактивних районів щодо проведення тут відпочинку. В даному випадку Новоушицький район виступає переважно як транзитний з огляду на організацію водного туризму Дністровськими каньйоном та водосховищем. На березі Дністра бази відпочинку та агрооселі потребують реконструкції та модернізації.

2. Незадовільний стан історико-культурних пам'яток.

3. Транспортні труднощі, пов'язані з приїздом в район та пересуванням по його території гостей, особливо з-за кордону.

4. Низький рівень розвитку інфраструктури (інформаційної, матеріально-технічної бази, доступу до туристичних дестинацій), якості продукції і послуг.

Використані джерела:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методи аналізу, термінологія, районування: Монографія./О. О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 395 с.

2. Білецька Г. Соціально-економічні та екологічні аспекти розвитку рекреаційного господарства у Хмельницькій області /Г. Білецька// Вісн. ХНУ. – 2007. №1.: Екон. науки. – Хмельницький, 2007. – С. 219–221.

3. Войт М. І. Ландшафтна неповторність Новоушицького Придністров'я /М. І. Войт// Молодіжний екологічний форум. Вип. 1. / Хмельниц. обл. б-ка для юнацтва; Уклад.: Т.М. Тань-чук, В.Б. Тарчевська. – Хмельницький, 2007. – С. 17–21.

4. Гільберг Т. Рекреаційне господарство Хмельницької області /Т. Гільберг// Географія та основи економіки в шк. – 2002. – № 1. – С. 43– 44.

5. Журба І. Є. Стан та перспективи використання рекреаційних ресурсів Хмельницької області /І. Є. Журба// Вісн. ТУП. – 2003. – № 2. Т.1: Екон. науки. – Хмельницький, 2003. – С. 48–51.

6. Історія міст і сіл УРСР: Хмельницька область. – К.: ГРУРЕ, 1971 р. – 708 с.

7. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: Наукове видання./ Кравців В. С.,Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. - Львів: НАН України. - ІРД НАН України. - 1999. - 78 с.

8. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг. Геопросторові аспекти./О. О. Любіцева/ - К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

9. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика. Навч. пос./М. П. Мальська, В. В. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.

10. Пажимський Б. Маєтки (палацово – паркові ансамблі) Хмельниччини XVII-XIXст. / Б. Пажимський, О. Пажимський. – Хмельницький - Київ: Вид-во Сергія Пантюка, 2006. – 160 с.

11. Шаблій О. І. Рекреаційні ресурси як основа туристичного потенціалу /Шаблій О.І. – ЕК.: Либідь, 2003. – 368 с.

12. Щепанський Е. В. Рекреаційне районування Хмельниччини /Е. В. Щепанський// Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 18 // Наук. Редактор І.К. Бондар – К., 2002. – С. 182-185.

13. Юглічек Л. С. Екологічний туризм на Хмельниччині // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук: Зб. наук. пр. викладачів / Гол. ред. В. В. Третько; М-во освіти і науки України; ХНУ; Гуманіт. ін-т. – Хмельницький, 2006. – С. 136–137.

14. http://www.km.ukrstat.gov.ua

15. http://www.rda.nu.km.ua/

УДК 502.72 (477.83):338.48

Каднічанська М.Я.

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ»

Висвітлено особливості туристично-ресурсного потенціалу національного природного парку «Північне Поділля». Описано природні та історико-культурні туристичні ресурси парку: рельєф, кліматичні умови, рослинний та тваринний світ, замки, храми. Висвітлено проблеми та перспективи розвитку туристичної діяльності у національному природному парку "Північне Поділля".

Ключові слова: національний природний парк, туристично-ресурсний потенціал, туризм, рекреаційно-туристичні ресурси, туристична інфраструктура.

Освещены особенности туристическо-ресурсного потенциала национального природного парка «Северное Подолье». Описаны природные и историко-культурные туристические ресурсы парка: рельеф, климатические условия, растительный и животный мир, замки, храмы. Освещены проблемы и перспективы развития туристической деятельности в национальном природном парке "Северное Подолье".

Ключевые слова: национальный природный парк, туристический ресурсный потенциал, туризм, рекреационно-туристические ресурсы, туристическая инфраструктура.

The peculiarities of the tourism resource potential national natural park "Northern skirts." We describe the natural, historical and cultural tourism resources of the park. Attention is paid to the peculiarities of the development of tourism infrastructure in the area. The problems and prospects of development of tourism in the National Park "Northern skirts."

Keywords: national park, tourism and resource potential, tourism, recreation and tourism resources, tourism infrastructure.

Постановка проблеми дослідження. Однією з найбільш розвинутих і прибуткових галузей господарства країн світу є туризм. У зв'язку із зростанням антропогенного впливу дуже актуальною стала проблема збереження природного характеру ландшафтів районів, де проходить масовий туризм та відпочинок людей.

На сьогоднішній день серед різновидів туризму особливого поширення набуває екологічний туризм (ecological tourism), що переважно здійснюється на рекреаційних територіях національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків.

У східній частині Львівської області розташований національний природний парк «Північне Поділля», який створено 10 лютого 2010 р. Парк охоплює територію південної частини Бродівського району, центральну, частину західної, східну та північно-східну частину Золочівського району та східну частину Буського району. Національний природний парк володіє значним природним та історико-культурним потенціалом, що сприяє розвитку туризму на цій території.

Метою статті є вивчення особливостей туристично-ресурсного потенціалу національного природного парку (НПП) «Північне Поділля», дослідження аспектів розвитку туризму на теренах

природоохоронної території.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Розвитку туризму на природоохоронних територіях присвячено чимало наукових публікацій. В більшості з них характеризуються переважно природничі та історико-культурні ресурси. Оскільки НПП «Північне Поділля» створений не так давно, дослідженню його рекреаційних ресурсів присвячено не багато праць. Спробами оцінити сучасний стан туристичного загосподарювання природно-заповідних територій Західної України є статті Ю.В. Зінька [4], В.І. Гетьмана [2]. Інформацію про природні та історико-культурні ресурси парку можна почерпнути у працях К.І.Геренчука [7], О.Я. Мацюка [6] та В.М. Слободяна [8,9]. При написанні статті також використано матеріали НПП «Північне Поділля» (інтернет сайт).

Виклад основного матеріалу. НПП «Північне Поділля» володіє значними рекреаційно-туристичними ресурсами, зокрема, природними та історико-культурними.

Національний природний парк «Північне Поділля» створено Указом президента України від 10 лютого 2010 р. [1]. Парк поєднує території, які відносяться до північної частини Подільської височини, що стрімким уступом обривається до рівнини Малого Полісся.

Переважна частина території «Північного Поділля» знаходиться в межах абсолютних висот 250-460 м н.р.м. Найвищі гори на території парку: г. Вапнярка (460,8 м) і г. Високий Камінь (440,4 м). Парк розташований у найбільш горбистій і лісистій частині цього горбогірного пасма [7].

Клімат даної території м’який помірно-континентальний, вологий. Літо тепле, але не жарке, часто дощове, особливо в другій половині. Осінь також досить волога з частими туманами. Весна характеризується досить мінливими станами погоди, часто затяжна. Вороняки разом з Гологорами сприяють утворенню хмарності і опадів, які (особливо хмарність), в свою чергу, виступають як регулятор температурного режиму. Нестійкість погодних умов обумовлена активним розвитком циркуляційних процесів, впливом циклонів та антициклонів. Середня температура повітря становить близько +7 °С. Найтеплішим у багаторічному режимі є місяць липень (+18,1 °С). Переважаючими є західні і північно-західні напрямки вітрів. Середня швидкість вітру становить 3.7 – 3.9 м/с. Протягом року на даній території випадає 700-800 мм опадів. Найвологішими місяцями є червень, липень, вересень, а найменше опадів випадає взимку [7].

Через горбогір’я національного природного парку «Північне Поділля» проходить Головний Європейський вододіл: тут бере початок ріка Західний Буг, несучи свої води в Балтійське море і витікають ріки, які впадають у Чорне море – Стир, Серет, Іква [10].

Надзвичайну наукову цінність території має співіснування рослин різного походження: західно-європейського, середземноморського, азійського та північного. Понад 200 видів рослин та біля 30 видів тварин

потребують державної, міждержавної та місцевої охорони. Флора парку налічує понад 1600 видів – майже третина рослин України. Збереглися рослини дуже древнього походження [7].

Національний природний парк «Північне Поділля» має важливе функціональне значення для існування популяцій фонових, перш за все, мисливських, видів тварин. Сучасна фауна налічує 127 видів птахів, 41 вид ссавців. Серед них 22 види занесені до Червоної книги України (2009). Фауна території парку досліджено досить слабо. Виявлено 2 види птахів, наведені в Європейському червоному списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення (1991): могильник (Aquila heliaca) і деркач (Crex crex) [10].

Важливим рекреаційно-туристичним ресурсом на території парку є історико-культурна спадщина. На хуторі Пліснеськ поблизу с. Підгірці на території одного з найбільших археологічних комплексів площею 160 га збереглися оборонні вали давньоруського городища VIII-XIII ст. Давнє місто, яке науковці вважають столицею білих хорватів, було укріплене сімома рядами оборонних валів, мало дитинець з палацами, ремісничий посад та передмістя переважно для сільського населення [6, с. 36]. На теренах парку є унікальні оборонні комплекси: середньовічний Олеський замок XIII—XVIII ст., замок-палац бастіонного типу XVII ст. у с. Підгірці, бастіонний замок XVII ст. у м. Золочеві, замок XV–XVIII ст. у смт Поморяни.

Олеський замок – відома пам'ятка архітектури XIII-XVIII ст. Замок виконував не лише оборонну функцію, він був магнатською резиденцією роду Даниловичів (з 1605 р.). У другій половині XVII ст., після руйнацій у ході Визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, перестав бути оборонною спорудою і перетворився у резиденцію магнатських родів – Собєських, Жевуських. У 1629 р. в Олеському замку народився майбутній король Польщі Ян III Собєський [6, с. 43].

Зараз замок належить Львівській національній галереї мистецтв. Експозиція замку представляє вітчизняне мистецтво XVI-XVIII ст. Тут зібрано ікони, безцінні твори живопису, скульптури, ужиткового мистецтва (зокрема, меблі та гобелени). Особливу вартість має збірка скульптури XVI-XVIII ст., українського портрету XVI-XIX ст. В комплекс, окрім замку, входить колишній монастир капуцинів з костелом Св. Йосифа (1739 р., архітектор – Мартин Добравський).

Підгорецький замок-палац будувався у 1635-1640 рр. архітекторм Андреа дель Аква за участю інженера Гійома де Боплана на замовлення тодішнього власника Підгорець коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Конєцпольського. Це один з найкращих у Європі зразків поєднання імпозантного палацу з бастіонними укріпленнями італійської системи. Автором палацової декорації був Ян Батист Фальконі, портали і каміни проектував Константіно Тенкелла. Серед найбагатше оздоблених приміщень виділялась каплиця Богоматері Скорботної [3].

Замок має чотири бастіони, службові приміщення, розміщені у куртинах, утворювали квадратний двір з терасою, пристосованою до оборони. З трьох боків палац був оточений глибоким ровом, з північного боку, зверненого до долини, він мав гарну терасу з балюстрадою і скульптурами. До замку в'їжджали через велику браму — портал з двома колонами.

1720 р. замок разом із численними селами у Костянтина, сина Яна III Собєського, купив Станіслав Жевуський. 1728 р. його син Вацлав Жевуський почав масштабну реконструкцію Підгорецького замку. Вацлав Жевуський зібрав велику колекцію цінних картин та старовинної зброї, перевіз до Підгірців найцінніші речі з Олеського замку. Були створені друкарня та театр. Після його смерті замок поступово занепадає. У радянську добу в приміщенні замку діяв санаторій для хворих на туберкульоз [6, с.39].

Окрім замку в ансамбль входять: заїжджий двір XVIII ст., костел середини XVIII ст. (архітектор П.Римлянин), парк, який належить до пам'яток садово-паркового мистецтва державного значення. З 1997 р. замок належить Львівській національній галереї мистецтв. Ведуться ремонтно-реставраційні роботи.

Золочівський замок – пам'ятка оборонної архітектури XVII ст. Замок Якуба Собєського побудований у 1634-1636 рр. У 1686 р. на замовлення короля Яна III Собєського був відновлений і оздоблений творами мистецтва. Від багатого спадку у 1801 р. залишилося небагато – лише невеликі землі з замком. Відтоді кілька разів змінювались власники, поки замок не став власністю держави [6].

Це унікальний замок бастіонного типу, збудований за голландською системою. Оборонний комплекс включає чотири бастіони з кавальєрами, з’єднані куртинами, вали та бастіони – ескарповані. Перед в’їздною брамою для підсилення оборони розташовано равелін.

Зараз належить Львівській національній галереї мистецтв. На замковому дитинці розташований Великий палац, в якому відкрито експозицію інтер'єрів XVII ст. та зали історії. У Південній частині розташовано Китайський палац, який є одним з небагатьох зразків східної архітектури на українських землях. В ньому розташована експозиція Східних культур (мистецтво Японії, Китаю, Індії) [3].

Поморянський замок — пам'ятка історії та архітектури в селищі Поморяни Золочівського району Львівської області. У XV ст. замок належав руській родині Кердеїв. В кінці XV ст. маєтність перейшла до Жигмунта Сєнинського і була в руках цього роду до 1619—1620 рр., коли ці землі купив Якуб Собєський, батько майбутнього короля Польщі.

У ті часи замок був добре укріплений, тоді ж зводиться нова порохівня, робиться великий запас зброї і гармат. Завдяки розумному розташуванню замок неодноразово витримав затяжні облоги турків і татар. Так, в 1672 р., коли Золочівський замок зруйнували яничари, поморянська

твердиня вистояла перед численними військами. Та вже під час другого походу турків на Львів в 1675 р. залога замку, не маючи достатньої сили для оборони, покинувши таємним ходом фортецю, вийшла до лісу і заховалась у Свірзькому замку. Залишений напризволяще замок цілком спустошили, однак невдовзі його відбудував тодішній власник Собєський. На жаль, фортеця знов була зруйнована в 1684 р. татарами [6, с. 33].

Після багатьох перебудов і довгого періоду занепаду він втратив свій первісний вигляд і перебуває в аварійному стані. Збереглися два двоповерхові крила, східне із круглою вежею та південне з галереєю.

На теренах НПП «Північне Поділля» та в околицях є також чимало сакральних пам’яток, зокрема, Василіанський монастир XVII-XVIII ст. у с. Підгірці та монастир походження дерева хреста Господнього УГКЦ (колишній домініканський монастир) XVII-XVIII ст. в смт Підкамінь Бродівського р-ну, церква Покрова Пресвятої Богородиці (1836) в с. Гаї, церква Покрова Пресвятої Богородиці (1767) в с. Пеняки, церква Св. Миколи (1825) в с. Ясенів Бродівського р-ну, монастир капуцинів XVIII ст. та костел Пресвятої Трійці у смт Олесько Буського р-ну, церква Св. Миколи (1765), церква Воскресення Господнього (1624-1627), костел Вознесення Господнього (1731-1763) у м. Золочів, костел Успення Пресвятої Богородиці (1613) в с. Білий Камінь, костел Св. Миколи (1400-1651) в с. Вижняни, церква Воздвиження Чесного Хреста (XVII ст.) в с. Красносільці Золочівського р-ну та б.ін [5].

Домініканський монастир в смт Підкамінь – видатна пам'ятка архітектури XVII-XVIII ст. на теренах України. У комплекс споруд входять: колишній Вознесенський костел (1612—1695), корпуси келій, каплиця Св. Параскеви (арх. А Кастеллі та А Каппоні), триаркова дзвіниця без дзвонів, колона зі скульптурою Богородиці, оборонні мури з вежами і брамою (з 1702 р.). 15 серпня 1727 р. в монастирі відбулась коронація ікони Підкамінської Богородиці (латинський обряд, за дозволом папи Римського Бенедикта XIII) [6, с. 102].

У 1997 р. значну частину монастиря передали монахам студійського уставу УГКЦ.

Унікальними об’єктами культурної спадщини є дерев’яні церкви, аналогів яким немає в жодній країні світу. З огляду на різне державне підпорядкування, географічні особливості регіонів України розвинулося і побутувало в Україні доволі велике число типів і шкіл народного сакрального будівництва. Але обов’язковим для всіх була тридільність чи хрещатість плану, будівництво у техніці зрубу, перекриття головного церковного приміщення не пласкою стелею, а верхом – баштоподібним зрубом великої висоти, покриття дахів і верхів та бань ґонтами та ін. [9].

Більшість церков, що розміщені на теренах парку, належать до галицького типу. Зокрема, церкви Св. Івана Богослова (1793) в с. Батьків, Св. Юрія (1795) в с. Накваша Бродівського р-ну; Св. арх. Михайла (1697) та Різдва Пресвятої Богородиці (1750) в с. Кути Буського р-ну; Успення

Пресвятої Богородиці (1749) в смт Глиняни, Св. Онуфрія (1727) в с. Майдан Гологірський, Св. арх. Михайла (1761) в с. Підлипці, Св. Параскеви (1715) в с. Плугів, Собору Пресвятої Богородиці (1690) в смт Поморяни, Св. Миколи (1731) в с. Сасів Золочівського р-ну [5].

Дерев'яна церква Св. Івана Богослова (1793) в с. Батьків Бродівського р-ну збудована у 1793 р. Знаходиться у південній частині села, на рівній ділянці, біля нової мурованої церкви. Тризрубна, одноверха, на дубових підвалинах на мурованому фундаменті. Складається з прямокутної в плані нави, до якої зі сходу прилягає вужчий вівтар з прямокутною мурованою і тинькованою ризницею з півночі, а з заходу - вужчий прямокутний бабинець, видовжений після розбудови і об'єднання з присінком. Церкву опоясує піддашшя на випустах вінців зрубів [8].

Дерев'яна церква Св. арх. Михайла (1697) в с. Кути Буського р-ну побудована у 1697 р. майстром з с. Сасів Григором Гебичим. . В 1956 р. куполи покриті бляхою. У 1974 р. проведені реставраційні роботи (архіт. Могитич І.Р., Кіндзельський Б.Я.) Після багатьох років повільного руйнування церкву відреставрували за понад 250 тис. грн. зібраних з 2008 р. студентами Університету банківської справи НБУ і урочисто відкрили 26 вересня 2010 р. Тепер у церкві окрім проведення богослужінь, буде також своєрідний музей – перший в Україні Храм Пам'яті. Пам'ятка архітектури національного значення.

Розташована на верху гряди північної околиці західної частини села. Тризрубна, триверха, з великим, квадратовим в плані зрубом нави, до якого зі сходу прилягає вужчий гранчастий зруб вівтаря, а від заходу також вужчий квадратовий зруб бабинця. Церква оточена широким опасанням на аркадовій галереї [11]. З огляду на недовге існування парку розвиток туризму не набрав обертів. У парку створено еколого-пізнавальний маршрут «Триніг», який проходить по території геолого-ботанічної пам’ятки природи «Тринога», серед зелені лісу на вершині гори можна побачити скелі найпримхливіших форм вивітрювання, які залишилися від карбонатних пісковиків з дна колишнього Сарматського моря. Приваблюють відвідувачів місця біля витоків однієї з найбільших річок України – Західний Буг. Щороку тут проходить міжнародний екологічний етнофестиваль «Чисті джерела Бугу» [10].

Висновки. НПП «Північне Поділля» володіє значним рекреаційно-туристичним потенціалом для розвитку еколого-пізнавального, історико-культурного, сакрального туризму, а також спортивного (кінного, велосипедного, пішого) туризму. В навколишніх населених пунктах існують сприятливі умови для розвитку агротуризму. Проте, туризм у парку ще не достатньо розвинутий. Не всі існуючі рекреаційно-туристичні ресурси в повній мірі залучаються для розвитку туристичної діяльності. На нашу думку, необхідно створювати нові туристичні маршрути, зокрема, пішохідні та велосипедні, еколого-пізнавальні стежки, стаціонарні зони для відпочинку.

Використані джерела
1.Указ Президента України "Про створення національного природного парку "Північне Поділля" від 10 лютого 2010 року N 156/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156/2010.
2.Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках / В.І. Гетьман // Екологічний вісник. – 2002. – № 7–8 – С. 24–28.
3.Івченко А.С. Україна. Фортеці, замки, палаци..., / А.С.Івченко, О.А.Пархоменко – Київ: Картографія, 2010. – 600 с. стор. 179-181
4.Зінько Ю.В. Екотуризм у національних природних парках Західної України / Ю.В. Зінько, О.М. Шевчук // Матеріали міжнар. конф. До 120-річчя географії у Львів. у-ті (24–26 вересня 2003 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 239–241.
5.Каднічанська М.Я. Використання історико-культурної спадщини національних природних парків Львівщини у туризмі / Д.А.Каднічанський, М.Я. Каднічанська // Матеріали VII міжнародної наукової конференції «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід» (Львів–Тернопіль, 4–6 жовтня 2013 р.). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С.205-210.
6.Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки / О.Я. Мацюк. – Львів: Центр Європи, 2005. – 192 с.
7.Природа Львівської області. [за ред. К.І.Геренчука]. – Львів: Вид. Львів. у-ту, 1972. – 151с.
8.Слободян В. Українські церкви Бродівського району / В.Слободян, В. Вуйцик, С. Івасейко. – Львів: Місіонер, 2000 – 192 с.
9.Слободян В. Шедеври української сакральної дерев'яної архітектури / В.Слободян // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – 1996. – Т. 4. – С. 52 – 59.
10. Сайт Національного природного парку «Північне Поділля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://park-podillya.com.ua/
11. Сайт «Дерев'яні церкви Галичини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decerkva.org.ua/kuty_mykhaila.html

УДК 913:911.3

Габчак Н.Ф.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ УМОВИ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК РОЗТАШУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-ОЗДОРОВЧИХ КОМПЛЕКСІВ «БЕЛЬ РОЯЛЬ» ТА «СОЛЕНІ МЛАКИ» ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Охарактеризовано ресурсно-рекреаційний потенціал туристично-оздоровчих комплексів «Бель Рояль» та «Солені Млаки» Мукачівського району Закарпатської області. На основі аналізу процесів просторово-часової динаміки оцінено можливості та перспективи їх подальшого розвитку та використання в туристичних цілях.

Ключові слова: туристично-оздоровчі комплекси, курортно-рекреаційні зони, родовища мінеральних вод, природно-ресурсний потенціал.

Охарактеризовано ресурсно-рекреационный потенциал туристическо-оздоровительных комплексов «Бэль Рояль» и «Соленые млаки» Мукачевского района Закарпатской области. На основании анализа процессов пространственно-временной динамики оценено возможности их дальнейшего развития и использования в туристических целях.

Ключевые слова: туристическо-оздоровительные комплексы, курортно-рекреационные зоны, залежи минеральных вод, природно-ресурсный потенциал.

The resource recreational potential of tourist recreational complexes as «Bel Royal» and «Soleni Mlaky» in Mukachevo district Transcarpatia region were characterized. On the basis of the analysis about processes of spatiotemporal dynamics the perspectives of their further development and usage in tourist goals were estimated.

Key words: tourist recreational complexes, resort and recreational zones, mineral waters, natural resource potential.

Постановка проблеми. Закарпатська область, незважаючи на невелику територіальну площу (12,8 тис. км²), розташована на південно-західних схилах Українських Карпат та в південно-східній частині Середньодунайської низовини, складовою якої є Закарпатська низовина з давньою назвою Притисянська, володіє значним рекреаційним потенціалом, який становить основу розвитку санаторно-курортної та туристично-рекреаційної мережі краю. Сприятливе геополітичне розташування, межування з чотирма європейськими країнами, забезпечує їй щорічне зростання попиту на відпочинок, лікування та оздоровлення людей. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року [12], яка включає п'ять головних стратегічних цілей, визначає як пріоритет саме розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери на досліджуваній території. Аналіз змін, які відбуваються в даній сфері характеризують наступне: низький рівень туристичної інфраструктури, фінансову нестабільність, низьку рекламну діяльність, тощо. Тому створення бізнес-проектів та побудова нових туристичних об'єктів курортної розбудови, власне на науковому підґрунті, з врахуванням основних принципів функціонального зонування ТРС (територіально-рекреаційних систем) є вкрай актуальною і очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області відображено в працях В.І. Мацоли [8], М.Й. Рутинського [11], В.О. Данилюк [4] та інших вчених. Питання перспектив розвитку та конкурентоспроможності підприємств санаторно-курортного типу в умовах ринкових відносин вивчали Г.В. Копець [5], В.С. Кравців [6]. Різним аспектам розвитку туризму, ролі та значення туристичних об'єктів, присвятили свої праці О.А. Нікітіна [9,10], В.І. Гетьман [2,3]. Однак, питання розширення мережі сучасних туристичних об'єктів в межах територіально-рекреаційних зон залишається менш вивченим. А комплексного природно-географічного аналізу особливостей функціонування туристичних об'єктів на локальному рівні досліджуваної території ще детально не проводилось.

Саме тому, об'єктом дослідження обрано сучасні туристичні об'єкти - «Бель Рояль» та санаторій «Солені млаки», (с. Лісарня, Мукачівського району), а предметом – чинники виникнення, функціонування, можливості та перспективи їхнього подальшого використання в туристичних цілях.

Метою наших досліджень було конкретизувати чинники, що сприяли їхньому розташуванню, аналіз діяльності та перспективи розвитку даних туристичних об'єктів на території Закарпатської області. Завдання полягає в тому, щоб на прикладі конкретно взятих туристичних об'єктів виокремити ресурсні природно-географічні передумови, визначити можливості й подальші перспективи розвитку рекреації в межах досліджуваної території.

Виклад основного матеріалу. Село Лісарня, що знаходиться в Мукачівському районі – одне із чудових курортних місць Закарпатської

області, розкинулось в мальовничій долині р. Визниця, яка є правою притокою р. Латориці. Середні висоти над рівнем моря 299м, географічні координати - 48º34′36″ пн.ш. та 22º42′38″ сх.д.. Туристичний маршрут проходить по шоссе м. Мукачево → смт. Кольчино → с. Жборівці → с. Кленовець → с. Верхня Визниця → с. Лісарня. Дану територію перетинає Вигорлат – Гутинськит хребет, з північного заходу до нього примикає хребет Маковиця, на півночі – гора Бердо (678м), а за 5 км від с. Лісарня на сході г. Дунавка (1078 м) – вершина Синяцького хребта вкрита густими буковими лісами. У рельєфі даної території чітко простежуються наступні особливості: 1) незначні величини вертикального розчленування характерні для центральної частини Маковицького пасма – улоговини Обавського Каменю, де вони становлять 80-170 м/км²; 2) улоговина Обавського Каменю в рельєфі має чітко виражені межі; 3) її західний вал простежується вздовж долини р. Визниці, на півдні вона проходить вододілом між долинами Ламовані (притока Визниці) і Млинського (протока Тур'ї), на сході – по хребту Плішка (992 м), відрогах хребта Товстого, г. Обавський Камінь (979,2 м), на півдні улоговина обмежена невеликими масивами урочища Червоне (798,4 м) і г. Бердо (678,4 м); 4) улоговина сильно розчленована лівими притоками Визниці і верхів'ями Обави [7].

Клімат помірно-континентальний, м'який. Середньорічні температури повітря 6,2–8,0ºС, липня - 19–20ºС, а січня - 3–4 ºС. У ландшафтах даних територій переважають букові ліси.

Зважаючи на різноманітність бальнеологічних ресурсів Закарпаття, є реальна можливість поєднання різних методів та мінеральних вод в технологіях лікування та оздоровлення в межах 10 лікувально-оздоровчих рекреаційних зон краю. Водночас кожна рекреаційна зона має свою специфіку, яка і визначає потенційні напрямки та перспективи застосування бальнеологічних ресурсів. Село Лісарня територіально входить до Мукачівської курортно-рекреаційної зони, яка функціонує на базі 7 основних родовищ мінеральних вод, з яких освоєні тільки 5. Загалом, особливості складу основних груп мінеральних вод такі:

- термальні хлоридні натрієві, йодо-бромні та борні розсоли;
- сульфідні води;
- азотні кремнієві води.

За останні два роки в межах досліджуваної території значно покращилась туристична інфраструктура:

- побудовано сучасний туристично-оздоровчий комплекс «Бель Рояль»;
- проходить реконструкція та капітальний ремонт санаторно-оздоровчого комплексу «Солені Млаки»;
- функціонує комплекс відпочинку «Вольногора»;
- проводиться часткова реконструкція оздоровчого табору «Білочка»;
- відремонтовано автомобільну дорогу.

В цілому від діяльності закладів туристично-рекреаційної галузі Мукачівського району за 2012 р. до бюджетів різних рівнів надійшло майже 11млн.грн. Таким чином до місцевого бюджету було відраховано 2205,57 тис.грн (на 42,23 тис.грн збільшилося), а до державного бюджету відрахування зросли на 1,3% і становлять 8605,7 тис. грн. *(рис.1)*

Рис.1. Діяльність закладів туристично-рекреаційної галузі Мукачівського району Закарпатської області за 2012 рік

В березні 2013 р. введено в експлуатацію новий сучасний туристично-оздоровчий комплекс «Бель Рояль», який не тільки розширив мережу туристично-рекреаційних закладів Мукачівського району, а й створив більше 100 робочих місць, які зможуть в найближчий час надати сільським жителям «новий подих життя» *(рис.2)*.

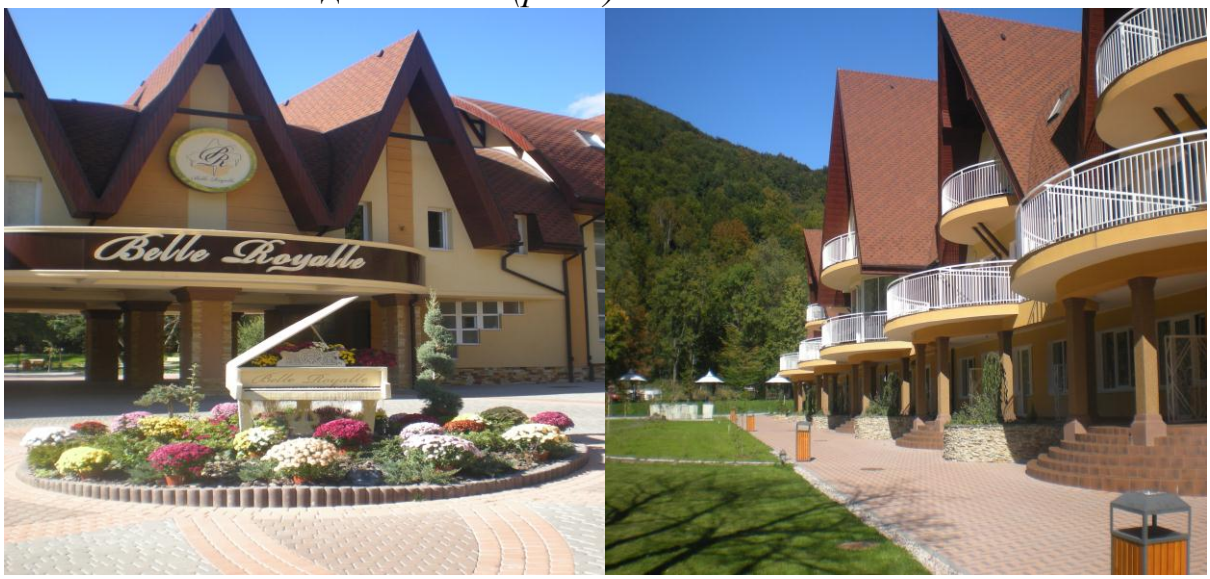

Рис.2. Туристично-оздоровчий комплекс «Бель Рояль», 2013р. (світлина автора)

В інфраструктуру ТОК «Бель Рояль» входять: готель, мотель, ресторани європейської та закарпатської кухонь, відкритий та закритий басейни, фітнес зал, Спа-центр. Залежно від категорії номеру та сезонності ціна номера «люкс» коливається в межах 710-610грн, номер «стандарт» відповідно 580-480грн та «люкс сімейний» - 1000-900грн. Різного виду оздоровчі процедури – масаж, галокамери, а також термальні азотно кремнієві води є доказовою базою успішного відновлювального лікування.

Азотно кремнієві терми представляють цінність як для питного, так і зовнішнього застосування, у різних технологіях бальнеологічного лікування з метою первинної, вторинної бальнопрофілактики та бальнеореабілітації.

Ефективне використання наявного гідромінералогічного потенціалу потребує проведення цілої низки заходів:

- розробки нових та оновлення існуючих лікувальних технологій, доведення їх до міжнародних стандартів;
- розширення об’єму послуг з урахуванням розвитку та нових напрямків в лікувальному та оздоровчому туризмі, Fitness, Welness – програм;
- якісне покращення та розширення інфраструктури санаторно-лікувальних та оздоровчих закладів.

Комплекс відпочинку «Вольногора» пропонує рекреантам проживання в дерев’яних котеджах, відкритий басейн, банкетний, VIP та конференц-зали, спортивний та дитячий майданчик, російську лазню з басейном та чан з мінеральною водою із значною концентрацією сірководню. На сірководневих мінеральних водах досліджуваної території функціонує санаторій «Солені млаки», розміщений в однойменному урочищі. Частина 2-го корпусу перебуває в стадії капітального ремонту. Солені Млаки (Солені Багна), що отримали назву від мінерального джерела здавна відоме своїми лікувальними властивостями. У дорадянські часи кожного літа тут вибудовували курені, в яких кілька тижнів жили люди, що бажали вилікуватись від ревматизму та інших недуг. Викопували неглибоку яму, обмазували її глиною та заливали мінеральною водою. На вогнищі розігрівали андезитові валуни й кидали їх у воду, так починалась лікувальна процедура. Згодом пробурена свердловина виявила великі запаси сірководневих вод, що за хімічним складом аналогічні мінеральним водам санаторію «Синяк», але із значно більшою мінералізацією.

Село Лісарня з мережею рекреаційно-відпочинкових закладів починає дедалі виразніше позиціонувати себе на ринку як дестинація для тихого ековідпочинку. Рекреантам пропонується займатися екотуризмом (піші прогулянки в букових лісах, тиха охота, збирання ягід (малина, ожина, чорниця), лікарських трав із користю для здоров’я - в умовах активної кліматофітотерапії та профілактично-лікувального вживання необхідних для організму азотно кремнієвих та сірководних мінеральних вод. Комплексне поєднання сучасних лікувально-профілактичних

технологій з можливістю активного відпочинку на досліджуваній території є найбільш перспективним і фактично означає зближення санаторно-курортного лікування і лікувально-оздоровчого туризму. Так, розроблено декілька комбінованих і пішохідних туристичних маршрутів. Серед них найбільшим туристичним попитом користується подорож на Обавський камінь. Обавський камінь – кратерна частина стародавнього вулкану площею більше 1 га, скеляста вершина якого розташована на висоті 1007 м над рівнем моря, утворена 20 млн. років тому внаслідок виверження вулкану третинного періоду *(рис.3)*.

Рис.3 Обавський камінь

Рис. 4 Водоспад «Скакало»

Не менш цікавою принадою є водоспад «Скакало», розташований на потоці Матеків в урочищі Нижнє Грабовище за 3,5 км від с. Чинадієво, Мукачівського району *(рис.4)*. Також рекреанти можуть відвідати такі цікаві туристичні об’єкти як палац Шенборнів, замок Паланок, водоспад Воєводин, Полонину Руну, Лумшорські водоспади тощо [1].

Висновки. Село Лісарня Мукачівського району Закарпатської області має значний природно-ресурсний потенціал, який ще недостатньо використовується в якості туристичних ресурсів, але перспектива його використання очевидна для організації туристичної діяльності на досліджуваній території. Створена мережа туристично-оздоровчих об’єктів «Бель Рояль», «Вольногора», «Солені Млаки» забезпечить щорічне збільшення рекреантів та на 50% вирішить проблему безробіття сільських територій. Для подальшого розвитку туризму необхідне створення нових ніш та оздоровчо-туристичних об’єктів для залучення більшої кількості рекреантів з лікувально-оздоровчою метою. Окрім того, найбільш перспективними напрямками туристичної діяльності на даній території слід вважати розвиток пізнавального, активного, екологічного та агротуризму.

Використані джерела:

1. Габчак Н.Ф. Функціонування санаторно-курортної та оздоровчої сфери в межах Закарпатської області: головні аспекти дослідження Ж-л Географія та туризм. В.23.- Київ,2012. – С.113-120.

2.Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат //Український географічний журнал. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
3. Гетьман В.І. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні // Гори і люди (у контексті сталого розвитку. Матеріали міжнар.наук. конф. (м.Рахів, 14-18 жовтня, 2002. – С. 39–41.
4. Данилюк В.О. Характеристика туристично-рекреаційних ресурсів Карпатського регіону Ж-л Географія та туризм. В.23.- Київ,2012. – С.107-113.
5. Копець Г. Р. Розвиток логістики туризму у сучасних умовах господарювання України [Текст] / Г. Р. Копець //Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. [„Маркетинг та логістика в системі менеджменту”], (9–1 0 листопада 2006 р., Львів) / Нац. ун–т „Львівська політехніка”, 2006. – С. 149–150.
6. Кравців В.С., Жук П.В. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах//Економіка України. – 1993. -№12. – С.57-62.
7. Кравчук Я.С. Геоморфологічна регіоналізація вулканічного хребта У.К. // Проблеми геоморфологічні і палеогеографічні У.К. і прилеглих територій: матеріали III міжнародного семінару. – Л.: [Б, В], 2008. – 320 с.
8. Мацола В.І. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.02 /НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1996. – 29 с.
9.Никитина О.А. Управление формированием интегрированных санаторно-курортных комплексо в регионе. [Електрон. ресурс]: автореф. дис. ... д-ра.экон .наук: 08.00.05. / О.А. Никитина. – Санкт-Петербург, 2009 – 37 с. -[Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http: // www.vak.ed.gov.ru.
10. Никитина О. А. Приоритеты экономического развития регионального санаторно-курортного
рынка / О. А. Никитина [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : www.rae.ru/fs/pdf/2004/6/12.pdf
11. Рутинський М.Й. Рекреаційно-географічні переваги, періодизація та перспективи розвитку Розлуцької територіальної курортно-рекреаційної системи у Верхньодністровських Бескидах Ж-л Географія та туризм. В.23.- Київ,2012. – С.156-167.
12. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: www.carpathia.gov.ua/ua/139.html.

Король Т.О., Леснова Ю.В.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЕЛОДВИЖЕНИЯ В ПОДМОСКОВЬЕ (НА ПРИМЕРЕ Г. СТУПИНО)

2013 год является годом бурного развития велодвижения в России. Флагманом этого процесса является Москва, а Подмосковье активно подхватывает тренды столицы. Однако, рост количества велосипедистов требует нововведений в разных плоскостях общественного развития – это и формирование велокультуры, и создание велоинфраструктуры, и разработка веломаршрутов, а также налаживание коммуникаций между властью разных уровней и велосипедистами, велосипедистами и другими участниками движения.

На каждом из этих этапов российское общество сталкивается со сложностями, которые уже были преодолены в ряде стран Европы, таких как Германия, Нидерланды, Дания. В статье предлагаются конкретные организационно-планировочные решения для городов Подмосковья на примере г.Ступино на основе изучения европейского опыта с учетом российской специфики и особенностей.

2013 is the year of great progress in cycling in Russia. Moscow became a flagship in this process, but Moscow region must take new trends from the capital. Growth of bicyclists require new approach on different levels of society development: bicycle culture forming, bicycle infrastructure creating, bike trails elaboration. Also we need establishing contacts between authorities and cyclists.

Russian society have complication on each stage of cycle development, but other countries such as Germany, Netherlands, Denmark have already overcome most of them. In this article has

suggested concrete practical steps, organizational and planning solutions for towns in Moscow region. For example has taken town called Stupino. All suggestions have made on European experience.

Введение. Последние 2-3 года характеризуются бурным ростом велосипедного движения (велодвижения) в России и в Московской области в частности, и важно направить его в нужное русло уже на этапе становления. В связи с этим особо актуальной представляется разработка организационно-планировочного механизма развития велодвижения на территории Подмосковья и велокультуры в целом.

Существует огромная пропасть в отношениях между велосипедистами и автомобилистами, велосипедистами и пешеходами, а также между велосипедистами и представителями власти. Несомненно, что главная цель – это решение проблем во внутренней культуре социума, когда велокультура должна внедриться в сознание людей. При этом важно понимать, что велокультура – это не только катание на велосипедах ради развлечения. Это еще и путешествия по культурно-историческим местам, экомаршрутам, формирование здорового образа жизни, а также решение транспортной проблемы.

В задачи данной статьи входят выявление проблем, связанных с организацией велодвижения в Подмосковье, разработка предложений для их решения, оценка перспектив развития велокультуры в области, а также предложение по организационно-планировочной структуре развития велодвижения в городе Ступино (Московская область).

Терминология. В рамках данной работы под велотуризмом подразумевается один из видов туризма, относящийся к категории спортивного туризма, в котором велосипед служит главным или единственным средством передвижения. Велодвижение – это общественное неформальное движение, направленное на популяризацию катания на велосипеде, как формы активного отдыха, а также одного из способов решения транспортной проблемы.Велокультура – свод правил, касающихся поведения велосипедистов на дороге, а также в городской среде, признаваемых в обществе, подкрепленное или не подкрепленное соответствующими нормативными актами.

Современное состояние велодвижения в России и Подмосковье. В последние годы в Московской области наблюдается рост популярности велосипеда. Катание на велосипеде стало модной тенденцией не только у молодежи, но и у людей среднего возраста. По половозрастной структуре максимальную долю составляют мужчины среднего возраста (25-40 лет) - 32%, а втором месте –молодые мужчины (18-25 лет), которых 22%, далее женщины среднего возраста (25-40 лет) – 18%; остальные возрастные категории: люди старшего возраста и дети занимают последние позиции. Таким образом, мы видим, что велодвижение и велоотдых привлекают в основном мужчин средних возрастов, и это именно та категория людей, среди которой в России наблюдается повышенная смертность, отсутствие

стремления к здоровому образу жизни, чрезмерное увлечение вредными привычками. Т.е. через планомерные усилия по вовлечению мужчин в велодвижение общество может сдвинуться с мертвой точки в одной из демографических проблем.

Теперь обсудим вопросы, связанные с инфраструктурой. По данным опроса, проведенного автором, у 72% респондентов в семье есть один или даже несколько велосипедов (в рамках исследования под семьей подразумевалось домохозяйство). Но, в то же время, регулярностью катания (1 раз в неделю во время летнего сезона и чаще) могут похвастаться только 26% респондентов. Эти 26%, как правило, используют велосипед для активного отдыха в свободное время, нежели для решения своих жизненных и бытовых задач (поездка на работу, учебу, в магазин и т.п.). Нежелание людей использовать велосипед в качестве транспорта может объясняться разными причинами, но самая главная из них – это недостаточная развитость инфраструктуры – отсутствие дорожек, парковок и т.п., а также отсутствие велокультуры.

Ниже приводятся данные социологического опроса, в котором приняли участие 150 человек, жителей юга Подмосковья – города Ступино и Кашира (Рис 1). Отметим также, что отсутствие велодорожек смущает людей гораздо меньше, чем отсутствие мест для безопасной парковки велосипеда около общественно-значимых мест, а также у жилых домов. При наличии таких мест, люди бы пользовались велосипедами в качестве средства передвижения до мест работы, точек торговли и т.п. чаще.

Рис. 1. Данные социологического опроса по развитию велоинфраструктуры. *Данные автора*

Не менее важной проблемой, которую могла бы облегчить пересадка людей на велосипеды – это транспортная проблема. Пробки – обычное явление не только в Москве, но и многих городах Московской области. В

большинстве городов Подмосковья уже сейчас передвигаться по дорогам на автомобиле становится проблематично. Велосипед - отличное решение транспортной проблемы преимущественно для молодежи, хотя частично задействует и более старший сегмент. Оборудование велопарковок около школ, других учебных заведений, мест досуга способствует не только отказаться от использования автобусов, но и формировать у населения привычку к здоровому образу жизни.

Выявленную тенденцию подтверждают факты. За последние два года продажа велосипедов в городах Подмосковья выросла в 2-2,5 раза (в зависимости от конкретной точки продаж и города). Нельзя сказать, что количество велопарковок в настоящее время соответствует количеству велосипедистов, но наблюдается тенденция к увеличению их количества. Если несколько лет назад их не было вообще, то за летний сезон 2013 года велопарковки действительно стали появляться пока у отдельных учреждений и пунктов торговли. В частности, в г.Ступино Московской области за лето 2013 года появилось 10 велопарковок, в Кашире – 6, в Серпухове – 8.

По сравнению с Европой, особенно странами - велосипедными лидерами такими как Нидерланды, Германия, Швеция, Дания, такие цифры кажутся ничтожно малыми, ведь на город, аналогичный Ступино, например, г.Фульда в Германии (примерно то же население и площадь города) приходится около 460 общественных велопарковок, не говоря уже о частных.

Тем не менее, среди населения в последние несколько лет наблюдается огромное желание передвигаться по городам на велосипеде и использовать велосипед в качестве именно средства передвижения. Люди создают сообщества велосипедистов - такие сообщества существуют во многих городах Московской области. Самые крупные из них работают в г. Сергиев Посад, Жуковский, Балашиха, Реутов, Люберцы, Дмитров, Дубна, Ступино, Краснознаменск и других. Люди, объединяясь в сообщества, предпринимают разнонаправленные шаги по улучшению велоинфраструктуры городов, но из-за разрозненности делают это неэффективно. Проблема подобных клубов в том, что пока каждый из них действует сам по себе, не стоит ожидать централизованной политики со стороны властей, т.е. «сверху». Власти же, осознавая необходимость организации велодорожек и создания велоинфраструктуры, не предпринимают активных действий, хотя, оглядываясь на тренды в этой сфере, происходящие в Москве и пытаются делать первые шаги.

Проблемы развития велосипедного туризма на территории Подмосковья. Ментальные. Ментальная проблема российского общества заключается с том, что в обществе считается, что создать велоинфраструктуру невозможно по разным причинам, и прежде всего по финансовой. Обычная проблем а в России: «верхи не хотят, низы не верят». Не верят как простые люди, так и представители власти.

Сопротивление оказывают представители дорожных служб администрации, полиция, среднее чиновничье звено поскольку на них ложится ответственность за безопасность велосипедистов.

Несмотря на отсутствие инфраструктуры люди катаются на велосипедах стихийно, создавая проблемы на дорогах, получая травмы и т.д.

Финансово-административные. Огромная проблема связана с безопасностью велоперемещений в России. К сожалению, в правилах дорожного движения – устаревшие требования к велосипедистам и велодорожкам. Как такового понятия велодорожки в ПДД до недавнего времени не было, а велосипедистам правилами предлагалось передвигаться по краю обочины (не более 1 м от обочины) и категорически запрещалось перемещаться по тротуарам и пешеходным дорожкам.

В то же время в Европе существуют не только специально выделенные и юридически закрепленные велодорожки, но также и различные виды совмещенных велопешеходных дорожек, обозначаемых специальными знаками. Совмещенные велопешеходные дорожки – это дорожки, по которым разрешено движение и пешеходам, и велосипедистам. Формально такие дорожки нельзя относить к велосипедным. В России же подготавливаются изменения к правилам дорожного движения и ГОСТам[3], в случае принятия которых появится новый тип дорожной инфраструктуры – (совмещенная) «пешеходная и велосипедная дорожка» и «пешеходная и велосипедная дорожка с разделением движения». Подобные «велодорожки» имеются в Швеции, Финляндии, Германии. Для решения этой проблемы в 2013 г. подвергались доработке российские правила дорожного движения, которые были дополнены «велосипедными» знаками и правилами. Летом 2013 г. ФГУП «РОСДОРНИИ» разработал новые знаки и ГОСТы для организации дорожного движения в России.

Рис. 2. Некоторые дорожные знаки, разработанные ФГУП «РОСДОРНИИ» в 2013 г. и необходимые для организации велосипедных дорожек в России

До 29.09.2013 г. проходило общественное обсуждение поправок, вносимых в ПДД, касательно велосипедного транспорта [5]. В частности, наконец-то было введено понятие велодорожки.

На сегодняшний день существуют также и российские нормы строительства велодорожек [11], которые пока весьма несовершенны и требуют доработки.

Решения общего характера для развития велодвижения.

- Изучение европейского опыта организации велосипедных туристических маршрутов в городах и между городами;
- Создание среды для велосипедистов (дорожки, парковки, прокаты, ремонты и т.д.)
- Разработка веломаршрутов на территории городов, а также за городом с целью объединить в маршрутную сетку имеющиеся достопримечательности и индустрию общественного питания, развлечений; обязательная маркировка веломаршрутов;
- Развитие общественных инициатив и активное вовлечение власти в создание велодорожек. Объединение усилий «сверху» и «снизу»
- Поиск средств на создание велоинфраструктуры с перспективой выделения бюджетных средств.
- Развитие новых направлений в велодвижении - маунтинбайк (mountain bike, MTB) – важно так же как и всей велокультуры МО, так как это одно из состовляющих. В Европе это отдельный популярный вид спорта, который в скором времени может быть включен в Олимпийские виды спорта.
- Решение транспортных проблем с помощью развития велотранспорта в Московской области;
- Адаптация существующих элементов транспортной инфраструктуры и рекреационной инфраструктуры под нужды велосипедистов;
- Создание новых элементов велотранспортной инфраструктуры «с нуля»;
- Развитие велокультуры в целом;
- Поддержка разработки и реализации комплексной программы по развитию велодвижения в Московской области;
- Учет разработки велоинфраструктуры в Московской области уже на этапе проектирования новых микрораойнов.

Примеры решения проблем: европейский и отечественный опыт. Решение поставленной проблемы не может быть простым, так как требует значительных финансовых вливаний, политической воли и усилий по изменению общественного сознания. И именно этот фактор отпугивает власти от начала активных действий в направлении велосипедистов.

В августе 2013 г. инициативная группа из разных городов Московской области специально ездила в велоэкспедицию по странам Европы (Германия, Нидерланды, Дания) для сбора информации о велокультуре в этих странах, истории развития велодвижения, опыта создания велоинфраструктуры. Полученный опыт планируется внедрить на территории Московской области. За основу был взят опыт из Германии и конкретно общественной организации ADFC, которая стояла у истоков

веловижения в Германии, а сейчас является главной общественной велоорганизацией в Германии.

Представители ADFC предлагают начать с разработки веломаршрутов и их разметки, как наиболее бюджетного варианта для старта велодвижения в Московской области. Именно через создание и разметку маршрутов можно с одной стороны привлечь велолюбителей, а с другой - обратить внимание властей на велодвиежние. Также в качестве рекомендаций на начальном этапе создания велоинфраструктуры советуют вовлекать население в качестве трудовых ресурсов. Не менее важным аспектом является объеднинение множетсва мелких общественных организаций в одну достаточно крупную ассоциацию, которая будет иметь политический вес.

На основе немецких технологий были разработаны два велокольца по культурно-историческим местам Подмосковья по сезонному принципу. Эти велокольца имеют привязку к железнодорожным платформам с одной стороны, основным достопримечательностям и инфраструктурным объектам Московской области с другой стороны. Таким образом, при общей протяженности маршрутных колец более 400 км, любой велолюбитель может начать, а также закончить велопрогулку у любой удобной ему железнодорожной платформы.

Общие требования к организации велодвижения в Москве и Подмосковье. Велосипедные дорожки должны обеспечивать проезд на велосипедах по свободным от других видов транспортного движения трассам к местам отдыха, общественным центрам, а в крупнейших и крупных городах связь в пределах планировочных районов. Велосипедные дорожки подразделяются на два типа:

I тип - велодорожки для массового маршрутного движения;

II тип - прогулочные велодорожки.

В соответствии с п. 6.17 СНиП 2.07.01-89* улично-дорожную сеть населенных пунктов следует проектировать в виде непрерывной системы с учетом функционального назначения улиц и дорог, интенсивности транспортного, велосипедного и пешеходного движения, архитектурно-планировочной организации территории и характера застройки.

На магистральных улицах регулируемого движения допускается предусматривать велосипедные дорожки, выделенные разделительными полосами. В зонах массового отдыха населения и на других озелененных территориях следует предусматривать велосипедные дорожки, изолированные от улиц, дорог и пешеходного движения.

Стоянки для хранения велосипедов (велопарковки) устраиваются в комплексе с объектами посещения, у станций пригородно-городских железных дорог, на конечных пунктах и в узлах пересадки с уличного пассажирского транспорта.

Планировочные средства обустройства улиц и дорог для велодвижения включают: выделение специализированных и обособленных

полос движения транспорта, разделительных и краевых полос безопасности, устройство направляющих островков и островков безопасности, размещения и планировочную организацию остановочных пунктов, уличных стоянок, въездов или выездов транспортных пересечений, въездов и выездов в гаражи и стоянки, в зоны пешеходного и «успокоенного» движения транспорта и др.

К техническим средствам относятся дорожные знаки и указатели, ограждения проезжих частей, тротуаров и велодорожек, освещение улиц и дорог, шумозащитные устройства и озеленение, выполняемые в соответствии с данными СНиП 2.07.01-89, СНиП II-4-79, СНиП II-12-77, а также ГОСТ 13508-74, ГОСТ 23457-86, ГОСТ 10807-78 и др.

Допускается устраивать велосипедные полосы по краю проезжей части улиц и дорог с выделением их маркировкой двойной линией. Ширина полосы должна быть не менее 1,2 м при движении в направлении транспортного потока и не менее 1,5 м при встречном движении. Ширина велосипедной полосы, устраиваемой вдоль тротуара, должна быть не менее 1 м.

Тротуары и велосипедные дорожки на территории массовой застройки (жилые кварталы) следует устраивать приподнятыми на 15 см над уровнем проездов. Пересечения тротуаров и велосипедных дорожек с второстепенными проездами, а на подходах к школам и детским дошкольным учреждениям и с основными проездами следует предусматривать в одном уровне с устройством рампы длиной соответственно 1,5 и 3 м.

На магистральных улицах регулируемого движения допускается предусматривать велосипедные дорожки, выделенные разделительными полосами. Велосипедные дорожки могут устраиваться одностороннего и двустороннего движения, при наименьшем расстоянии безопасности от края велодорожки: до проезжей части, опор, деревьев 0,75 м; до тротуаров 0,5 м; до стоянок автомобилей и остановок общественного транспорта 1,5 м.

В зонах массового отдыха населения и на других озелененных территориях следует предусматривать велосипедные дорожки, изолированные от улиц, дорог и пешеходного движения. На магистральных улицах районного значения допускается предусматривать велосипедные дорожки по краю проезжих частей, выделенные разделительными полосами. Велосипедные дорожки могут устраиваться одностороннего и двустороннего движения.

Ширина велосипедной полосы должна быть не менее 1,2 м при движении в направлении транспортного потока и не менее 1,5 м при встречном движении. Ширина велосипедной полосы, устраиваемой вдоль тротуара, должна быть не менее 1 м. Наименьшие расстояния безопасности от края велодорожки следует принимать: до проезжей части, опор транспортных сооружений и деревьев 0,75 м; до тротуаров 0,50 м; до

стоянок автомобилей и остановок общественного транспорта 1,50 м. Допускается устраивать велосипедные полосы по краю проезжих частей улиц с выделением их маркировкой двойной линией. Расстояние безопасности от края велодорожки следует принимать не менее: до проезжей части - 1 м, до тротуара - 0,5 м.

Велосипедные дорожки следует проектировать согласно СНиП 2.05.02-85* вдоль сооружаемых или реконструируемых автомобильных дорог на участках, где интенсивность движения достигает не менее 4000 прив. ед./сут, а интенсивность велосипедного движения или мопедов за первые пять лет эксплуатации дорог будет достигать в одном направлении 200 велосипедов (мопедов) и более за 30 мин при самом интенсивном движении или 1000 единиц в сутки.

Велосипедные дорожки, как правило, надлежит проектировать для одностороннего движения шириной не менее 2,2 м на самостоятельном земляном полотне, у подошвы насыпей или за пределами откосов выемок, а также на специально устраиваемых бермах (в исключительных случаях - на расстоянии не менее 1 м от кромки проезжей части).

Однополосные велосипедные дорожки, как правило, следует располагать с наветренной стороны дороги (в расчете на господствующие в летний период ветры), а двухполосные - по обеим сторонам дороги.

В стесненных условиях и на подходах к искусственным сооружениям допускается устройство велосипедных дорожек на обочине. В этих случаях обочины следует отделять от проезжей части бордюром высотой 0,20 - 0,25 м, а дорожки располагать на расстоянии не менее 0,75 м от вертикальной грани бордюра.

Рисунок 3 Варианты разметки велодорожек в городе (слева - без покраски и бордюров; справа - с выделенной полосой с помощью ограничителей) (фото автора)

Общая характеристика современного велодвижения в г. Ступино. Город Ступино находится в 100 км к югу от Москвы с общей численностью населения свыше 70 тыс.чел. Это инновационный город с развитой промышленностью, сельским хозяйством, социальной сферой. Уже более 10 лет в город живет под лозунгом «Ступино выбирает здоровье», в 2013 году город подает документы на аккредитацию в международную ассоциацию «Здоровые города». Активно дружит с городом-побратимом в Германии (г.Тельгте).

Город удобен для перемещений на велосипеде – он маленький и компактный, есть широкие тротуары. Кататься на велосипеде здесь модно, и, более того, популярность велосипеда последние годы стремительно растет. Так, по данным точек продаж велосипедов, за последние два года спрос на взрослые велосипеды вырос в 1,7 раз, причем популярностью пользуются модели средней ценовой категории (данные автора).

Положительным моментом, несомненно, является то, что администрация города лояльна к велосипедному движению, помогает административным ресурсом, но бюджет на развитие велоинфраструктуры пока не выделяется.

Главной проблемой города Ступино является отсутствие мест для парковок велосипедов. В последний год в качестве парковок активно используются заборы, двери, поручни и прочие неспециализированные приспособления.

Рис. 4. Стихийная велопарковка в городе Ступино (фото автора)

Еще одна проблема – отсутствие официально обозначенных веломаршрутов, в т.ч. загородных. Активно катающиеся велосипедисты, как правило, такие маршруты знают, но их поиск представляет серьезную проблему для новичков и гостей города. Отсутствие подобной информации зачастую приводит к сложностям с ориентацией на местности и отталкивает людей от этого вида отдыха.

Проект развития велодвижения в городе Ступино. Таким образом, на основе анализа опыта организации велодвижения в Германии, а также

проблем и возможностей реализации проекта в городе Ступино с учетом основных требований СНиП 2.07.01-89, СНиП II-4-79, СНиП II-12-77, а также ГОСТ 13508-74, ГОСТ 23457-86, ГОСТ 10807-78, авторами была предложена следующая схема развития велодвижения в городе, включающая в себя как планировочные, так проектно-дизайнерские предложения.

1. *Планировочные мероприятия. Разработка сети основных маршрутов-артерий* – разметка двух пересекающихся маршрутов от Магазина «Надежда» до Старого рынка по бульварам и от городского парка через Стадион до ТЦ «Райпо» и кругового маршрута по городскому парку (Рис. 5). *Объединение маршрутов-артерий* ***с*** другими улицами города, развитие загородных прогулочных маршрутов и маршрут от Ступино до ООО «МАРС», используемого сотрудниками компании для перемещения к месту работы и обратно (рис.6). Решение проблемы ориентирования на местности для велосипедистов должно развиваться в двух направлениях: создание системы навигации на маршрутах через таблички-указатели и развитие общего ресурса для всех велоклубов для выкладывания треков в интернет.

Рисунок 5. Главные веломаршруты в г.Ступино

Дальнейшая работа будет направлена на разметку и объединение веломаршрутов отдельных городов Московской области в единую сеть, чтобы у жителей городов была возможность переезжать из одного города в другой на велосипеде – это важный механизм популяризации веловижения и велокультуры в Подмосковье.

Рисунок 6. Перспективные веломаршруты в г.Ступино

Формирование велоинфрастуктуры должно включать в себя организацию опорных точек маршрутов вблизи крупных магазинов и объектов общественного назначения. Ключевой момент – закольцовка маршрутов. В основном предлагаемые маршруты планируется сделать на тротуарах, которые не очень активно используются. Переходы на автодорогах предполагается объединить с пешеходными переходами. После согласования с заинтересованными службами сделать соответствующую разметку.

1. *Проектировочные и дизайнерские решения*. Существуют варианты относительно недорогого создания велоинфраструктуры в городской черте Ступино. Например, разделение некоторых пешеходных зон, тротуаров на две части – пешеходную и велосипедную по немецкому примеру (Рис.7). Часто нужна только новая разметка и организация безбордюрных съездов.

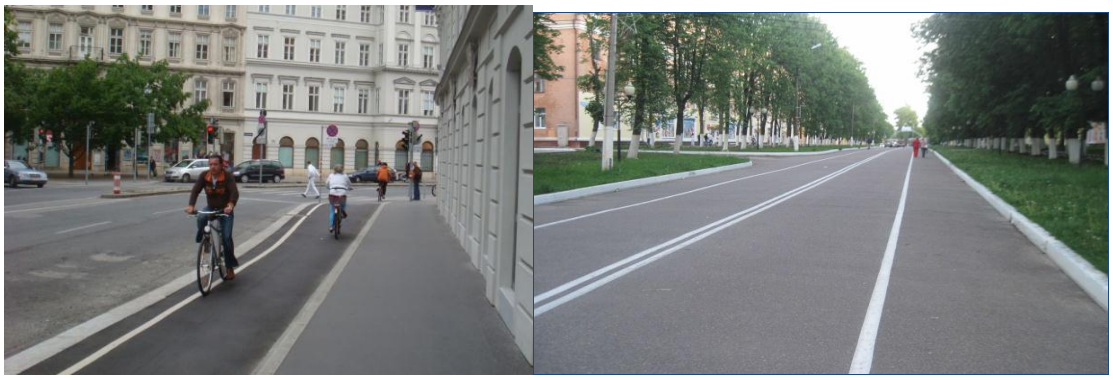

Рисунок 7. Слева – велоразметка в г.Мюнстер (Германия); справа - пешеходная зона в Ступино - отчужденная часть автотрассы, которая могла бы быть велосипедной дорожкой (фото автора)

Рисунок 8. Пример проекта оборудования первой велодорожки на одном из тротуаров города Ступино (фото и дорисовка автора)

В основном предлагается расположить велодорожки на существующих тротуарах, обозначив их специальными знаками и разметкой в соответствии с поправками к ПДД. В местах (на двух коротких участках) где тротуары недостаточно широки предполагается вывести велодорожку на проезжую часть. Пересечения с автомобильными дорогами в 8 местах необходимо оборудовать специальными знаками и разместить их рядом с пешеходными переходами, что в большинстве случаев достаточно легко реализуемо на улицах города Ступино (рис. 8).

Заключение. Реализация мирового опыта по развитию велокультуры и велодвижения в нашей стране может быть реализовано на примере города Ступино Московской области. Город обладает для этого потенциалом, тем не менее есть целый ряд проблем, отражающих как общее состояние велокультуры в российском обществе, так локальные финансовые и организационные препятствия. В целом, наметившиеся положительные тенденции (уровень социально-экономического развития города, лояльность администрации, социальная инициатива), а также результаты исследования показали возможность активного развития велодвижения в городе Ступино на уровне ведущих европейских стран.

Такая ситуация далеко не везде в МО, но Ступино может послужить для всех примером. Создание межведомственной комиссии на регулярной основе, которая будет комплексно заниматься развитием велокультуры на территории МО. Учет разработки велоинфраструктуры в МО на уже этапе проектирования новых микраройнов. На будущее – велоэкомаршруты по культурно-историческим памятным местам, природно-исторические эколого-познавательные маршруты, объединение с Подмосковьем, трассы в ООПТ, усадьбы, парки и т.п.

Литература:

1. *Боголюбов В.С. Организация специальных видов туризма. СПб ГИЭУ, 2010, 116 с.*
2. *Булгаков А.А. Велосипедный туризм. М.: «Ключ», 1996, 624 с.*

3. *Налимов И. Общественная концепция развития велотранспортной системы Москвы на период до 2025 года. М., 2013 г.*
4. *Шаронова А. Велодвижение, как общественный проект: аспекты мобильности и коллективного действия. Автореферат диссертации. М., 2012.*
5. *Правила дорожного движения РФ*
6. *ГОСТ 13508-74,*
7. *ГОСТ 23457-86,*
8. *ГОСТ 10807-78*
9. *Поправка №3 к ГОСТ Р 52289–2004 «Технические средства организации дорожного движения. Правила применения дорожных знаков, разметки, светофоров, дорожных ограждений и направляющих устройств»*
10. *СНиП II-12-77,*
11. *СНиП II-4-79,*
12. *СНиП 2.07.01-89 российские строительные нормы по велодорожкам*

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Нич Т.В.

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ

Охарактеризовані особливості розвитку географічної науки України в складі географічної науки Росії. Виділені основні напрямки формування географічної наукив Україні наприкінці XIX і на початку XX ст.

Ключові слова: географічна наука України, географічна наука Росії.

Охарактеризованы особенности развития географической науки Украины в составе географической науки России. Выделены основные направления формирования географической науки в Украине в конце XIX и в начале XX в.

Ключевые слова: географическая наука Украины, географическая наука России.

The features of development of geographical science of Ukraine as a part of Russian geography are considered. The basic directions of the formation of geographical science in Ukraine in the late XIX and early XX century are allocated.

Keywords: geographical science of Ukraine, geographical science of Russian.

Постановка проблеми. Вивчення історії становлення української географічної науки має важливе значення для обґрунтування пропозицій щодо подальшого її розвитку. Вона розвивалась у загальному руслі багатогранного процесу розвитку людського суспільства як значима частина всесвітньої історії і культури людської цивілізації. Проблемі становлення української географії присвячена дана стаття.

Аналіз попередніх досліджень. Історія розвитку географічної науки розглянута в працях М.М.Паламарчука, О.М.Маринича, О.І.Шаблія, Я.І.Жупанського та ін.

Виклад основного матеріалу. Багато століть географічна наука в Україні розвивалась у складі географічної науки Росії, а ряд її представників були визначними географами Російської держави. На рівень сучасної географії вона вийшла раніше, ніж в інших союзних республіках. У межах Російської імперії її розвиток пішов у напряму регіональної географії в складі єдиної географії Росії. Цей розвиток забезпечувався працями українських учених, напрацювання яких були високого рівня. Їхні дослідження стосувались проблем географії України і виходили за рамки загальноросійських шкіл. Сюди слід віднести географічні елементи досліджень С.Г. Величка (1670–1728), В.М. Григоровича-Барського (1701–1747), Д.П. Журавського, учених Київської академії Ф.Й. Туманського (1750–1810), Д.Р. Пащенка (1759–1809), О.Ф. Шафонського (1740–1811), Я.Г. Маркевича (1776–1804), М.Г. Арандаренка (1795–1867), А.П. Скальковського (1808–1889) та ін. Так, учені Київської академії дали перші географо-статистичні описи окремих районів України. Ними, зокрема, вдосконалено програми регіональних подвірних переписів

населення на Лівобережній і Слобідській Україні. В академії як окремий предмет викладалася географія. Ф.Й. Туманський опублікував у часописі «Російський магазин» декілька статей з історії України, а також «Летописец Малыя России» із додатком «Изыскания малороссийских речений в прошедших листах» (1793) – перший в історії української лексикографії українсько-російський словник. Д.Р. Пащенко склав "Опис Чернігівського намісництва", в якому викладений обширний матеріал про соціально-економічний стан селян і козаків Лівобережної України в другій половині XVIII століття. Ця робота була продовжена О.Ф. Шафонським, який написав за матеріалами Д.Р. Пащенка працю «Чернігівського намісництва топографічний аналіз із стислим географічним і історичним описом Малої Росії» (К., 1815 р.). Географічні відомості містила книга Я.Г. Маркевича «Записки о Малороссии, её жителях и производстве» (1798). У «Хронологічному огляді історії Новоросійського краю 1730–1823» А.П. Скальковським зібрано цінні матеріали про історію і географію цього краю. Таким чином, у Київській академії започаткувалася наукова школа, але вона не склалась, у зв′язку із закриттям закладу (1817). На середину XIX століття припадають дослідження Київської губернії відомим фахівцем Д.П. Журавським (1810–1856). Його можна віднести до числа перших учених України, які професійно займалися географією. Д.П. Журавський склав детальну характеристику міста Києва, його забудови, географії, соціального складу населення, промисловості, транспорту, торгівлі. У такому ж плані досліджувалася природа, населення і господарство Київської губернії та інших частин території України. Робота Д.П. Журавського була в 1857 р. відзначена премією Жукова Руського географічного товариства (РГТ). Це єдиний випадок посмертного нагородження за всю історію РГТ.

Значний вклад у розвиток географії України вніс П.П. Чубинський (1839–1884). У 1869–1870 рр. він очолював етнографо-статистичну експедицію в Південно-Західну Росію (переважно територія сучасної України). Результати досліджень опубліковані в семи томах праць експедиції і носили переважно етнографічний характер, а сьомий том був присвячений народностям, що живуть в Україні. Відомі його праці з розробки торфу в Київській губернії (1870) і виробництва заліза на Волині (1875). П.П. Чубинський був одним із засновників Південно-Західного відділу Руського географічного товариства, який був створений 13.02.1873 року в Києві для вивчення географії, етнографії, економіки і статистики України. Це фактично самостійний науковий центр в Україні. У числі його засновників були В.Б. Антонович, Ф.К Вовк, М.М. Драгоманов, П.Г. Житецький, М.В. Лисенко, О.В. Русов. Першим головою Відділу було обрано Г.П. Галагана (1873–1875). Відділ опублікував два томи "Записок" (1874–1875) з працями В.Б. Антоновича, Ф.К. Вовка, М.М. Драгоманова, О.В. Клосовського, М.В. Лисенка, О.В. Русова та ін. Окремими додатками видано бібліографічний покажчик праць О.К. Роговича, присвячений

природі Київської округи, матеріали про Буковину, етнографічні матеріали. В числі окремих видань був трьохтомник праць М.М. Максимовича (1876 –1880). До 70–80 рр. XIX ст. належить активна діяльність у галузі географії одного з лідерів українофільського руху, видатного історика України, засновника Київської історичної школи В.Б. Антоновича (1835–1908). У цей період він захистив магістерську дисертацію «Останні часи козацтва на правій стороні Дніпра» (1870), докторську дисертацію "Нарис історії Великого Князівства Литовського до смерті Ольгерда» (1878), став професором російської історії Київського університету (1878) та деканом історико-філологічного факультету (1880–1883). У 1883 р. В.Б. Антонович читав студентам Вищих жіночих курсів м. Києва науковий курс географії України, а з 1886 р. – вже нелегально – переважно студентам Київського університету. В числі його слухачів були А.С. Синявський, Л.П. Добровольський, Б.О. Кістяківський, К.М. Антонович-Мельник й очевидно, М.С. Грушевський, який висловив ряд побажань А.С. Синявському під час підготовки нарису про В.Б. Антоновича до 20 – річчя з дня його смерті. Науковий курс географії України складався з двох частин: 1) загальної, методологічної, компонентно-галузевої; 2) регіональної, «районної» частини, чим на кілька десятиліть В.Б. Антонович випередив російську регіональну теорію С.В. Берштейна-Когана-М.М. Баранського [129, с.18]. За свідченням Л.П. Добровольського, В.Б. Антонович читав також курс «Історико-топографічний нарис південної Русі», в якому виділив 19 районів розселення українців у межах Росії та Австро-Угорщини, випередивши у цьому плані С.Л. Рудницького на 31 рік. Близькою до економічної географії була Чернігівська «земська статистика», відома географо-експедиційною методикою статистичних дослідів. Ученими Чернігівська «земська статистика» визнана школою дослідників, яка є однією з попередників економіко-географічної галузево-статистичної (традиційної) школи В.Е. Дена, а багато її представників були відзначені Великими золотими медалями відділення статистики РГТ.

До другої половини XIX ст. належить формування в Києві метеорологічного напряму, який започаткував М.П. Авенаріус (1835–1895). У 1869–1890 рр. він завідував у Київському університеті кафедрою фізики і був директором метеорологічної обсерваторії. У його школу фізиків-експериментаторів входили О.В. Клосовський (1846–1917) і Й.Й. Косоногов (1866–1922). Шлях цієї школи – від фізики до географії.

О.В. Клосовський проаналізував метеорологічні спостереження по Києву за 48 років (1874), провів фундаментальне дослідження гроз у Росії, за що одержав вчений ступінь доктора метеорології та фізичної географії (1884). У подальшому учений написав фундаментальні праці з кліматології Росії й України, вивчав погодний режим і солоність води Чорного моря, створив відому на той час наукову школу в Новоросійському університеті. Й.Й. Косоногов від дослідження

електричних та оптичних явищ перейшов до вивчення річного і сезонного ходу метеорологічних процесів в атмосфері й агрометеорології.

Гідрологічні дослідження почалися в XIX ст., переважно для практичних цілей: використання рік для судноплавства, боротьба з повенями, зрошення й осушення боліт, вивчення підземних вод для шахтного будівництва. В Україні працювали експедиції водних і сухопутних шляхів (1809), нівеляційно-описового комітету Міністерства шляхів (1878), спеціальні експедиції з вивчення витоків головних рік Росії під керівництвом О.О. Тілло (1894–1895), експедиція В.В. Докучаєва з вивчення причин неврожаю 1891 року і зневоднювання рік, Західна експедиція з осушення боліт Полісся І.І. Жилінського (1873–1898) й інші. У цей період проведено узагальнення гідрологічних зведень щодо Дніпра, виконано ряд робіт із вивчення річкових течій режиму рік, особливостей деформування річкових русел. Перші фундаментальні праці з гідрології басейну Дніпра виконували В.М. Лохтін (1849–1919). М.І. Максимович (1855–1928) і Є.В. Опоков (1869 –1938).

Йосип Жилінський (1834–1916) у 1874–1879 рр. очолює експедицію з осушення 2,5 млн. десятин Пінських (Поліських) боліт у Білорусії й Україні. Ним створено ряд робіт із проблем меліорації і виховано чимало значних учених і спеціалістів-практиків. У його експедиції працював і вчився майбутній академік АН УРСР Є.В. Опоков.

В.М. Лохтін у 1882–1892 рр. був начальником Дніпровської пошукової партії, а потім робіт із поліпшення судноплавних умов; напрям його досліджень – гідрологічні і водогосподарчі розрахунки та прикладні проблеми поліпшення режиму рік. Саме в цей час з′являється його робота «Сучасне положення питання про засоби поліпшення рік» (1886), а також «Ріка Дніпро» (1886).

Гідролог і гідротехнік М.І. Максимович ретельно вивчив водний режим Дніпра та його приток, неодноразово публікував свої дослідження. У 1894 р. на Міжнародному судноплавному конгресі в Гаазі зробив доповідь на французькій мові про свої спостереження. У 1900 р. на Всесвітній виставці в Парижі експонував свої матеріали по режиму Дніпра біля Києва, за що отримав від журі виставки золоту медаль. Максимовича вважають основоположником наукових гідрологічних досліджень Дніпра та його басейну. Головна його праця – двотомне ілюстроване видання *«Дніпро і його басейн»*, яке вийшло в Києві у 1901 р.

До революції в Україні почалися дослідження з картографії. В основному вони велися в напрямі картографо-геодезичних розробок і математичної картографії. Картографія разом із геодезією вивчалися на кафедрі астрономії і геодезії Київського університету. Зокрема, Д.А. Граве одним із перших у Росії (1896) захищена в Харківському університеті докторська дисертація «Про основні задачі математичної теорії побудови географічних карт». Він з 1989 і до 1939 року був професором Київського університету. Серед його учнів були: альпініст Б.М.Делоне, астроном, дослідник Півночі, академік АН СРСР О.Ю.Шмідт.

УДК 911.3

Кіптенко В.К. Ляшенко М.Ю.

ГЕНЕТИЧНА ТИПОЛОГІЯ МІКРОНАЦІЙ (ВІРТУАЛЬНИХ ДЕРЖАВ)

Феномен мікронацій (віртуальних держав) стає предметом дедалі більшої уваги не лише ЗМІ, а й науковців різного дисциплінарного спрямування, зокрема географії в епоху інформаційної трансформації. Систематизація та узагальнення емпіричних відомостей забезпечили аналітичне визначення ознак територіальної диференціації та типологічних ознак й особливостей генезису віртуальних держав – важливого кроку на шляху спроб географічної інтерпретації віртуалізації суспільного розвитку.

Ключові слова: мікронація, віртуальна держава, генетична типологія.

Micronations (Virtual states) phenomenon gains attention both from media and sicentists of different domains, geography in informational transformation in particular. Systematization and generalization of empirical data provided the analytic grounds of spatial patterns and typology features of virtual states genesis to be the step towards geographical interpretations of social development virtualization.

Key words: micronation, virtual state, typology

Феномен микронаций (виртуальных государств) становится предметом все большего внимания те только СМИ, а и ученых разных дисциплинарных направлений, в частности, географии в эпоху информационной трансформации. Систематиация и обощение эмпирических сведений обеспечили аналитическое определение черт территориальной дифференциации и типологических характеристик и особенностей генезиса виртуальных государств – важного шага на пути попыток географической интерпретации виртуализации общественного развития.

Ключевые слова: микронация, виртуальное государство, типология.

Одним з малодосліджених явищ в процесі сучасних трансформацій геополітичного простору світосистеми (його «віртуалізації») є «мікронації» або «віртуальні держави», яких сьогодні нараховується кілька десятків. Терміни-неологізми для опису маленьких невизнаних самопроголошених псевдодержавних утворень з'явилися в 1970-х роках. Ці ж терміни стали використовуватися для позначення більш ранніх віртуальних спільнот, деякі з яких існували ще на початку XIX століття. Вивчення аномальних правових ситуацій, внаслідок яких виникли такі утворення як Князівство Сіленд і Провінція Хатт-Рівер, що стали прикладом для створення більшості наступних мікронацій, а також створення юридично-політичних моделей віртуальних держав для навчальних цілей є предметом наукових пошуків здебільшого геополітиків, обговорення у ЗМІ на телебаченні [1,2,3] та туристичної промоції у спеціалізованих путівниках [4].

Водночас, дослідження такого явища як «мікронації» або «віртуальні держави» заслуговує на увагу в контексті сучасної географії, трансформація якої в інформаційну епоху актуалізує вивчення «віртуальних просторів»…. [5,6]. Розглядаючи понятійну сутність, генезис та аспекти формування й функціонування «віртуальних держав» (далі застосовується фактично як синонім терміну «мікронації», й обидва далі без лапок) ми взялися за спробу типології цього явища. Досягнення такої

цілі ґрунтується на систематизації та узагальненні існуючих вторинних емпіричних даних й аналітичному визначенні особливостей територіальної диференціації та типологічних ознак генезису віртуальних держав. Отримані в результаті генетичні типологічні групи дозволяють розширити можливості подальшого наукового пошуку політичних, культурологічних, соціальних, економічних аспектів феномену «мікронаціоналізації» й «віртуалізації» сучасного суспільного розвитку.

Понятійні засади. Вважається, що термін «мікронація» запроваджено у широкий обіг Робертом Бен Медісоном – творцем Королівства Талосса (1979), яке у 1995 став публічним у мережі Інтернет [2]. Віртуальні держави (від англ. virtual state) або мікронації, (від англ. «micronation») – загальне найменування будь-яких утворень, які заявляють про свою державність, але не є державами, а лише імітують ті чи інші їхні риси. Це – своєрідні проекти зі створення нових штучних держав, які часто існують лише в уяві їхніх творців, на папері або в Інтернеті. Іноді такі держави володіють територією (часто вкрай невеликою, розміром з дачну ділянку або маленький острів). Деякі мікронаціоналісти називають свої країни «кочовими країнами» - особливо ті, які не мають землі і засновані в мережі Інтернет. Мікронації іноді також називають «моделями країни» і «новими проектами країни». Їх не слід плутати з «карликовими державами», які є визнаними незалежними державами, але мають невеликий розмір. Мікронації також потрібно відрізняти від інших видів соціальних груп (таких, як еко-села, племена, клани, секти і житлові асоціації), через те, що вони висловлюють формальні та стійкі, хоч і невизнані, претензії на суверенітет над деякими фізичними територіями. Втім, вони є невеликими, самопроголошеними організаціями, які стверджують, що вони є незалежними суверенними державами, однак не визнані як такі жодною існуючою визнаною суверенною державою або будь-якою наднаціональною організацією.

Відсутність збройного протистояння з визнаними державами відрізняє їх від сепаратистських режимів. Вони здатні і зазвичай всіляко прагнуть відтворювати формальні державні атрибути шляхом випуску монет, створення прапорів, поштових марок, паспортів, медалей; також вони приймають участь в деяких міжнародних форумах, випускають книги, періодику, відеофільми, проводять спортивні заходи тощо.

Міжнародно-правові аспекти. Основним міжнародно-правовим документом, що унормовує поняття «суверенна держава», є Конвенція Монтевідео (26.12.1933), яка статтею 1 закріплює основні критерії державності: постійне населення; визначена територія; уряд; здатність вступати у міжнаціональні відносини з іншими державами. При стаття 3 Конвенції затверджує, що політичне існування держави не залежить від визнання іншими державами [7].

Керуючись цими принципами та згідно з міжнародним правом, будь-який потенційний суб’єкт міжнародного права, який відповідає всім

критеріям, що викладені у статті 1 Конвенції Монтевідео, можна розглядати як суверенну державу при визнанні цього суб’єкта суверенним хоча б однією з суверенних держав. Наприклад, суверенний Військовий Мальтійський орден в якості незалежного суб'єкта міжнародного права не відповідає всім критеріям для визнання в якості держави, проте він стверджує, що є власне суверенною державою, адже був визнаний міжнародною правовою системою «утворенням зі статусом незалежного князівства» через історичні причини.

Власне, доктрина про територіальну цілісність фактично не забороняє одностороннє відділення від існуючих держав у міжнародному праві, що визначено у відповідному розділі Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1973 року відомого як Гельсінський заключний акт (Гельсінкські угоди або Гельсінкська декларація):

«IV. Територіальна цілісність держав:

Держави-учасниці даного акту міжнародного права будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасника і, зокрема, від будь-яких сепаратистських дій, що представляють собою загрозу силового вторгнення або безпосереднього застосування сили.

Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від прийняття території один одного як об'єкту військової окупації або для інших прямих або непрямих заходів застосування сили з метою порушення міжнародного права або як об'єкт територіального придбання за допомогою силових заходів або загрози їх здійснення. Жодна подібна окупація або подібне територіальне придбання буде визнане незаконним» [8].

По суті, цей пункт акту вказує на те, що інші держави (наприклад, треті особи) не мають права заохочувати сепаратизм в будь-якій іншій державі. Хоча цей пункт і не поширюється на спільноти в складі держави, що хочуть відділення по певних причинах, для початку такій спільноті потрібно надати в ООН аргументовані документи, що цю спільноту пригнічують в складі суверенної держави за національною ознакою. Поки що жодна з мікронацій не надала подібних документів в Організацію Об’єднаних Націй, тому про те, щоб ставити питання про визнання будь-якої з цих віртуальних держав суверенною, не може бути й мови. Саме тому жодна з мікронацій не визнана міжнародним співтовариством. [9]

Еволюція віртуалізації геополітичного простору. Найстаріша за часом виникнення мікронація - *Князівство Себорга* (954-2011) – місто-мікронація в Італії, яке стверджувало, що ніколи не було частиною жодної з сучасних італійських адміністративних одиниць (нині інтегроване в італійську область Лігурія). Найдавнішою нині існуючою на планеті мікронацією є *Королівство Редонда*, засноване в 1865 році в Карибському морі (острів Редонда на законодавчому рівні належить карибській країні

Антигуа і Барбуда). Воно не змогло зарекомендувати себе в якості реальної країні, тим не менш, існує до нашого часу та зберігає унікальний літературний фонд 2-ї половини XIX ст. разом зі своєю державною системою – власним королем і аристократією. Цікавим прикладом є *Лланруст* (1276 - 1989) – місто-мікронація в Північному Уельсі, що оголосило себе «вільним містом» від влади валлійського принца; безуспішно зверталися до Організації Об'єднаних Націй в 1947 р. з проханням визнати їх незалежною державою. Іншою серед найстаріших мікронацій світу є *Королівство Ланді*. Власник британського о. Ланді, М. Харман, оголосив себе королем цієї території у 1925 році і розпочав видання власних приватних монет і поштових марок для місцевого застосування. Хоча острів знаходився під владою Хармана як його власна вотчина, його власник ніколи не намагався здобути незалежність від Великобританії; саме тому Ланді в кращому випадку можна описати як «попередника» більш пізнього поняття «віртуальна держава» [10, 11].

XX ст. багате на розмаїття мотивів та проявів віртуалізації державності [11]: *Королівство Еллеор***е** (1944) – жартівлива мікронація, заснована групою шкільних вчителів в літньому таборі на о. Еллеоре (Данія); *Королівство гуманності* (1878-1963) - колишня мікронація, що займала о-ви Спратлі (біля Малайзії) та була об'єднана з Республікою Морак-Сонгхраті-Мідс у вересні 1963 року; *Республіка Перлойя* (1918-1923) – місто-мікронація в Литві, яке виникло одразу після Першої Світової війни та існувало до часів литовсько-польської війни 1922-1923 рр.; після розпаду була інтегрована в Литву.

1960 - 1970-ті засвідчили заснування ряду територіальних мікронацій. Саме у цей період, у 1967 на покинутій після Другої світової війни платформі в Північному морі недалеко від східного узбережжя Англії було створено, напевно, найвідомішу з сучасних віртуальних держав – *князівство Сіленд.* Інші були засновані на лібертаріанських принципах (принципах свободи і обмеження впливу центральної влади), були залучені схеми побудови штучних островів, але тільки три з них (окрім Сіленда), як відомо, здобули хоч і обмежений, але все ж успіх в реалізації цієї мети:

- ✓ *Республіка Трояндових островів* - платформа площею в 400 м^2, побудована в 1968 р. в італійських територіальних водах в Адріатичному морі в 11 км від італійського міста Ріміні. Республіка, як відомо, видавала і продовжує видавати власні марки, а також визнала есперанто офіційною мовою. Однак, незабаром після встановлення «суверенітету», республіка була захоплена, а платформа зруйнована ВМС Італії за відмову платити державні податки. Нині існує республіканський «уряд у вигнанні»;
- ✓ *Республіка Мінерва* створена у 1972 р. як лібертаріанський «проект нової країни» бізнесменом з Невади М. Олівером. Однією з причин утворення цієї мікронації є те, що група Олівера проводила днопоглиблювальні роботи на рифі Мінерва – мілині, розташованій в

Тихому океані на півдні від Фіджі. Вони досягли успіху у створенні невеликих штучних островів, але їх зусилля на забезпечення міжнародного визнання не увінчалися успіхом, і їхній суверенний сусід Тонга відправив військові сили в цей район і приєднав його;

✓ 1 квітня 1977 р., бібліофіл Р. Бут задумав рекламний трюк, в якому він проголосив *Хей-он-Уай* «незалежним королівством» від Уельсу з самим собою в якості монарха. Жартівлива мікронація Хей-он-Уай згодом розробила досить «здорову» систему індустрії туризму на основі літературних інтересів. У 2005 році Бут оголосив про намір продати свій книжковий магазин і переїхати в Німеччину [12].

До появи мережі Інтернет також вже існували *Арамоана* (1980) - невелике співтовариство в Новій Зеландії, яке оголосило себе незалежним в знак протесту проти будівництва алюмінієвого заводу на довколишній землі, та *Вільне місто Христіанія* (1971) - самопроголошений автономний район, у якому на 34 га в містечку Христіансхавн в данській столиці Копенгагені проживають близько 850 жителів [11].

Розвиток мережі Інтернету з середини 1990-х забезпечив справжню віртуалізацію – створення багатьох нових мікронацій, члени яких розкидані по всьому світу і взаємодіють головним чином за допомогою електронних засобів. Відмінності між такими Інтернет - мікронаціями та іншими видами соціальних груп в Інтернеті часто важко визначити. При цьому далеко не всі країни світу наважуються відслідковувати та контролювати діяльність своїх жителів в Інтернеті, оскільки це могло би спричинити безліч судових позовів про втручання в особисте життя тощо.

Одним з перших прикладів діяльності мікронації в Інтернеті є веб-сайт *Царства Талосса*. Лише за період з 2000 по 2012 р. у світі утворилося 18 віртуальних держав (виключно онлайн-держав, фентезійних інтернет-об'єднань та тому подібних утворень), однак остаточну їх кількість визначити важко через відмінності у підходах до визначення поняття «мікронація».

Діяльність цих типів мікронацій – безпосередньо «віртуальних» держав – майже повністю обмежується моделюванням дипломатичної діяльності: підписання «дипломатичних угод» та участь в «міжмікронаціональних» форумах (наприклад, Ліга малих та підлеглих національностей), а також створення інформаційних ресурсів про мікронації, таких як MicroWiki (http://microwiki.org.uk).

З розвитком Інтернету більшість раніше створених «територіальних» мікронацій, в тому числі *Провінція Хатт-Рівер, Імперія Атлантіум* і *Князівство Сіленд*, почали створювати та підтримувати власні веб-сайти, які служать в основному для просування власних претензій і маркетингової діяльності (продаж колекційних марок, монет і т.д. онлайн), отже набули остаточної віртуальності [11,13].

Уряд та економіка віртуальних держав. Віртуальні держави прагнуть бути у всьому схожими на справжні. Форми політичного устрою

в віртуальних державах різноманітні. Мікронації можуть бути республіками, монархіями і навіть мати форму вже реально не існуючої джамахірії. У кожній більш-менш розвиненій віртуальній державі є глава (зазвичай главою держави є її засновник), а також наявна певна форма парламенту і суд. Структура управління може бути дуже різноманітною. В більшості своїй, віртуальні держави – монархії, абсолютні або конституційні, вони управляються однією людиною, часто ідеологом створення даного проекту. Однак, є й винятки – наприклад, *вільне місто Хрістіанія*, де немає справжнього голови громади, а наявний лише формальний лідер населення цієї мікронації.

Структура законодавчих норм у віртуальних державах зазвичай схожа. Основним, стартовим документом є Декларація незалежності. Її підписання є свого роду початком історії нової країни. Потім, звичайно, формується конституція, яка визначає основи політичного ладу. У віртуальних державах, як і в реальних, діє безліч кодексів - кримінальний, цивільний, а також велике різноманіття інших законів. Більшість цих законів є нелегальними та не узгодженими з законами тієї суверенної держави, умовну територіальну прив'язку до території якої має віртуальна держава.

Економіка віртуальних держав досить проста. Переважна кількість таких новоутворень займається випуском поштових марок, грошових знаків, колекційних монет та інших сувенірів. Але багато хто з таких країн пішли далі: вони розміщують у себе на веб-сайтах (у більшості сучасних віртуальних держав вони наявні) віртуальні сервери і продають хостинг та розміщують рекламні оголошення, займаються купівлею та перепродажем акцій великих світових компаній. Деякі віртуальні держави створюють на своїй території офшорні банки й компанії для відмивання грошей та легалізації бізнесу, що у більшості випадків ставить під сумнів благородні наміри жителів віртуальних держав та призводить до розслідувань фінансових махінацій цих мікронацій (*Велике Князівство Аврам; Суверенна держава Aeterna Lucina*) [14].

Міжнародна діяльність та об'єднання віртуальних держав. Вірогідно перше значиме міжнародне зібрання віртуальних держав за участі князівства Сіленд, «Нової словенської культури», королівства Ладонія та багатьох інших мікродержав Європи сталося у серпні 2003 року. На саміті мікронацій, що відбувся в Гельсінкі в Finlandia Hall, були присутні члени Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), вчені з різних наукових установ.

З 7 листопада по 17 грудня 2004 р. на факультеті мистетств університету Сандерленда (Великобританія) пройшла виставка на тему національної ідентичності ій символіки мікронацій. Виставка була спрямована на показ нумізматичних, філателістичних і вексилологічних артефактів, а також інших символів та інструментів, що були створені та використовувалися мікронаціями з 1950-х до часу створення експозиції.

Саміт мікронацій, що проводився в рамках цієї виставки, відвідали представники Сіленда, держави «Нова утопія», імперії Атлантіум, Фрестонії та ін. Наступного року з 24 червня по 29 липня виставка також була показана в галереї в Нью-Йорку, а на початку 2007 в Парижі під «Держава – зроби її сам».

Саміт у Сандерленді у серпні 2005 набув публічності у Великій Британії в розважальному 5-частинному телесеріалі від BBC «Як започаткувати власну країну», що був представлений Д. Уоллесом, який оповів глядачам історію власного досвіду у створенні *Королівства Прекрасного*, розташованого в його лондонській квартирі. Подібні програми також транслювалися по телебаченню в інших частинах Європи. У Франції кілька програм каналу Canal+ були зосереджені на сатиричній державі *Князівство Гролан*, в той час як в Бельгії декілька телевізійних серій Р. Ванденховена, що були показані на фламандському комерційному телебаченні в квітні 2006 р. дуже нагадували серії Уоллеса, щоправда, вони показували життя держави *Робланд*. Крім того, Ванденховен карбував свої монети під назвою «Robbies».

У 2008 р. було створено *Антарктичний союз мікронацій* (ісп. Grupo del Acuerdo Micronational Antartico або GAMA; англійська інтерпретація - Antarctic Micronational Union) – першу багатонаціональну організацію, яка включає в себе лише мікронації віртуально пов’язані з Антарктикою. Його засновниками були мікронації *Фінінсмунд, Мері-Стейт* і *Велике герцогство Фландренсіс*. Нові країни можуть вступити в GAMA, але протягом перших 3 місяців не мають право висувати територіальні претензії на антарктичні землі. У разі самоліквідації віртуальної держави володіння країни переходять у спільну власність GAMA. Під самоліквідацією розуміється відсутність відповідей на службові листи протягом певного часу. Між державами-членами Союзу і досі існують невирішені територіальні розбіжності [14].

Основна мета GAMA – організація об’єднання всіх антарктичних мікронацій і захист мікронацій-учасниць від територіальних претензій держав, що не входять в об’єднання. Створено адміністрацію для вирішення всіх поточних проблем в Антарктиці, щоб уникнути подальших непорозумінь і конфліктів. В структурі організації представлені посади генерального секретаря, генерального секретаря з питань зовнішньої розвідки, комісарів із закордонних справ з прийняття нових членів, з питань юстиції та оборони, внутрішніх справ та культури, і начальника антарктичного мікронаціонального агентства з навколишнього середовища [15]. Наприкінці 2009 р. організація зіштовхнулася з кризою, коли два засновника об’єднання, Финінсмунд і Мері-Стейт, були розформовані. Структура організації розпалася, й адміністрація стала неповною. У січні 2010 р. голова держави Фландренсіс запропонував перші вибори в організації, а 15 числа того ж місяця великого князя Нільса з Фландренсіса було обрано першим секретарем. 24 жовтня 2011 GAMA була

реформована шляхом поділу організації на 4 адміністративних райони: Західно-Антарктичний, Східно-Антарктичний, Земля Вікторії і Північний Антарктичний півострів.

Ліга малих та підлеглих національностей є самостійною організацією, створеною під час Другої Світової війни в Нью-Йорку, з наступними цілями:

« ... Створити постійний з'їзд невеликих, підлеглих і пригноблених народів світу, щоб відстоювати право кожної національності на пряме представництво на мирній конференції за підсумками цієї війни, а також на кожній міжнародній конференції, що відбудеться після цього для обговорення питань, які зачіпають її інтереси; представити ці національності світу, щоб підкреслити важливість відновлення цих національностей з правом самоврядування як необхідної умови для миру у всьому світі ... » [16].

Початковою ціллю створення цієї організації було узгодження післявоєнної політичної карти світу з урахуванням інтересів малих держав, у число яких входили і віртуальні держави, створені у довоєнний час – князівство Себорга, Королівство Гуманності тощо. Після ратифікації Хельсінської декларації 1973 року, яка встановила кордони країн після війни, більшість держав вийшли з цієї організації. Але віртуальні держави цього не зробили, тому з кожним роком в цю лігу вступали інші мікронації, що прагнули взаємодії між собою. Нині у цю лігу входять 66 мікронацій; через кожні 7 років проходять великі саміти мікронацій (2003 рік – Хельсінки; 2010 р. – Сідней), а консультаційні зустрічі лідерів мікронацій відбуваються кожні 2 роки.

Територіальна диференціація феномену «мікронаціоналізму». Здавалося б, таке явище, як віртуальна держава не визначається територіальністю, адже для створення мікронації нині достатньо лише віртуального простору – Інтернет. Втітм, певні закономірності в територіальній диференціації віртуальних держав простежити можна.

З 66 нині офіційно відомих мікронацій майже половина (32) припадає на Європу, причому значна частина – на Великобританію. Таке співвідношення можна пояснити складною історією Старого світу, внаслідок якої виникли держави з категорії «історичні аномалії» (Лланруст, Себорга та ін.), а також досить ліберальним законодавством більшості європейських держав (наприклад, скандинавських).

Другим за кількістю створених мікронацій регіоном світу є Австралія та Океанія (14). Поширення мікронацій у цьому регіоні можна пояснити значною територією Австралії і досить слабким контролем над віддаленими (периферійними) регіонами. Утворення ж мікронацій на території Океанії легко пояснюється неузгодженістю кордонів океанічних держав.

Третім основним регіоном утворення віртуальних держав є Північна Америка (з Карибським басейном). Кількість мікронацій в цьому регіоні –

13. Причини утворення віртуальних держав у цьому регіоні схожі на причини, наведені для Європи: складна внутрішня історія США і Канади (особливо США) та досить «м'яке» законодавство.

А от у азійському макрорегіоні віртуальних держав лише три. Досить складним є аналіз антарктичних мікронацій, яких «офіційно» нараховується п'ять. Причини їх виникнення з'ясувати важко, й подібно, що основну роль відіграють соціально-економічні мотивом: в Антарктиді є досить значні запаси корисних копалин, чим досить резонно керуються засновники «антарктичних мікронацій». Першою на території Антарктиди з'явилася *мікронація Вестарктика* (англ. Grand Duchy of Westarctica, початкова назва — Ахейська територія Антарктиди). Її засновник – Т. МакГенрі – 2001 р. висунув територіальні претензії на землю Мері Берд (є єдиною нейтральною територією в Антарктиді, на яку офіційно не претендує жодна з визнаних держав). Друга за ієрархічним старшинством мікронація континенту *Антарктичне співтовариство Ландашір* засноване в 2001 р. (одразу після появи Вестарктики) – об'єднання кількох маловідомих віртуальних держав Антарктиди. Приклад виявився заразливим і згодом в Антарктиді з'явилося ще кілька віртуальних держав: *Королівство Фінісмунд* (2008, претендувало на південь землі Королеви Мод і схід землі Мері Берд, припинило існування в 2009, всі землі відійшли Родезії); *Республіка Мері* (2008, претендує на захід землі Мері Берд); *Велике герцогство Фландренсіс* (утворене 2008 року, претендує на деякі острови біля берегів Антарктиди); *Герцогство Аркель* (васал Великого герцогства Фландренсіс); *Республіка Південна Георгія* (утворена 2010 року жителями однойменного острова; єдина мікронація, що має реальну присутність в Антарктичному регіоні); *Федеративні штати Антарктиди* (претендують на всю Антарктиду та частину Південного океану, складаються з 7 штатів та федерального округу; антарктичні оазиси, вільні від льоду, розглядають як свої анклави); *Федерація Західної Антарктики*; Майже всі мікронації знаходяться на Землі Мері Берд, Землі Королеви Мод та Антарктичному півострові [14].

Найвизначнішим конфліктом за всю історію віртуальних держав Антарктиди є так звана «Родезійська війна» 2009 р. між віртуальними державами *Королівство Фінінсмунд* та *Республіка Родезія* (перша і поки єдина війна в Антарктиді). Родезія запропонувала Фінінсмунду договір, за яким всі землі Фінінсмунда відходили Родезії. Фінінсмунд через неуважність договір підписав, але потім відмовився його виконувати. У відповідь Родезія зробила кілька хакерських атак на сайт Фінінсмунда. За підсумками війни і в результаті дипломатичних зусиль інших мікродержав Фінінсмунд задовольнив претензії Родезії та припинив своє існування.

Крім чисто антарктичних держав, на Антарктиду претендують деякі віртуальні держави, основна територія яких розташована поза Антарктидою (наприклад, *Домініон Мельчизедек*). Жодна з віртуальних держав Антарктиди не визнана світовим співтовариством [14].

Типологія віртуальних держав. Ґрунтуючись на викладеній вище характеристиці різних аспектів феномену мікронаціоналізації, видається доречним взяти за основу первинної систематизації, узагальнення та визначення типологічних ознак генезис віртуальний держав (Табл.1)

Таблиця 1.

Генетична типологія віртуальних держав

Генетичний тип	*Характеристика*	*Приклади*
Соціальні, економічні або політичні моделі	Як правило, мають досить серйозні наміри, часто охоплюють значну кількість людей, зацікавлених у відтворенні минулого або в імітації на досить високому рівні політичних чи соціальних процесів.	Вільне місто Христіанія; Провінція Хатт-Рівер; Віртландія.
Фікції	Є найпоширенішими (понад кілька сотен). Своєрідний "політичний симуляціонізм". Існують, як правило, "для задоволення" своїх творців та пов'язані виключно з привласненням їхніми засновниками зовнішніх символів державності; мають порівняно невелику кількість учасників; є ефемерними (часто існують лише кілька місяців), створені зазвичай на основі Інтернету. Діяльність в основному спирається на використання звань з честолюбними назвами, нагород, почестей і геральдичних символів, взятих ще з часів європейських феодальних традицій, проведення "війни" і «дипломатія» з іншими мікронаціями є частими проявами їх діяльності.	Імперія Остеназія; Фрестонія; Молоссія.
Проекти творчої фантазії	Автономні мистецькі проекти та умисно створені в творчому стилі фантастичні жартівливі держави.	Аериканська імперія; Ладонія; «Нова словенська культура».
Генетичний тип	Характеристика	Приклади
Інструменти для просування певних ідей або для залучення туристів	Утворення політичними або соціальними реформами; деякі з них підтримуються засобами масової інформації та громадськістю.	Імперія Атлантіум; Ахзівланд; Хей-он-Уай
Шахрайські проекти	Були створені в шахрайських цілях, прагнучи проводити сумнівні або незаконні фінансові дії на території суверенних держав	Суверенна держава Aeterna Lucina; Велике Князівство Аврам; Домініон Мельчізедек.

Проекти - «історичні аномалії».	Невелика кількість мікронацій, що засновані на історичній аномалії або ексцентричній інтерпретації законів. Ці типи мікронацій, як правило, розташовані на невеликій (як правило, спірній) території, на якій створюються територіальні анклави з обмеженою господарською діяльністю, що живуть за рахунок туризму і філателістичних та нумізматичних продажів. В основному ігноруються країнами, від яких мікронація відкололася.	Королівство Ланді; Князівство Сіленд; Князівство Себорга.
Проекти «нових держав»	Проекти «нових держав» - спроба створити зовсім нові держави-нації. Як правило, вони включають в себе плани по будівництву штучних островів і проекти по створенню націй на основі лібертаріанських демократичних принципів.	Республіка Мінерва; Держава «Нова утопія»; Республіка Трояндових островів.
Проекти, що виникли внаслідок протестних рухів	Виникли внаслідок певних заворушень в суспільстві, що були викликані різноманітними причинами, в основному економічними та соціальними. Більшість з подібних «протестних мікронацій» були придушені внутрішніми силами суверенних держав як несанкціоновані демонстрації.	Арамоана; Філеттіно; Князівство Вайомінгу.

Власне, визначені генетичні типи можуть набути більш детальної характеристики за умови подальшого збагачення аналізом якісних та кількісних параметрів, які визначають політичні, культурологічні, соціальні, економічні ефекти феномену «мікронаціоналізації», та забезпечити розвиток географічних інтерпретацій «віртуалізації» сучасного суспільного розвитку.

Використані джерела:

1.Fabrice O'Driscol Ils ne siègent pas à l'ONU. – Toulon: Editions des Presses du Midi. -287p.

2.Utopian/ DslRulers, and Spoofs, Stake Out Territory Online. Published: May 25, 2000 by Stephen Mihm [електронний ресурс]: режим доступу - http://www.nytimes.com/2000/05/25/technology/utopian-rulers-and-spoofs-stake-out-territory-online.html - retrieved 18.03.14

3.Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/Micronation#Academic.2C_literary.2C_and_media_attention - retrieved 18.03.14

4.Ryan, John; Dunford, George; Sellard, Simon (September 2006). "Micronations: The Lonely Planet Guide to Home-Made Nations" [електронний ресурс]: режим доступу - http://books.google.com.ph/books?id=5ZRrwrlIPSYC&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false - retrieved 18.03.14

5.Багров Н.В. География в информационном мире. – К.: Либідь, 2005. – 184 с.
6.Арманд А. Д. География информационного века .. Изв.РАН.Сер.геогр.2002. №1
7.Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://ru.wikipedia.org/wiki/Конвенция_Монтевидео - retrieved 18.03.14
8.Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт. – Хельсинки, 1975 [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true - retrieved 18.03.14
9.Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/Micronation#Legitimacy- retrieved 18.03.14
10. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/Micronation#Early_history_and_evolution- retrieved 18.03.14
11. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_micronations - retrieved 18.03.14
12. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki//Micronation#History_during_1960_to_1980- retrieved 18.03.14
13. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/Micronation#Effects_of_the_Internet- retrieved 18.03.14
14. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://ru.wikipedia.org/wiki/Виртуальное_государство- retrieved 18.03.14
15. Вільний загальнодоступний англомовний мікронаціональний проект MicroWiki [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://microwiki.org.uk/index.php?title=GAMA- retrieved 18.03.14
16. Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна енциклопедія Wikipedia [електронний ресурс]: режим доступу до ресурсу - http://en.wikipedia.org/wiki/League_for_Small_and_Subject_Nationalities - retrieved 18.03.14

УДК 911.3:32

Стафійчук В.І.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА АВТОРСТВА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПУБЛІКАЦІЙ В УКРАЇНІ ЗА 1990-2012 РОКИ

У статті представлений аналіз територіальної структури авторства політико-географічних публікацій у провідних географічних часописах України за 1990-2012 рр.

Ключові слова: політична географія, політико-географічна публікація, фахове видання, територіальна структура авторства статтей

В статье подан анализ территориальной структуры авторства политико-географических публикаций в географических изданиях Украины за 1990-2012 годы.

Ключевые слова: политическая география, политико-географическая публикация, научное издание, территориальная структура авторства статей

The article presents an analysis of the territorial structure of authorship political and geographical publications in leading journals geographic Ukraine for 1990-2012 years.

Keywords: political geography, political and geographic publication, special edition, the territorial structure of the authorship of articles

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Політична ситуація в Україні за роки незалежності неодноразово зазнавала змін, які знаходили відображення і в політико-географічних публікаціях. Зокрема, в навчальних посібниках, монографіях та дисертаціях географів Б.Яценка [9], С.Трохимчука, О.Федунь [8], Б.Яценка, В.Стафійчука, Ю.Брайчевського та ін. [5], М.Дністрянського [2-4], С.Лотоцького, П.Кузика, М.Багрова, О.Малиновської, Є.Хана, П.Шуканова, З.Тітенко тощо.

Однак динамічність політичних процесів сьогодення має більш широкий відгук та актуальне висвітлення не в академічних виданнях, а в наукових статтях. Їх зміст, територіальне представництво та рівень наукової підготовки авторів є досить цікавою проблемою, яка має практичне значення, принаймні, у царині висновків щодо формування територіальних шкіл політичної географії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку політичної географії в Україні є предметом висвітлення окремих вищеозначених монографій, дисертаційних досліджень, підручників. Час-від-часу нагальні проблеми політичної географії знаходять відображення у фундаментальних працях з теорії суспільної географії (М.Пістун (1991, 2009), О.Шаблій (2003), О.Топчієв (2009)) або окремих вузькотематичних статтях (О.Вісьтяк [1], О.Склярська [6], В.Стафійчук [7]). Однак у жодній з цих праць не йде мова про дослідження територіальної чи функціональної структури політико-географічних публікацій на сучасному етапі розвитку української політичної географії.

Формулювання цілей статті. Саме тому, ми поставили за мету провести наукометричний аналіз статтей політико-географічного змісту у фахових виданнях України за період 1990-2012 років. Як виявилося, аналіз політико-географічних публікацій в наукових часописах ускладнений тим, що в багатьох з них відсутня вимога щодо наявності УДК, а заявлена анотація не відповідає реальному змістові статті. Тому підставою для віднесення публікації до політико-географічної проблематики повністю або частково нами було обрано її зміст. Зважаючи на об'єм зібраного матеріалу, данна стаття присвячена висвітленню саме територіальної структури вищеозначених публікацій і може стати в нагоді при дослідженні сучасного етапу розвитку політичної географії.

Виклад основного матеріалу. Для наукометричного аналізу нами були відібрані всі фахові географічні видання, рекомендовані Державною атестаційною комісією МОНУ [10], та найвпливовіші географічні часописи, що не потрапили до цього списку. Загалом, за період 1990-2012 рр. нами було виявлено 368 статтей політико-географічного змісту у 14 часописах. Розподіл статтей по окремих виданнях подано на рис.1.

У Всеукраїнському науково-теоретичному часописі «Історія Української географії» за вказаний період виявлено найбільше статтей

політико-географічного змісту, 7 із яких були передруком знакових праць засновників української політичної географії: С.Рудницького, В.Кубійовича, В.Ґериновича, О.Степанів. З решти 48 публікацій 56% належать перу львівських та 13% – тернопільських вчених [див. рис. 2]. Загалом, часопис має і найбільш диференційоване територіальне представництво серед проаналізованих, оскільки окрім вище зазначених у ньому присутні також статті київських, чернівецьких, луганських, харківських, одеських, житомирських, хмельницьких і польських географів. При нагоді відзначимо, що видання переважно публікує праці докторів та кандидатів географічних наук, як от М.Дністрянського, О.Заставецької, І.Кавецького, Ю.Кисельова, М.Костриці, Р.Лозинського, І.Ровенчака, О.Топчієва, С.Трохимчука, О.Шаблія та ін..

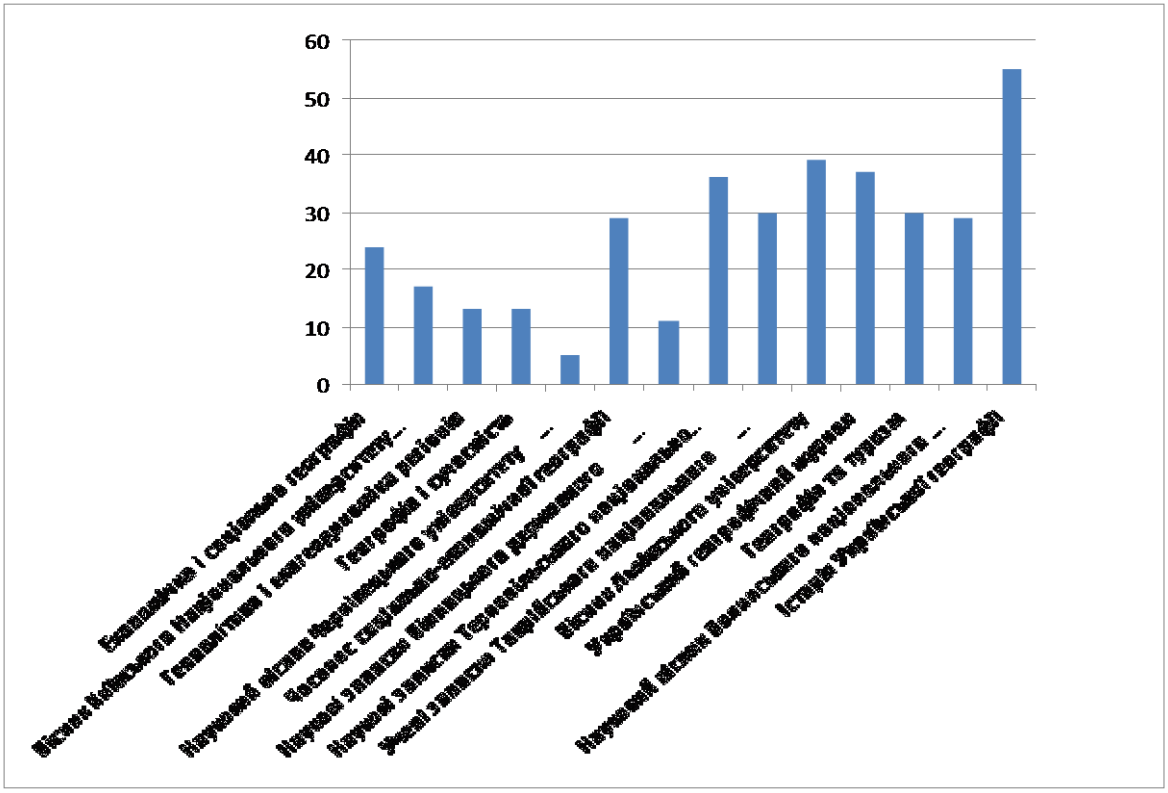

Рис.1. Чисельність політико-географічних публікацій в українських географічних часописах у 1990-2012 рр.

Широким територіальним представництвом авторів, завдяки проведеній у 2011 р. на базі Таврійського університету міжнародній конференції, може пишатися часопис «Ученые записки Таврического национального университета им.В.И.Вернадского». Цілком закономірно, що із 30 опублікованих у ньому статтей, більшість (60%) представлені кримськими авторами. Крім того, тут публікували свої праці географи Києва, Луцька, Одеси, Дніпропетровська, Львова, Тернополя, Харкова та Мінська. Представники 9 регіональних географічних центрів представлені також у харківському «Часописі соціально-економічної географії», а саме

харківської (25% від опублікованих статей), львівської (14%), київської (14%), тернопільської, одеської, луганської (всі по 10%), луцької, полтавської, дніпропетровської вищих шкіл. Значна частина пубікацій – це статті аспірантів, магістрів та студентів.

Статті представників 7-ми регіональних центрів присутні у часописах «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія» та «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського». У першому з них (загалом 36 статтей) найвища питома вага публікацій авторів зі Львова (47%) і Тернополя (25%); присутні статті географів Києва, Чернівців, Луцька, Житомира та Рівного. Відносно рівномірно між регіональними центрами розподіляються 11 публікацій другого видання: по 2 статті або 18% мають представники Вінниці, Києва, Львова і Полтави; по 1 статті – Дніпропетровська, Одеси і Чернівців.

«Український географічний журнал» – найповажніше періодичне географічне видання, публікація в якому підтверджує фаховість та серйозність наукового доробку автора. У 1993-2012 рр. в УГЖ було опубліковано 37 статей та повідомлень на політико-географічну тематику. 70% з них належать представникам Інституту географії НАНУ, вищих навчальних закладів та наукових установ Києва; решта – науковцям Львова (14%), Сімферополя (8%), Одеси, Луцька та консулу України в Туреччині.

«Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки» – це єдиний в Україні збірник наукових праць, де є розділ «Соціальна і політична географія» (до 2012 р. – «Політична та історична географія»). 69% публікацій часопису є науковим доробком луцьких; решта – львівських (7%), київських (7%), рівненських (7%), луганських авторів та 2 статті представника білоруської географічної школи. Значна кількість публікацій є результатами аспірантських та студентських наукових розвідок.

Відносно широке територіальне представництво мають політико-географічні публікації у часописах «Географія та туризм», «Економічна і соціальна географія» та «Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича». За кількістю публікацій в науковому збірнику «Географія та туризм» домінують представники Києва (77% статтей). Переважно – це студенти, магістри та аспіранти кафедри країнознавства і туризму географічного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка (КНУТШ). Час-від-часу тут публікують результати своїх наукових досліджень науковці Івано-Франківська (13%), Львова, Луцька та Ужгорода. Першість щодо авторства у науковому збірнику «Економічна і соціальна географія» належить науковцям географічного факультету КНУТШ та інших науково-освітніх закладів Києва (75% публікацій). У збірнику опубліковано праці науковців Львова, Полтави (обидва центри – по 8%), Луцька та Щеціна (Польща).

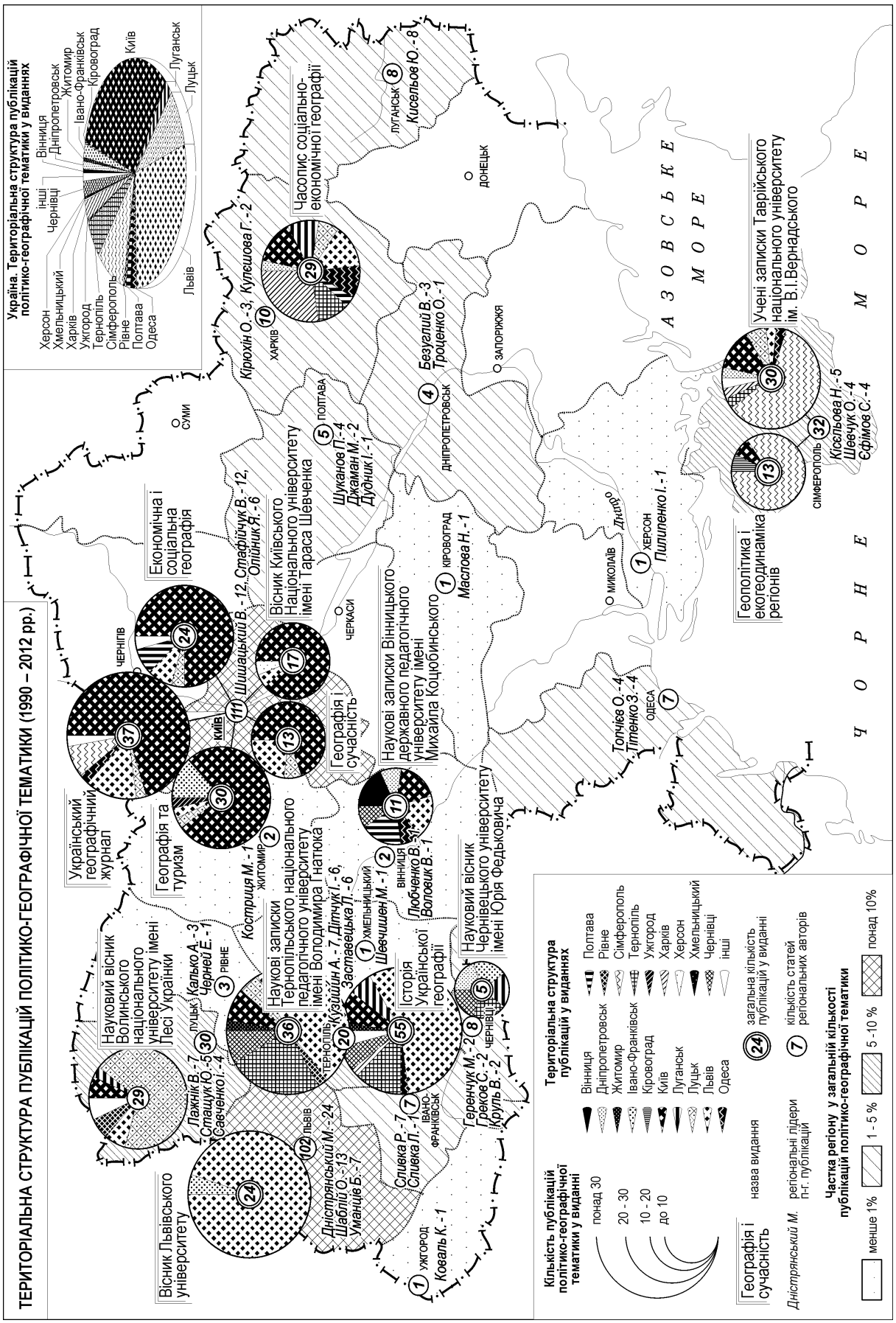

У часописі «Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича» за вказаний період було опубліковано лише 5 статтей

політико-географічного змісту: по одній представниками Дніпропетровська, Івано-Франківська, Луганська, Тернополя та Чернівців.

Групу найбільш територіально локалізованих (стосовно авторства політико-географічних публікацій) часописів формують «Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Географія», «Геополитика и экогеодинамика регионов», «Географія і сучасність» та «Вісник Львівського університету. Серія географічна».

«Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Географія» – авторитетне та багатопрофільне наукове географічне видання. Окрім київських авторів (88% із 17 статтей), у збірнику опубліковані наукові праці представників Львова та Херсона.

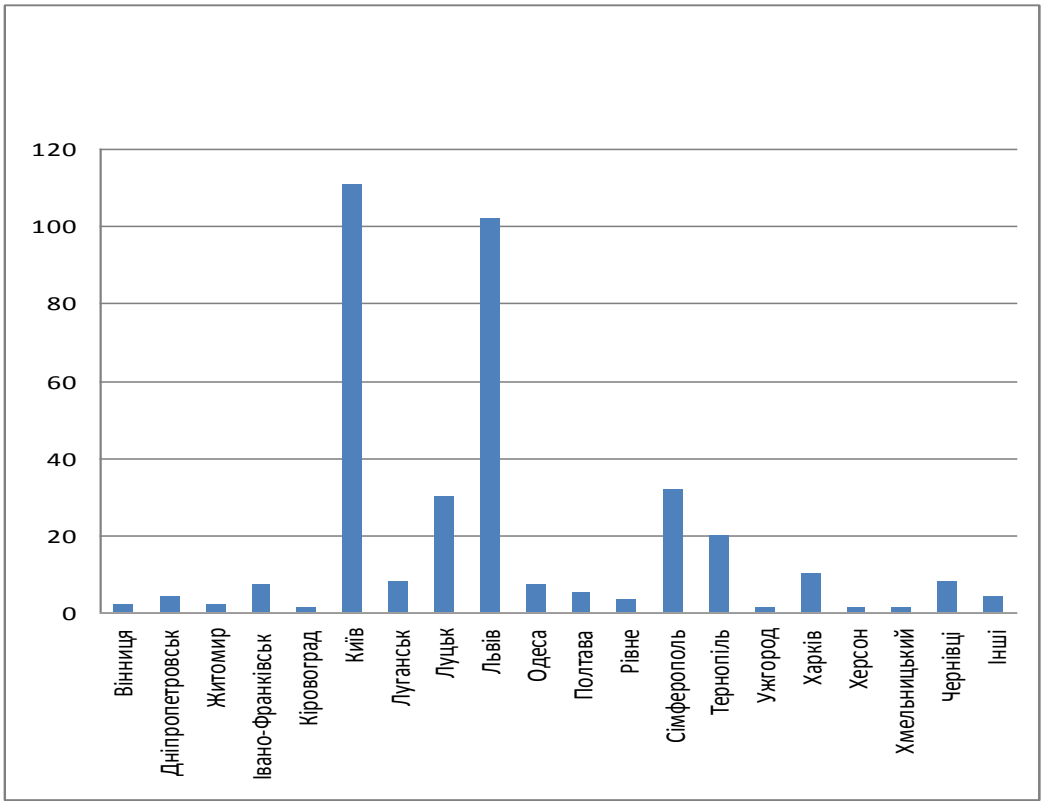

Рис.3. Кількість публікацій політико-географічного змісту в часописах України за 1990-2012 рр. у розрізі наукових центрів.

Із 13 статтей на політико-географічну тематику у науковому журналі «Геополитика и экогеодинамика регионов» 85% становлять праці науковців Сімферополя; решту – Києва і Кіровограда (по 1 статті). 69% опублікованих у часописі «Географія і сучасність» статтей є працями київських, 23% – львівських та 8% (1 стаття) – луцьких авторів.

Другу позицію серед фахових видань за кількістю публікацій політико-географічного змісту посідає «Вісник Львівського університету. Серія географічна» (39 статтей). Водночас, саме цей часопис є найбільш «корпоративним» з точки зору територіального представництва. Результати своїх політико-географічних досліджень тут опублікували

лише науковці, аспіранти та студенти Львова (95%) та Івано-Франківська (5%).

Наукометричний аналіз фахових географічних видань України на предмет територіальної структури авторства статтей політико-географічного змісту у 1990-2012 роках дає підстави стверджувати:

- в Україні існує 8 регіональних центрів, географічні часописи яких публікують статті на політико-географічну тематику, а саме: Київ (32% усіх публікацій за вказаний період), Тернопіль (25%), Сімферополь (12%), Львів (11%), Харків (8%), Луцьк (8%), Вінниця (3%) та Чернівці (1%);
- найбільшу кількість статтей політико-географічного змісту за вказанний період опублікували науковці та студенти Києва (31%), Львова (28%), Сімферополя (9%), Луцька (8%) і Тернополя (6%) [див. рис.3];
- на політико-географічну тематику пишуть представники 19 регіональних науково-освітніх центрів України. Провідними серед них є географи Києва (79 авторів), Львова (34 автори), Луцька та Сімферополя (по 20 авторів). У списку присутні також Харків (12 авторів), Тернопіль, Чернівці (обидва – по 9 авторів), Одеса, Полтава (по 4 автори), Дніпропетровськ, Вінниця, Івано-Франківськ, Рівне (по 2 автори), Луганськ, Ужгород, Хмельницький, Житомир, Кіровоград та Херсон (по 1 автору);
- найбільш диференційоване регіональне представництво мають часописи «Історія Української географії» (опубліковані статті представників 10 регіональних наукових центрів), «Ученые записки Таврического национального университета им.В.И.Вернадского» та «Часопис соціально-економічної географії» (в обох представлені науковці 9 регіональних центрів), а найменше регіональне представництво мають «Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Географія», «Геополитика и экогеодинамика регионов», «Географія і сучасність» (свої статті в кожному з них опублікували представники 3 регіональних центрів) та «Вісник Львівського університету. Серія географічна» (зафіксовані праці представників лише 2 регіональних центрів; 95% статтей належать львівським авторам);
- найбільш територіально розосередженими є статті львівських (присутні у 12 часописах), київських (теж у 12 часописах) та луцьких (у 8 часописах) авторів. Натомість, сімферопольські географи, які пишуть на політико-географічну тематику, найбільшою мірою віддають перевагу місцевим часописам: їх статті представленні лише у трьох виданнях, два з яких – кримські.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Беручи до уваги кількість авторів політико-географічних публікацій у розрізі наукових центрів України та чисельність виданих ними статтей в українських

фахових виданнях за період 1990-2012 рр., можемо підтвердити факт існування шкіл політичної географії у Львові, Києві, Сімферополі, Луцьку, Тернополі. Ці ж дані дають підстави говорити про зародження регіональних центрів політико-географічних досліджень у Харкові, Чернівцях, Одесі, Полтаві. Досить продуктивними стосовно політико-географічних публікацій є представники Луганська (1 представник – 8 публікацій) та Івано-Франківська (7 публікацій на 2-х представників). Під час наукометричного аналізу українських фахових географічних видань за вказаний період не було зафіксовано жодного представника, які б писали на політико-географічну тематику, у розрізі Донецької, Запорізької, Миколаївської, Сумської, Черкаської та Чернівецької областей.

Цікавими завданнями на перспективу можуть бути хронологія виходу статтей, функціональний аналіз політико-географічних публікацій, дослідження продуктивності політико-географічних публікацій в розрізі окремих центрів та авторів. Для повноти картини стосовно ступеня розвитку сучасної політичної географії в Україні загалом до наукометричного аналізу окрім географічних видань варто було б включити також фахові видання в галузі політології, соціології, філософії та науково-популярні періодичні видання «Політична думка», «Зовнішні справи» (до 2007 р. «Політика і час»), «Український тиждень», «Віче», «Нова політика» тощо.

Використані джерела:

1.Вісьтяк О. Академік Степан Рудницький та його школа про географічне положення України / О.Вістяк // Часопис соціально-економічної географії: Зб наук. праць. – Харків – №3(2). – 2007. – с.41-47.

2.Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: Навч. посібник / М.С.Дністрянський. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2010. – 344 с.

3. Дністрянський М.С. Політична географія України: Навч. посібник / М.С.Дністрянський. – Львів, 1997.

4.Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі / М.С.Дністрянський. – Львів, Світ, 2000. – 310 с.

5.Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б.П.Яценко, В.І.Стафійчук, Ю.С.Брайчевський та ін.; за ред. Б.П.Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.

6.Склярська О. Політико-географічні дослідження в Україні: історичні традиції та сучасні підходи / О.Склярська // Історія Української географії. – №17. – 2008. – с.103-108.

7.Стафійчук В.І. Історія становлення та сучасний стан української політичної географії / В.І.Стафійчук // Економічна і соціальна географія – №61-1. – 2010. – с.

8.Трохимчук С.В., Федунь О.В. Політична географія світу: Навч. посібник / С.В.Трохимчук, О.В.Федунь. – 2-е видання, перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 422с.

9.Яценко Б.П. Політична географія: навч. посібник / Б.П.Яценко. – К.: Вид-во Ін-ту Сходознавства НАНУ, 2005. – 134 с.

10. Новий загальний перелік друкованих фахових видань [електронний ресурс] – режим доступу: http://aspirantura.org.ua/nauchniy_jurnal_text/u_noviy-obshiy-perechen-pechatnih-professionalnih-izdaniy_2.html

Шпарага Т.І., Михалюк М.М.

УКРАЇНЦІ В ЕСТОНІЇ: ПРОБЛЕМИ АСИМІЛЯЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто передумови виникнення і сучасний стан української діаспори в Естонії. Висвітлено проблеми асиміляції та необхідність інтеграції українців в естонське суспільство. Розкрито діяльність українських національно-культурних організацій в країні. Наголошено на ролі української держави у підтримці діаспори Естонії.

Ключові слова: українська діаспора, асиміляція та інтеграція українців, національно-культурні організації Естонії.

Рассмотрены предпосылки возникновения и современное состояние украинской диаспоры в Эстонии. Освещены проблемы возникновения и необходимость интеграции украинцев в эстонское общество. Раскрыта деятельность украинских национально-культурных организаций в стране. Подчеркнуто роль украинского государства в поддержке диаспоры в Эстонии.

Ключевые слова: украинская диаспора, ассимиляция и интеграция украинцев, национально-культурные организации Эстонии.

The analysis of development preconditions as well as current status of Ukrainian diaspora in Estonia is observed. The problems concerning the process of assimilation and necessity for Ukrainians` integration into the Estonian society are revealed. The activities of the Ukrainian national and cultural organizations in the country are investigated. The role of Ukraine in support of the diaspora in Estonia is emphasized.

Key words: Ukrainian diaspora, assimilation and integration of the Ukrainians, National cultural organizations in Estonia.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку зростає вплив національних спільнот, що проживають поза територіями свого походження, на внутрішню і зовнішню політику держав, в яких вони перебувають, на відносини цих країн з їх Батьківщиною та систему міжнародних зв'язків загалом. В силу багатьох причин українці мешкають у великій кількості країн світу. Дослідження поширення української діаспори, особливостей її адаптації до умов відмінного етнокультурного простору з метою надання Україною дієвої допомоги є важливими завданням сучасної науки. Українці за кордоном переживають складні процеси асиміляції, втрати національної самобутності, зміни культурно-історичних орієнтирів і часто опиняються за межею економічної і соціальної активності. Усі ці проблеми повною мірою притаманні українській діаспорі в Естонії. Їх ефективне вирішення можливе у співпраці обох держав. А тому обрана тема дослідження має значну актуальність і високу суспільну значимість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми національно-культурного розвитку української діаспори розглянуті у працях широкого кола авторів - В. Абліцова, Я. Балабана, В. Трощинського, С. Павлюка, І. Дзюби, І. Головацького, П. Кравчука, Є. Сверстюка, Ф. Заставного, Д. Прокопа, О. Субтельного та ін. Висвітленню місця та ролі українських діаспор у соціально-економічній структурі країн, де вони мешкають,

присвячені роботи І. Кобзаря, О. Мармазової. Дослідженню історії зародження української діаспори в Естонії, її сучасного стану, назрілих проблем та можливих шляхів їх вирішення приділено недостатньо уваги. Зокрема, ця проблематика порушується у працях доцента КНУ ім. Тараса Шевченка І. Винниченка, розкривається у численних публікаціях голови Конгресу українців Естонії В. Коник. Необхідність наукового осмислення суперечливих процесів, що відбуваються у середовищі діаспори країни і зумовило звернення до обраної теми.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою публікації є дослідження процесів асиміляції та інтеграції української діаспори у суспільство Естонії. Досягнення мети можливе через вирішення наступних завдань: з'ясування передумов формування діаспори у цій країні, встановлення її чисельності та структури, організаційного становлення, культурно-освітньої діяльності, виявлення проблем, пов'язаних з асиміляцією, пошуку можливих шляхів сприяння української держави для її рівноправної інтеграції з естонським народом.

Виклад основного матеріалу. Закордонне українство відіграє важливу роль для утвердження України у міжнародній спільноті, насамперед як країни з давньою історією, багатою традиційною і сучасною культурою, творчим і працелюбним народом. Воно є важливим демографічним, інтелектуальним, соціально-культурним та інформаційним індикатором зрілості країни. Українська діаспора - збірне визначення української національної спільноти, що не проживає на території України, але почуває себе єдиним цілим з Батьківщиною. Як і для багатьох етнічних громад, що мешкають поза межами країни походження, для неї властиві внутрішні суперечності, трансформаційні інтеграційні або асиміляційні процеси. Для більш глибокого розуміння можливих шляхів розвитку української діаспори методологічно важливим є розмежування змістовних відмінностей понять «асиміляція» та «інтеграція». Під асиміляцією в соціології та етнографії розуміють втрату однією частиною соціуму (або цілим етносом) своїх відмінних рис і їх заміну на запозичені в іншій частині (іншого етносу). В цілому, це – етнокультурне зрушення в самосвідомості певної соціальної групи, що раніше представляла іншу спільність стосовно мови, релігії чи культури. Відмінним за своєю суттю є поняття «інтеграція», тобто поєднання, взаємопроникнення, що є процесом об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, взаємозближення й утворення взаємозв'язків. Культурна інтеграція вказує на те, якою мірою певна група або субкультура входить до суспільства загалом. Максимальна культурна інтеграція є ціллю переважної більшості груп і субкультур, оскільки, чим більше вони культурно інтегровані, тим вірогідніше, що їх визнають в суспільстві. Поняття культурної інтеграції може бути розкрито через її розгляд як змінної величини, яка варіює залежно від ступеня залученості етносу до загальної культури суспільства від абсолютного її схвалення до повного відчуження [8]

Історія міграції українців до Естонії розпочалася ще на початку XIX ст., однак найбільший їх потік до країни намітився лише після Другої світової війни. Цей процес був зумовлений прибуттям значної кількості молодих робітників на всесоюзні будови господарського комплексу, плановим розподілом випускників вищих навчальних закладів на провідні промислові підприємства, в заклади соціальної сфери та наукові установи. Оскільки прибалтійські республіки у колишньому Радянському Союзі залишались осередком відносно більших демократичних свобод, сюди також приїздила українська творча інтелігенція. Нарешті, багатьом репресованим українцям після відбуття терміну покарання у в'язниці чи на засланні не дозволяли повернутися на Батьківщину, тому вони оселялися в інших місцевостях, у тому числі й в Естонії. В останні десятиріччя українська громада країни поповнюється за рахунок трудових мігрантів.

Найбільшої чисельності українська громада в Естонії досягла у 1990 р. - 48,3 тис. чоловік (рис.1). У зв'язку з відновленням країною незалежності впродовж 1991-2000 рр. майже 40% українців залишили Естонію і повернулись на Батьківщину або ж виїхали до Росії чи інших пострадянських республік. Нині українська діаспора Естонії за чисельністю осіб посідає друге місце після російської. Вона налічує понад 27,7 тис. осіб, з яких лише близько 15% мають українське громадянство. У переважній більшості – це люди робітничих спеціальностей. Місцями їх компактного проживання є міста Таллінн, Нарва, Сілламяе, Кохтла-Ярве, Йихві, Тарту, Маарду, Пярну. Сучасний рівень чисельності українців досить сталий, переважна частина громади найближчим часом виїздити з Естонії не має наміру.

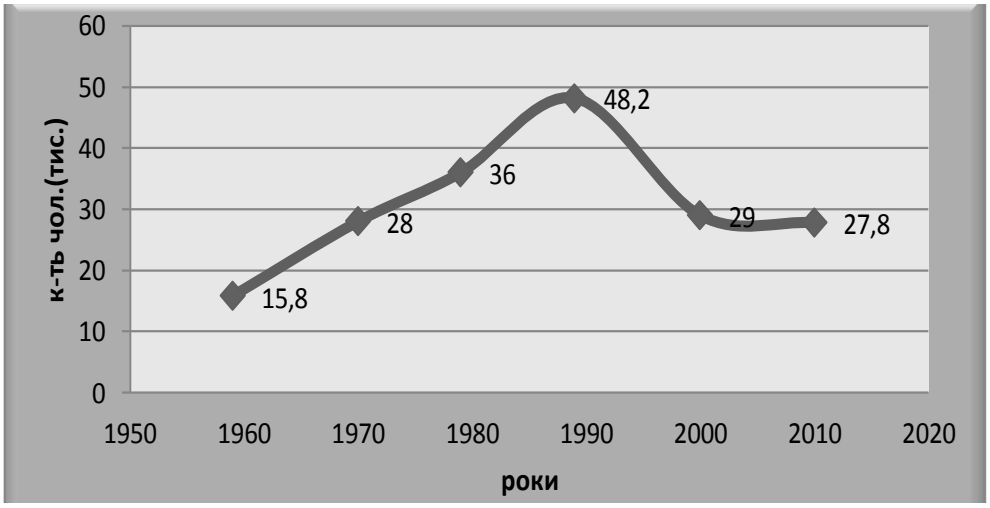

Рис 1. Динаміка чисельності української громади в Естонії 1959- 2010 рр.
[4,5]

Українська спільнота Естонії, як і інших балтійських країн, істотно відрізняється від аналогічних громад держав Європейського Союзу. До країн Європи (Іспанії, Португалії, Італії, Греції, Польщі та ін.) українці

приїздять з метою пошуку роботи переважно по туристичних візах. По закінченні строку дії таких віз, перебування громадян України на території цих держав вважається нелегальним. В Естонії ж практично всі місцеві українці є постійним населенням і живуть в країні на абсолютно легальних підставах. А тому вони можуть користуватись усім спектром громадянських прав, визначених законодавством країни.

Організаційне становлення української громади в Естонії відбулося у 1988 р., з появою Українського земляцтва Естонії, від якого згодом виокремилась група людей, що створили товариство "Просвіта". Фактично мав місце розкол в українській діаспорі, який наочно засвідчив її неоднорідність. У 2000-х рр. виникли дві самостійних структури - Асоціація українських організацій в Естонії та Конгрес українців Естонії, до складу яких входить 28 українських національно-культурних товариств, що є нечисельними**,** адже кожне з них об'єднує не більше 50-70 чоловік.

Загалом на сьогодні в Естонії функціонує понад 120 національних культурних товариств, діяльність яких організаційно та фінансово підтримується Міністерством освіти і науки та Міністерством культури Естонської республіки. Крім того, національні культурні товариства отримують фінансову допомогу від місцевих органів самоврядування [3]. Конгрес українців Естонії співпрацює з естонськими міністерствами народонаселення, закордонних справ, культури, освіти, міськими органами влади в Україні та Естонії, Центром українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та іншими структурами. Налагоджена співпраця з парламентською групою Естонія-Україна, яка допомагає у вирішенні багатьох питань та організації заходів.

Незважаючи на відсутність в Естонії єдиного центру української національної спільноти, зазначені організації активно співпрацюють між собою, створюючи у разі потреби координаційні органи, пріоритетним напрямком діяльності яких є проведення культурно-просвітницької роботи серед членів українських громад. Відзначаються знаменні дати з історії України та життя її видатних діячів, організовуються дні української культури, концерти художніх колективів, лекції, фотовиставки, вечори, презентації книг, святкуються традиційні українські свята. У таких містах як Маарду, Нарва, Ойзу, Таллінн постійно працюють недільні школи для дітей різного віку, де вивчається українська мова, обряди, народні промисли, готуються програми для виступів на різних заходах.

Серед представників наукової, культурної та мистецької еліти Естонії багато українців, що ведуть активну культурно-просвітницьку діяльність у середовищі української громади. Це скульптор І. Зубака, художники А. Страхов, Я. Іло, А. Лютюк, Н. Винник, актори Є. Гайдук та О. Івашкевич, музикант Р. Трочинський, театральний режисер Ю. Михайльов, історик Б. Дубовик, професор слов'янської філології Тартуського університету О. Дуліченко та викладач цього ж університету Л. Дуліченко, професор, зав. кафедри міжнародного і порівняльного права

Міжнародного Університету Audentes ТТУ Є. Цибуленко, організатор «Сорочинського ярмарку» в м. Маарду М. Швець та ін. Вплив цих визначних особистостей важко переоцінити, оскільки, саме еліта формує цінності суспільства, способи його мислення, концентрує увагу на життєво важливих проблемах громади та середовищі її існування.

Разом з тим, українська діаспора Естонії має низку проблем, що перешкоджають її повноцінному розвитку. В країні практично відсутні україномовні засоби масової інформації Громада володіє лише одним культурно-інформаційним центром, що знаходиться у столиці країни Таллінні. В радіоефірі представлена єдина щотижнева програма «Червона калина», а видавництво друкованої газети «Струни» призупинене за браком коштів. Основними джерелами інформації про події у світі та, зокрема, в Україні, залишаються підпорядковані російським медіакорпораціям телекомунікаційні засоби, якими, здебільшого, подається тенденційна інформація – «Первый Балтийский канал», «РТР-Планета», «НТВ». Суб'єктивне висвітлення подій подають також російськомовні друковані засоби масової інформації – «МК-Эстония», «День за днем» та ін.

В країні, а особливо в її регіонах, недостатня кількість навчальних центрів, в яких вивчається українська мова. Це при тому, що незнання рідної мови у діаспорі набуває загрозливих обсягів. Українську мову визнає рідною лише трохи більше 40% естонських українців, тоді як у побуті нею послуговується істотно менша кількість людей. Приблизно такий же відсоток українців володіє естонською мовою [2]. Незначна кількість родин виховує у дітей почуття належності до української нації. Через незнання естонської мови українці, як правило, віддають дітей до російських шкіл, асимілюючись таким чином з російською діаспорою. В естонське суспільство краще інтегруються, зберігаючи свою національну свідомість, українці, що живуть у сільській місцевості та в малих містечках, а також у центральних та південних регіонах країни [6].

Близько 40% українців визнають себе віруючими людьми, переважна більшість яких (87%) сповідує православну релігію. Українська парохія представлена лише Українською греко-католицькою церквою. Українці, що не є греко-католиками, відвідують Російську православну церкву, де відповідно асимілюються з російськомовним населенням.

Значна частина російськомовної спільноти Естонії, попри титанічні зусилля влади країни, й досі не почувається складовою естонської політичної нації і не бажає приймати естонське громадянство [7]. Це можна пояснити імперською ментальністю, що була сформована за часів СРСР, а також сучасною російською пропагандою, яка здебільшого впливає на непрацевлаштованих громадян. Люди, котрі досконало не володіють естонською мовою, виявляються неконкурентоспроможними на естонському ринку праці і своє становище переважно пов'язують з дискримінаційною політикою влади країни.

Українці, що мешкають в Естонії, у своїй більшості не інтегруються до естонського суспільства, а асимілюються з російською спільнотою. Одна із причин такого процесу полягає у тому, що Росія приділяє значно більшу увагу фінансуванню програм щодо підтримки своїх закордонних громадян, аніж Україна. Асиміляції українців з російським етносом Естонії значною мірою сприяє близькість мов та релігійної належності обох народів. Вагомим чинником є певна пасивність естонських українців. Нині до українських організацій залучена незначна їх частка (2 - 4%). Це переважно пов'язано з позицією більшості пересічних українців як споживачів національно-культурного продукту, аніж свідомо налаштованих представників діаспори, що прагнуть своєю діяльністю принести користь усій спільноті. Зрештою, успішній діяльності української діаспори в Естонії перешкоджає недостатній рівень її наукового дослідження – динаміки, структури, регіонів походження і сучасного розселення, потреб, політичних уподобань, ціннісних орієнтацій тощо.

Незважаючи на те, що у 2012 р. уряд України прийняв постанову «Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» загальні обсяги фінансування якої на весь її період (4 роки) становитимуть близько 13 млн. дол. США [1], на практиці матеріальна допомога українським співвітчизникам в Естонії практично відсутня. Це пояснюється, з одного боку, недостатньою кількістю самих коштів та невизначеністю головного органу управління української діаспори в Естонії, з іншого. Через відсутність стратегії залучення українських бізнесменів для підтримки діаспори на базі спеціально створених пільгових засад ведення підприємницької діяльності, позиція останніх залишається пасивною.

Подальший розвиток діаспори Естонії, збереження її національної ідентичності можливе шляхом забезпечення постійного зв'язку з Україною на всіх рівнях – державних органів влади, місцевих самоуправлінь, товариств, колективів. Важливим є проведення роботи з об'єднання української громади країни через залучення її окремих структур – Асоціації українських організацій в Естонії та Конгресу українців Естонії - до проведення спільних культурно – масових заходів. Для більш глибокого аналізу проблемної ситуації необхідне вирішення питання організації науковими закладами України всебічного дослідження української громади Естонії. Одним із пріоритетних завдань залишається налагодження інфраструктури українського національного життя в естонському суспільстві, яка включала б створення в усіх регіонах центрів української культури, недільних шкіл, діяльність засобів масової інформації тощо. Загалом потрібно здійснити переорієнтацію соціально-культурних проектів з популяризації української мови серед естонського населення на її розвиток в україномовному середовищі. Виховання національної свідомості можливе через створення молодіжних об'єднань, а також організацію програм з обміну для студентів вищих навчальних

закладів і учнів старших шкіл разом з підготовкою кваліфікованих кадрів для роботи з молоддю.

Найважливішим аспектом розвитку діаспори є налагодження повноцінного фінансування громад Україною, в якому особливу увагу слід приділити усуненню корупційних схем роботи для гарантування надходження коштів до українських організацій. Одним із напрямків фінансової підтримки української спільноти в Естонії є також залучення українських підприємців-інвесторів для реалізації соціально-економічних програм. Це можуть бути інвестиції з метою відновлення промисловості (створення підприємств з українським капіталом і кадрами) в районах концентрованого проживання української діаспори. Такі проекти сприятимуть зростанню добробуту українського населення і, як наслідок, позитивно впливатимуть на збереження або формування української ідентичності. Важливим напрямком роботи діаспори є максимально можливе просування українців до органів влади всіх рівнів для політичного лобіювання інтересів української громади в Естонії. Одним із вагомих кроків до об'єднання української спільноти в Естонії може також стати заснування першої української Православної парохії.

Висновки. Громада українців Естонії є типовим продуктом радянської системи з її політикою інтернаціоналізації (по суті денаціоналізації). Нині для неї характерні високий рівень безробіття, невизначеність статусу громадянства, недостатнє володіння мовою титульної нації, незнання мови і культури власного народу. Асиміляційні процеси в українській спільноті становлять загрозу повної втрати національної пам'яті в наступних поколіннях. Не відчуваючи належності до українського народу, не прагнучи поширення української культури, втрачаючи самоідентичність, українці в більшості не інтегруються до естонського суспільства, а асимілюються з більш організованою домінуючою російською громадою. Українські національно-культурні організації в умовах докорінно відмінного етнокультурного середовища ведуть наполегливу роботу щодо збереження та відновлення мови, традиції, обрядів, ремесел народу. Для України підтримка співвітчизників за кордоном є важливою складовою національної безпеки, одним із безумовних пріоритетів її зовнішньої і внутрішньої політики. Завдання влади полягає у створенні і підтримці умов, що будуть сприяти інтеграції українців в естонське суспільство з обов'язковим збереженням відчуття належності до українського народу, вихованням у молодого покоління шанобливого ставлення до його культури і традицій.

Використані джерела:

1. Постанова *Кабінету Міністрів* України *«Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» від 18.07. 2012 № 682.[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/682-2012-%D0%BF*

2. Українська діаспора: проблеми дослідження: Матер. міжнар. наук. конф., Острог, 22–23 травня 2006 р.- Острог, 2007р.

3. Хорошенюк С. Україна – Естонія: Співробітництво в галузі культури, освіти та науки// Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.- 2012.- № 4(14).

4. Eesti statistika [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.stat.ee/34267
5.Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по республикам СССР [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=5
6. Глава Конгресса украинцев Эстонии: Украинская власть старается расколоть диаспору в Европе//ЛІГАБізнесІнформ . – 2011. – 18 квітня [текст]. - Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/531485-glava-kongressa-ukraintsev-estonii-ukrainskaya-vlast-staraetsya-raskolot-diasporu-v-evrope.htm
7. Национальные меньшинства в Эстонии: События в Грузии предупреждают о планах России//Uusi Suomi . – 2009 . – 13 травня [текст]. - Режим доступу: http://www.inosmi.ru/world/20090513/249026.html#ixzz2b76uQq1Q
8. Подольська Є., Подольська Т. У чому сутність культурної інтеграції та асиміляції?// Соціологія: 100 питань-100 відповідей. [Електронний ресурс] .- Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16790422/sotsiologiya/u_chomu_sutnist_kulturnoyi_integratsiyi_asimilyatsiyi

УДК 39:911.3(=161.2:1-87)

Зубик А.І.

ЕТНОГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНЦІВ РОСІЇ

На підставі переписів населення, в Росії 2002 і 2010 років проаналізовано динаміку чисельності українців. Обчислено частку українців в розрізі адміністративних одиниць, виявлено територіальні особливості їхнього розселення.

Ключові слова: діаспора, закордонне українство, етнічні землі, етнічні українці, ареали компактного розселення, перепис населення.

На основании переписей население, в Росси 2002 и 2010 годов проанализировано динамику численности украинцев. Сделано расчет доли украинцев в разрезе административных единиц, выявлены территориальные особенности их расселения.

Ключевые слова: диаспора, заграничное украинство, этнические земли, этнические украинцы, ареалы компактного расселения, перепись населения.

On the basis of censuses the population, in Russia 2002 and is analyzed 2010 dynamics of number of Ukrainians. It is made calculation of a share of Ukrainians in a cut of administrative units, territorial features of their moving are revealed.

Keywords: diasporas, Ukrainians of abroad, ethnic lands, ethnic Ukrainians, area's of compact living.

Постановка проблеми. Політичні та історичні реалії розвитку країн призводили до значних переміщень людей. Територія розселення українців не обмежується історичними та географічними кордонами України. Розпорошеність української нації можна пояснити відсутністю державності, політичними, економічними причинами. Наслідком стало переміщення українців в пошуках кращої долі: в межах України, частіше – до інших держав [2, с. 8]. Таким чином внаслідок дії політичних, економічних (пошук кращої долі) та стихійних причин частина українського населення опинилася за її межами [5, с. 46].

Дослідження середовища закордонних українців, причин його виникнення, умов його функціонування, перспектив розвитку є важливим завданням, по-перше тому, що ця тема довгий час була забороненою, по-

друге, закордонне українство відіграє важливу роль у міжнародних контактах нашої країни, по-третє, через високий рівень безробіття значна кількість українців виїжджає за кордон з метою заробітку поповнюючи закордонне українство в країнах світу [1, с. 25].

Важливим завданням є співпраця із закордонним українством, що дозволить налагодити економічні, культурні зв'язки з країнами, де проживає велика кількість українців. Закордонне українство є частиною світової діаспори з притаманними лише їй ознаками: внутрішніми розбіжностями, конфліктами поколінь, які спричинені різними хвилями міграції, ролями в економічному, політичному та культурному житті країн перебування, асиміляційними процесами, ступенем збереження своєї ідентичності тощо [11, с. 17].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки проблемі дослідження української діаспори присвячено велику кількість наукових досліджень. Це знайшло своє відображення у низці конференцій, з'їздів, форумів, появі наукових монографій, дисертаційних досліджень тощо. Серед українських науковців, які зробили вагомий вклад у вивчення закордонного українства варто виділити В. М. Ботушанського, В. Василенка, С. М. Вдовенка, І. І. Винниченка, В. Б. Євтуха, В. Ідзя, Т. В. Коломієць, І. Кураса, Ю. Є. Лагутова, Т. Я. Лупула, В. Маркуся, Н. Г. Мерфі, М. І. Пірен, С. Пиріжкова, Т. Г. Рендюка, С. Романюк, В. Романцова, Ю В. Семка, М. Сополигу, В. П. Трощинського, С. Чорного, А. Шевченка та інших. Значний досвід вивчення українства в Росії мають російські вчені М. Губогло, В. М. Кабузан, Ю. Карпова, В. Тишков.

Варто зазначити, що значна кількість публікацій присвячена проблемі закордонного українства в Росії. Малодослідженими аспектами залишаються територіальні аспекти розселення українців в Росії та поширення української мови. Поширеними є дослідження в галузі філології, культурології, політології, історії, інституційних засад функціонування української діаспори.

Метою статті є з'ясування чисельності етнічних українців у складі населення Російської Федерації, виявлення їхньої частки по адміністративних одиницях Російської Федерації, виявити територіальні закономірності у їхньому розселенні, здійснити аналіз динаміки кількості українців у Російській Федерації.

Виклад основного матеріалу. Найбільші ареали компактного розселення етнічних українців опинилися в складі Російської Федерації. Українці в Росії є найбільшою групою українців поза межами України. Власне частина їх стала діаспорою через довільне проведення кордонів між РРФСР і УРСР у 20-х рр. XX ст., яке проводилось без врахувань особливостей етнічного складу населення. До складу Росії потрапили частина українських етнічних земель – Кубань, Донщина, Воронежчина, Курщина, Брянщина, Стародубщина (північна частина Чернігово-Сіверської землі), Північна Слобожанщина, Таганрозька та Шахтинська

округи. Тому до діаспори, на нашу думку, доцільно відносити тих українців, які опинилися в Росії внаслідок міграцій, або нащадками тих, хто переїхав до Росії з території сучасної України [17, с.5].

Сучасне українське населення в Росії, у місцях проживання відрізняють національні традиції. Зокрема це: використання засобів господарювання, стереотипи поведінки, українська кухня, ставлення до землі, сільськогосподарські традиції. Елементи матеріальної культури є стійкішими, ніж національна свідомість, що розмивається вже у другій-третій генерації іммігрантів держави. В українців сучасної Росії є родичі в Україні [7, с. 170].

Не лише українські етнічні землі є місцем компактного проживання українців. У значній частині Росії (особливо Північний Кавказ, Кубань, Нижнє Поволжя, Башкирія, Західний Сибір, Далекий Схід) досі проживають етнічні українці та їх нащадки, що асимілювалися: духівництво, чиновники, селяни, козаки, інженери оборонних підприємств, нафтовики, газовики, депортовані з України під час колективізації "куркулі". Українці становили істотну частину в заселенні азійської частини російського простору, "столипінському" переселенні, численних "будовах комунізму", міграціях радянського часу – освоєнні Сибіру, крайньої Півночі [7, с. 170].

Історія появи українців на території Росії є складною проблемою не повністю вивченою. Сучасний український історик В. Сергійчук вважає, що українці переселилися в історичні регіони Московщини за часів політичної могутності Київської Русі. Саме вони перенесли в цей регіон мову, культуру, феодальну державність [7, с. 164], інші вчені підтримують думку, що міграції українців на територію сучасної Росії спричинило татаро-монгольське іго.

Україна стала регіоном Російської імперії, звідки йшли найбільші переселенські потоки на схід. Такі потоки були спричинені наступними причинами: скасуванням кріпосного права, проведенням столипінської реформи. Такі заходи були підтримувані урядом: грошові дотації, звільнення від призову, безкоштовне перевезення емігрантів, надання земельних наділів тощо. Рушійними силами такого переселення були безземелля селян, високий податок на землю, перенаселення, голод [6, с. 11]. Українські губернії Російської імперії стали генераторами мас переселенців. За 1891-1900 рр. вихідці з сучасної України становили 36 % усіх внутрішніх мігрантів імперії, то в 1901-1910 рр. їхня частка зросла до 49 % і досягла 60 % в роки, що передували Першій світовій війні. Територіями куди емігрували українці стали прилеглі до України південні губернії, Північний Кавказ, Поволжя, азіатська частина Росії, Далекий Схід.

На початку 30-х років переселення з України здійснювалося на принципово нових засадах, замість добровільного індивідуального почалося колективне «організоване» переселення. Серед переселенців

переважали політичні противники радянської влади. Європейська Північ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід перетворилися в місця спецпоселення і спецпереселення, де масово використовувалася практично безплатна каторжанська праця. До початку Другої світової війни головними місцями переселення українців стали Алтай, Республіка Комі, Омська, Новосибірська, Кіровська області та Красноярський край [6, с. 15]. В роки "відлиги" частина людей повернулися додому, але значна їх кількість залишилась в Росії через адміністративні перешкоди чи життєві обставини.

Загалом варто виділити два види територій куди переселялися українці: регіони, котрі впродовж 30–80-х рр. XX ст. були місцями заслання і спецпоселення насамперед за політичними мотивами; північні і північно-східні регіони Росії, де значна частина українців працює на високооплачуваних нафто- і газопромислах, видобутку золота, кольорових металів тощо [6, с. 42].

Українські міграції були масовими і в післявоєнний період. Вони відбувалися у формі так званих «оргнаборів» – вербування робочої сили для освоєння територій нового господарського розвитку, експлуатації родовищ корисних копалин, промислових новобудов часто у важкодоступних регіонах Росії. Для жителів Радянської України це було можливістю покращити своє матеріальне становище. Ці переміщення можна пояснити тим, що вербування робочої сили та переміщення значної кількості осіб по території тодішнього Радянського Союзу мали нівелювати етнічні відмінності та витворити єдину радянську націю.

Згідно кількості українців в Росії за переписами 1959-2010 рр. (рис. 1), бачимо, що найбільша кількість українців зафіксована у 1989 р. Згідно даних цього перепису, у Росії проживало 4363 тис. українців. Передусім вони проживали в столиці, обласних центрах, північних селищах нафтовиків, Північному Кавказі, прикордонних з Україною територіях [3, с. 88-91]. У перші роки після розпаду СРСР значна кількість українців, особливо з Далекого Сходу, переїхала в Україну. Погіршення економічної ситуації в Україні (з 1994 р.) призвело до зменшення числа українців, що поверталися на свою історичну батьківщину. Одночасно з тим відбувалися процеси активізації українців, які виїжджали до Росії, де економічна ситуація була кращою. Це призвело до формування потужних міграційних потоків у зворотному напрямку, і приблизно з другої половини 1990-х років і до теперішнього часу Україна є одним з джерел російського міграційного приросту [9, с. 94-95].

Значне зниження кількості етнічних українців у Росії російські дослідники пояснюють впливом таких факторів: природне скорочення, міграційний відтік та зміна національної приналежності. За розрахунками російських фахівців перші два фактори зумовили скорочення українського населення у Російській Федерації не більш ніж на 250 тис. осіб, а 1,2 млн. українців просто «зникли» внаслідок зміни національної ідентичності [9, с.

94-95]. Ураховуючи велику частку осіб, які не вказали на свою етнонаціональну приналежність (майже 1,5 млн.), можна припустити, що сюди ввійшли й українці. Але все ж найбільшою мірою зменшення кількості українців в Росії відбулося внаслідок асиміляції [4, с. 177].

Рис. 1. Динаміка кількості українців в Росії за переписами 1959-2010 рр.
Складено за: [22].

Зміна етнічної ідентичності з української на російську – процес не обов'язково незворотній. Тому, наступний перепис може показати збільшення кількості українців у Росії. Це також залежить від політичної ситуації, особливостей проводження етнічної політики, соціально-економічного становища населення. Для прикладу, у Москві, за результатами перепису 2002 р., чисельність українців не зменшилась, а навпаки, зросла в порівнянні з переписом 1989 р. [15, с. 70].

Характерною рисою етнодемографічної структури розселення українців у Росії є їх концентрація у великих містах. Передусім це Москва та Санкт-Петербург, що має значення в організаційному та культурно-політичному аспектах. Зокрема, у Москві, не включаючи осіб українського походження, проживає 254 тис. українців (9 % від усієї кількості українців Росії і 2,4 % від усього населення Москви), у Санкт-Петербурзі – понад 87 тис. українців (майже 3 % від кількості українців і 1,9 % від усієї кількості населення міста) [4, с. 177]. Іншою стороною української еміграції до Росії є господарське освоєння Сибіру, куди відправляли кваліфікованих спеціалістів у галузі нафто- та газовидобування. В основному це Тюменська область.

Українці в Росії проживають у всіх регіонах. Найбільшою є їхня частка у північних і східних територіях, що, з одного боку, є наслідком жорстокої етнічної політики радянського режиму та, з другого боку, засвідчує роль українського населення в освоєнні цих країв [4, с. 177].

Чисельність українців у сучасних межах Росії, за даними Всеросійського перепису населення 2002 р., становить 2 млн. 940 тис. осіб (2 % населення). У 1989 р. цей показник становив 4 млн. 360 тис. осіб, або 3 % усього населення Російської Федерації. Величезна більшість цього населення – це іммігранти з України вже новітніх часів (після Другої світової війни) [4, с. 177]. Хоча протягом 1990-х років чисельність українців у Росії скоротилась на 32,5 %, положення українського етносу у етнодемографічній структурі Росії не змінилось – як і раніше, він посідає третє за чисельністю місце після росіян (79,8 %) і татар (3,8 %) [22].

За переписом населення 2002 р. у Центральному федеральному окрузі Росії була зосереджена найбільша частка українців (26 %). Загалом у цьому окрузі станом на 2002 р. проживало 756 087 українців. Таке зосередження українців у цьому окрузі пояснюється тим, що частина Білгородської, Брянської, Воронезької, Курської областей є українськими етнічними землями. За переписом 1926 р. тут проживало 2 млн. 970 тис. українського населення на площі понад 40 тис. км^2. Українське походження місцевого населення проявляється в поширенні в мові українізмів, українського пісенного фольклору, деяких побутових традиціях [4, с. 163]. Московська область та Москва традиційно приймають трудових мігрантів з України.

Потоки трудових мігрантів спрямовані до Санкт-Петербурга. Республіка Комі була місцем, де були табори, куди відправляли “ворогів народу”, тому тут зосереджена значна кількість українців, які після звільнення з певних причин тут залишилися. Мурманська область (56 845 осіб) – українці тут здебільшого працюють на риболовецькому та торговельному флотах, велика частина військовослужбовців та їх родин, спеціалістів, які працюють на об’єктах гірничодобувної та хімічної промисловості. Тут переважає “молода” діаспора, українські переселенці останніх десятиліть [6, с. 100–101].

Місцем проживання значної частини українців є Уральський федеральний округ: значна частина українського населення зосереджена в Свердловській, Тюменській, Челябінській областях. У Тюменській області зосереджуються місця видобутку нафти та газу, туди з часів Радянського Союзу скеровували спеціалістів з України. Українська діаспора на Уралі почала формуватися ще з кінця XVIII ст., поволі зростала упродовж першої половини XIX ст. і на початку XX ст. Українці заселяли сільськогосподарські території, одночасно з тим, розвивалося промислове виробництво, що вимагало залучення робочої сили з інших територій, в тому числі з України. Урал виконував також важливу роль як база, “стартовий майданчик” на шляху до освоєння Сибіру і Далекого Сходу, як основний район формування груп переселенців [6, с. 80]. Сибірський федеральний округ є місцем проживання значної української діаспори. Передусім це Республіка Алтай, Алтайський край, Красноярський край, Іркутська, Омська області. Тут зосереджувалася система таборів, згодом

сюди проводилися так звані «оргнабори» з метою господарського освоєння Сибіру.

Далекосхідний федеральний округ, де значна кількість українців зосереджена у Приморському краю. Власне Далекий Схід почав освоюватися Росією після вимушеної відмови Китаю, який претендував на ці території. Наприкінці 70-х на початку 80-их рр. XIX ст. переселенські потоки помітно зросли. Сюди скеровували селян з Полтавської, Чернігівської, Київської губерній з метою сільськогосподарського освоєння цих територій. Переселяючись на Далекий Схід, українці принесли туди рідну мову, порівняно високу виробничу і побутову культуру, народні звичаї [6, с. 91–92].

Останній перепис населення в Росії 2002 р. зафіксував в Краснодарському краї лише 131,8 тис. українців. Сьогодні здебільшого це іммігранти з України повоєнного періоду. Нащадки давніх українців Кубані переважно позиціонують себе як росіян. Понад 17 тис. громадян Краснодарського краю ідентифікували себе у 2002 р. як козаків. Деякі відгалуження козацьких організацій виявляють симпатії до України, хоча урядові кола Росії прагнуть скерувати такі рухи в антиукраїнському напрямі [4, с. 163]. Регіонами компактного проживання українців стали Магаданська, Мурманська, Тюменська області, Республіка Комі, Ханти-Мансійський, Ямало-Ненецький, Таймирський, Чукотський автономні округи де частка українців становить більше 6%. В Камчатській, Омській, Амурській областях, Приморському та Хабаровському краях, в Республіці Саха (Якутія) частка українців становить від 3,6 % до 5,8 %. В європейській частині Росії, окрім північних територій, досить значною є частка українців в Калінінградській (4,9 %), Білгородській (3,8 %) та Оренбурзькій (3,5 %) областях [4, с. 177].

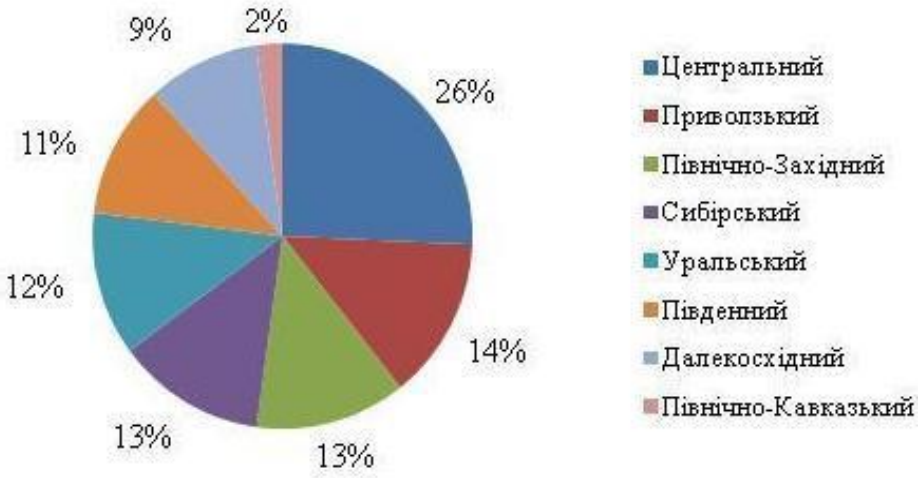

Рис. 2. Розподіл українців за федеральними округами Російської Федерації в 2002 р.

Складено за: [22].

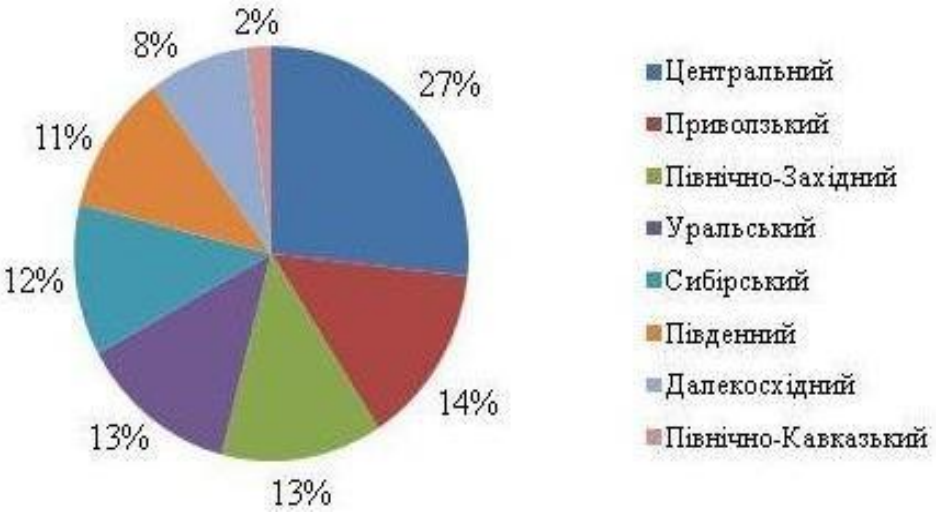

Рис. 3. Розподіл українців за федеральними округами Російської Федерації в 2010 р.

Складено за: [22].

Як бачимо, з рис. 2 та рис. 3 відбулася зміна розподілу українців у структурі федеральних округів Російської Федерації. Якщо у Південному, Північно-Західному, Північно-Кавказькому та Приволзькому федеральних округах частка не змінилась, то у Центральному та Уральському федеральних округах частка збільшилась. Це можна пояснити потоками трудових мігрантів до Москви та Тюменської області. Зменшення у Сибірському та Далекосхідному федеральних округах є наслідком асиміляційних процесів та втратою національної ідентичності. Кількісні та відносні зміни у чисельності українців відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні та відносні зміни у чисельності українців за переписами 2002 і 2010 рр.

Федеральний округ	Кількість українців		Зміна чисельності українців у порівнянні з 2002 р.	Відносні зміни у чисельності українців у порівнянні з 2002 р.
	2002	2010		
Далекосхідний	282029	154944	-127085	-45,06
Південний	330742	212674	-118068	-35,70
Північно-Західний	377456	254239	-123217	-32,64
Північно-Кавказький	65880	40494	-25386	-38,53
Приволзький	402320	272385	-129935	-32,30
Сибірський	373265	226860	-146405	-39,22
Уральський	355087	249915	-105172	-29,62
Центральний	756087	514919	-241168	-31,90
Російська Федерація	2942866	1926430	-1016436	-34,54

Складено за: [22].

У Далекосхідному федеральному окрузі зафіксоване найбільше зменшення кількості українців (45,06 %), що свідчить про значні асиміляційні процеси. Особливо це помітно у зменшенні українського населення у Приморському та Хабаровському краях та Амурській області. За міжпереписний період кількість українців у цих адміністративних одиницях зменшилася на 78 763 особи, що не можна пояснити процесами смертності чи реемміграції.

В Уральському федеральному окрузі зафіксовано найменшу зміну кількості українців в Росії. Тюменська область стала територією, де було зафіксовано найменше скорочення кількості українців. Цей регіон місце видобутку нафти і газу, багато спеціалістів залишились тут ще з часів Радянського Союзу. Досить поширеними є трудові міграції, так званим вахтовим методом.

Таблиця 2.

Кількість і частка українців у населенні федеральних округів Російської Федерації (за переписами 2002 і 2010 рр.)

Федеральний округ	2002		2010	
	Кількість українців	Частка українців	Кількість українців	Частка українців
Далекосхідний	282029	4,21	154944	2,46
Південний	330742	2,37	212674	1,54
Північно-Західний	377456	2,70	254239	1,87
Північно-Кавказький	65880	0,74	42511	0,45
Приволзький	402320	1,29	272385	0,91
Сибірський	373265	1,86	227353	1,18
Уральський	355087	2,87	249915	2,07
Центральний	756087	1,99	514919	1,34
Російська Федерація	2942866	2,03	1928940	1,35

Складено за: [22].

Незважаючи на значне зменшення кількості українців в Далекосхідному федеральному окрузі, у розрізі федеральних округів українці мають найвищу частку у населенні, що перевищує середньоросійський показник. Достатньо висока частка українців в Уральському, Північно-Західному та Південному федеральних округах.

Українці Росії є невід'ємною частиною українського етносу. Кількісно це одна з найбільших спільнот українців, які проживають за кордоном. Серед народів Росії українці посідають третє місце після росіян і татар. Крім українських етнічних територій, українці проживають у всіх адміністративних одиницях Російської Федерації.

Наступний перепис населення у Російській Федерації може показати як і збільшення, так і зменшення кількості українців. Це залежить від політичної ситуації в Російській Федерації, особливостей здійснення етнічної політики та соціально-економічного становища українців.

Зростатиме частка українців за рахунок трудових мігрантів, оскільки рівень економічного розвитку Росії є вищий. Передусім це стосується Москви, Санкт-Петербурга та Тюменської області, куди спрямовані потоки трудових мігрантів.

Натомість у Далекосхідному та Сибірському федеральних округах може відбутися зменшення частки українців через значну віддаленість від України, асиміляційні процеси, що ведуть до втрати національної ідентичності.

Важливим чинником є вибір нашою державою інтеграційного вектору. Зокрема, реалізація європейського вектору може спричинити послаблення зв'язку з Україною зарубіжного українства Росії. Одночасно з цим може стати жорсткішою етнічна політика стосовно українців у Росії. Цілком імовірним є ускладнення умов праці українським трудовим мігрантам, обмеження діяльності українських товариств та організацій. Натомість прийняття проросійського курсу може привести якщо не до поліпшення інституційних умов українства, то до збереження існуючої ситуації.

Використані джерела:

1. *Абліцов В. Українська діаспора: вчора і сьогодні // В. Абліцов, Г. Сімченко. – Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям (матеріали науково-практичної конференції, м. Донецьк, 17 грудня 2004 р.). – Донецьк. – 110 с.*
2. *Винниченко І. І. Закордонне українство // І. І. Винниченко. – Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям (матеріали науково-практичної конференції, м. Донецьк, 17 грудня 2004 р.). – Донецьк. – 110 с.*
3. *Грушевський О. Українці в Росії (за результатами соціологічного дослідження фонду "Громадська думка" та акціонерного товариства БКМ // О. Грушевський, Т. Кутковець. – Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям (матеріали науково-практичної конференції, м. Донецьк, 17 грудня 2004 р.). – Донецьк. – 110 с.*
4. *Дністрянський М. С. Етногеографія України: навч. посіб. / М. С. Дністрянський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.*
5. *Заставний Ф. Д. Економічна і соціальна географія України: навч. посіб. / Ф. Д. Заставний. – К.: Форум, 2001. – 239 с.*
6. *Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.*
7. *Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія / В. Ідзьо. – Львів: Бак, 2002. – 304 с.*
8. *Кабузан В.М. Украинцы в мире : динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века–1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.*
9. *Карпова Ю. Этнодемографические аспекты миграционных процесов в России и Украине / Ю. Карпова // Социс. – 2005. № 12. – С. 94.*
10. *Лагутов Ю. Українці в Росії та росіяни в Україні: особливості національного розвитку в контексті етнополітики держав проживання / Ю. Лагутов, А. Попок. // Українські варіанти. – 1998. – № 3–4. – С. 53–63.*
11. *Лановик Б. Роль української діаспори у становленні української незалежної держави / Б. Лановик // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Перша наукова конференція (8-10 березня 2006 р., Львів): тези доповідей. – Львів, 2006 р. – С. 17–19.*
12. *Леонова А. Н. Українська діаспора / А. Н. Леонова // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – № 4/98. – С. 163.*
13. *Мазука П. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності / П. Мазука // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С. 91–102.*

14. Пирожков С. И. Пограничный режим и миграционная подвижность населения Украины / С. И. Пирожков // Миграции и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украины: Сб. науч. трудов. – К., 2002. – С. 12.
15. Степанов В. В. Россия в этническом измерении (по результатам переписи 2002 г.) / В. В. Степанов, В. А. Тишков // Социс. – 2005. – № 9., С. 70.
16. Трощинський В. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори / В. Трощинський, А. Попок // Українські варіанти. - К., 1997. – Ч. 2. – С. 26.
17. Чорний С. Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897 – 1990 рр. / С. Чорний. – К., 2002., С. 5.
18. Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/ content/6511.htm.
19. Закон України "Про правовий статус закордонних українців" // Відомості Верховної Ради, 2004. – № 25. – С. 343.
20. Національна концепція співпраці із закордонними українцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/ documents/5096.html.
21. Проблеми національно-культурного відродження українців Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kobza.com.ua/ content/view/1996/29.
22. Федеральная служба государственной статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perepis-2010.ru.

УДК 911.3

Килимчук А.А.

ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН КИТАЮ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ВІДКРИТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню політико-географічних передумов впровадження спеціальних економічних зон в Китаї. Розкрито основні особливості та роль спеціальних економічних зон в економіці держави.

Статья посвящена исследованию политико-географических предпосылок внедрения специальных экономических зон в Китае. Раскрыто основные особенности и роль специальных экономических зон в экономике государства.

The article is devoted to the political and geographical preconditions of the special economic zones implementation in China. The main features and the role of special economic zones in the country's economy are described.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку КНР формування спеціальних економічних зон (СЕЗ) набуває стратегічного значення, будучи одним з ефективних інструментів подолання глибоких диспропорцій у розвитку господарства країни шляхом використання наявного економічного потенціалу, освоєння та розширення випуску експортоорієнтованих та імпортозамінних видів продукції, а також активного залучення іноземних та вітчизняних інвестицій. Економічне зростання та загальнодержавний розвиток Китаю на зламі XX-XXI ст. зумовлені саме зрушеннями в зовнішній політиці відкритості, яка характеризується зокрема поетапністю включення китайських провінцій та районів в міжнародний поділ праці з одночасною їх підтримкою державною владою. В умовах інтеграції в світове співтовариство особливо

актуальними є питання функціонування та перспектив подальшого розвитку спеціальних економічних зон, які виявились одними з найбільш ефективних форм зовнішньоекономічної співпраці.

Аналіз попередніх досліджень. Варто зазначити, що питання функціонування, типології, особливостей інвестиційного клімату Спеціальних економічних зон в Китаї широко висвітлені в науковій літературі. Дослідженню даної тематики присвячені роботи Н.В. Васильєвої, Д.А. Изотова, В. Дергачева, Ф. Жукова, А. И. Кошанова, Т.Симадзаки, П. Халла, Дж. Сакса, Ф.Б. Ларрена, Ху Ван, Го Шухуна, Цзінь Ван та інших. Слід відмітити, що більшість вчених розглядають особливості діяльності Комплексних спеціальних економічних зон, залишаючи поза увагою інші типи СЕЗ та їх роль в розвитку місцевої економіки. Між тим в останні роки набуває вагомого значення функціонування спеціальних економічних зон третього покоління, що орієнтовані на розвиток новітніх та високих технологій.

Виклад основного матеріалу. В широкому розумінні Спеціальна економічна зона – це визначена певними межами територія, що являє собою частину національного геопростору, на якій діє пільговий режим ведення господарської діяльності та значно обмежено вплив держави на економічні процеси. Термін “ Спеціальна економічна зона ” охоплює широкий ряд різноманітних зон від вільних торгових та виробничо - експортних зон до промислових парків та вільних портів. Для Китаю характерне використання цього поняття для позначення скоріше комплексів взаємопов’язаних економічних видів господарської діяльності аніж монофункціональних утворень. Тож китайські СЕЗ більш галузево диверсифіковані і охоплюють значно ширші площі ніж спеціальні економічні зони в їх загальноприйнятому розумінні.

Головні особливості СЕЗ Китаю полягають в наступному:

- Автономний економічний розвиток на основі принципів ринкового регулювання;
- Основне джерело фінансування – іноземні капіталовкладення;
- Експортна орієнтація виробництва, залучення імпортної сировини;
- При впровадженні СЕЗ — охоплення більшості національних регіонів, тобто дифузія як на прикордонні, так і в глибинні райони;
- Активна взаємодія СЕЗ з господарством решти території держави;
- Застосування в СЕЗ диференційованої податкової системи з урахуванням особливостей конкретної зони.

Впровадження концепції Спеціальних економічних зон пов’язано з двома аспектами. По-перше, з політичної точки зору, інтродукція СЕЗ в тому чи іншому регіоні означає, що центральний уряд надає місцевим органам певний набір повноважень та деяку автономію у проголошенні політики преференцій та проведенні гнучких заходів, що можуть прискорити регіональний розвиток. По-друге, з точки зору економіки, створення спеціальних економічних зон означає, що китайський уряд

допускає впровадження в регіони іноземного капіталу. Таким чином, концепція СЕЗ є одним з інструментів реалізації китайської політики відкритості зовнішньому світу (так званої «гейге»).

Традиції політики міжнародних відносин, якої дотримується уряд КНР сьогодні, сягають своїми коріннями давніх часів. Зокрема, ще в період панування династії Тан (618-907 рр.) завдяки існуванню Шовкового шляху були встановлені економічні та політичні відношення між Китаєм та багатьма країнами Азії, Європи і навіть Африки. За часів правління імператорів династії Мін (1368-1644), після повалення в Китаї монгольської династії Юань, сфера зовнішньої торгівлі стала виключною прерогативою держави. Незважаючи на те, що перші дипломатичні місії на Захід були здійснені ще до початку нашої ери в період династії Хань (202 до н.е. – 220 н.е.), найбільші експедиції відбулись за часів Мін. Так на початку XV ст. був збудований потужний флот призначений для плавань в заморські країни. Під командуванням адмірала Чжен Хе було здійснено 7 масштабних експедицій по Тихому та Індійському океанах, які носили не лише політичні, а й торговельно-економічні цілі. Експедиції досягли берегів Африки і (як стверджують деякі китайські історики) навіть західних берегів Північної Америки [1].

Однак під кінець правління Мінської династії Китай взяв курс на ізоляціоністську політику. Це відобразилось в численних законах, зокрема в обмеженнях щодо будівництва нових кораблів. До 1567 року в Китаї проводилась політика суворої заборони приватної морської торгівлі – “hai jin” , а уся зовнішня торгівля проводилась владою у вигляді обміну підношень з іноземними партнерами. На той час державна торгівля із найближчими морськими країнами була зосереджена в трьох містах: торгівельні операції з Японією проводились в порту Нінбо, з Філіппінами – в Фучжоу, а з країнами Зондського архіпелагу – в Гуанчжоу. Саме ці три міста завдяки історичним передумовам стали в подальшому одними з перших зон вільної торгівлі. В порту Гуанчжоу також проводилось операції обміну з португальцями, до того часу, поки вони не отримали в своє розпорядження від місцевої китайської влади острів Макао (Аомінь), влаштувавши там місто і торговельний порт.

Цінська династія (1616-1912 рр.) продовжила політику заборони морської торгівлі, що перешкоджало торговельним інтересам могутніх на той час Британської імперії та Франції. Це призвело до двох Опіумних війн, після поразки в яких Китай відкрив для зовнішньої торгівлі місто Тяньцзінь та надав британцям і французам торговельні концесії в Шанхаї. З другої половини XIX ст. держава перетворилась на напівколоніальну та напівфеодальну країну. Для регіону східного узбережжя була притаманна розвинена сучасна торгівля та промисловість колоніального типу, в той час, як внутрішні райони Китаю продовжували підтримувати свою самодостатність, при низькому рівні розвитку економіки з переважанням сільського господарства. Східні ж райони все більш нарощували обсяги

зовнішньої торгівлі, імпортуючи промислову продукцію із Заходу і експортуючи сировину.

Після проголошення Китайської Народної Республіки 1 жовтня 1949 р., уряд країни притримувався політики відображеної в постулаті лідера КНР Мао Цзедуна: «В основному покладатись на власні зусилля, використовуючи зовнішній фактор лише як допоміжний» [3]. Однак, вона виявилась неуспішною і не принесла ефективних результатів.

Таким чином в другій половині минулого століття в політико-економічному розвитку Китаю можна виділити два етапи, що передували остаточному становленню політики відкритості: ведення закритої і внутрішньо орієнтованої централізованої політики в період з 1949 до 1978 р. і перехід до зовнішньо орієнтованої відкритої політики з елементами вільної ринкової економіки з 1978 року. Варто зазначити, що на першому етапі до 1978 року, не дивлячись на політичні катаклізми того часу, регіональна політика була спрямована на збалансований і комплексний розвиток економіки. В другому ж періоді регіональний розвиток ставав все більш нерівномірним — західні і центральні провінції почали все більш відставати від східного узбережжя, якому був наданий політичний пріоритет щодо економічного підйому та інтеграції в міжнародну економіку. Інструментом стимулювання економічного розвитку приморських регіонів стали спеціальні економічні зони, які засновувались в контексті впровадження стратегії використання іноземних інвестицій та міжнародної торгівлі як зовнішнього сприятливого фактору.

Перші чотири комплексні спеціальні економічні зони були створені в 1980 році в двох південних провінціях Гуандун (Шеньчжень, Шаньтоу і Чжухай) та Фуцзян (Сямень). В 1986 році, коли Державна рада КНР прийняла рішення про реорганізацію острова Хайнань у провінцію, тут було сформовано п’яту СЕЗ. У тому ж році дельти рік Янцзи та Чжуцзян, а також провінції Хебей та Гуансі були перетворені на відкриті прибережні райони. [1] Згодом відкрита берегова зона поширилася на Ляодунський і Шандунський півострови, чим було завершено утворення відкритого прибережного кільця з півдня на північ, що охоплює територію у 320 тис. кв. км з населенням понад 200 мільйонів чоловік.

Згодом політика відкритості була впроваджена в більшості адміністративних центрів провінцій, деяких внутрішніх та прикордонних містах. Так на початку 90-х років в країні було розроблено стратегію формування другого поясу відкритості на півночі КНР. В рамках концепції в північному регіоні, що межує з такими державами як Росія, Монголія та Казахстан, було створено 8 прикордонних зон економічного розвитку: три з яких – Тачен, Боле, Інін, розташовуються в Сіньцзян - Уйгурському автономному районі, по дві зони в автономному районі Внутрішня Монголія на базі міст Маньчжурія та Ерен-Хото і в провінції Хейлунцзян в містах Суйфеньхе та Хейхе, а також одна зона в місті Хунчун провінції Цзілін. З метою розвитку прикордонного співробітництва з південними

сусідами на південному заході країни було сформовано ще п'ять таких зон: Хекоу, Вантін, Жуйлі в провінції Юньнань та Пінсян і Дунеш в Гуансі-Чжуанському автономному районі. Таким чином, в зовнішньоекономічному відношенні стали відкритими 13 прикордонних міст КНР, яким було надано право утворювати на своїй території зони прикордонного економічного співробітництва та впроваджувати елементи пільгової політики з метою прискорення розвитку внутрішніх районів держави. Подальшому впровадженню концепції СЕЗ в Китаї сприяла також започаткована ще в 1988 р. Державною науково-технічною комісією національна програма розвитку новітніх технологій та високотехнологічних розробок – «Факел» («Torch»). Вона розглядалась як важливий компонент національної стратегії «Відродження країни завдяки розвитку науки та освіти». Програма розвивалась в єдиному руслі із загальнодержавною політикою реформування економіки та відкритості щодо зовнішнього світу. В даний час вона реалізується під егідою Міністерства науки та технологій, а також його спеціалізованого підрозділу Центру розвитку індустрії високих технологій “Факел”. Дана програма спрямована на комерціалізацію, індустріалізацію та інтернаціоналізацію науково-дослідних робіт, що проводяться малими та середніми підприємствами. Однією з ключових ініціатив програми «Факел» стало створення і розвиток зон високих та новітніх технологій, які також представляють собою важливий інструмент реформування і переходу до політики відкритості й просування соціальної ринкової економіки. Таким чином, до кінця 1992 р. в Китаї було створено близько 60 СЕЗ, в тому числі п’ять комплексних спеціальних економічних зон, що охопили 15 відкритих прибережних міст та 27 відкритих внутрішніх міст, а також вісім прикордонних регіонів. За даними Китайської асоціації зон розвитку (КАЗР) на сьогодні в КНР функціонують наступні Спеціальні економічні зони:

- сім комплексних спеціальних економічних зон (КСЕЗ), чотири з яких - Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу і Сямень – розміщені в районі портових міст провінцій Фуцзян та Гуандун на узбережжі Південно-Китайського моря, ще одна охоплює цілу провінцію Хайнань, а також два райони нових технологій Пудун в Шанхаї та Біньхай в Тяньцзіні;
- дев'яносто державних зон економіко-технологічного розвитку(ЗЕТР), сорок сім з яких розташовані на східному узбережжі Жовтого, Східно-Китайського та Південно-Китайського морів, двадцять одна в Центральному регіоні та двадцять дві в Західному регіоні;
- п’ятдесят вісім державних зон розвитку нових та високих технологій (ЗНВТ), які охоплюють, зокрема, міста Пекін, Ухань, Шеньян, Нанцзін, Гуанчжоу та Чунцін;
- п'ятнадцять зон вільної торгівлі (ЗВТ), найбільші з яких розташовані на Східному узбережжі в містах Шеньчжень, Гуанчжоу, Шаньтоу, Тяньцзінь та Шанхай;

- чотирнадцять зон прикордонного економічного співробітництва (ЗПЕС), які представляють собою території прикордонних відкритих міст провінцій Цзілін, Хейлуцзян, Ляонін та Юньнань, а також Сінцзян-Уйгурського, Нінся-Хуейського автономних районів та Внутрішньої Монголії;
- шістдесят експортно-виробничих зон, переважна частина яких входять до складу ЗЕТР або зон вільної торгівлі [6].

Спільною метою створення більшості спеціальних економічних зон в КНР є залучення іноземних інвестицій. Однак, між ними існують істотні відмінності. КСЕЗ включать в більшості підприємства виробничо-експортних галузей. Напротивагу, ЗЕТР орієнтовані більше на розвиток передового промислового виробництва, а ЗНВТ – на високотехнологічні галузі та створення інноваційних новітніх технологій. Розвиток торгівлі є основною функцією ЗВТ та прикордонних зон економічного співробітництва, які водночас розширюють сферу своєї діяльності. Найвищою часткою, яка становить 40%, в китайському експорті серед усіх зон з пільговим режимом характеризуються Комплексні спеціальні економічні зони, в експорті — зони вільної торгівлі — близько 38%. При цьому додатне сальдо зовнішньоторговельного обороту притаманне для експортно-виробничих зон та зон високих і новітніх технологій, на яких припадає 11 та 17% експортних надходжень відповідно. [5]

В останні роки, значення діяльності Спеціальних економічних зон у розвитку місцевої економіки стає вагомішим. Зокрема, провідну роль у розвитку окремих регіонів, в тому числі відсталих, відіграють зони високих і новітніх технологій, а також зони економіко-технологічного розвитку. Ці два типи зон відносяться до СЕЗ третього покоління і охоплюють більшу частину території країни. Частка зон економічного розвитку становить від 10 до 50 % валової продукції регіонів, на них в середньому припадає 20-30% експортних надходжень, а також від 1 до 11 % зайнятих відповідної провінції [рис.1.]

До того ж, саме зони економіко-технологічного розвитку виступають головним реципієнтом іноземних інвестицій в більшості провінцій, що в свою чергу сприяє розвитку інфраструктури усього регіону. Найголовніші економічні показники діяльності ЗЕТР наочно відображено на рис.2.

Значно нижчими є показники зон прикордонного економічного співробітництва — 1-5% регіонального ВВП, близько 1 % зайнятих та 1-4% експорту. Однак, для них характерна тенденція до постійного зростання. До того ж, зони прикордонного співробітництва найбільше впливають на розвиток співпраці з країнами-сусідами. Вони виступають каталізаторами розвитку внутрішніх районів, зокрема їх діяльність сприяла підйому місцевих галузей виробництва, розвитку сфери послуг, розбудові інфраструктури. Економічні показники регіонів за період функціонування ЗПЕС зросли на 20-40 %. [2] Створення та функціонування різноманітних типів Спеціальних економічних зон в Китаї має не лише позитивні

економічні ефекти, а й допомагає у вирішенні питань соціального характеру.

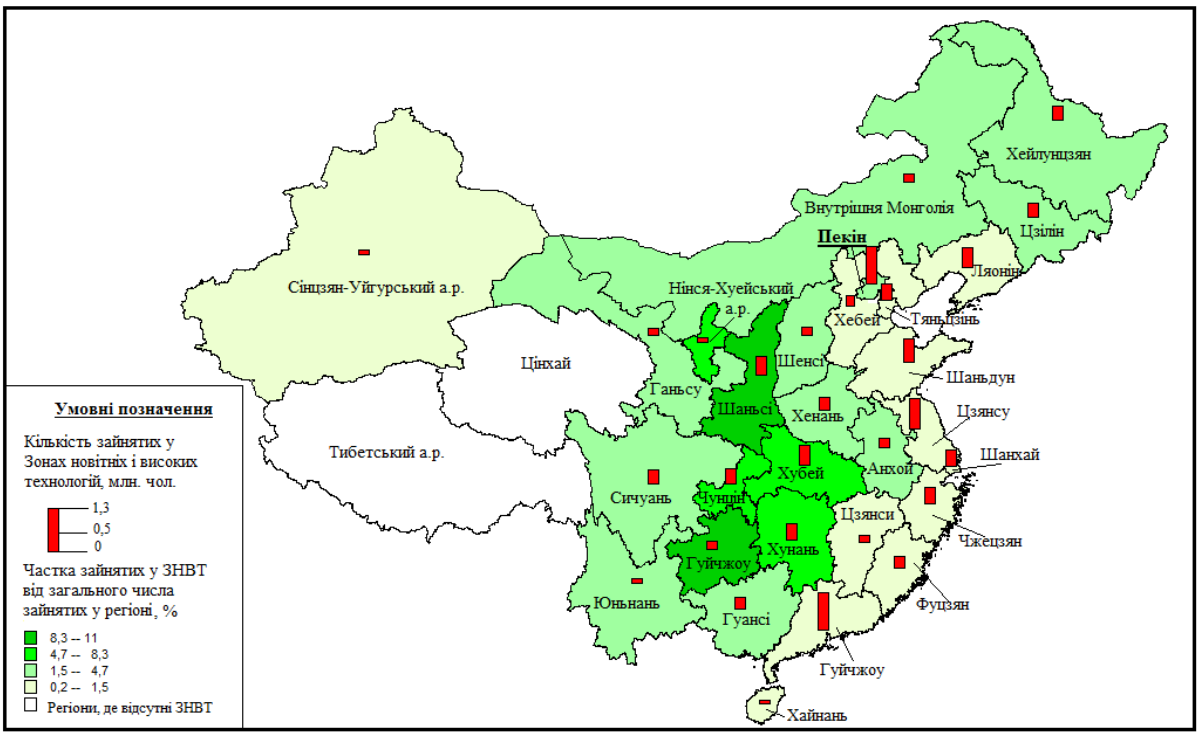

Рис.1. Розподіл зайнятого населення в зонах високих і новітніх технологій за регіонами КНР (Станом на 2011 р.) [2,5]

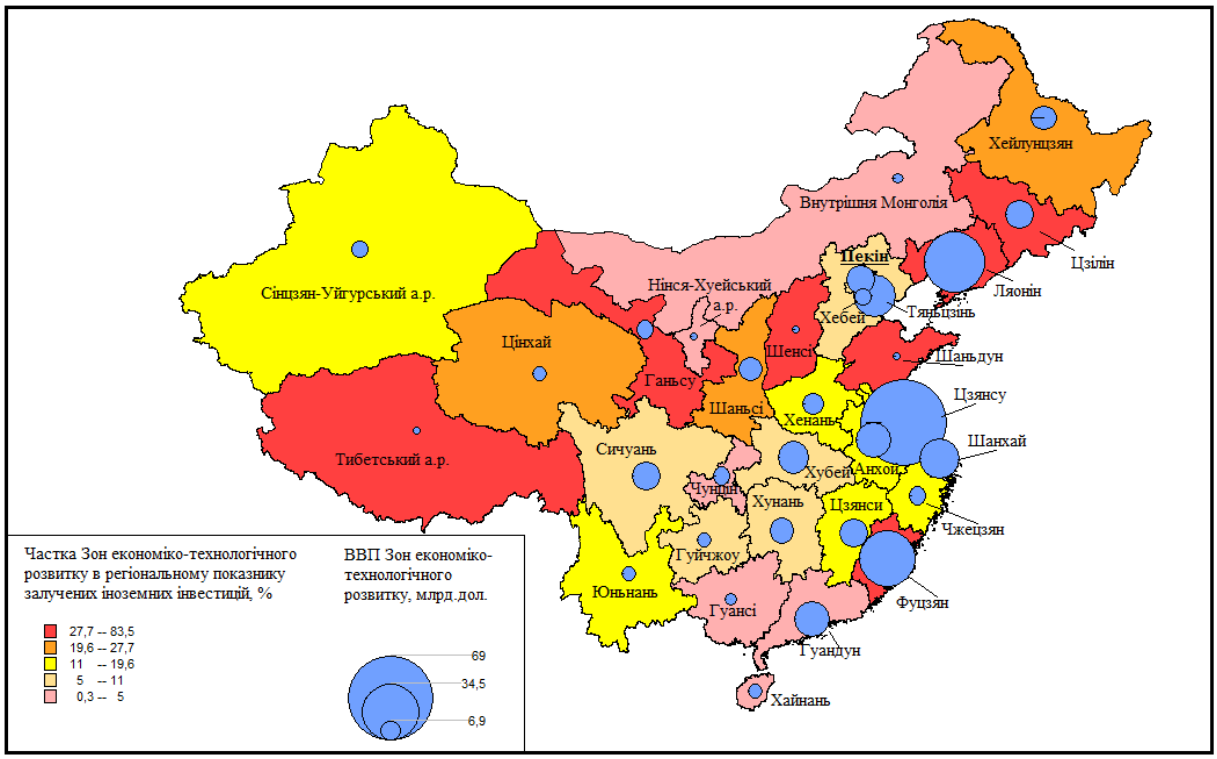

Рис.2. Розподіл ВВП зон економіко-технологічного розвитку та іноземних інвестицій за регіонами КНР (Станом на 2011 р.) [5,6]

З одного боку впровадження спеціальних економічних зон завдяки створенню великої кількості нових робочих місць вплинуло на зниження рівня безробіття в країні, з іншого — на подолання гендерної дискримінації на ринку праці та напруженості в деяких регіонах, де переважаючу частину населення становлять етнічні меншини. Зокрема, з метою поліпшення соціально-економічних умов та підвищення рівня життя місцевого населення в 2001 р. було створено спеціальну економічну зону в місті Лхаса, де проживають представники тибетської народності. В 2010 р. статус СЕЗ був також наданий місту Кашгар, яке було центром постійних етнічних конфліктів уйгурського населення.

В 2002 р. в китайських СЕЗ усіх рівнів було зайнято понад 30 млн. чоловік. В той же час у вільних економічних зонах інших країн сумарна кількість зайнятих становила близько 7 млн. Найвищі темпи приросту рівня зайнятості характерні для зон економіко-технологічного розвитку та високотехнологічний промислових зон. З 1995 р. кількість зайнятих на підприємствах технологічних зон зросла з 3,3 млн., що становило 2% від загального числа зайнятого населення, до 18,8 млн. чоловік (або 13% від зайнятих по країні) в 2005 р. [7] . За даними Бюро статистики КНР, в 2010 році лише на підприємствах зон розвитку високих та новітніх технологій, що охоплюють усі регіони держави, крім Тибетського автономного району та провінції Цінхай, нараховувалось 8,5 млн. зайнятих [4].

Варто зазначити, що на початкових етапах розвитку Спеціальних економічних зон в КНР умови праці не завжди відповідали міжнародним стандартам, а діяльність більшості підприємств здійснювалась без дотримання основоположних принципів та прав у галузі праці. Сучасні ж СЕЗ в Китаї більш орієнтовані на міжнародні трудові норми й пропонують кращі умови для своїх робітників ніж раніше та в порівнянні з підприємствами на територіях звичайного економічного режиму. Зокрема, працівникам дозволяється створювати та вступати в робітничі організації та професійні спілки. Так в провінції Гуандун створено найбільшу кількість профспілок – понад 10 тисяч (станом на 2006 рік), в той час як в провінції Цзянсу, яка переважає за кількістю зон економіко-технологічного розвитку, діє лише 2,5 тисячі робітничих організацій [7] . Це пояснюється тим фактом, що більшість зон Цзянсу було створено лише після 2000 р., тому розвиток місцевих союзів працівників лише починає розгортатись. Ще одним сприятливим аспектом в дотриманні чинного законодавства в галузі охорони здоров’я та праці є розвинена соціальна інфраструктура. Зокрема, в межах більшості СЕЗ наявні інституції та організації медичного профілю, а адміністрації зон зобов'язують місцеві підприємства забезпечувати соціальне страхування своїх робітників

Висновки. Передовий досвід Китаю у створенні СЕЗ та промислових кластерів безумовно заслуговує на увагу. Спеціальні економічні зони в КНР сприяють залученню іноземного капіталу, технологій та управлінського досвіду, розширенню експорту та притоку валютних

надходжень, підвищенню рівня зайнятості, прискоренню процесу структурних змін у виробництві, відкриттю кордонів для співробітництва. Функціонування СЕЗ показує, що ця форма господарювання забезпечує можливість раціонального використання матеріальних і трудових ресурсів, а також наукових кадрів. Спеціальні економічні зони стають потужним чинником розвитку всього національного господарства Китаю і його активного включення в міжнародний поділ праці.

Лише в 2011 р. частка СЕЗ у валовому показнику ВВП та торговельному обороті країні становила 68% та 87% відповідно. [5]

Використані джерела:
1.Го Шухун Эволюция развития свободных экономических зон в Китае // Журнал европейской экономики Тернополь. - ИТНЭУ, 2012. - Т.11 (№2). С. 200-204.
2.Cheng Linghua, Xiao Hanbin China torch statistical yearbook. - Beijing, 2011. - C.5-17.
3.Maurits Ruis The Anatomy of Special Economic Zones: Report of UARDC - London, 2012.
4.Sheng Laiyun China Statistical yearbook. - Beijing, 2011. - C. 27-38
5.Sheng Laiyun China Statistical yearbook. - Beijing, 2012. - C. 45-50
6.Офіційний сайт Китайської асоціації зон розвитку [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.cadz.org.cn/ (26.05.2013)
7.ILO report "Export processing zones: Comparative data from China, Honduras, Nicaragua and South Africa" // Geneva: ILO, 2011. - No. 21.[Електронний ресурс] - Режим доступу:http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_158364.pdf

Соколов С.Н.

ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ РАЙОНОВ ХАНТЫ-МАНСИЙСКОГО АВТОНОМНОГО ОКРУГА - ЮГРЫ

В настоящее время большое значение приобретает изучение природно-ресурсного потенциала отдельных регионов и страны в целом, анализ систем их хозяйственного использования. Но мнение о том, что кроме месторождений углеводородов в округе ничего нет, следует отбросить, так как на Урале обнаружены богатейшие залежи самых различных ископаемых, большинство из которых пока не используются. По данным полученных расчетов видно, что наибольшими потенциальными запасами ископаемых обладают Нижневартовский, Сургутский, Нефтеюганский, Ханты-Мансийский и Березовский районы.

Currently of great importance is the study of the natural resource potential of individual regions and the country as a whole, the analysis of systems of their economic use. But the view that in addition to the hydrocarbon fields in the district nothing should be dropped because the Urals were discovered rich deposits of various minerals, most of which are not used yet. According to the obtained results shows that the greatest potential reserves of minerals have Nizhnevartovsk, Surgut, Nefteyugansk, Khanty-Mansiysk and Berezovo regions.

Мощь любого государства зависит, в первую очередь, от разнообразия и запасов полезных ископаемых, находящихся на его территории. Среди минеральных ресурсов по своей значимости для

современной экономики на первое место выступает углеводородное сырье – нефть и газ [9]. Открытия крупнейших месторождений нефти и газа в корне изменили облик Ханты-Мансийского автономного округа - Югры. Однако, широко бытующее мнение о том, что кроме месторождений углеводородов в округе ничего нет, следует отбросить. Во-первых, Западно-Сибирская плита, на которой и расположен округ, содержит залежи всевозможного минерального сырья, как в фундаменте, так и в чехле. Во-вторых, не надо забывать, что не вся территория размещена на равнине. Значительная её часть располагается в пределах восточного склона Урала, где обнаружены и частично разведаны богатейшие залежи самых различных полезных ископаемых, большинство из которых пока не используются [15].

Целью данного исследования является изучение состояния сырьевой базы одного из богатейших регионов Российской Федерации – Ханты-Мансийского автономного округа – Югры. Говоря о месте Ханты-Мансийского автономного округа - Югры в общероссийском и мировом разделении труда, следует сказать о том, что на его территории добывается более половины (52,6% в 2011 г.) российской нефти и такое положение может продлиться десятки лет [3, 11, 16]. Вместе с газовыми месторождениями, расположенными севернее по Оби, Ямало-Ненецкого автономного округа, эта часть обского бассейна формирует значительную часть общероссийского бюджета. Углеводородные ресурсы составляют около 60% всего промышленного экспорта России по стоимости.

В этом контексте можно говорить о геополитической (внешней) роли округа, который фокусирует в себе все движения мирового хозяйства, стал одним из перекрестков мирового бизнеса. Не случайно в представлении многих россиян понятия «Ханты-Мансийский автономный округ» и «нефть» воспринимаются как синонимы – округ является основным нефтегазоносным районом страны. По последним расчетам ученых, нефтедобычу, как главную отрасль производства для Ханты-Мансийского автономного округа - Югры можно прогнозировать еще на ближайшие 200 лет [19].

В разрезе административных районов автономного округа наибольший объем извлеченной нефти получен на территории Сургутского района – 41,5% от общей добычи по округу, Нижневартовского района – 31,6%, Ханты-Мансийского района - 11,6% и Нефтеюганского района – 11,1% [10, 14].

В эпоху позднего палеозоя сложилась уральская складчатость с ее скальными и полускальными горными породами. В них сосредоточены металлические полезные ископаемые: золото, алюминий, вольфрам, железо, медь, молибден, платина, титан, а также хрусталь, мрамор, самоцветы [7]. Всеми перечисленными ископаемыми богат Березовский район. Также в Березовском районе, восточнее, в предгорной части, располагаются месторождения бурого угля – Сосьвинско-Салехардский

угольный бассейн, Хулгинский угленосный район. Месторождения бурого и каменного угля сформировались в юрском периоде мезозоя (195-140 млн. лет назад) [15].

В равнинной части, приуроченной к Западно-Сибирской плите и сложенной осадочными горными породами, залегают нефть, природный газ, газовый конденсат и торф. Сформировались эти месторождения в меловом периоде мезозойской эры (140-70 млн. лет назад) [13]. Нефть и природный газ являются основными полезными ископаемыми на территории округа.

По величине запасов они распределяются следующим образом: уникальные – 9 (Самотлорское, Мамонтовское, Салымское, Приобское, Федоровское, Красноленинское, Ватъеганское, Варьеганское, Лянторское), крупные – 67 (в том числе Тевлинско-Русскинское, Повховское, Аганское, Тянское, Приразломное и др.), средние – 78 и мелкие – 170.

Основной объем добычи нефти на территории автономного округа обеспечивают 10 вертикально интегрированных нефтяных компаний, добыча по которым составила 99,5% от всей добытой нефти. Распределение позиций между компаниями по объему добычи нефти сложилось следующим образом: ОАО НК «Роснефть» 41,1% от общего объема, ОАО «Сургутнефтегаз» 21,1%, ОАО НК «ЛУКойл» 18,7%,. Эти перечисленные три компании добывают около 81,0% от общего объема нефти, извлекаемой на месторождениях автономного округа. С начала разработки нефтяных месторождений на территории автономного округа (с 1964 г. по на 2012 г.) накопленная добыча нефти составила 10 млрд. тонн. На территории автономного округа добычу нефти и газа осуществляли 58 предприятий [20].

Широко распространены неметаллические полезные ископаемые, встречающиеся во всех районах округа: глины, пески, песчано-гравийные смеси. Запасы этого сырья исчисляются миллиардами тонн. Данные запасы начали формироваться 140 млн. лет назад в меловом периоде, продолжали формироваться в палеогене (кайнозойская эра), в условиях мелководных морей шло накопление песков, глины, опоки, опоковидной глины, диатомиты и диатомовые глины – ценное горнохимическое сырьё и местные строительные материалы [12]. Практически во всех районах округа имеюся одни и те же полезные ископаемые – нефть, газ, торф, глины, песчано-гравийные смеси, только лишь в Березовском районе к стандартному набору ископаемых округа добавляются и другие ископаемые: уголь бурый, золото, марганец, алюминий, железо и др. [17].

В перспективе особых изменений в добыче сырья пока не предвидится [5]. Сейчас добыча нефти и газа приносит огромный доход, и мы не можем говорить о прекращении их добычи. Добыча нефти в округе продолжает снижаться, несмотря на значительное увеличение бурения новых скважин. Этот спад обусловлен истощением месторождений, ростом обводненности месторождений и снижением среднего дебита

новых скважин. Увеличиваются затраты, особенно капитальные, на добычу и транспортировку топлива. Добыча его все более перемещается в отдаленные от мест потребления и малоосвоенные районы; в эксплуатацию вовлекаются месторождения природных ископаемых с ухудшающимися горно-геологическими условиями. Затраты на добычу 1 т нефти постоянно увеличиваются [2].

Но не следует забывать и о других ископаемых округа, которые практически не разрабатываются из-за нерентабельности месторождений, т.е. месторождения местного значения или из-за отсутствия технических средств.

Природно-ресурсный потенциал территории (ПРП) – это совокупность естественных ресурсов, выступающих в качестве средств производства или предметов потребления в границах ландшафтов или регионов. Современный этап развития экономики отличается возрастающими масштабами потребления природных ресурсов, резким усложнением процесса взаимодействия природы и общества, интенсификацией и расширением сферы проявления специфических природно-антропогенных процессов. В этой связи большое значение приобретает изучение ПРП отдельных регионов и страны в целом, анализ систем их хозяйственного использования.

Хотя положение о том, что разные виды минеральных ресурсов имеют неодинаковое значение и ценность, не вызывает сомнений, сама оценка этой значимости представляет значительные трудности. Балльная оценка исходит из определения значимости (или полезности) для народного хозяйства видов ресурсов.

Для оценки потенциала минеральных ресурсов районов округа использовалась методика, предложенная автором [18], а также работы И.Ф. Зайцева и О.А. Изюмского [6]; И.Я. Кузьмина и др. [8].

Для уровня крупного региона применяется интегральная шкала значимости некоторых видов минеральных ресурсов, являющихся объектами промышленного освоения, где приводится баллы их значимости *D* (изменяются от 1 для минеральных строительных материалов до 25 для алмазов). Значение того или иного ресурса для народного хозяйства не является постоянной величиной и меняется в связи с научно-техническим и экономическим прогрессом. Изменение ценности природных ресурсов (относительно друг друга) происходит не так быстро, как изменение состояния экономики или изменение в размещении производительных сил. Поэтому для определенных, достаточно длительных периодов времени (30-50 лет) можно говорить об относительном постоянстве этой ценности. По нашим расчетам, баллы значимости ресурса, предложенные в работах [6, 8] тесно связаны с логарифмом по основанию 2 от мировой цены (в долларах за тонну). В данном случае применялись мировые цены 2001 г. [1, 4].

Условия транспортной доступности характеризуются степенью

удаленности месторождений от сети магистральных железных дорог, речных путей, пунктов переработки. Степень удаленности может быть учтена с помощью коэффициентов транспортной доступности (*T*), построенных в зависимости от зон дальности (колеблется в зависимости от расстояния от 1 для удаленности 0-100 км, и до 50 для удаленности более 2000 км). Разная степень изученности месторождений и районов также отражается на их оценке с помощью коэффициентов степени изученности территории (*S*) (от 1 до 0,1).

Для оценки также необходимо учесть также величину запасов источника ресурса с помощью коэффициентов величины запасов (*Q*) (9 для уникальных источников, 6 - крупных, 3 - средних, 1 - мелких). Для оценки потенциала минеральных ресурсов (*R*) используется формула:

$$R = \Sigma DQS/T$$

Значимость минеральных ресурсов является относительной величиной и имеет смысл при оценке не отдельного источника ресурса, а их системы, так как дают их ценность относительно друг друга. Это конъюнктурная ценность, базирующаяся на наших нынешних знаниях о них и на современном географическом положении.

Используя данную методику, мы предлагаем оценку потенциала ресурсов полезных ископаемых Ханты-Мансийского автономного округа (табл. 1).

Таблица 1.

Оценка потенциала природных ресурсов районов ХМАО

Ресурс	*D*	*T*	*Q*	*S*	*R*	*Ресурс*	*D*	*T*	*Q*	*S*	*R*
Березовский район					204,2	Сургутский район					475,5
Бурый уголь	5	3,5	6	1	8,6	Нефть	16	1	9	1	144,0
Торф	2	3,5	1	0,6	0,3	Газ	14	1	6	1	84,0
Нефть	16	1	3	1	48,0	Торф	2	1	6	1	12,0
Железная руда	8	1	1	1	8,0	Нефть	16	1	9	1	144,0
Газ	14	1	6	1	84,0	Газ	14	1	6	1	84,0
Бокситы	7	3,5	1	0,6	1,2	Торф	2	1	6	0,6	7,2
Золото	23	3,5	3	1	19,7	Глины	1	3,5	1	0,3	0,1
Марганцевые руды	10	1	1	0,6	6,0	Сера	4	3,5	1	0,1	0,1
Кремнистое сырье	6	1	3	0,6	10,8	Бурый уголь	5	3,5	1	0,1	0,1
Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1	Октябрьский район					145,9
Вольфрамовая руда	14	3,5	1	0,3	1,2	Нефть	16	1	6	1	96,0
Горный хрусталь	6	3,5	1	0,3	0,5	Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1
Драгоценные камни	17	3,5	3	0,3	4,4	Торф	2	3,5	3	0,6	1,0
Каменный уголь	6	3,5	1	0,6	1,0	Газ	14	1	3	1	42,0

Молибденовая руда	13	3,5	3	0,3	3,3	Кремнистое сырье	6	6,5	3	0,3	0,8
Полиметаллические руды	8	3,5	3	0,3	2,1	Кварцит	6	1	1	1	6,0
Титано-магнетитовые руды	7	3,5	1	0,3	0,6	Белоярский район					135,5
Медные руды	11	3,5	1	0,3	0,9	Нефть	16	1	3	1	48,0
Платиноиды	24	3,5	1	0,3	2,1	Торф	2	3,5	1	0,6	0,3
Руды редких металлов	16	3,5	1	0,3	1,4	Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1
Кондинский район					138,4	Газ	14	1	6	1	84,0
Торф	2	3,5	1	0,6	0,3	Кремнистое сырье	6	3,5	3	0,6	3,1
Нефть	16	1	6	1	96,0	Нижневартовский район					236,3
Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1	Нефть	16	1	9	1	144,0
Газ	14	1	3	1	42,0	Торф	2	1	6	0,6	7,2
Советский район					140,1	Газ	14	1	6	1	84,0
Нефть	16	1	6	1	96,0	Сера	4	3,5	1	0,1	0,1
Торф	2	3,5	1	0,6	0,3	Пески, глины	1	1	1	0,6	0,6
Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1	Железная руда	8	3,5	1	0,1	0,2
Газ	14	1	3	1	42,0	Бурый уголь	5	3,5	1	0,1	0,1
Кремнистое сырье	6	3,5	1	1	1,7	Нефтеюганский район					230,3
Ханты-Мансийский район					228,4	Нефть	16	1	9	1	144,0
Торф	2	3,5	1	0,6	0,3	Торф	2	3,5	6	0,6	2,1
Нефть	16	1	9	1	144,0	Газ	14	1	6	1	84,0
Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1	Пески, глины	1	3,5	1	0,3	0,1
Газ	14	1	6	1	84,0	Бурый уголь	5	3,5	1	0,1	0,1

Из полученных результатов мы можем сделать вывод, что запасы полезных ископаемых районов существенно не различаются. Заметны лишь незначительные колебания в потенциале территорий. Согласно полученным расчетам, наибольшими потенциальными запасами полезных ископаемых обладают Нижневартовский, Сургутский, Нефтеюганский, Ханты-Мансийский и Березовский районы. Остальные четыре района имеют меньший потенциал.

В экономических исследованиях показатели оценки приобретают стоимостную форму. В этих оценках природные ресурсы выступают как производительные силы, в первую очередь в виде средств производства и предметов потребления. В конкретных методиках экономических расчетов оценок преобладают показатели максимальной дифференциальной ренты, прибыли, дополнительного объема продукции или минимума затрат на ее получение. Такие оценки имеют отраслевой характер и нацелены на поиск экономически эффективного варианта размещения тех или иных отраслей.

В качестве оценки природных ресурсов часто выступает величина экономической эффективности их использования.

Стоимостные (ценовые) оценки почти всегда подвержены колебаниям конъюнктурного характера, связанных с динамикой цен и потребностью народного хозяйства в том или ином ресурсе в разные периоды своего развития. Они отражают коммерческую значимость природных ресурсов на сегодняшний день.

Мы думаем что, ПРП может и должен стать базой для дальнейшего развития экономики округа. Кроме того, потеря нефтегазовых доходов, которые занимали в структуре бюджета огромную долю, и наступивший дефицит бюджета региона требует от органов власти округа решительных безотлагательных действий с целью изменения экономической и инвестиционной политики. Дальнейшее сохранение и закрепление сырьевого статуса в настоящее время может служить лишь целям обогащения узких групп предпринимателей, специализирующихся на экспорте сырья и полуфабрикатов и импорте конечной продукции и продовольствия, но никак не отвечает интересам устойчивого социально-экономического развития округа. Поэтому необходимо задумываться, как и за счет чего мы будем жить в ближайшее время. А для этого нужно проводить ресурсосберегающую политику, диверсифицировать отраслевую структуру экономики и рынки сбыта, модернизировать транспортную инфраструктуру.

Список литературы:

1. Бежанова М.П., Бежанов С.К., Стругова Л.И. Цены мирового рынка на минеральное сырье и продукты его переработки. М., 2002.

2. Быковский В.А. Западно-Сибирский нефтегазовый комплекс: проблемы и решения // Регион: экономика и социология. 2010. №3. С. 154-166.

3. Генералов П.П., Пленкин А.П., Степанов Л.А и др. Геолого-промышленная оценка и эффективность использования опал-кристобалитовых пород Тюменской области. //Геология нерудного сырья Западной Сибири. Тюмень, 1987. С. 10;

4. Дадалко В.А. Мировая экономика. Минск, 2001;

5. Динков В.А. Нефтяная промышленность вчера, сегодня, завтра. М., 1988. 120 с.

6. Зайцев И.Ф., Изюмский О.А. Природные ресурсы - на службу экономическому прогрессу. - М., 1972. 157 с.

7. Караченцев С.Г. Закономерности размещения и особенности геологического строения редкометальных месторождений севера Урала. //Тезисы годичной конференции Тюменского отдела ВМО. Тюмень, 1985. С. 123.

8. Кузьмин И.Я., Барышев А.С., Русин Г.Г., Верхозин А.И. Принципиальная основа прогнозирования рационального использования и охраны минеральных ресурсов //Оценка, прогнозирование, рациональное использование и охрана минеральных ресурсов. - Новосибирск, 1980. С. 66-73.

9. Николаев С.М. Минеральные богатства Западной Сибири и их использование. М., 1973. С. 15-43.

10. Основные нефтегазодобывающие, геологоразведочные, геофизические предприятия, работающие на территории Ханты-Мансийского автономного округа [Электронный ресурс]: Режим доступа: htpp://www.hmao.wsnet.ru/economic/index.htm

11. Островский Л.Я., Костюк М.А., Пономарев В.А и др. Геология нерудного сырья Западной Сибири. Тюмень, 1987. С. 57-59.

12. Подсосов А.В., Шиманский И.Л., Шацкий С.Б. Геология нерудного сырья Западной Сибири. Тюмень, 1980. С. 78-81;

13. Рудкевич М.Я., Озеранская Л.С. и др. Нефтегазоносные комплексы Западно-Сибирского бассейна. М., 1988. С. 303.
14. Рянский Ф.Н., Соколов С.Н. Топливно-энергетический комплекс // Природа, человек, экология: Нижневартовский регион: Коллектив. монография /Под ред. Ф.Н. Рянского. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2007. С. 138-142.
15. Старков В.Д., Тюлькова Т.А. Геологическая история и минеральные богатства Тюменской земли. Тюмень, 1996.
16. Филиппенко А. Сырьевая база нефтедобычи и недропользование в Ханты-Мансийском автономном округе. Екатеринбург, 2001..
17. Сорокин Ю.П. Минерально-сырьевые ресурсы Тюменского территориального производственного комплекса. Тюмень, 1985.
18. Соколов С.Н. Оценка природно-ресурсного потенциала Сибирского региона. //Современные проблемы науки и образования. Екатеринбург; Нижневартовск, 2002. С. 140-146.
19. Стратегия социально-экономического развития Ханты-Мансийского автономного округа - Югры до 2020 года [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.strategy-center.ru/page.php?vrub=inf&vparid=1444&vid=3840&lang=rus16.
20. Ханты-Мансийский АО: Топливно-энергетическое сырье [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.portal-urfo.ru/hmao/about/resourses/toplivno-energeticheskoe/

УДК 614.7:339 (477)

Гавриленко О.П., Гавриленко В.М.

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Висвітлено сучасний стан і нові тенденції енергетично-ресурсної складової розвитку України як однієї з головних передумов успішності суспільства у процесі екологізації різних галузей енергетики. Розглянуті причини надмірного використання первинних енергоресурсів та зумовлений цим їхній значний імпорт (понад 50% від потреби). Запропоновані шляхи реалізації конструктивно-географічного підходу до екологізації енергетики, спрямовані на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу виробництва і споживання енергії у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту.

Ключові слова: енергоємність, енергозбереження, енергоефективність, паливно-енергетичні ресурси, енергетична безпека, нетрадиційні та відновлювані джерела енергії, екологізація енергетики, принцип профілактичності.

Освещены современное состояние и новые тенденции энергетическо-ресурсной составляющей развития Украины как одной из главных предпосылок успешности общества в процессе экологизации различных отраслей энергетики. Рассмотрены причины чрезмерного использования первичных энергоресурсов и обусловленный этим их значительный импорт (более 50% потребностей). Предложены пути реализации конструктивно-географического подхода к экологизации энергетики, направленные на уменьшение интегрального экодеструктивного влияния производства и потребления энергии в расчете на единицу совокупного общественного продукта.

Ключевые слова: энергоемкость, энергосбережение, энергоэффективность, топливно-энергетические ресурсы, энергетическая безопасность, нетрадиционные и возобновимые источники энергии, экологизация энергетики, принцип профилактичности.

Current state and trends of the new energy resource component of Ukraine development as one of the main preconditions for successful society in the greening of the power various branches are revealed. The causes of the excessive use of primary energy

resources and their significant import (more than 50% of the requirement) are considered. The ways of implementing constructive and geographical approach to greening energetics to reduce the integrated eco destructive impact of production and energy consumption per unit of gross domestic product are proposed.

Keywords: energy capacity, energy conservation, energy efficiency, fuel and energy resources, energy security, alternative and renewable energetics, energetics greening, preventive principle.

Постановка проблеми. За розрахунками фахівців, у разі збереження нинішнього рівня енергетичної ефективності, Україна не має жодних перспектив щодо сталого розвитку. Рівень споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) у 2030 р. зросте настільки, що національна економіка не витримає такого навантаження ємності енергоресурсів. Одним з головних чинників забезпечення енергетичної незалежності України та підвищенні рівня її енергетичної безпеки є зниження енергоємності валового внутрішнього продукту.

Прогнозований потенціал енергозбереження за рахунок ефективного використання ПЕР, відповідно до розрахунків і висновків Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, становить понад 50%. Реалізація цього потенціалу може значно зменшити споживання ПЕР, що дозволить зняти гостроту проблеми зовнішньої енергетичної залежності. Низька ефективність споживання ПЕР породжує високу собівартість виробленої продукції і відповідно – зниження рівня конкурентоспроможності економіки. Через неефективне використання енергоресурсів, насамперед у базових галузях – електроенергетиці, вугільній, нафтогазовій, хімічній, металургійній, машинобудуванні – стримується зростання ВВП, від рівня якого залежить розвиток національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і прикладним аспектам вирішення екологічних проблем у паливно-енергетичному комплексі (ПЕК) України присвячені праці М.Х. Корецького [3], Л.І. Федулової [7]. Необхідність включення мотиваційного чинника у екологізацію природокористування та природоохоронну діяльність висвітлюється у працях Л.Г. Мельника [4], Б.М. Данилишина [1] та інших.

Останніми роками опубліковано низку досліджень, присвячених цим проблемам, насамперед аспекту енергоефективності. Зокрема, це роботи В.А. Жовтянського (2002; 2010), О.Г. Білоруса (2003), Л.М. Кобилянської (2006), С.В. Корсунського, С.В. Казанського (2008), інших вітчизняних і зарубіжних вчених, які тією чи іншою мірою досліджували розвиток ситуації щодо енергонезалежності та енергозбереження в Україні.

Невирішені частини проблеми. Неоптимальна структура енергетичного балансу з переважанням енергоносіїв імпортного походження є причиною посилення залежності України від зовнішньополітичних факторів, наукового і технологічного відставання від провідних країн світу. Це також призводить до посилення техногенної та екологічної небезпеки. Порівняльна оцінка енергоспоживання,

енергоємності та екологічності національного виробництва в Україні і світі свідчить, що одним з найбільш перспективних шляхів диверсифікації джерел енергопостачання є збільшення у структурі енергетичного балансу частки енергоносіїв, отриманих з відновлюваних джерел енергії. Проте нині в енергетичному балансі Україні ці енергоносії (не враховуючи великої гідроенергетики), становлять усього близько 1% загального енергоспоживання.

Крім цього, у процесі проектування нових енергетичних об'єктів, зокрема тих, що використовують відновлювані джерела енергії, практично відсутній конструктивно-географічний підхід. Не передбачається також участь фахівців еколого-географічного профілю у обґрунтуванні таких проектів, а отже, досі не існує чіткої концепції екологізації паливно-енергетичного комплексу.

Формулювання завдань. Залежність базових галузей ПЕК України від країн-експортерів паливних ресурсів суперечить принципам збалансованого розвитку, проголошеного в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Україна потребує активнішого упровадження заходів щодо підвищення енергоефективності, а також екологізації усього паливно-енергетичного комплексу. Україна нині використовує непропорційно більшу кількість енергоносіїв на одиницю ВВП, ніж країни Європи та інші країни з перехідною економікою. Втрати стають дедалі очевиднішими за умов високої вартості імпорту, відсутності енергетичної безпеки, неконкурентоспроможних галузей промисловості та екологічної шкоди. Отже, необхідний пошук нових шляхів підвищення енергоефективності, зокрема застосування конструктивно-географічного підходу до розв'язання існуючих екологічних проблем.

Основний матеріал дослідження. Сучасні тенденції у сфері енергоефективності мають сприяти підвищенню енергетичної безпеки, зменшенню обсягів добування первинних енергоресурсів, подоланню залежності від їхньої вичерпаності. Особливістю України є великий рівень втрат первинних енергоресурсів – у 2-4 рази вищий, ніж у світі та економічно розвинених країнах. Головні втрати, які становлять 4,4% усього їхнього використання, відбуваються за рахунок газу (14,53%) і теплової енергії (53,05%). Для країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) головні втрати – за рахунок електроенергії. У натуральному вираженні втрати в Україні становлять близько 8,4 млн. т у.п. [12]. Україна, як і країни ЄС, майже наполовину енергетично залежна від поставок викопного органічного палива. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинутих країн Європи, як Німеччина – 61,4%, Франція – 50%, Австрія – 64,7%. Багато країн світу мають значно нижчі показники забезпечення власними первинними ПЕР, зокрема Японія використовує їх на 7%, Італія – на 18% [5]. Проте диверсифікація джерел енергопостачання, насамперед нафти, природного газу і ядерного палива, в Україні відсутня (табл. 1).

Таблиця 1.

Структура споживання енергоресурсів у світі, в Україні, країнах ЄС, США (на 2009 р.) [5]

ПЕР	*Світ*	*Україна*	*Країни ЄС*	*США*
Природний газ	21%	35,0%	22%	24%
Нафта	35%	16,9%	41%	38%
Вугілля	23%	23,2%	16%	23%
Уран	7%	15,2%	15%	8%
Гідроресурси та інші відновлювані джерела	14%	9,7%	6%	7%
Усього	100%	100%	100%	100%

Розв'язанню не тільки проблем енергопостачання, але й багатьох еколого-географічних проблем сприятиме ефективне упровадження і використання енергії відновлюваних джерел. Енергоресурси відновлюваних джерел наявні майже на всій території України (рис. 1). Загальний річний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії у перерахунку на умовне паливо становить близько 98 млн. тонн.

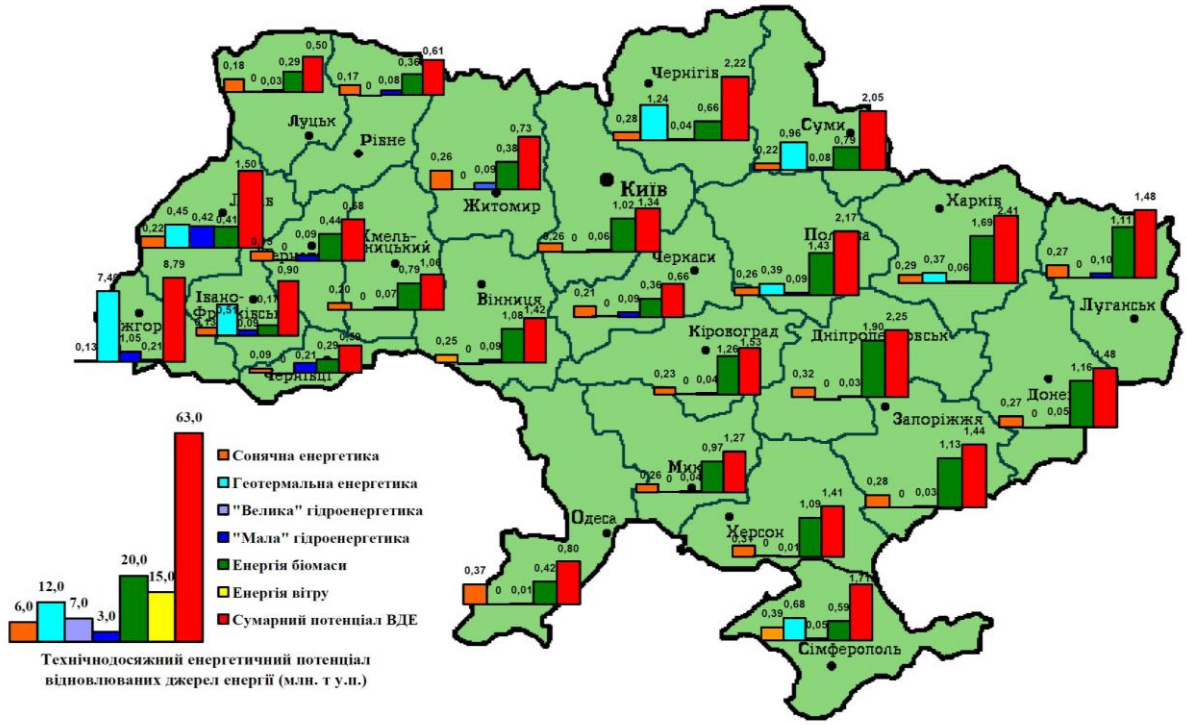

Рис. 1. Сумарний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії в Україні [11]

У рамках другого періоду Кіотського протоколу (2013-2020 рр.) Україна взяла на себе зобов'язання утримувати викиди парникових газів на 20% нижчими рівня 1990 р. і проголосила довгострокову ціль скорочення викидів на 50% до 2050 р. Це потребує від України значних зусиль щодо

реформування економіки, основними напрямами якої мають стати енергоефективність та збільшення частки альтернативних джерел енергії [9]. Україна має значні можливості щодо впровадження низьковуглецевого напряму розвитку енергетики, зважаючи на те, що потенціал нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (НВДЕ) становить близько 40% від прогнозованого загального споживання енергії до 2030 р. (табл. 2).

Таблиця 2.

Потенціал окремих видів НВДЕ в Україні [10]

НВДЕ	*Річний технічно досяжний потенціал*	
	млрд. кВт/год.	*млн. т у.п.*
Вітроенергетика	79,8	28
Сонячна енергетика, у тому числі: електрична теплова	38,2 5,7 32,5	6 2 4
Мала гідроенергетика	8,6	3
Біоенергетика, у тому числі: електрична теплова	178 27 151	31 10,3 20,7
Геотермальна теплова енергетика	97,6	12
Енергія довкілля	146,3	18
Загальні об’єми заміщення традиційних ПЕР	548,5	98

Першою країною ЄС, що прийняла амбітну концепцію перетворення свого енергопостачання у безпечне і вільне від CO_2 до 2050 року, стала Німеччина. Зокрема, викиди CO_2 мають бути скорочені на 40% до 2020 р. і на 80% до 2050 р. порівняно з 1990 р.; частка відновлюваних джерел енергії у валовому споживанні енергії має досягти 18% до 2020 р., 30% до 2030 р. та 60% до 2050 р. [6].

Жодна інша країна досі не наважувалася ставити такі цілі. Власникам, які будуть дотримуватися жорстких стандартів енергоспоживання з випередженням графіка, будуть запропоновані фінансові стимули. Уряд Німеччини прийняв рішення щодо прискорення будівництва мережі транспортування енергії вітру на великі відстані з півночі до центрів споживання на півдні, яка має бути інтегрована у загальноєвропейську мережу. У 2030 р. заплановано мати 5 млн. електричних транспортних засобів на дорогах, приблизно 10% від сучасної кількості автомобілів [6].

У доповіді Міжнародної енергетичної агенції (МЕА) «Перспективи енергетичних технологій» було відмічено перші ознаки революції енергетичних технологій, яка відбувається поки що «знизу вверх». З метою сприяння збалансованому використанню відновлювальних ресурсів і

перероблення відходів, МЕА розроблено глобальні технологічні дорожні карти (ТДК) розвитку і упровадження інноваційних енергетичних технологій, які дозволять досягти скорочення викидів вуглецю в енергетиці до 2050 року на 50%. Йдеться про уловлювання і захоронення вуглецю, електричні та гібриді автомобілі, вітроенергетику, колектори сонячної енергії, фотоелектричні батареї, біопаливо, енергоефективні будівлі, раціональні електромережі тощо.

Європейським стратегічним планом передбачено швидке розроблення ключових енергетичних технологій, які мають забезпечити виконання до 2020 р. трьох стратегічних цілей: скорочення обсягів споживання первинної енергії на 20%, збільшення до 20% частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі ЄС та зменшення на 20% обсягів викидів парникових газів [8].

Екологізація енергетики має бути спрямована на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва і споживання енергії у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності. Екологізація не є синонімом охорони природи; вона спрямована на *зниження потреби* у охороні природи.

Поняття екологізації є глибшим, ніж охорона природи, яка ліквідує негативні наслідки, спричинені екологічно недосконалими технологіями. Екологізація удосконалює існуючі технології, тим самим позбавляючись від викидів шкідливих речовин чи зводячи їх до мінімуму. Саме це зменшує потребу у природоохоронних заходах. Таким чином, екологізація є важливішою, ніж охорона природи, оскільки попередити шкідливі впливи та їхні наслідки легше, ніж їх ліквідовувати, що складніше і не завжди можливо.

Тому екологізація ПЕК України насамперед передбачає реалізацію одного з найголовніших конструктивно-географічних принципів і підходів – *принципу профілактичності (превентивності)* проведення природоохоронних заходів. Суть цього принципу полягає у проведенні заздалегідь передбачених заходів, спрямованих на недопущення впливів, здатних викликати негативні наслідки: «легше запобігти, ніж потім ліквідувати». Одним з напрямів реалізації принципу профілактичності є обмеження вилучення природної речовини (енергетичної сировини, ресурсів). Припустимо вилучення тільки такої маси речовини та енергії, яка не підриває здатність природи до самовідновлення.

Значно розширюють ресурсні можливості людства мало- та безвідходні технології. Наприклад, вугільні родовища по суті є комплексними вугільно-метановими; проте другий компонент (метан) до останнього часу розглядався як шкідлива домішка, що ускладнює

добування власне вугілля. У той же час сучасні технології дозволяють отримувати лише у Донбасі 5 млрд. $м^3$ газу, що дозволить майже на третину збільшити газовидобуток в Україні. Новітні технології видобутку нафти й газу дозволяють оживити і надати друге життя багатьом старим, начебто вичерпаним родовищам – підвищити вилучення нафти з продуктивних пластів із звичних зараз 35-40% до 60-65% і більше.

Оскільки у природі практично не існує монокомпонентних видів мінеральної сировини, необхідне комплексне використання усіх корисних компонентів, що містяться у сировині, а також залишкових продуктів. Наприклад, нафта містить деякі кольорові метали, зокрема ванадій і нікель; вугілля характеризується високим вмістом германію, ртуті, молібдену, миш'яку, меншою мірою – рідкісноземельних металів, літію, рубідію, цезію тощо. Отже, серед шляхів реалізації профілактичних технологічних заходів виділяють такі основні:

- своєчасна рекультивація породних відвалів з метою запобігання утворенню осередків горіння;
- удосконалення схем водопостачання і очищення стічних вод з використанням екологічно безпечних фільтрувальних чи абсорбуючих матеріалів;
- демінералізація відпрацьованих шахтних вод шляхом упровадження новітніх технологій;
- очищення дренажних вод териконів і відвалів з метою виключення їхнього надходження у природні водойми;
- використання очищених шахтних вод у системах зворотного водопостачання для технологічних потреб;
- утилізація відходів вуглевидобутку і вуглезбагачення, насамперед як вторинних енергоресурсів.

Важливим превентивним заходом має бути розроблення систем реагування на випадок надзвичайних ситуацій – розливів нафти, прориві свердловин, аварій танкерів, насамперед при здійсненні видобутку вуглеводнів на глибоководному шельфі. Екологічна безпека на транспорті може бути значно підвищена за рахунок упровадження альтернативних видів палива і активнішого просування автомобілів на сумішах з високим умістом біопалива.

Висновки і перспективи. Незважаючи на сприятливі умови для використання потенціалу відновлюваних джерел енергії та розвинену науково-технічну базу, рівні освоєння НВДЕ в Україні становлять менше 1% від загального річного енергоспоживання. Порівняльна оцінка енергоспоживання, енергоємності та екологічності національного виробництва в Україні і світі доводить, що однією з найбільш ефективних можливостей диверсифікації джерел постачання енергоносіїв є зміна структури енергетичного балансу, зокрема за рахунок відновлюваних джерел енергії на умовах їхнього ефективного використання з

урахуванням необхідності посилення охорони навколишнього природного середовища.

Вирішення проблеми забезпечення енергоефективності передбачає цілеспрямовані дії, орієнтовані на покращення енергетичного стану України та забезпечення загальнолюдських цінностей – збереження планети для наступних поколінь шляхом мінімізації руйнування довкілля. Такі природні ресурси, як нафта, природний газ і тверді види палива, є основними джерелами виділення вуглекислого газу, який відіграє важливу роль в енергетичному та біогеохімічному балансах біосфери. Екологізація ПЕК України проти нарощування генеруючих потужностей і збільшення споживання первинних ПЕР дасть більший соціальний, економічний та екологічний ефект.

Україна має величезний потенціал для скорочення викидів парникових газів за рахунок розширення доступу до міжнародного вуглецевого фінансування. Більше того, Україна зобов'язалася до 2018 р. впровадити Директиву Європейського Союзу щодо великих спалювальних установок (Large Combustion Plant Directive). Також Україна має значний потенціал подальшої розробки власних ресурсів вуглеводнів, включаючи традиційний природний газ, а також нетрадиційні джерела – сланцевий газ і метан вугільних родовищ. Тому у найближчій перспективі необхідно ширше застосовувати конструктивно-географічний підхід у процесі проектування нових енергетичних об'єктів, залучення фахівців еколого-географічного профілю з метою належного обґрунтування цих проектів, а також подальшої розробки концепції екологізації паливно-енергетичного комплексу.

Використані джерела:

1. *Данилишин Б.М. Економіка природокористування: підручник / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2009. – 465 с.*
2. *Кобилянська Л.М. Українська енергетика в глобальному середовищі / Л.М. Кобилянська // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – 2006. – № 1 (13). – С. 123-128.*
3. *Корецький М.Х. Умови упровадження ефективних енергозберігаючих технологій у житлово-комунальне господарство / М.Х. Корецький // Інвестиції: практика та досвід. – 2007. – № 15. – С. 31–35.*
4. *Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручник / Л.Г. Мельник. – Суми: Університетська книга, 2003. – 346 с.*
5. *Переосмислення ступеня відповідальності перед майбутнім: національна доповідь з питань реалізації державної політики у сфері енергоефективності за 2009 рік / М. Пашкевич, В. Григоровський, В. Гавриленко [та ін.] – К., НАЕР-НАУ, 2010. – 258 с.*
6. *Термомодернізація житлового фонду: організаційний, юридичний, соціальний, фінансовий і технічний аспекти: практичний посібник / В. Бригілевич, К. Гьоллер, Л. Шреккенбах [та ін.] / за заг. ред. В. Бригілевича – Львів: ФОП П'ятаков Ю.О., 2012. – 262 с.*
7. *Федулова Л.І. Інноваційна економіка: підручник / Л.І. Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.*
8. *Green Paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu.*
9. *Низьковуглецева енергетика в регіонах України – перспективи та можливості подальшого розвитку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dp.niss.gov.ua.*
10. *Оновлення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року / Міненерговуглепром, 11.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua.*

11. *Тенденції розвитку відновлюваної енергетики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:* http://gntb.gov.ua/files/conf07/kudrya.pdf.
12. *Україна 2012. Основні положення та рекомендації. Загальна енергетична політика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iea.org.*

УДК 911.3

Номер О.В.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкривається проблема дослідження трудового потенціалу регіону як об'єкту суспільно-географічного дослідження, уточнено сутність понять «потенціал», «трудовий потенціал», «трудовий потенціал регіону».

Ключові слова: потенціал, трудовий потенціал, трудовий потенціал регіону.

В статье раскрывается проблема исследования трудового потенциала региона как объекта общественно-географического исследования, уточнено значение понятий «потенціал», «трудовой потенціал», «трудовой потенциал региона».

Ключевые слова: потенциал, трудовой потенциал, трудовой потенциал региона.

In the article the problem of labour actualized potential of the region as an object of human-geographical study the essence of the concepts of «potential», «employment potential», «employment potential in the region».

Keywords: potential, employment potential, employment potential in the region.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В сучасних умовах в Україні відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на розбудову нашої держави загалом і кожного регіону зокрема. Саме регіональні проблеми нині виросли в одну з найбільш гострих проблем суспільного розвитку України, що обумовлює необхідність осмислення і дослідження регіонального розвитку суспільства, обґрунтування його пріоритетів і формування адекватних механізмів управління. Ефективність цих процесів, повнота вирішення тактичних і стратегічних завдань безпосередньо залежить від необхідності застосування нового концептуального підходу до комплексного дослідження формування та ефективності використання трудового потенціалу регіону, розробки інноваційної багатофакторної системи його вдосконалення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показав, що широке коло як загальних, так і регіональних проблем формування трудового потенціалу були і залишаються об'єктом постійних наукових досліджень і численних прикладних розробок. Теоретико-методологічні аспекти оцінки стану, формування, використання трудового потенціалу розглянуто у працях зарубіжних (Г. Беккер, Г. Боуен, О. Нордхог, Л. Туроу, Т. Шульц) і вітчизняних учених. Серед зарубіжних учених серед українських – С. Бандур, І. Білоконь, М. Долішній, А. Доценко, В. Загородній, С. Злупко, П. Коваленко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Мезенцева, С. Мохначук, В. Онікієнко, С. Пирожков,

Ю. Пітюренко, С. Писаренко, М. Фащевський та ін.Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт, до цього часу проблема вивчення трудового потенціалу регіону як об'єкту суспільно-географічного дослідження залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Низка ключових питань суспільно-географічних особливостей формування та використання трудового потенціалу ґрунтовно не вивчено або є дискусійними. Об'єктивна необхідність у подальшому поглибленні теоретичних досліджень і методичних розробок пов'язана з уточненням сутності понять «потенціал», «трудовий потенціал», «трудовий потенціал регіону».

Формулювання цілей статті. Метою публікації є уточнення сутності понять «потенціал», «трудовий потенціал», «трудовий потенціал регіону».

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення мети публікації потребувало уточнення сутності ключових категорій дослідження Задля цього здійснено аналіз доробку науковців щодо тлумачення поняття «трудовий потенціал». Опрацювання літератури дало можливість з'ясувати, що поняття розглядається в багатьох галузях знань. У контексті нашого дослідження ми розглядатимемо його з позицій суспільної географії. Оскільки базовим поняттям трудового потенціалу є поняття «потенціал», то насамперед нашим завданням було з'ясування його тлумачення. Вперше у вітчизняній літературі дане поняття було використано у 20-х роках XX ст. при розробці комплексної оцінки рівня розвитку продуктивних сил. В. Вейц розглядав потенціальні продуктивні сили не лише як матеріальні елементи, а й як матеріальні умови, при яких здійснюється виробничий процес [2]. В довідникових джерелах поняття «потенціал» трактується як «здатний», «спроможний», буквально – «здатний бути» [25]; «сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь, резерв» [13, 630]; як «наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення чогось» [9.]; як «джерела можливостей, засобів, запасів, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якого-небудь завдання чи досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі» [21, 105].

В інших джерелах потенціал розглядається як можливість, наявні сили, засоби або запаси, що можуть бути використані [18]. Для нашого дослідження значний інтерес становлять напрацювання О. Шаблія. Він, розглядаючи поняття «потенціал», об'єднав існуючі уявлення про нього у групи за певними ознаками, а саме: носій (субстрат) – власність – відношення. Перша ознака означає «сукупність» умов і ресурсів, друга – потужність, можливість, здатність, третя – відповідність уявленню про потенціал як про «продуктивність» [24, 104]. Ми поділяємо точку зору О. Шаблія і цілком згоджуємося з ним. Категорія «трудовий потенціал» у науковій літературі почала утверджуватися на початку 80-х років XX ст.

[16], а наприкінці 80–90-х рр. того ж століття сформувався вже ряд підходів до розгляду трудового потенціалу [6, 10; 7] як: форми втілення особистого фактора виробництва (людського фактора); ресурс праці; напрям конкретизації категорії «робоча сила», що характеризує не лише загальну чисельність населення, здатного до праці, але і його освітньо-кваліфікаційні характеристики та тривалість участі певної кількості працездатного населення в суспільній праці за відповідних умов.

Наука комплексно відреагувала на потребу практики виявити резерви та шляхи творчої активізації людини як суб'єкта виробництва та суспільного життя. Науковці почали активно вивчати трудовий потенціал, використовуючи міждисциплінарний підхід до зазначеної проблеми. Вивчення літератури з проблеми дослідження трудового потенціалу засвідчило наявність різних підходів щодо визначення самого поняття «трудовий потенціал». Наведемо окремі тлумачення. Є. І. Якуба запропонував трактувати трудовий потенціал як кількість працездатного населення, залишкова працездатність осіб пенсійного віку і нагромаджувана працездатність підлітків [26, 2-10]. У праці Д. Богині, О. Грішнової трудовий потенціал розглядається як «інтегральна оцінка і кількісних, і якісних характеристик економічно активного населення» [1].

С. Пирожков під трудовим потенціалом розуміє «розвинуту сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей трудоактивного населення і системи відносин, пов’язаних з участю у процесі виробництва та суспільною діяльністю» [17, 16]. І. Лукінов, розглядаючи трудовий потенціал, акцентує увагу на ролі окремих поколінь і їх місця у функціонуванні трудового потенціалу [12, 4-19].

В. Онікієнко розглядає трудовий потенціал як сукупність працездатного населення, що має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю в народному господарстві з урахуванням її технологічної та технічної оснащеності [15, 11-15].

В. Врублевський розуміє під трудовим потенціалом сукупного працівника в його єдності з продуктивними силами [3, 116].

На думку С. Пучкової, трудовий потенціал — це сукупність потенціальних природних здібностей, освітнього потенціалу та трудової активності, які визначають результативність трудової діяльності [20, 6].

Н. Тітова характеризує трудовий потенціал як можливість робочої сили максимально реалізуватися у праці [22, 10].

Н. Оленцевич розглядає трудовий потенціал як узагальнюючу характеристику міри та якості сукупної здібності до праці, що визначає потенційні можливості участі як окремих індивідів, так і різних груп робітників, працездатного населення загалом в сукупно корисній діяльності [14, с. 10].

Б. Генкін вважає, що трудовий потенціал характеризується «здоров’ям; моральністю і вмінням працювати в колективі; творчим

потенціалом; активністю; організованістю; освітою; професіоналізмом» [4, с. 53].

А. Котляр розглядає трудовий потенціал як узагальнюючу характеристику міри (кількості) і якості праці працездатного населення згідно участі в суспільно корисній діяльності [10, с. 9].

Г. Осовська та О. Крушельницька під трудовим потенціалом розуміють сукупність працездатного населення з урахуванням інтелектуального розвитку, здібностей, знань, умінь, досвіду, духовних цінностей, звичаїв, традицій, переконань і патріотизму [16].

Нам найбільше імпонує визначення В. Костакова, який визначив трудовий потенціал як запаси праці, що залежать від загальної чисельності трудових ресурсів та їх структури, рівня зайнятості за віком і статтю, накопичених знань, ступеня відповідності демографічної структури працюючих умовам підвищення ефективності праці, соціальній мобільності населення [23]. У контексті нашого дослідження вважаємо доцільним розглянути феномен «трудовий потенціал» з позицій суспільно-географічного підходу, оскільки в умовах сьогодення зростає потреба в наукових дослідженнях потенційних можливостей працездатного населення до продуктивної праці на регіональному рівні. При цьому основну увагу необхідно приділяти як кількісним, так і якісним параметрам трудового потенціалу (інформаційному та інтелектуальному, оцінці цього потенціалу і розробці механізмів його реалізації в масштабі регіону) [19]. Звернення до енциклопедичного видання з географії уможливило з’ясування сутності трудового потенціалу і в цій галузі. Поняття «трудовий потенціал» визначається як частина народно-господарського потенціалу суспільства, що становить сукупну здатність працездатного населення до суспільно корисної діяльності, детерміновану рівнем освіти і професійно-кваліфікаційної підготовки, статево-віковою структурою населення, станом здоров’я та духовно-моральними якостями [5, 134].

З метою ґрунтовного вивчення трудового потенціалу регіону, розробки методології оцінки рівня його розвитку виникає потреба у глибокому осмисленні його структури. С. Пирожков, зокрема, розглядає трудовий потенціал як систему, що складається з трьох взаємопов’язаних підсистем: демографічної, соціально-економічної та соціально-психологічної [17, 19]. Трудовий потенціал регіону характеризують сукупні характеристики трудових ресурсів, які вже зайняті чи можуть бути зайняті в суспільному регіональному виробництві. Особливості трудового потенціалу регіону полягають у тому, що існує міграція трудових ресурсів, яка пов'язана зі зміною місця роботи з різних причин.

С. Кузьмін вважає, що трудовий потенціал регіону визначається рівнем розвитку цього регіону і його господарськими, демографічними, історичними особливостями, роблячи це населення потенційно придатним для використання [11, 23].

І. Джаїн представив трудовий потенціал регіону як сукупну здібність «економічно активного населення даної території забезпечити виробництво споживчих вартостей, які відповідають потребам суспільства на даному етапі його розвитку в конкретних соціально-економічних та науково-технічних умовах» [8, 67].

Висновок. Необхідність вивчення трудового потенціалу регіону як об'єкту суспільно-географічного дослідження зумовлена його актуальністю в умовах соціально-економічних перетворень, які мають місце в Україні загалом і регіонах зокрема. Усвідомлення того, що розвиток будь-якого регіону буде ефективним лише за умови врахування трудового потенціалу регіону, зобов'язує науковців активніше долучитися до дослідження окресленої проблеми. Аналіз джерельної бази уможливив уточнення сутності ключових понять «потенціал», «трудовий потенціал», «трудовий потенціал регіону» з позицій суспільно-географічного підходу. Під поняттям «потенціал» доцільно розуміти гармонію умов, ресурсів, можливостей і продуктивності; під трудовим потенціалом – запаси праці, що залежать від загальної чисельності трудових ресурсів та їх структури, сукупність демографічних, соціальних і духовних, вікових, статевих, компетентнісних характеристик та якостей трудоактивного населення і системи відносин, пов'язаних з участю у процесі виробництва та суспільною діяльністю в умовах підвищення ефективності праці, соціальної мобільності населення. Поняття «трудовий потенціал регіону» тлумачимо як сукупну здатність працездатного населення певної території (регіону) забезпечити виробництво необхідної продукції та послуг з урахуванням показників.

Використані джерела:

1.Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К.: Знання-Прес, 2000. – 313 с.

2.Вейц В. И. Потенциальные и кинетические производительные силы мирового хозяйства / В. Вейц – Кн. 1. – М., 1927. – 275 с.

3.Врублевський В. К. Развитый социализм: труд и НТП. Очерки теории труда. – М. : Политиздат, 1984. – 317 с.

4.Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учеб. для вузов / Б. М. Генкин. – М.: Изд. группа "НОРМА-ИНФРА-М", 1998. – 384 с.

5.Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / Гл. ред. А. Ф. Трешников; ред. кол.: Э. Б. Алаев, П. М. Алампиев, А. Г. Воронов и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с.

6.Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підруч. / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2006. – 559 с.

7.Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : [монографія] / О. А. Грішнова. – К. : Т-во "Знання", 2001. – 254 с.

8.Джаин И. О. Оценка трудового потенциала : [монография] / И. О. Джаин. – Сумы : ИТД "Университетская книга", 2002. – 250 с.

9.Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера // За ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, ТзОВ "Книгодрук", 2000. – 704 с.

10. Котляр А. Как создать эффективную занятость населения? / А. Котляр // Вопросы экономики. – 1993. – № 12. – С.67-72

11. Кузьмин С. А. Эффективная занятость населения / С. А. Кузьмин. – М. : Экономика, 1990. – 128 с.

12. Лукінов І. Пріоритетна політика держави в технологічних перетвореннях / І. Лукінов // Економіка України. – 1997. – № 2. – С. 4-19].
13. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 3.– 927 с.
14. Оленцевич Н. В. Трудовий потенціал в умовах переходу до ринкових відносин: формування та використання: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.01.01 / Н. В. Оленцевич ; Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К, 1995. – 16 с.
15. Онікієнко В. Методологічні засади оцінювання рівня соціалізації ринку праці України / В. Онікієнко // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил. ТАНГ. – Вип. 9. – Тернопіль: "Економічна думка", 2004. – С. 11–15
16. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами : [навч. посіб.] / Г. В. Осовська, О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 224 с.
17. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И. Пирожков. – К. : Наук. думка, 1992. – 177 с.
18. Попов В. М. Відтворення трудового потенціалу аграрного сектора економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02 / В. М. Попов ; Кіров. нац. тех. ун-т. – Миколаїв, 2005. – 20 с.].
19. Приймак В. І. Трудовий потенціал і механізм його реалізації в регіоні : [монографія] / В. І. Приймак. – Львів: видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 383 с.
20. Пучкова С. І. Розробка комплексної системи розвитку трудового потенціалу : автореф. дис. ...канд. екон. наук : 08.06.01 / С. І. Пучкова ; Одеський державний економічний університет. – Одеса, 2003. – 16 с.
21. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 580 с.
22. Тітова Н. А. Трудовий потенціал і його реалізація в умовах формування регіональних ринків праці : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. е. н. / Н. А. Тітова. – Львів, 1996. – 48 с.
23. Трудовые ресурсы: Социально-экономический аналіз / Под. ред. В. Г. Костакова. – М. : "Экономика", 1976. – 18 с.
24. Шаблій О. І. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал» / О. І. Шаблій, З. О. Шаблій // Проблеми регіональної політики : Зб. наук. праць / Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 1995. – С. 104
25. Этимологический словарь русского языка // Под ред. Н. М. Шанского– М., 1994. – 588 с.
26. Якуба Е. І. Основные направления исследования трудового потенциала сельського хозяйства в условиях АПК / Е. І. Якуба // Повышение эффективности использования труда в сельском хозяйстве и социальное развитие : тези. доп. наук. практ. конф. – К., 1983. – С. 2-10

Шматок О.В.

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ЛОГІСТИКИ У МІЖНАРОДНУ ТОРГОВУ ЛОГІСТИКУ

Світовий досвід розвитку аграрної логістики свідчить про її великі перспективи. На сьогоднішній день Україна знаходиться на етапі розвитку агрологістичного сектору. Комплексний, пропорційний розвиток аграрної логістики, можливий лише за умови врахування міжнародного досвіду та слідування сучасним тенденціям міжнародного ринку логістики. Тому Україна має великі перспективи для інтеграції вітчизняної агрологістики до системи міжнародної торгової логістики.

Ключові слова: логістика, агрологістика, транспорт, агрохолдинги, логістичний досвід, сільське господарство.

Мировой опыт развития аграрной логистики свидетельствует о ее больших перспективах. На сегодняшний день Украина находится на этапе развития агрологистичного сектора. Комплексное, пропорциональное развитие аграрной логистики, возможено лишь при условии учета международного опыта и следования современным тенденциям международного рынка логистики. Поэтому Украина имеет большие перспективы для интеграции отечественной агрологистики в систему международной торговой логистики.

Ключевые слова: логистика, Агрологистика, транспорт, агрохолдинги, логистический опыт, сельское хозяйство.

World experience of agricultural logistics indicates its great potential. Nowadays agricultural logistics sector is under development in Ukraine. A comprehensive, balanced development of agricultural logistics, is possible in case of taking into account international experience and follow the current trends of the international logistics market. That is why Ukraine has great potential for integration national agrilogistics system of international trade logistics.

Keywords: logistics, Agrilogistics, transportation, agricultural holdings, logistics expertise, and agriculture.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах сучасних глобалізаційних процесів, одним з головних завдань галузей економіки є слідування сучасним тенденціям світового ринку, пошук шляхів сполучення з іноземними компаніями, врахування особливостей міжнародного досвіду. Агрологістика є однією з таких перспективних галузей. На сьогоднішній день в Україні стан аграрної логістики знаходиться на етапі свого розвитку, хоча вже зараз можна виділити декілька підприємств, які визнані на міжнародному ринку. Але для побудови міцної системи агрологістики важливим аспектом залишається пошук шляхів інтеграції української системи аграрної логістики до світової системи торгової логістики.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій***.** Зарубіжні дослідники з питань логістики наголошують на автономності цього напряму діяльності, підкреслюють самостійний та системний характер цього наукового напрямку. Теоретичні аспекти класичної логістики викладені у працях Д. Бауерсокса, М. Ліндерса, М.А. Окландера Д. Уотерса, К. Лайнос, М. Джиллингем [1], Дж. Р. Стока, Д.М. Ламберта, А.М.Гаджинського, Є.В. Крикавського, В.І. Сергеєва, Н.І. Чухрай та ін. Всебічному розгляду логістичних та аграрних транспортно-логістичних систем присвячені наукові праці І.Г. Смирнова[2]. Різноманітним дослідженням у сфері міжнародної та аграрної логістики присвячені праці С.А. Бєлих, Н.К. Васильєвої, Т.В. Косаревої, Я.Б. Олійника, В.І. Перебийноса та ін.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток аграрної логістики спостерігається у всьому світі і, безперечно, буде продовжуватися і надалі. Розбудова аграрної логістики, на думку експертів, наразі є інвестицією номер один. Генеральний директор агрохолдінгу «Нібулон» Олексій Вадатурський вважає, що, вклавши $10–12 млн. у будівництво елеватора на 50–75 тис. т зерна, вже через п’ять років можна рахувати прибутки. Він почав створювати альтернативу залізничним перевезенням зерна, розбудовуючи флот та річкові термінали на найбільших річках України – Дніпрі та Південному Бузі. Цей проект дозволить зекономити 4 млрд. грн. у рік за рахунок різниці в ціні перевезень водним транспортом та залізницею, а «Нібулону» – за 7 років окупити $470 млн. витрат[1].

Досвід промислово розвинених країн і передових логістичних компаній світу також свідчить про стратегічно важливу роль логістики у сучасному бізнесі. На сьогодні в передових фірмах традиційні функції логістики – перевезення, управління запасами, придбання та замовлення,

складування, вантажопереробка – інтегровані на базі загальної информаційно-компьютерної платформи та формують стратегічну інноваційну систему. На практиці компанії значно зменшують витрати на інвентаризацію, прискорюють рух оборотного капіталу, знижують собівартість продукції та виробничі витрати на проведення операцій, найбільш повно задовольняють потреби споживачів логістичного сервісу завдяки впровадженню методів оптимізації логістичних ресурсів і сучасних логістичних технологій. Торгова логістика, в тому числі і аграрна, є важливою складовою національної конкурентоспроможності. На думку Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова, «нині компанії вдаються до нових стратегій в організації постачання та збуту, шукають нові конкурентні переваги. Нові стратегії повинні забезпечити більшу диверсифікацію і гнучкість бізнесових рішень. Результати докорінно змінять організаційну структуру сфер постачання і збуту корпорацій та галузеву структуру світового господарства»[2]. За даними дослідження Світового банку, проведеного в березні 2010 р., кращою країною у світі в управлінні рухом товарів через кордон є Німеччина, а найбільш складна ситуація з послугами логістики характерна для Сомалі. У цьому дослідженні також визначені індекси ефективності логістики незалежних держав Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, в тому числі і України [3].

Експерти Світового банку оцінили стан торгової логістики на національному рівні та умови здійснення поставок товарів, що дає можливість країнам визначити власний ступінь ефективності у торговій логістиці, а також визначити напрямки, що потребують вдосконалення. Результати дослідження ґрунтуються на даних, отриманих в ході опитування близько тисячі міжнародних операторів експрес-доставки та логістики, в основному експедиторів і перевізників, які надали свої відгуки про те, наскільки легко проводити експортні та імпортні поставки товарів у країнах, де вони працюють. Зокрема, були оцінені наступні фактори: ефективність процедури митного оформлення; якість торгової і транспортної інфраструктури; складність організації поставки товарів; якість та вартість послуг логістики; можливість відстеження товарів по ланцюжку поставок; оперативність доставки товару. З метою визначення індекса ефективності логістики (далі – Індекс) для 155 країн ця інформація була поєднана з кількісними даними загалом по країні про ефективність логістичного ланцюга. Провідну позицію в Індексі займає Німеччина, за нею слідують Сінгапур, Швеція та Нідерланди. Останній, 155 рядок у рейтингу займає Сомалі, Китай на 27-му місці, Бразилія на 41-му, Індія на 47-му, Росія на 94, а Україна на 102-й позиції.

Експерти Світового банку окремо відзначили досягнення 25 країн, у тому числі Казахстану, Росії, Таджикистану та Узбекистану, які змогли підвищити ефективність логістичних послуг у порівнянні з 2007 роком. Автори дослідження також зазначили, що 10 країн, включаючи Білорусь,

не були включені в Індекс внаслідок відсутності інформації, а також у зв'язку із сумнівами щодо надійності отриманих даних.

Результати дослідження свідчать про те, що позиції країн в Індексі напряму корелюють з показниками рівня доходів – перші позиції займають країни з високим рівнем доходу, тоді як країни з низькими доходами мають більш скромні результати в сфері логістичних послуг. Однак експерти наголошують, що рівень доходу у країні не є досконалим індикатором здатності країни по управлінню торговою логістикою, оскільки на рейтинг країни впливають і інші характеристики, в тому числі обмеження пропускної здатності, відсутність виходу до моря, проблемні відносини з інститутами державного сектору, брак передбачуваності у ланцюжку поставок та інші. На думку директора Департаменту торгівлі Світового банку Бернарда Хокмана «країни з більш високий рівнем логістики можуть розвиватися швидше, стають більш конкурентоспроможними, підвищують рівень своїх інвестицій. Наше дослідження показує, що підвищення ефективності логістики в країнах з низьким або середнім рівнем доходу може в середньому збільшити торгівлю приблизно на 15%, а також знизити ціни та поліпшити якість послуг, від чого виграють усі компанії і споживачі». Поліпшення логістичних послуг є особливо важливим для країн, що розвиваються. Віце-президент Світового банку з питань скорочення масштабів бідності та економічного розвитку Отавіано Кануто вважає, що «для країн, що розвиваються, якщо вони хочуть вийти з кризи більш сильними і більш конкурентоспроможними, необхідно вкладати кошти в поліпшення торгової логістики».

Табл. 1

Рейтинг окремих країн за Індексом ефективності логістики [3]

Країна	*Рейтинг*
Казахстан	62
Узбекистан	68
Азербайджан	89
Киргизстан	91
Грузія	93
Росія	94
Україна	**102**
Молдова	104
Вірменія	111
Туркменістан	114
Таджикистан	131

Аграрний сектор в Україні є одним з ключових і має довгострокові перспективи. Україна сьогодні вважається у світі одним з кращих експортерів, що в умовах зростання світового попиту на харчування дає шанс завоювати та утримати позиції на світовому ринку продовольства. За підрахунками Організації з економічного співробітництва та розвитку

(ОЕСР) і Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), в найближчі десять років світові ціни на пшеницю, олію і молоко збільшаться на 15-45%. Ще більше зростатиме попит на м'ясо, особливо в Китаї, Індії та інших країнах, що швидко розвиваються. Клімат, якість ґрунту і вартість робочої сили надає Україні перевагу перед іншими державами. На думку фахівців, до аграрного комплексу України «придивляються» країни Близького Сходу, де створено фонд до 140 мільярдів доларів для протидії продовольчій кризі.Як невід'ємна складова діяльності аграрного сектору, активно розвивається і аграрна логістика. Але існують фактори, що перешкоджають випереджаючому розвитку аграрної логістики. На даний час витрати, наприклад, українських зернотрейдерів на всьому етапі логістичного ланцюга менші, ніж у їхніх російських колег, але для досягнення європейських показників необхідно ще чимало попрацювати. За розрахунками Європейської Бізнес-Асоціації, в Україні витрати на логістику можуть досягати 30%, причому левова частка витрат на логістику – це витрати на перевезення. Для порівняння, в ЄС на логістику зерна витрачається 12%, в США – 9%. Хоча російські зернотрейдери і несуть більші витрати в логістичному ланцюжку, ніж їхні українські колеги, але росіяни все одно виграють у ціні за рахунок того, що в Україні були введені мита на зерно. Крім того, якщо в Росії 10-ти відсоткове ПДВ повертається зернотрейдерам у автоматичному режимі, то для українських операторів ринку цей податок не відшкодовується зовсім.

Таким чином, загальні витрати українських трейдерів виявляються вищими, ніж у наших сусідів, що робить ціну продукції неконкурентноздатною на світових ринках[4]. На думку фахівців практичної логістики, основними факторами, що сьогодні впливають на діяльність в галузі аграрної логістики, є наступні: ринкові умови і тренди, присутні на ринках клієнтів, що в свою чергу відображають поточну купівельну спроможність споживачів; рівень безробіття; стабільність національної валюти; інвестиційна привабливість країни та інші макроекономічні фактори. З іншого боку, рівень обслуговування в логістиці в значній мірі зумовлений якістю інфраструктури, ефективністю регулювання, оподаткування, прозорістю митних процедур, системою освіти та навчання, ступенем інтеграції в загальноєвропейські та глобальні ланцюги постачань тощо[5]. На нашу думку, Україна матиме широкі перспективи збільшити свою конкурентоспроможність в галузі аграрної логістики за умов:

- реформування аграрного сектору і забезпечення відповідної нормативно-правової бази, що регулює роботу логістичних компаній;
- лібералізації та вдосконалення законодавчих норм з метою їх наближення до найкращих європейських практик;
- прийняття програми розвитку агрологістики за прикладом провідних країн світу;

- прозорості державного регулювання галузі;
- прийняття належної системи фінансування логістики;
- залучення приватних інвестицій у розвиток галузі, покращення інвестиційної привабливості логістичного сектору шляхом введення спеціальних режимів оподаткування, митних тарифів на підприємствах на певні терміни (1-3 роки від заснування);
- забезпечення логістичних компаній висококваліфікованими спеціалістами;
- створення і використання адекватних інформаційних систем підтримки аграрної логістики, забезпечення логістичних компаній належною цифровою картографічною базою, програмами до них та ін.

Висновки. Агрологістика відіграє все важливішу роль як у підвищенні ефективності всього агропромислового комплексу, так і його внутрішньо та зовнішньо галузевих зв'язків у межах т.зв. харчового логістичного ланцюжка. Така ситуація характерна як для глобальних процесів, так і для розвитку аграрної сфери України. Агрологістика є джерелом економії витрат в усьому ланцюжку руху сільськогосподарської сировини та продуктів «від лану до столу». Ознайомлення з досягненнями агрологістики у світовому мірилі дозволяє впровадити їх у практику українського агробізнесу, і тим самим сприяти успішному розвитку економіки України як незалежної європейської держави. Агрологістика нині отримує вихід на різноманітні сфери господарства України, у т.ч. в харчову промисловість, торгівлю продовольчими товарами, громадське харчування, ресторанний бізнес, туризм [6].

Використані джерела:

1. *Аграрный вектор: в сельском хозяйстве - инвестиционный бум [Електронний ресурс] / Фокус. – Режим доступу: http://focus.ua/economy/129613/*
2. *Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика. Навчальний посібник. К., Обрії, 2011. – 544 с.*
3. *Connecting to Compete 2010: Trade Logistics in the Global Economy, Всемирный банк, 2010; сообщения МЦТУР [Електронний ресурс] / International Centre for Trade and Sustainable Development. – Режим доступу: http://ictsd.org/i/news/bridgesrussian/73049/*
4. *Логістика як складова вартості зерна. [Електронний ресурс] / Агропрофі. – Режим доступу: http://www.agroprofi.com.ua/downloads/nomera/2011/agroprofi_41-42.pdf*
5. *Pytenko O./ Logistics Sector's Status and 2012 Development Priorities [Електронний ресурс] / Bizness. – Режим доступу: http://www.uvk.ua/upload/Expert%20View.pdf*
6. *Смирнов І.Г., Шматок О.В., Ресторанна логістика: інформаційна складова// Географія та туризм. – К. 2013. – Вип.. 24. – С.178-185.*
7. *Global Report on Food Tourism: AM Reports: Volume four. – Madrid: UNWTO publication, 2012. – 64 p.*

УДК 911.3:37(477.82)

Майстер А.А.

ФАКТОРИ РОЗСЕЛЕНСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проведено факторний аналіз розселенського освоєння території Волинської області. Здійснено оцінку впливу факторів на розселенське освоєння території. Розраховано факторні ваги для кожної адміністративної одиниці області. Згруповано райони і міські ради міст обласного значення за сумарним впливом факторів розселенського освоєння.

Проведен факторный анализ расселенческого освоения территории Волынской области. Осуществлена оценка влияния факторов на расселенческое освоения территории. Рассчитано факторные веса для каждой административной единицы области. Сгруппировано районы и городские советы городов областного значения по суммарному воздействию факторов расселенческого освоения.

A factor analysis of the settlement development of territory in the Volyn region is made. The appraisal of the factors influence on the settlement development of territory is realized. The factor scales for the each administrative unit are calculated. Areas and municipalities of regional subordination cities according to the total influence of the settlement development factors are grouped.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розселення населення у всьому світі відбувається вкрай нерівномірно, що зумовлено впливом різних факторів. Україна в цьому плані не стала винятком. Для нашої держави характерна територіальна диференціація рівнів розселенської освоєності території, що зумовлено різним впливом соціально-економічних і природно-географічних факторів. Волинська обласна система розселення також відзначається територіальною асиметрією свого розвитку, що зумовлено регіональними відмінностями процесу розселенського освоєння території. Важливим стає аналіз факторів, які здійснюють вплив на розселенське освоєння території. Дослідження такого плану дадуть змогу детальніше зрозуміти причини територіальної диференціації розселення населення.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій***.** Дослідженнями населення України, його розселенням, оцінкою впливу факторів на розселенські процеси займається багато вітчизняних вчених. Серед них слід відзначити дослідження В. О. Джамана [1], А. І. Доценка [2], О. В. Заставецької, Ф. Д. Заставного [3], В. П. Круля [4], М. І. Фащевського [10] та ін. Заслуговують на увагу наукові праці з питань дослідження системи розселення населення Волинської області та факторів її формування таких науковців як М. Р. Влах, І. І. Ранця [5], А. М. Слащук [7] та ін. Проте оцінка впливу факторів на розселенське освоєння території Волинської області детально не проводилася у суспільно-географічних дослідженнях. Тому проведення такого дослідження має актуальне та прикладне значення.

Метою дослідження є аналіз впливу факторів на розселенське освоєння території Волинської області із застосуванням методів

кореляційного та факторного аналізу. У процесі дослідження розв'язувалися такі *завдання*:

- виявити ступінь впливу окремих факторів на рівень розселенської освоєності території;
- розрахувати дисперсію кожного з факторів для визначення оптимальної кількості факторів;
- визначити факторні навантаження показників, які впливають на розселенське освоєння території;
- розрахувати факторні ваги для адміністративних районів і міських рад міст обласного значення Волинської області;
- провести групування адміністративних одиниць області за сумарним впливом факторів розселенського освоєння території.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розселенське освоєння території є складним суспільно-географічним процесом, що пов'язаний із заселенням та розселенням населення на певній території. Під поняттям „розселенське освоєння території" слід розуміти процеси заселення, розселення та переселення населення, у результаті чого відбувається насичення території людьми, поселеннями, формування поселенської мережі та системи поселень (виникнення зв'язків між населеними пунктами). Результатом цього процесу є розселенська освоєність території, яка відображає рівень насиченості території населенням і населеними пунктами, а також сформованості мережі та системи поселень.

Для оцінки рівня розселенської освоєності території нами було використано усереднений синтетичний показник, отриманий за агломеративно-ієрархічною процедурою стандартизації (нормування) вихідних показників, який часто використовується під час класифікації різноманітних географічних об'єктів. Методика його застосування в географічних науках добре розроблена В. С. Тікуновим [9, 57].

Таким чином, рівень розселенської освоєності території є інтегральним показником, який характеризує процес розселенського освоєння. Тому аналіз впливу факторів проводився відповідно на рівень розселенської освоєності території як інтегрального параметру системи розселення населення.

Для оцінювання величини індексів рівня розселенської освоєності територій адміністративних районів і міських рад міст обласного значення Волинської області використовувалися вихідні часткові показники, які відображають як абсолютні параметри розселення населення, так і відносні. Для розрахунків було залучено 22 абсолютних і відносних показника, які характеризують різноманітні види та форми розселення населення (показники чисельності, густоти, територіальної концентрації населення, кількості та густоти населених пунктів, рівня урбанізації тощо). Статистичні дані було взято за 2012 р. із загальнодоступної статистичної бази [8]. Перший етап проведення факторного аналізу для оцінки впливу факторів розселенського освоєння території передбачає встановлення зв'язку між рівнем розселенської освоєності та показниками розселення населення і природно-

ресурсного потенціалу (мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних, рекреаційних ресурсів і сумарного природно-ресурсного потенціалу). Включення показників природно-ресурсного потенціалу до кореляційного аналізу зумовлено тим, що природно-географічні фактори здійснюють певний вплив на процеси заселення та розселення населення. Оціночні показники природно-ресурсного потенціалу бралися з довідкової бази, наведеної в наукових роботах В. П. Руденка [6]. До аналізу було включено 26 показників, що можуть здійснювати вплив на розселенське освоєння території. За результатами проведеного кореляційного аналізу до факторної моделі було включено 10 показників. Відбиралися лише показники з коефіцієнтом кореляції від 0,30 і вище.

Другий етап факторного аналізу полягає в розрахунку дисперсії кожного з факторів, яка дорівнює сумі квадратів факторних навантажень усіх показників на кожний фактор (табл. 1). За результатами дисперсії можна визначити оптимальну кількість факторів розселенського освоєння території. За абсолютним значенням дисперсії (за критерієм Кайзера) варто обирати фактори із показником дисперсії більше 1. Фактори, які не виділяють дисперсію, еквівалентну хоча б дисперсії одного показника, відкидаються. За результатами дисперсії, наведеними у табл. 1 варто залишити три фактори. За кумулятивним відсотком дисперсії варто обирати фактори, які сумарно охоплюють 75 % вихідної інформації. У нашому дослідженні перші два фактори пояснюють 78,9 % загальної дисперсії. За критерієм „кам'янистого осипу" Кеттеля (шляхом візуального відсіювання „факторіального осипу" на графіку дисперсії) оптимальною кількістю факторів розселенського освоєння території є три (рис. 1).

Таблиця 1

*Результати дисперсії для визначення оптимальної кількості факторів розселенського освоєння території**

Кількість факторів	*Абсолютне значення дисперсії*	*Відносне значення дисперсії, %*	*Кумулятивна дисперсія*	*Кумулятивний відсоток, %*
1	*6,184602*	61,84602	6,18460	*61,8460*
2	*1,705057*	17,05057	7,88966	*78,8966*
3	*1,453259*	14,53259	9,34292	93,4292
4	0,480141	4,80141	9,82306	98,2306
5	0,085697	0,85697	9,90876	99,0876
6	0,055101	0,55101	9,96386	99,6386
7	0,029987	0,29987	9,99384	99,9384
8	0,005619	0,05619	9,99946	99,9946
9	0,000536	0,00536	10,00000	100,0000
10	0,000001	0,00001	10,00000	100,0000

** Розраховано за допомогою програми Statistica 6.0. (© StatSoft, Inc., 1984–2001).*

Таким чином, трьома методами визначено оптимальну кількість факторів розселенського освоєння території (2–3). У нашому випадку найдоцільніше скористатися критерієм Кайзера (абсолютне значення дисперсії) і залишити три фактори розселенського освоєння території.

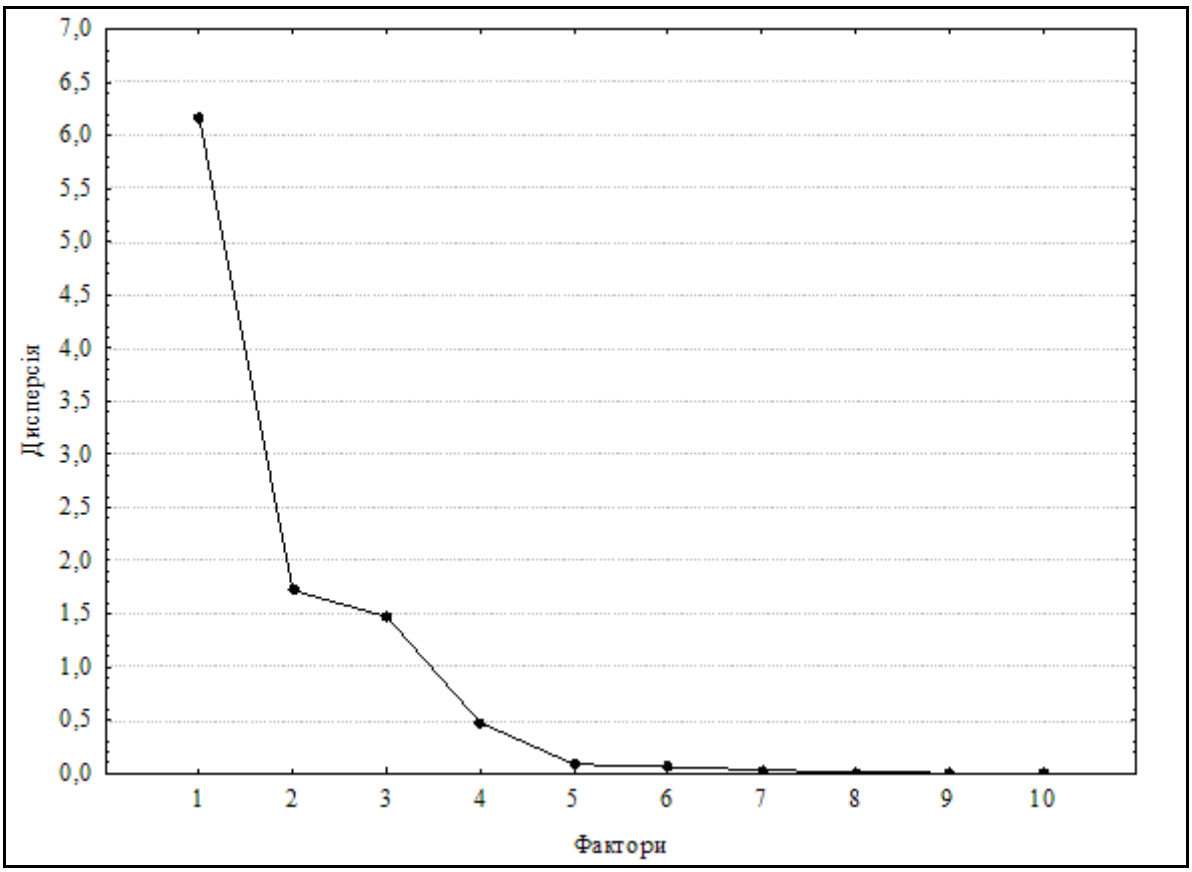

Рис. 1. Графік «кам'янистого осипу» Кеттеля

Третій етап аналізу включає розрахунок факторних навантажень із застосуванням процедури обернення осей координат, за допомогою варімаксного способу обернення (табл. 2). Ця процедура дає змогу структуризувати фактори. Отримані факторні навантаження показують, які показники становлять зміст кожного з трьох факторів. Показник включається до того фактора, факторне навантаження на який є найбільшим. Показники, факторне навантаження яких менше за 0,70, слід виключати з аналізу, оскільки вони мають слабкий вплив. Хоча в деяких випадках можна включати показники із факторним навантаженням меншим за 0,70. Все залежить від індивідуальних характеристик дослідження.

Таблиця 2

*Факторні навантаження показників, які відображають вплив на рівень розселенської освоєності території**

Показники	*Фактор 1*	*Фактор 2*	*Фактор 3*
Загальна чисельність населення	0,953405	-0,235326	-0,047939
Загальна густота населення	0,894098	0,272450	0,347401
Чисельність міського населення	0,969769	-0,099211	0,181978
Густота міського населення	0,892785	0,271582	0,351397
Загальна кількість населених пунктів	-0,509640	-0,204859	-0,798807
Загальна густота населених пунктів	-0,174449	0,863754	-0,331114
Кількість міських поселень	0,045763	0,239550	-0,831750
Густота міських поселень	0,407963	0,790620	0,389569

Площинний індекс урбанізованості	0,908178	0,215680	0,341492
Потенціал земельних ресурсів	-0,403166	-0,006321	-0,856281
Загальна дисперсія	4,891933	1,730267	2,720718
Відсоток загальної дисперсії	0,489193	0,173027	0,272072

** Розраховано за допомогою програми Statistica 6.0 (© StatSoft, Inc., 1984–2001).*

Таким чином, першу групу факторів впливу на рівень розселенської освоєності території формують показники чисельності міського населення (0,97), загальної чисельності населення (0,95), площинний індекс урбанізованості (модернізований індекс урбанізованості Е. Арріага) (0,91), загальної густоти (0,89) і густоти міського населення (0,89). Другу групу факторів – показники загальної густоти населених пунктів (0,86) і міських поселень (0,79). Третю групу факторів – показники потенціалу земельних ресурсів (-0,86), кількості міських поселень (-0,83) і населених пунктів (-0,80). Очевидним фактом є те, що потенціал земельних ресурсів має значний вплив на розселенське освоєння території. Це пояснюється тим, що здавна люди краще заселяли території із родючими землями. Тому цей фактор генетично закладений у систему розселення населення. За силою впливу на розселенське освоєння території групи факторів можна розподілити наступним чином: на першому місці буде демографічний фактор (48,9 % загальної дисперсії), на другому – розселенський (27,2 %) і на третьому – територіально-адміністративний (17,3 %).

Третім етапом факторного аналізу став розрахунок факторних ваг, які показують, який фактор і в яких районах і міських радах міст обласного значення Волинської області найбільше виражений (табл. 3). Найбільший вплив мають фактори з показниками 0,90 і вище. Показники зі знаком „-” мають найменший вплив відповідного фактору. Значення показників, які наближені до 0, співпадають із загальнообласними.

Таблиця 3

*Значення факторів (факторні ваги) для адміністративних районів і міських рад міст обласного підпорядкування Волинської області**

Райони та міські ради	*Фактор 1*	*Фактор 2*	*Фактор 3*
Луцька	3,789741	-1,18229	0,17219
Володимир-Волинська	0,276954	1,08872	1,60313
Ковельська	0,471789	-0,69822	1,41560
Нововолинська	0,931376	3,45013	0,81850
Володимир-Волинський	-0,662648	0,14073	-0,08688
Горохівський	0,337948	0,67611	-2,57568
Іваничівський	-0,666577	0,48896	0,14215
Камінь-Каширський	-0,312340	-0,88919	0,35058
Ківерцівський	0,191594	-0,24801	-1,09932
Ковельський	-0,239070	-0,27690	-0,76453
Локачинський	-0,718434	0,23539	0,24088
Луцький	-0,088107	0,39801	-1,32446
Любешівський	-0,586976	-0,78253	0,83097
Любомльський	-0,298114	-0,38934	-0,12305

Маневицький	-0,127769	-0,82307	-0,18856
Ратнівський	-0,187520	-0,43097	-0,27119
Рожищенський	-0,289133	0,19450	-0,52621
Старовижівський	-0,636193	-0,54235	0,73528
Турійський	-0,392025	0,04441	-0,53857
Шацький	-0,794497	-0,45409	1,18916

** Розраховано за допомогою програми Statistica 6.0 * (© StatSoft, Inc., 1984–2001).*

Найбільший прояв демографічний фактор розселенського освоєння має у Луцькій і Нововолинській міських радах. Розселенський фактор – у Нововолинській і Володимир-Волинській міських радах. Територіально-адміністративний фактор найбільше проявляється у Володимир-Волинській і Ковельській міських радах та Шацькому районі. Переважна більшість факторних ваг мають від'ємне значення, що вказує на незначний вплив визначених факторів на розселенське освоєння території районів області. Поясненням цього є те, що райони Волинської області належать до типово сільських регіонів із низькою густотою населення, малою кількістю міст, а отже, невеликою чисельністю міського населення та низьким рівнем урбанізації. Для поліських районів області характерний малопотужний потенціал земельних ресурсів, що позначилося на невисокому прояві відповідного фактора.

Розраховані факторні ваги лише відносно оцінюють вплив факторів у розрізі адміністративних одиниць області. Тому доцільно провести групування районів і міських рад міст обласного значення Волинської області за сумарним впливом факторів. Райони і міські ради міст обласного підпорядкування було згруповано у п'ять груп за сумарним впливом факторів розселенського освоєння території: із високим, середнім, нижчим від середнього, низьким і дуже низьким (рис. 2).

Високий вплив факторів розселенського освоєння території характерний для Нововолинської, Володимир-Волинської, Луцької та Ковельської міських рад, що зумовлено значною концентрацією населення та високим рівнем урбанізації.

Другу групу склали адміністративні райони із середнім (помірний) впливом факторів. Це Іваничівський, Шацький і Локачинський райони. Для Іваничівського і Локачинського районів важливий вплив має фактор потенціалу земельних ресурсів.

Нижчий від середнього вплив факторів розселенського освоєння території спостерігається у Старовижівському, Любешівському, Володимир-Волинському і Рожищенському районах.

До четвертої групи увійшли Любомльський, Камінь-Каширський, Ратнівський, Турійський і Луцький райони, у яких вплив факторів розселенського освоєння території є низьким. Переважна більшість районів цієї групи розміщені у зоні Полісся, мають порівняно високу залісненість і заболоченість території, що зменшує вплив визначених факторів.

Дуже низький прояв факторів спостерігається у Маневицькому, Ківерцівському, Ковельському та Горохівському районах, що пов'язано із

значною кількістю сільських населених пунктів та чисельністю сільського населення, що мінімізує вплив відповідних факторів.

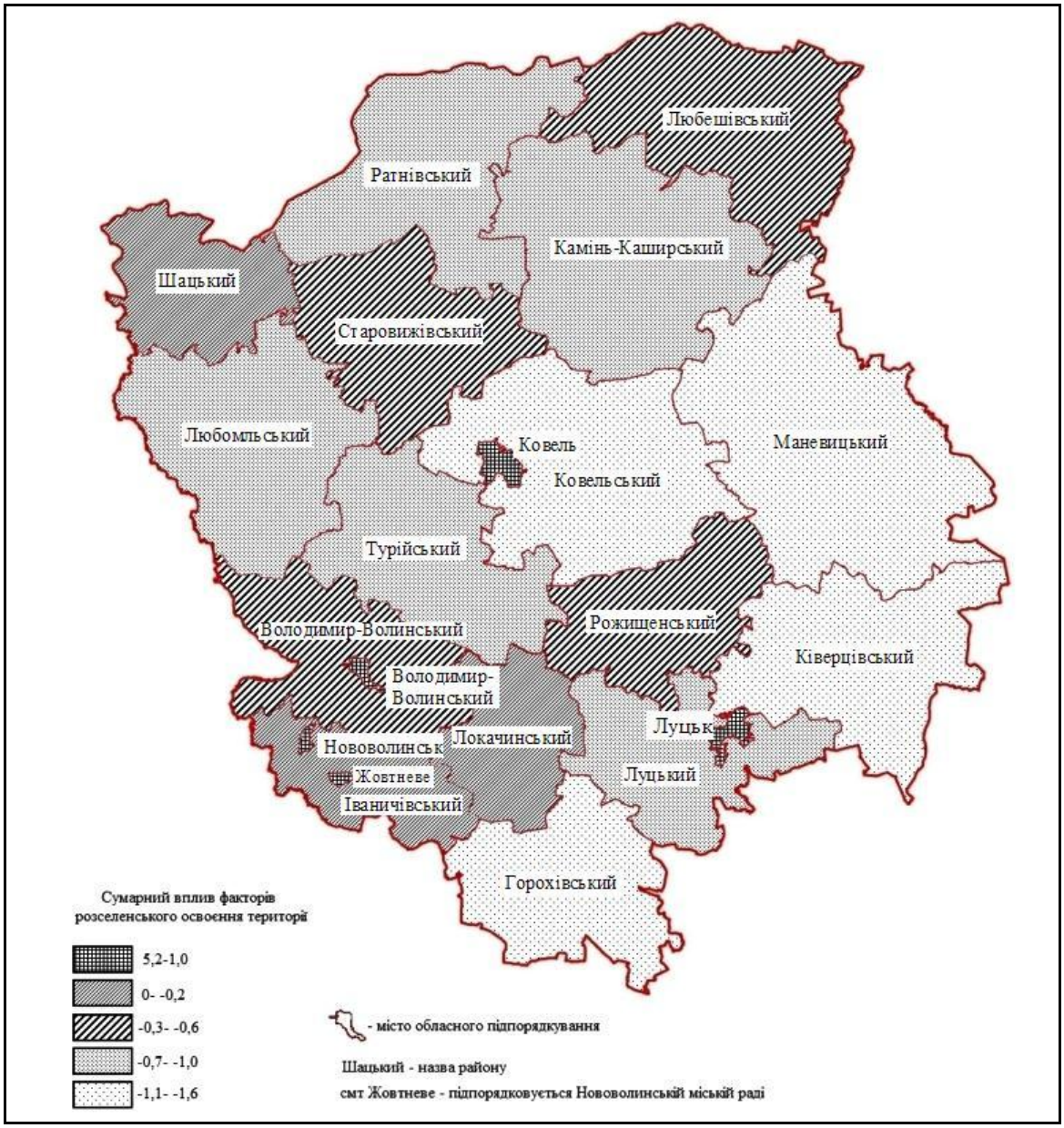

Рис. 2. Групування районів і міських рад міст обласного значення Волинської області за сумарним впливом факторів розселенського освоєння території

Висновки та перспективи подальших досліджень. На розселенське освоєння території Волинської області значний вплив здійснюють фактори концентрації населення і поселень, потенціалу земельних ресурсів. Варто відмітити, що концентрація міського населення і урбанізація є найбільш визначальними факторами розселенського освоєння території та можуть суттєво впливати на процес розселення населення. Таким чином, для територій із значною концентрацією населення і поселень, зокрема міського населення, потужним потенціалом земельних ресурсів буде характерним динамічне розселенське

освоєння території та високий рівень розселенської освоєності. Перспективи подальших досліджень вбачаються у більш детальному аналізі факторів розселенського освоєння території Волинської області.

Використані джерела:

1. Джаман В. О. Регіональні системи розселення : демогеографічні аспекти : монографія / В. О. Джаман. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.

2. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) : монографія / А. І. Доценко. – К. : Фенікс, 2010. – 529 с.

3. Заставний Ф. Д. Населення України. Національно-територіальні питання / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1993. – 142 с.

4. Круль В. П. Ретроспективно-географічний аналіз поселень Західної України : автореф. дис.... д-ра геогр. наук / В. П. Круль. – К., 2006. – 32 с.

5. Ранця І. І. Система розселення Волинської області у контексті адміністративно-територіальної реформи / І. І. Ранця // Наук. вісн. Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2006. – № 3. – С. 262–271.

6. Руденко В. П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – К. : Вища шк., 1993. – 180 с.

7. Слащук А. М. Регіональні особливості відтворення населення і формування системи розселення в поліській частині Волинської області / А. М. Слащук // Проблеми географії України : матер. наук. конф. – 1994. – С. 137–138.

8. Статистичний щорічник Волинь – 2012 / за ред. В. Ю. Науменка. – Луцьк : Голов. упр. статистики у Волин. обл., 2012. – 560 с.

9. Тикунов В. С. Разработка алгоритмов распознавания, классификации и картографирования географических комплексов с помощью ЭВМ / В. С. Тикунов // Новые методы в математической картографии (математико-картографическое моделирование и автоматизация). – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 52–69.

10. Фащевский Н. И. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Н. И. Фащевский, Т. М. Палий, М. П. Немченко, Г. Г. Старостенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 135 с.

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Тесленок С.А., Тесленок К.С., Ютяева Д.Н., Васильковская Е.А.

МЕТОДИКА СОЗДАНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЦИФРОВОЙ КАРТЫ РЕЛЬЕФА РЕСПУБЛИКИ МОРДОВИЯ

Рассмотрена методика создания и показаны результаты анализа современного состояния широко используемой в настоящее время цифровой карты рельефа Республики Мордовия. Приведены примеры наиболее характерных ошибок и неточностей первого этапа работы, методика их коррекции, а так же результаты, полученные к настоящему времени.

The method of creating and showing the results of the analysis of current status currently most widely used digital map of the terrain of the Republic of Mordovia. Examples of the most typical mistakes and inaccuracies of the first phase of its work, the method of their correction, as well as the results obtained to date.

Рельеф – одно из главных условий, обуславливающих развитие большого количества различных природных процессов и явлений на нашей планете. Именно он перераспределяет приходящую на ее поверхность солнечную радиацию, определяет специфику формирования поверхностного стока и широкого спектра склоновых процессов, определяет особенности и направления хозяйственного освоения ландшафтов в пределах территорий даже локального уровня [4–6, 8 и др.]. Оценка роли рельефа в формировании структурно-функциональных особенностей современных геосистем, специфики их хозяйственного освоения и преобразования основана на определении и использовании его разнообразных количественных характеристик. Эффективный способ их получения (наряду с традиционным морфометрическим анализом) – геоморфометрия – количественная геоморфология – научное направление, занимающееся анализом цифровых карт и моделей рельефа [5, 6, 8, 9 и др.].

Лучше всего особенности рельефа характеризуются морфометрическими показателями, зафиксированными на соответствующих картах. Но получение количественной информации и построение тематических морфометрических карт традиционными методами (особенно на обширные территории) – очень длительный и трудоемкий процесс. Развитие геоинформационных (ГИС) технологий существенно его упрощает. В связи с этим, в настоящее время широко используется цифровая визуализация рельефа, в контексте географических информационных систем представленная цифровыми моделями рельефа (ЦМР) [1–9 и др.]. Цифровое моделирование рельефа – основной способ его представления в геоинформационном картографировании [1, 2 и др.]. Известно большое количество современных методик и технологий создания ЦМР (по результатам наземных измерений, данным

топографических карт, материалам дистанционного зондирования Земли – фотограмметрические и стерео методы, лазерное сканирование (лидарная съемка), радарная съемка с использованием интерферометрической обработки, глобальное позиционирование и др.), однако наиболее точные модели могут быть получены на основе цифровых картографических объектов. Этот способ позволяет облегчить и в максимальной степени обеспечить соблюдение приоритетного условия – качества полученной модели [4–6, 8 и др.].

Цифровое картографирование и моделирование рельефа местности с последующим анализом полученных карт и моделей – важнейшая и неотъемлемая часть теоретических и экспериментальных изысканий в отраслях практически всех наук о Земле, в картографии, экологии и природопользовании, сельском и лесном хозяйстве, экономике, земельном кадастре, мониторинге и моделировании чрезвычайных ситуаций, строительстве и многочисленных инженерных и транспортных проектах, включая территориальное планирование и проекты по устойчивому развитию территорий.

Визуализированная цифровая карта рельефа – двухмерная модель форм реальной земной поверхности или соответствующей традиционной карты в бумажном виде («твердая копия»), отображаемая средствами компьютерной графики в заданной картографической проекции, обладающая возможностями масштабирования. Визуализация возможна в двух видах: вывод на твердые носители (бумага, пластик и т.п.) с помощью печатающих устройств и средств компьютерной полиграфии (компьютерная карта, рис. 1) и представление на экране монитора компьютера или другом видеоустройстве (электронная карта).

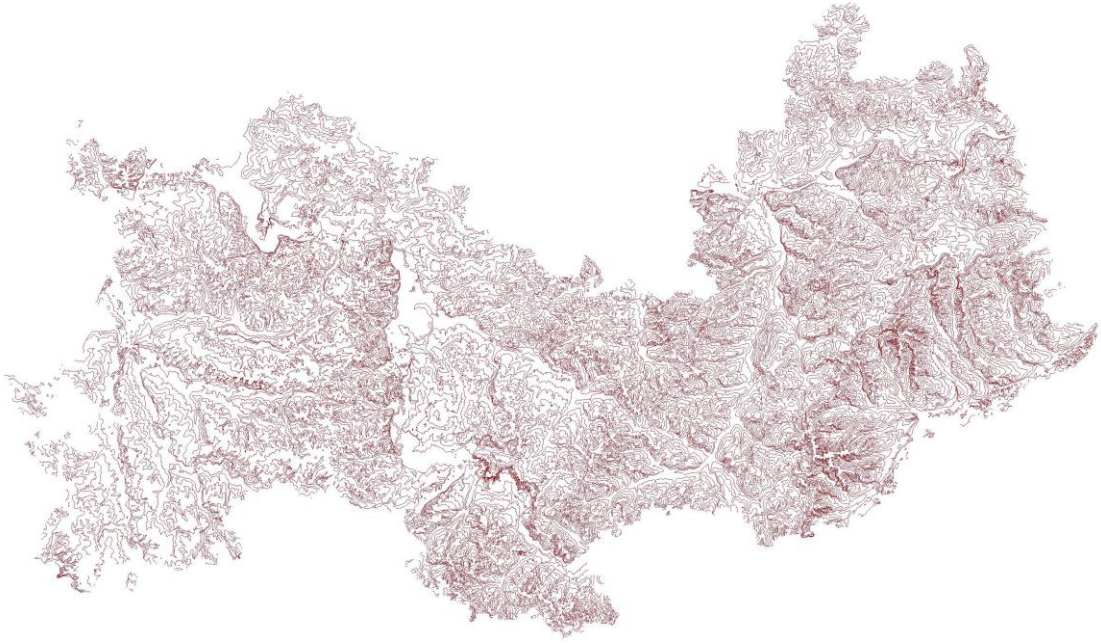

Рис. 1. Компьютерная карта рельефа Республики Мордовия

Как любая цифровая карта, цифровая карта рельефа представляет собой совокупность слоев (векторных и растровых покрытий). Такая организация, объединяя и отображая значительно большее количество информации, чем на обычной карте, в значительной степени упрощает проведение процедуры анализа пространственных данных [1, 2, 7 и др.]. Кажущаяся легкость и простота получения информации по ЦМР с использованием ГИС-технологий не освобождает нас от решения ключевой задачи - обеспечения качества и адекватности построенных моделей. Цифровая карта рельефа должна в максимальной степени соответствовать требованиям, предъявляемым именно к картам, и в первую очередь – к их точности.

Достаточно широко используемая в течение более чем десяти лет цифровая карта рельефа Республики Мордовия изначально создавалась преподавателями и студентами кафедры геодезии, картографии и геоинформатики Мордовского государственного университета им. Н. П. Огарева (г. Саранск) в конце 1999 – начале 2000 г. По сути это одна тема (слой) оцифрованных и идентифицированных горизонталей (изогипс) формата *.shp, в условной системе метрических плоских прямоугольных (декартовых) координат в проекции Гаусса-Крюгера (см. рис. 1).

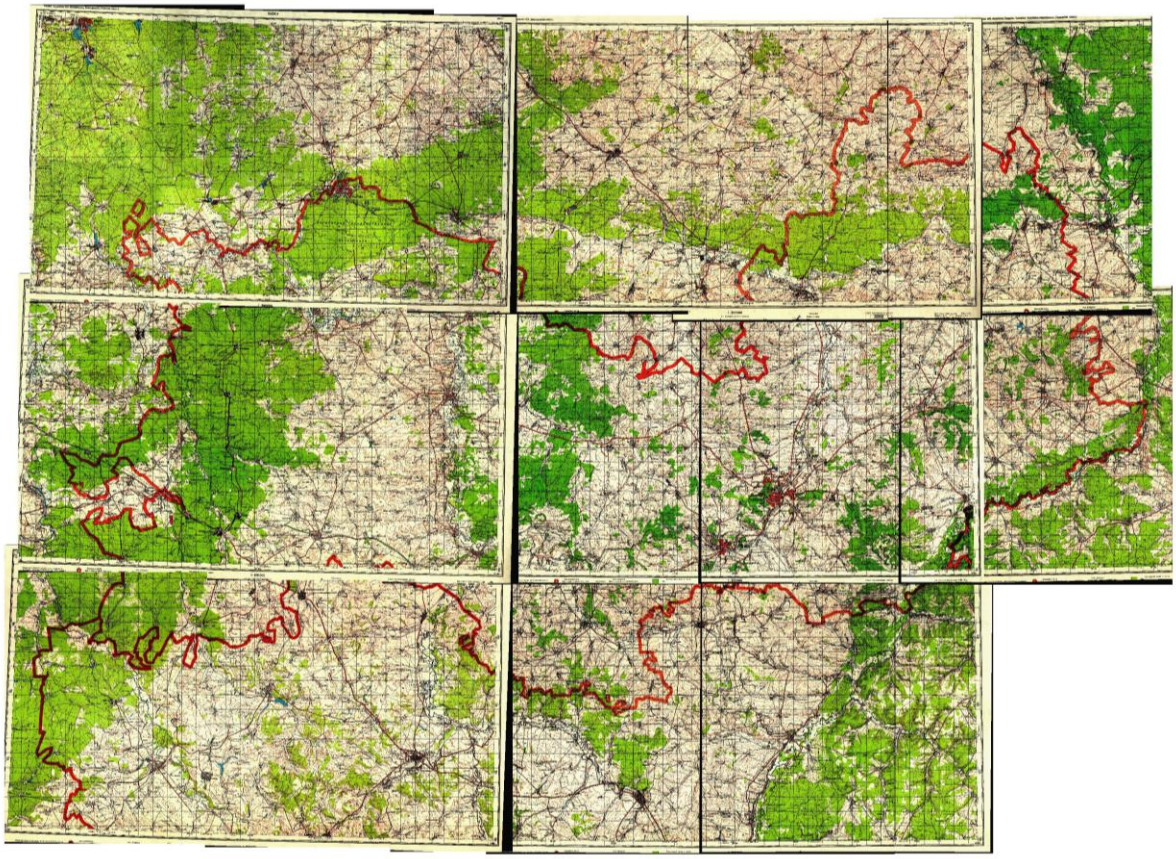

Рис. 2. Исходные топографические карт масштаба 1:200 000

Элементы этого слоя были получены при дигитализации номенклатурных листов стандартной разграфки полистной

топографической карты масштаба 1:200 000 на территорию Республики Мордовия и Пензенской области с высотой сечения рельефа 20 м (рис. 2, 3). Номенклатурный ряд карт включал четырнадцать листов издания 1993 г. с указанием состояния местности на период 1982–1987 гг: N-38-VII, N-38-VIII, N-38-IX, N-38-X, N-38-XI, N-38-XIII, N-38-XIV, N-38-XV, N-38-XVI, N-38-XVII, N-38-XIX, N-38-XX, N-38-XXI, N-38-XII (см. рис. 3).

Листы топографической карты были отсканированы и сохранены в формате *.tif. Этот этап включал подготовку полученных растровых данных – их обрезку в соответствии с границами проекта и изменение качественных характеристик (яркости, контраста, цвета) для корректности последующей обработки. Затем исправленные растры были трансформированы и зарегистрированы) с созданием соответствующих файлов мировых файлов (*.tfw). Трансформирование исходных картографических материалов выполнялось с использованием полиномиального (квадратичного) алгоритма преобразования плоскости [5, 8 и др.]. В итоге получен подготовленный для оцифровки массив данных из 40 файлов. Трансформирование и оцифровка исходной информации листов топографических карт в виде основных и дополнительных горизонталей осуществлялась с использованием программных продуктов GeoDrow и EasyTrace с последующим экспортом в ArcView GIS.

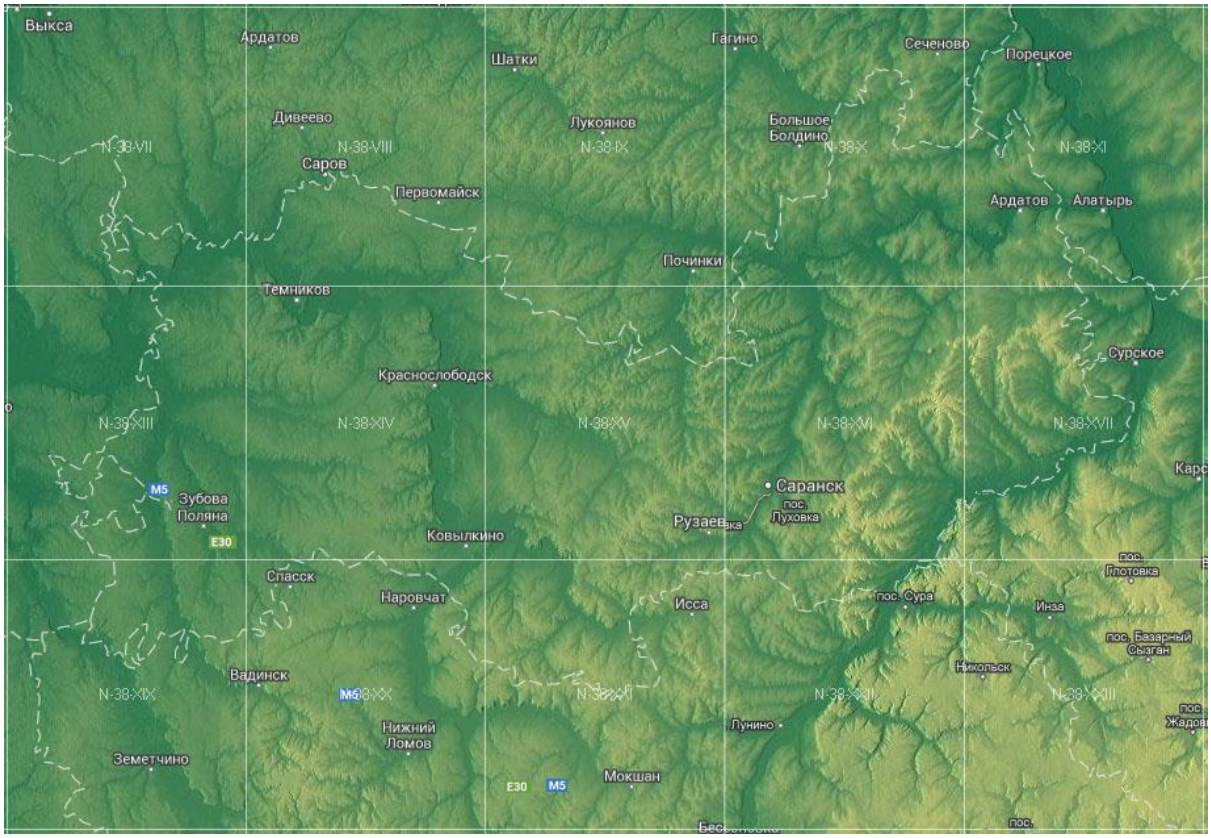

Рис. 3. Номенклатура листов топографической карты масштаба 1:200 000 на территорию Республики Мордовия [10]

Результатом работ стали цифрование и идентификация без малого 6000 элементов (см. рис. 1). Однако в тот период не была выполнена дигитализация точечных элементов рельефа – отметок высот и урезов воды водоемов, а так же форм рельефа преимущественно эрозионного происхождения (промоин, рытвин, оврагов, балок, обрывов, береговых уступов и т.п.). Детальный анализ качества полученной цифровой карты рельефа Республики Мордовия выявил значительное количество нередко достаточно грубых ошибок, неточностей и недочетов в процессе оцифровки. Их главная причина – применение технологии автоматической векторизации исходной топографической основы. Это привело к появлению большого количества ошибок топологии: лишних ненужных узлов и многочисленных артефактов, разрывов и рассогласований в полученных полилиниях (рис. 4).

Состав и методика выполненных нами работ по корректировке цифровой карты рельефа были отработаны нами ранее [4–6, 8 и др.]. Он позволил провести визуальную проверку соответствия оцифрованных горизонталей оригиналу (см. рис. 4, а–в), при необходимости – их объединение и сшивку (см. рис. 4, б, в, е), удаление некорректных элементов, проверку и исправление ошибок идентификации (см. рис. 4, б), произвести оцифровку на стыках листов топографической карты и за пределами республики (см. рис. 4, г–е). При корректировке выполнены фиксация горизонталей на рамке, удаление ряда артефактов, лишних элементов и узлов, сшивка разрывов полилиний (см. рис. 4, г, д), исправление рассогласований и исправление участков со сложным рельефом, в местах стыков исходных растров топографической карты (см. рис. 4, г–е). Наряду со сшивкой разорванных горизонталей (см. рис. 4, а–в, е), было произведено разделение горизонталей в местах их пересечения эрозионными формами рельефа (см. рис. 4, а–д). Недостаточно точная привязка исходных растров и, как результат – некоторое смещение (см. рис. 4) – вызвали необходимость выполнения коррекции их пространственного положения. Местоположение и конфигурация ряда элементов рельефа были приведены в соответствие с исходными растрами.

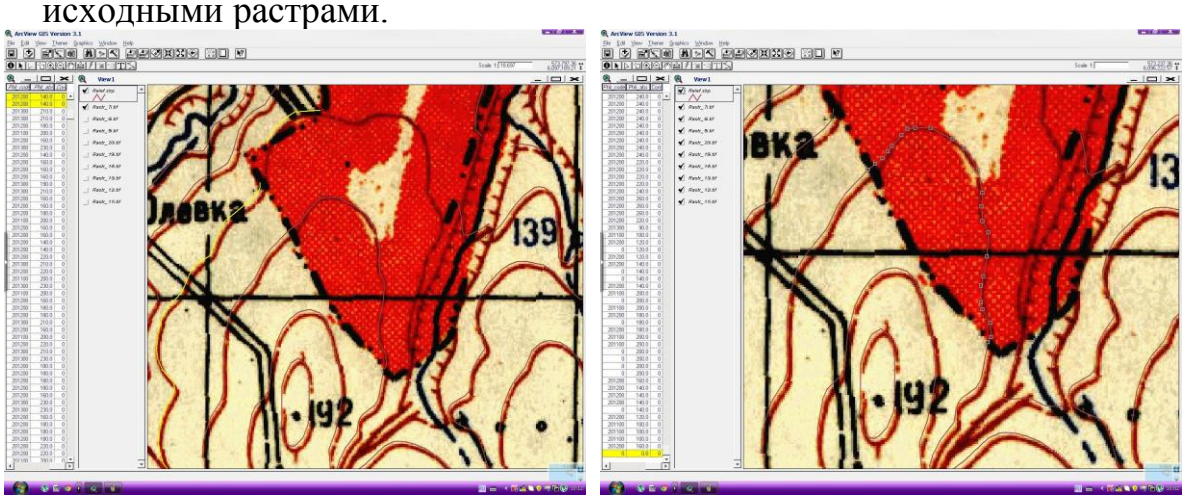

А) Б)

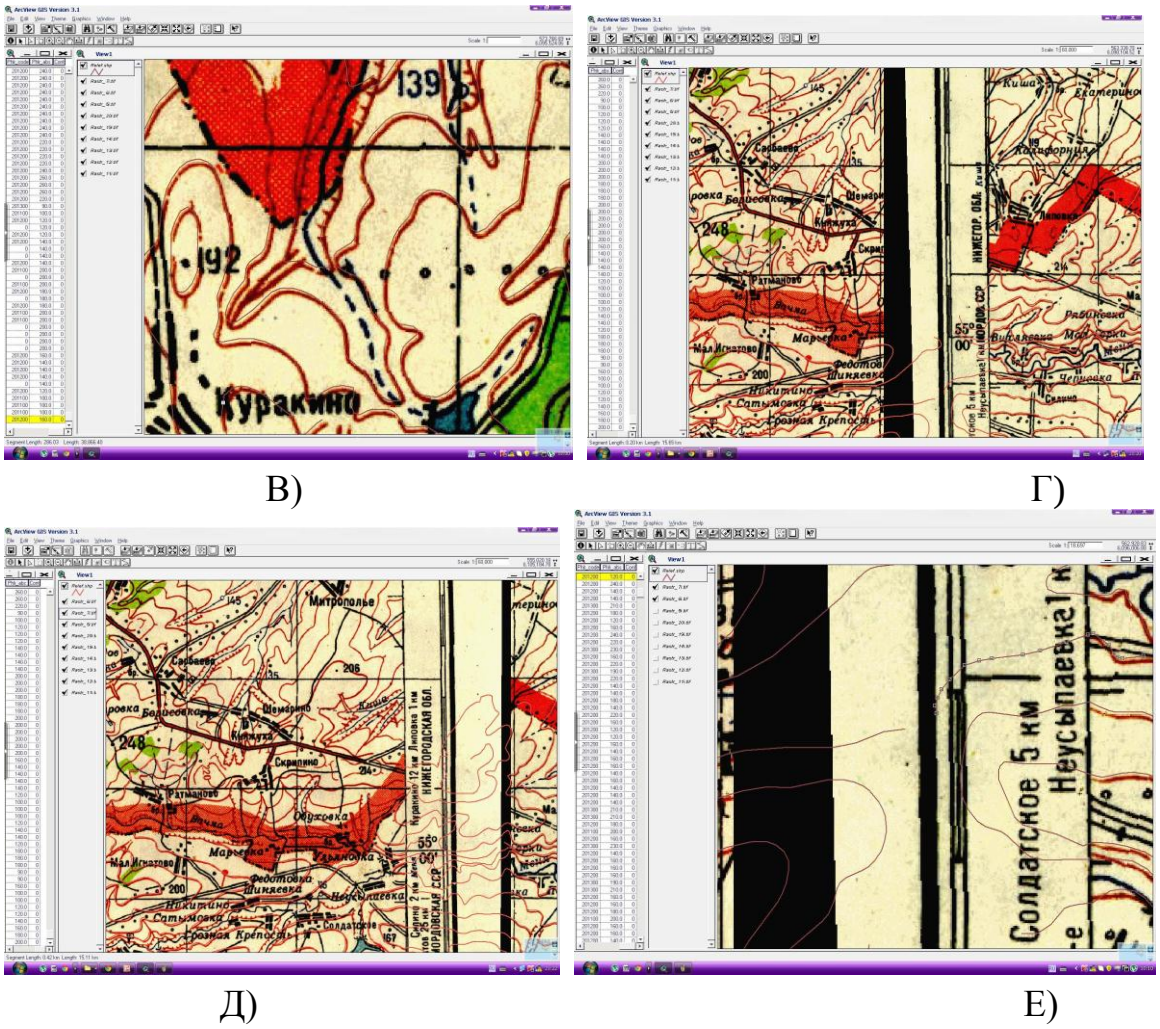

Рис. 4. Некоторые ошибки и неточности, выявленные и откорректированные при анализе цифровой карты рельефа

Редактирование цифровой карты рельефа производилось с использованием базовых возможностей и дополнительных модулей расширения ГИС ArcView GIS вручную, с помощью корректировки узлов элементов полилиний. Так, объединение горизонталей выполнялось с помощью функции «Union Features» («Объединение элементов»), для удаления ненужных элементов, разрезания и исправления объектов использовался инструмент «Разрезание полилинии» («Creates a line to split line features»). Всего в результате проделанной работы по выявлению и корректировке ошибок цифровой карты рельефа Республики Мордовия было исправлено около 4000 горизонталей, дополнительно идентифицировано около 80 отсутствовавших или пропущенных ранее при атрибутизации горизонталей, объединено около 1000 горизонталей, удалено несколько десятков некорректных участков элементов рельефа. Дополнительно были созданы новые векторные слои, для которых оцифровано и идентифицировано более 1000 отметок высот и более 400 отметок урезов воды элементов гидрографической сети.

Именно этот этап является наиболее ответственным и самым трудоемким, с высоким требованием к точности полученных данных, так как в результате его выполнения была создана основа для проведения дальнейших научных исследований и решения большого количества практических задач [1, 2, 4–9 и др.].

Следующий этап работ предполагает построение и анализ возможных вариантов, а затем – выбор оптимальной модели в растровом представлении (модели матричной или регулярной сети (решетки) – «грида», «GRID») и модели нерегулярной треугольной сети – TIN («Triangulated Irregular Network») [1–9 и др.]. Выбранная модель должна наиболее реально соответствовать рельефу исследуемой территории, поскольку на ее основе предполагается построение трехмерной модели рельефа [3–6, 8 и др.] с целью получения производных, оценочных карт и исследования морфометрических показателей рельефа в ряде ГИС, включая ГИС с открытым исходным кодом, таких как ГИС SAGA [8], GRASS, QUANTUM GIS и другие.

Важная роль и предпочтительность использования трехмерного представления модели рельефа объясняется, прежде всего, тем, что оно обеспечивает значительно большую наглядность и интерпретируемость как исходных, так и полученных на их основе данных, предоставляет возможность наиболее полно передавать информацию об изменениях отдельных объектов и их окружения во времени, а также позволяет реализовать ряд прикладных задач недоступных для решения с использованием традиционных двухмерных данных.

Полученные результаты могут быть широко использованы в различных отраслях наук о Земле, для решения многочисленных геоэкологических задач, расчета потенциальных потерь почвы, определения устойчивости склонов к проявлению экзогенных процессов, в расчетах по определению прихода солнечной радиации на различные участки склонов, в ландшафтном районировании и планировании, оценке экологического риска и, наконец, для более детального геоморфометрического анализа.

Список литературы:

1. Геоинформатика : в 2 кн. Кн. 1 : учебник для студ. высш. учеб. заведений / Е. Г. Капралов, А. В. Кошкарев, В. С. Тикунов и др. / Под. ред. В. С. Тикунова. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 384 с.

2. Лурье И. К. Геоинформационное картографирование. Методы геоинформатики и цифровой обработки космических снимков: Учебник. – М. : КДУ, 2008. – 424 с.

3. Тесленок К.С. Программы для создания 3 D-моделей населенных пунктов // Природно-социально-производственные системы регионов компактного проживания финно-угорских народов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2011. – С. 310–312.

4. Тесленок С. А., Куклин Д. Д. Возможности использования 3D-модели рельефа ландшафтов для визуализации туристско-рекреационных объектов и маршрутов // Проблемы международного туризма в контексте диалога культур : сб. науч. ст. Междунар. науч.-практ. конф., 22–25 апр. 2010 г. – Астрахань : Изд-во АГТУ, 2010. – С. 380–385.

5. Тесленок С. А., Куклин Д. Д. Трехмерное моделирование морфолитогенной основы ландшафтов Акмолинского Приишимья // География: проблемы науки и образования : Материалы ежегод. науч.-практ. конф. – СПб., 2010. – С. 202–206.

6. Тесленок С.А., Чендырев А. А., Тесленок К. С. 3D моделирование рельефа Республики Мордовия // Геоинформационное картографирование в регионах России : мат-лы V Всерос. науч.-практ. конф. (Воронеж, 19–22 сентября 2013 г.). – Воронеж : Научная книга, 2013. – С. 161–166.
7. Цифровые карты и цифровые модели [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gis-tech.ru/digitalmap.html
8. Чендырев А. А., Тесленок К. С., Тесленок С. А. Геоморфометрический анализ ландшафтов Акмолинского Приишимья с использование ГИС SAGA // Исследование территориальных систем: теоретические, методические и прикладные аспекты: материалы Всерос. науч. конф. с междунар. участием 4–6 окт. 2012 г., г. Киров. – Киров: Изд-во «Лобань», 2012. – С. 529–534.
9. Geomorphometry.org – «The science of digital terrain analysis» [Электронный ресурс]. –Режим доступа: geomorphometry.org
10. SAS.Планета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sasgis.ru/sasplaneta/

Чепурная А.А., Лаврентьев Н.В.

ГИС «МИКУЛИНО» КАК ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПАЛЕОГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДИНАМИКИ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА МИКУЛИНСКОГО (ЭЕМСКОГО) МЕЖЛЕДНИКОВЬЯ

По палинологическим материалам микулинского (Эемского) межледниковья для территории Восточно-Европейской равнины была создана база данных, реализованная в системах ArcGis и GeoMixer, а также опубликованная на on-line ресурсе http://mikulino.info/. База данных включает в себя более ста разрезов. По материалам базы данных была сделана корреляция палинологических данных и рассчитаны скорости миграции широколиственных пород в микулинское (Эемское) межледниковье, что необходимо для реконструкции динамики растительного покрова на протяжении данного периода.

Pollen data base for Mikulino (Eemian) interglacial for East-European Plain created using ArcGis and GeoMixer was published at the web-site http://mikulino.info/. Data Base includes more than one hundred sections. Using this data base was made the chrono-correlation of pollen data and the calculation of the broadleaf species migration rate during Mikulino interglacial. This is necessary to reconstruct the woody cover dynamics during this period.

С появлением программ для создания электронных баз данных, а также ГИС мы получили возможность решения важнейшей проблемы, нараставшей в науке в течение длительного времени – это проблема доступности и систематизации данных. В настоящее время электронные БД служат важным вспомогательным инструментом для решения многих научно-исследовательских задач. В нашей работе была создана база геопространственных данных, включающая в себя материалы палинологических исследований отложений возраста ~115-128 тыс.лет назад [18], соответствующего времени микулинского (Эемского) межледниковья [2, 19] для территории Восточно-Европейской равнины. Для упомянутого периода существует огромное количество палинологических данных, но все они разрознены по различным литературным источникам, имеющим преимущественно бумажный формат. Создавая настоящую базу данных мы преследовали две основные

цели. Во-первых база данных послужила для нас превосходной основой для проведения исследований по реконструкции динамики растительного покрова микулинского межледниковья, результаты которых частично изложены в данной статье. Во-вторых, использование настоящей базы другими исследователями в большей мере избавит их от длительной и кропотливой работы по поиску материалов по библиотекам и научно-исследовательским заведениям и позволит проводить исследования основанные на максимальном количестве исходных данных.

База геопространственных данных реализована в системах ArcGIS и GeoMixer (рис. 1). Она была создана на основе оцифрованной карты Европейской части России и в настоящий момент включает в себя более ста палинологически охарактеризованных разрезов отложений микулинского межледниковья. Данные представлены дискретно, в виде точек. Каждая точка, представляющая определенный разрез, имеет в атрибутивной таблице номер, название (название разреза), ссылку на литературный источник. База данных доступна на on-line ресурсе по адресу http://mikulino.info, где предоставлены сведения обо всех разрезах, включенных в нее, а также есть возможность доступа к файлам, организующим работу базы данных в гис-системах. Также на данном сайте в разделе «База» можно получить доступ к ГИС «Микулино» в системе GeoMixer. В том же разделе размещено и руководство пользования системой. Размещая нашу базу в сети интернет мы рассчитываем на пополнение ее современными опубликованными материалами других исследователей, работающих в данном научном направлении.

Особое внимание было уделено выделению на спорово-пыльцевых диаграммах пыльцевых зон, характеризующих основные фазы развития растительности микулинского межледниковья. Многие диаграммы публикуются с уже выделенными пыльцевыми зонами, однако в нашем распоряжении также имеется некоторое количество опубликованных диаграмм, на которых деление на пыльцевые зоны проведено не было. В этом случае анализ диаграмм и выделение зон осуществлялись авторами настоящей работы. Информация о наличии той или иной пыльцевой зоны на диаграмме конкретного разреза также представлена в атрибутивной таблице базы геоданных. Там же для каждого разреза приведена процентная доля пыльцы главных широколиственных (дуб, липа, граб) и хвойных пород в периоды ее кульминации, подсчитанная от суммы пыльцы древесных пород, без учета ольхи и лещины.

В базе геоданных создана система «горячих» связей, с помощью которой можно перейти от точки, характеризующей пространственное положение разреза на карте, к его геолого-геоморфологическому описанию, спорово-пыльцевой диаграмме и ее интерпретации (реконструкции истории развития флоры и растительности). Собранные и обобщенные в ГИС системе материалы позволили нам провести корреляцию палинологических данных в пределах Восточно-Европейской

равнины и выявить основные закономерности динамики растительного покрова на протяжении микулинского (Эемского) межледниковья.

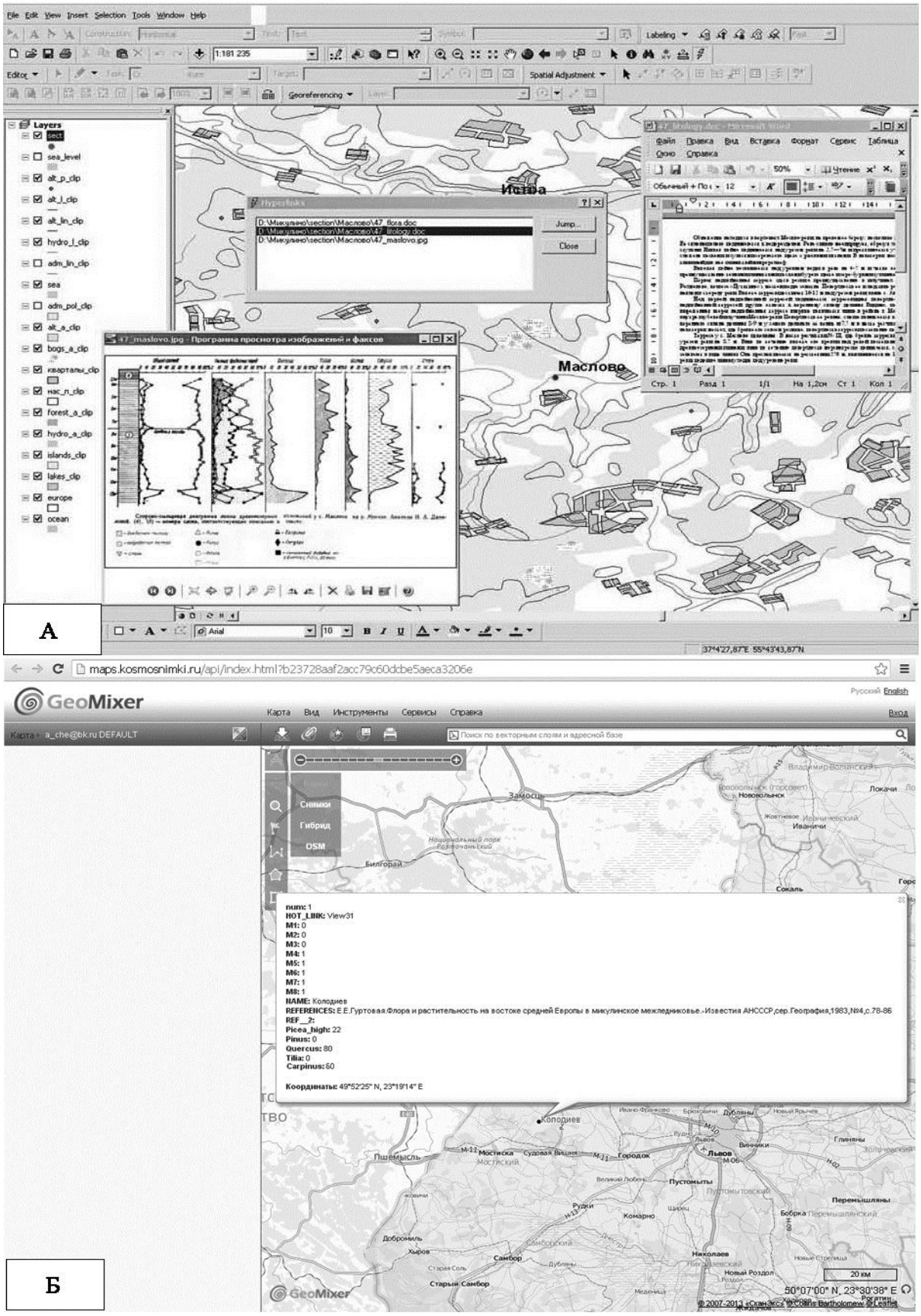

Рис.1. ГИС «Микулино» в системе ArcGis (А) и GeoMixer (Б).

Так как для микулинского межледниковье в настоящее время не существует методов абсолютного датирования приемлемой точности, то основной проблемой, возникающей при реконструкции растительности последнего межледниковья в пределах Восточно-Европейской равнины, является хронологическая корреляция палинологических данных по разрезам, находящихся на большом расстоянии друг от друга. При этом необходимо упомянуть о том, что биостратиграфическая корреляция отложений не является хронологической, а только лишь подтверждает сходные тенденции развития растительности в различных регионах исследуемой территории.

В нашей работе хронологическая корреляция палинологических данных основана на изучении основных миграционных возможностей тех или иных видов растений. В предыдущих работах [16, 17] нами был проведен обзор и анализ представлений различных исследователей о расположении рифугиумов и основных направлениях миграционных потоков межледниковой флоры на начальных стадиях микулинского межледниковья в Европе [1, 5, 6, 8, 10, 12, 13]. В результате наших исследований был сделан вывод о том, что рефугиумы сыгравшие главную роль в формировании межледниковой флоры Восточно-Европейской равнины, в частности, рефугиумы неморального и кверцетального ценоэлементов [4] располагались на территории Балканского полуострова. Таким образом, миграция флоры на Восточно-Европейскую равнину при потеплении в первой половине микулинского межледниковья происходила преимущественно с юго-запада. В связи с этим можно предположить, что наибольшее запаздывание развития лесной межледниковой флоры происходило в северных и северо-восточных регионах исследуемой территории.

Выявленные особенности миграции широколиственной флоры по территории Восточно-Европейской равнины позволяет нам предположить, что основные стадии развития растительности в северо-восточных и юго-западных регионах были не синхронны. В частности, фаза максимального развития дубовых формаций в северных, восточных и северо-восточных регионах наступала существенно позже чем в юго-западных. Доказательством этому может служить сопоставление спорово-пыльцевых диаграмм разрезов, расположенных в упомянутых регионах. Так, основными общим чертами для большинства спорово-пыльцевых диаграмм Европы является обязательное присутствие на них пыльцы следующих пород – дуб, вяз, липа, граб. Максимумы пыльцы упомянутых пород последовательно сменяют друг друга в следующем порядке – дуб, вяз→липа→граб. Однако для оценки скоростей миграции широколиственных пород мы будем опираться не на чередование максимумов кривых, а на момент появления пыльцы той или иной породы в спорово-пыльцевых спектрах различных регионов. Так, в Южной Литве (разрез Лишкява [7] и др.) появление пыльцы граба на спорово-пыльцевых

диаграммах происходит в начале-середине зоны липы. Однако, при продвижении к северу и северо-востоку, в разрезах Нижняя Боярщина [3], Рыбацкое [9], Рыбинск [15], Чухлома [3], Ижма [11] и др., подъем кривой пыльцы граба происходит существенно раньше и соответствует уже первой половине зоны дуба или максимуму кривой пыльцы дуба. Из этого следует, с учетом упомянутых выше направлений миграционных потоков межледниковой флоры, что скорости распространения дуба и граба с юго-запада на северо-восток не были одинаковыми. Поскольку распространение дуба на территории Восточно-Европейской равнины началось существенно раньше, чем распространение граба, очевидно, что скорость распространения граба была значительно выше.

Вследствие более высокой скорости распространения граба по территории Восточно-Европейской равнины в северных и северо-восточных регионах сокращался временной лаг между приходом упомянутых выше широколиственных пород, а наиболее восточных и северо-восточных регионов дубовые, вязовые и грабовые формации достигали одновременно (разрез Ижма [11]).

Используя этот факт можно подсчитать скорость миграции граба по территории Восточно-Европейской равнины. Это можно сделать используя исследования, проведенные Х. Мюллером по разрезу Биспинген (Германия) [22], где получены данные по длительности основных стадий развития растительности, основанные на подсчете годичных слоев озерных отложений. Согласно этим данным, фаза граба в упомянутом районе имела наибольшую продолжительность, около 4000 лет. Вместе с тем, граб был завершающим звеном в цепи смен доминантов лесных формаций, т.е. той породой, после отступания которой произошла смена неморальной растительности на бореальную. Это говорит о том, что сокращение содержания пыльцы граба в спектрах Западной Европы скорее всего означает отступание северных и восточных границ его ареала и в целом ареала широколиственной растительности. Таким образом, максимум содержания пыльцы граба в спектрах соответствует временному интервалу, когда его ареал имел наибольшую площадь распространения. Из этого также следует, что максимум содержания его пыльцы в спорово-пыльцевых спектрах был одновременным на всей территории Европы.

При этом, *появление* граба на той или иной территории происходило не одновременно, а с увеличивающимся в восточном и северо-восточном направлениях, временным лагом (запаздыванием).

По данным Х. Мюллера [22], а также В. Загвийна [24], (последний сопоставил спорово-пыльцевую диаграмму разреза Биспинген с другими спорово-пыльцевыми диаграммами Западной Европы), от момента появления пыльцы граба в спорово-пыльцевых спектрах разрезов Западной Европы до достижения им максимального содержания прошло не более 2500 лет (рис. 2). Однако, чтобы использовать эти данные для подсчета скоростей миграции граба по территории Восточно-Европейской равнины

необходимо учитывать, что разрез Биспинген и др. разрезы, расположенные на территории Германии, лежат вне миграционных потоков межледниковой флоры на территорию Восточно-Европейской равнины. Продвижение широколиственной флоры из своего рефугиума (Балканского п-ва) в северные регионы Восточно-Европейской равнины происходило вероятнее всего по территории Украины, Белоруссии и Прибалтики. Разрезы Южной Литвы и Германии находятся примерно на одинаковом расстоянии от Балканского рефугиума, и можно предположить, что граница ареала граба, при относительно равномерной скорости распространения, одновременно достигла регионов Германии и Литвы. Вследствие чего мы можем хронологически сопоставить диаграммы разрезов, расположенных на этих территориях. Это дает нам возможность говорить о том, что на диаграмме разреза Лишкява (Южная Прибалтика) так же как на диаграмме разреза Биспинген, от момента появления пыльцы граба до достижения ей максимума прошло около 2500 лет. За это время граница ареала граба продвинула от территории Прибалтики, до своего максимального распространения - побережья Белого моря (разрез Ижма, низовья Северной Двины) – около 1500 км. Таким образом, средняя скорость распространения граба в этом направлении, в микулинское межледниковье составляла около 600 м/год.

$V_{граб}$=S/t = 1500 000м / 2500 лет = 600 м/год.

($V_{граб}$ – скорость распространения граба по территории Восточно-Европейской равнины в микулинское межледниковье; S – расстояние от юга Прибалтики до низовьев Северной Двины (разрез Ижма); t – время, за которое граница ареала граба продвинулась с юга Прибалтики до низовьев Северной Двины (около 2500 лет)).

Полученные скорости вполне сопоставимы со скоростями миграции граба, рассчитанными для голоцена (200-700 м/год) [12, 20]. При этом необходимо учесть, что скорость распространения граба не была равномерной во времени. На начальных этапах его экспансии, вероятнее всего, она была минимальной и возрастала, от начала межледниковья к его кульминации по мере установления более благоприятных условий существования данной широколиственной породы. По-видимому неравномерной была и скорость распространения граба в пространстве: естественно, что миграция граба проходила более активно в благоприятных для него условиях, т.е. в регионах, отличающихся большей океаничностью климата. Так, его продвижение вдоль восточного побережья Балтийского моря происходило существенно активнее, чем в центральные регионы Восточно-Европейской равнины.

На основании того факта, что пыльца дуба в северных регионах Восточно-Европейской равнины появляется в спектрах разрезов микулинских отложений (Ижма) одновременно с пыльцой граба, нами, также, была подсчитана и его вероятная скорость миграции для данного

временного интервала. Как уже было сказано, граб достиг побережья района низовьев Северной Двины за 2500 лет.

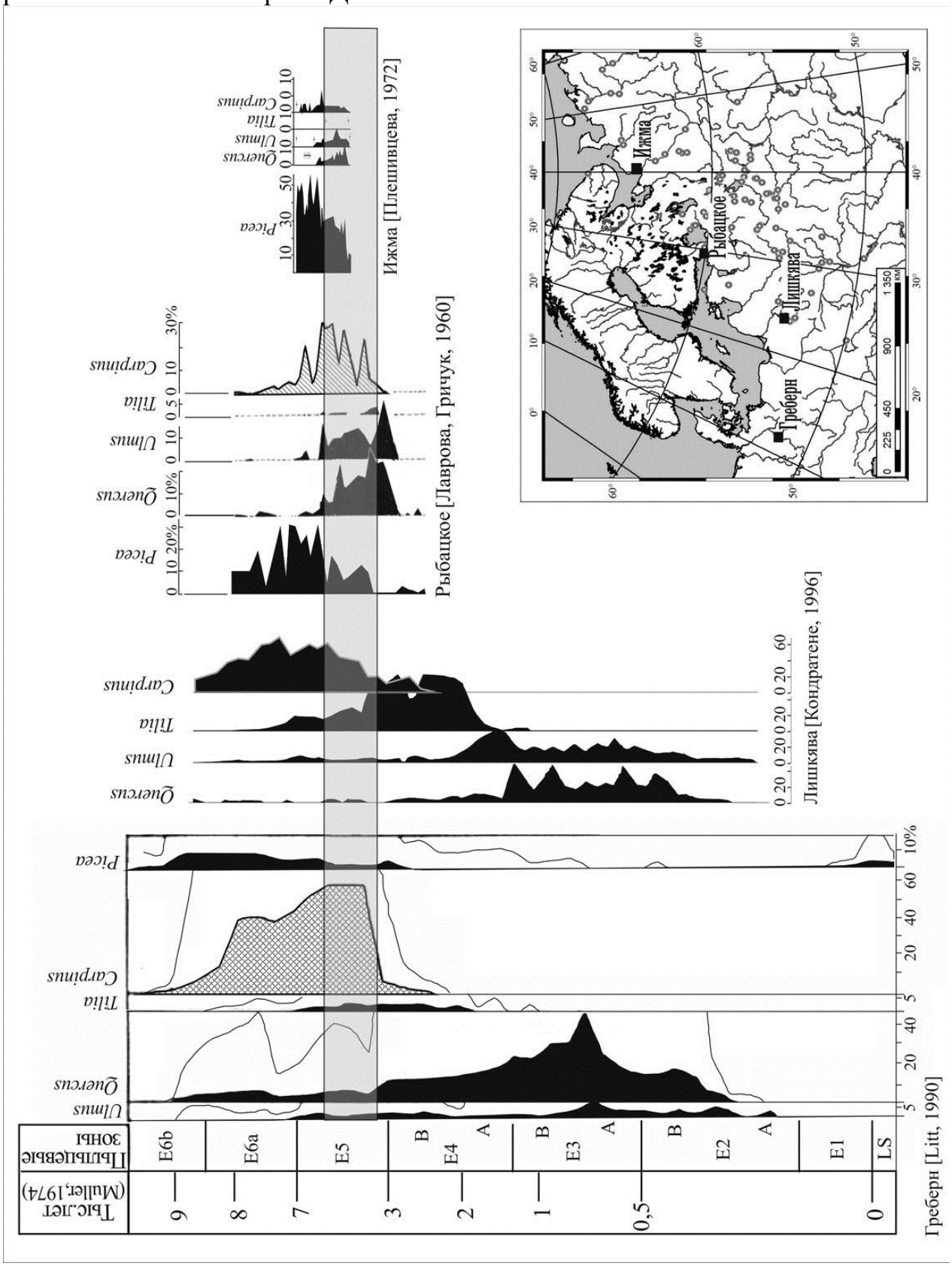

Рис.2. Хронологическая корреляция палинологических данных микулинского межледниковья

При этом, по данным Х. Мюллера [22], распространение дуба в Центральной Германии началось приблизительно на 2000 лет раньше граба. Соответственно, расстояние в 1500 км дуб преодолел за 4500 лет. Отсюда следует, что скорость распространения дуба составляла около 330 м/год.

$V_{дуб}$=S/t = 1500 000 м/4500 лет = 330 м/год.

Где $V_{дуб}$ – скорость распространения дуба по территории Восточно-Европейской равнины в микулинское межледниковье; S – расстояние от разреза Лишкява (южная Прибалтика) до разреза Ижма (низовья Северной Двины); t – время, за которое граница ареала дуба продвинулась от разреза Лишкява (южная Прибалтика) до разреза Ижма (около 4500-5000 лет).

Как и в предыдущем случае, рассчитанная нами скорость миграции дуба в микулинское межледниковье вполне сопоставима с оценками скоростей его расселения в голоцене (около 300 м/год) сделанными в работах Л.Р. Серебряного [12], В. Хантли и Дж. Биркса [20].

Подсчитанная скорость миграции граба позволяет более точно сопоставить спорово-пыльцевые диаграммы разрезов из различных регионов исследуемой территории (рис. 2). Нами были сопоставлены 4 разреза – разрез Греберн (восток Германии) [21], который был хронологически сопоставлен В. Загвийном [24] с разрезом Биспинген (центр Германии), Лишкява (Южная Литва), Рыбацкое (Ленинградская область) и Ижма (север Архангельской области) (рис. 2). Выше мы уже доказали возможность хронологического сопоставления разрезов Греберн и Лишкява. Теперь, с учетом рассчитанных выше скоростей миграции сопоставим разрезы Лишкява, Рыбацкое и Ижма.

При скорости 600 м/год, граб мог расселиться из района Южной Литвы до района Ленинградской области за ~1200 лет, а до севера Архангельской области за 2500 лет. Отложив на хронологической шкале Мюллера необходимое количество лет от точки появления граба в разрезах Греберн и Лишкява, мы получим более точное время появления граба в разрезах Рыбацкое и Ижма, а следовательно – более точную хронологическую корреляцию диаграмм упомянутых разрезов.

Таким образом, при хронологическом сопоставлении спорово-пыльцевых диаграмм разрезов Греберн, Лишкява, Рыбацкое и Ижма нами было выявлено, что: в северо-восточном направлении происходит сокращение продолжительности основных фаз развития широколиственной растительности и в целом сокращение времени существования широколиственных пород. Так, в Западной Европе она составляла около 7500-8000 лет, а на севере Восточно-Европейаской равнины (низовья Северной Двины) уменьшилась более чем в четыре раза и не превышала 1500-2000 лет. Сделанный вывод имеет важное значение для проведения корректной реконструкции растительного покрова на разных этапах микулинского (Эемского) межледниковья.

Работа выполнена в рамках проекта РФФИ 12-05-31098.

Литература

1. *Гричук В.П. К познанию процесса формирования широколиственных лесов Восточно-Европейской равнины в четвертичном периоде // Вопросы географии. 1949. Сб. 12. С. 79-96.*
2. *Гричук В.П. Ископаемые флоры как палеонтологическая основа стратиграфии четвертичных отложений. В кн.: Рельеф и стратиграфия четвертичных отложений северо-запада Русской равнины. М.: АН СССР. 1961. С. 25-71.*
3. *Гричук В.П. История флоры и растительности Русской равнины в плейстоцене. М.: Наука. 1989. 183 с.*
4. *Зеликсон Э.М. Микулинская межледниковая флора Европы и ее значение для палеоклиматических реконструкций // Дисс. работа. М. 1984. 314 с.*
5. *Казарцева Т.И. Палеогеография микулинского межледниковья Европейской части СССР (по палинологическим данным). // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Ленинград. 1988. 16 с.*
6. *Клеопов Ю.Д. Основные черты развития флоры широколиственных лесов европейской части СССР. Материалы по истории флоры и растительности СССР. 1941. №1. С. 183-255.*
7. *Кондратене О.П. Стратиграфия и палеогеография квартера Литвы, по палеоботаническим данным. // Вильнюс. Akademia-press. 1996. 214 с.*
8. *Кожаринов А.В. Динамика растительного покрова Восточной Европы в позднеледниковье-голоцене. Автореф. к дисс. д-ра биол. наук. М.: ИЭМЭЖ РАН. 1994. 47 с.*
9. *Лаврова М.А., Гричук М.П. Новые данные о мгинских морских межледниковых отложениях. // Доклады АНСССР. 1960. т.135. №6. с. 1472-1475.*
10. *Морозова О.В., Кожаринов А.В. Влияние исторических факторов на распределение видового богатства флоры Восточной Европы. Известия РАН. Сер. Геогр., 2001, №5, с. 39-50.*
11. *Плешивцева Э.С. Палинологическая характеристика опорного разреза осадков бореальной трансгрессии на северо-западе Архангельской области (район Северо-Двинской впадины) // Палинология плейстоцена. М. 1972., С. 93-104.*
12. *Серебрянный Л.Р. Динамика распространения некоторых древесных пород на северо-западе СССР в послеледниковое время. В кн. Палинология голоцена. – М.: Наука, 1971. С.17-31.*
13. *Удра И.Ф. Расселение растений и вопросы палео- и биогеографии. Киев, Наукова думка, 1988, 198 с.*
14. *Федорова Р.В. Количественные закономерности распространения пыльцы древесных пород воздушным путем. // Труды ИГ АН СССР. 1952. т.52 (Материалы по геоморфологии и палеогеографии, вып.7). С. 91-103.*
15. *Чеботарева Н.С., Макарычева И.А. Последнее оледенение Европы и его геохронология. // М: Наука. 1974. 216 с.*
16. *Чепурная А.А. Особенности миграции некоторых широколиственных пород по территории Восточно-Европейской равнины в микулинское межледниковье // Известия РАН. Сер. Геогр. 2009. №4. С. 69-77.*
17. *Chepurnaya A., Novenko E. "Vegetation and climate dynamics in the Central and Easten Europe (paleoenvironment reconstruction over the latitudinul transect)"; 7th European Paleobotany-Palynology Conference, Prague, 2006, p.25.*
18. *Imbrie J., Hays J.D., Martinson D.G. et al., The orbital theory of Pleistocene climate: support from a revised chronology of the marine δ18O record // Milankovitch and Climate, Part 1. NATO ASI Series C, 126. Dordrecht: D. Reidel. 1984. pp. 269-305.*
19. *Jessen K., Milthers V., Stratigraphical and paleontological studies of interglacial fresh-water deposits in Jutland and North-West Germany // Danm. geol. undersogelse. Raekke 2. Kobenhavn. №48. 1928.*
20. *Huntley B. and Birks H.J.B. An Atlas of Past and Present Pollen Maps for Europe: 0-13000 BP. // Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 667 pp.*
21. *Litt T. Pollenanalytische Untersuchungen zur Vegetations-und Klimaentwicklung während des Jungpleistozäns in den Becken von Gröbern und Grabschüts // Altenburger Naturwissenschaftliche Forschungen. 1990. 5. P. 92-105.*
22. *Müller H. Pollenanalytische Untersuchungen und Jahresschichtenzählung an der eem-zeitlichen Kieselgur von Bispingen-Luhe. // Geologisches Jahrbuch. 1974. A-21. P. 149-169.*
23. *Velichko A.A., Borisova O.K., Zelikson E.M., and Nechayev V.P. Permafrost and vegetation response to global warming in North Eurasia. // In:, Biotic Feedbacks in the Global Climatic System.*

Will Warming Feed the Warming? (G.M. Woodwell and F.T. Mackenzie eds.). New York, Oxford: Oxford University Press. 1995. P. 134-156.
24. Zagwijn W.H. An analysis of Eemian climate in Western and Central Europe // Quaternary Science Reviews. Vol. 15. 1996. P. 451-469.

Абдулазимов Р. А.

ОСОБЕННОСТИ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОБСТАНОВКИ АПШЕРОНСКОГО ПОЛУОСТРОВА

Статья посвящена изучению геоэкологического состояния Апшеронского полуострова и влияния природных и техногенных факторов на формирование подземных вод. В статье приводится качественный и количественный состав загрязняющих веществ, поступающих в зоны аэрации, где формируются подземные воды.

The present article on explaration of geo – environmental state of Absheron peninsula and influence of the some natural and anthropogenic factors on formation of groundwater is dedicated. It is given the quantitative and qualitative content of pollutants, entered in aeration zone, where the groundwaters are formed.

Сложившаяся природно – техногенная система на Апшеронском полуострове определяется естественным состоянием геоэкологических условий, а также воздействием на них техногенных факторов.

Геоэкологическая среда Апшеронской агломерации, как и практически всей территории Азербайджана, находится под постоянным прессингом техногенных систем и объектов разного профиля [1, 3, 4].

Климат полуострова, которому свойственны скудность атмосферных осадков, высокая испаряемость и сильные ветры, способствовал формированию на его территории, наряду с другими факторами, сложных естественных экологических и, в частности, геоэкологических условий. При испаряемости 962-1262 мм, на полуостров выпадает всего 193-264 мм осадков. Выпадение 60-70 % осадков в холодное время года, довольно высокие температуры и испаряемость в летний период, способствуют иссушению почв, которые под воздействием сильных ветров подвергаются эрозии. Высокая испаряемость благоприятствует усиленному испарению влаги, как с поверхности полуострова, так и из зоны аэрации и неглубокозалегающих водоносных горизонтов. Такое положение, касательно питания подземных вод (за счет атмосферных осадков), спасает то, что большая часть влаги выпадает в осенне-зимний период, когда испаряемость относительно невысокая.

Экологическое состояние гидрологической сети полуострова, представленной реками Сумгайытчай и Джейранкечмез, многочисленными озерами и Каспийским морем, довольно напряженное. Как известно, природные условия, как самого Апшеронского полуострова, так и сопредельного, находящегося на наибольших высотах Гобустана, не способствовали развитию крупных, полноводных и пресноводных рек и

озер. Отметим, что скудность атмосферных осадков, высокая испаряемость, практическое отсутствие питания за счет подземных вод, преопределили маловодность рек полуострова [2, 3, 4].

Естественное, неблагоприятно экологическое состояние р. Сумгайытчай, ухудшается, в основном, за счет промышленных и коммунальных стоков г. Сумгайыт. В сбрасываемых в реку неочищенных стоках содержатся всевозможные химические элементы и соединения, органические и ядовитые вещества, тяжелые металлы.

Напряженность эколого-гидрогеологических условий Апшеронского полуострова, которая прослеживается по всей работе, определяется, как известно, в первую очередь, неблагоприятными природными условиями. В этом отношении следует выделить скудную увлажненность территории за счет атмосферных осадков, практическое отсутствие рек - потенциальных источников питания подземных вод, высокую потенциальную испаряемость территории, преобладание в геологическом разрезе глинистых отложений, невыдержанность в плане и в разрезе коллекторов подземных вод, низкую их водопроводимость, высокую засоленность пород. Многочисленные естественные озера практически не играют положительную роль в формировании подземных вод и, в первую очередь, в той части, в которой их можно использовать. Все это способствовало тому, что в естественных условиях подземные воды полуострова имели значительно меньшие, чем в сложившихся условиях, запасы, которые к тому же были распределены неравномерно и имели спорадическое распространение. Не повторяя изложенные особенности гидрогеологии полуострова, которые будут подробно изложены в последующих разделах, отметим, что изменение гидрогеологических условий, начатое во второй половине прошлого века, получило особую интенсивность, начиная с 50-х годов XX столетия. Именно этому периоду соответствует подъем уровня подземных вод, сокращение площади их спорадического распространения, обводнение безводных пород с коллекторскими свойствами.

Под термином «подтопление» имеется в виду комплекс явлений, характерных преиумущественно для хозяйственно-освоенных территорий, приводящих к устойчивому повышению уровня подземных вод или влажности пород зоны аэрации до значений, затрудняющих или исключающих нормальную эксплуатацию народнохозяйственных объектов [1, 3, 4].

Следует различать, особенно для условий Апшеронского полуострова, понятия «болото», «заболоченность» и «подтопление».

Анализ материалов многолетних исследований загрязнения подземных вод, почв и пород зоны аэрации в пределах урбанизированных территорий показывает, что с гидрогеохимических позиций следует различать два самостоятельных явления - загрязнение вод существующих водоносных горизонтов и формирование новых техногенных водоносных горизонтов. В целом, под загрязнением подземных вод понимается

поступление в воду, в результате техногенного воздействия, иных веществ в таких количествах и сочетаниях, что делают эту воду частично или полностью непригодной для использования, и, в частности, для хозяйственно-питьевого водоснабжения. В свете вышесказанного, Апшеронской агломерации свойственно, помимо формирования новых водоносных горизонтов, расширение вертикальных горизонтальных границ существующих водоносных горизонтов и, с другой стороны, отсутствие подземных вод, отвечающих требованиям, предъявляемым к хозяйственно-питьевым водам. Однако, несмотря на некондиционный качественный состав, подземные воды полуострова широко используются для различных целей. Также следует отметить, что химические элементы и соединения, содержащиеся в подземных водах, путем транспирации влаги растениями, испарения подземных вод принимают непосредственное участие в формировании общей экологической обстановки. В связи с тем, считаем необходимым рассмотрение условий загрязнения, или же обогащения химического состава подземных вод, а также почв и пород зоны аэрации, через которые происходит миграция химических элементов и соединений [1, 4].

Разработка нефтяных, газовых и газконденсатных месторождений относится к числу экологоемких производств. Влияние разработки нефтяных месторождений на гидрогеологические и геоэкологические условия происходит в двух направлениях. Во – первых, в процессе эксплуатации подвергаются изменениям гидродинамические условия подземных вод, имеющих гидродинамическую связь с нефтеносными пластами. Во-вторых, в результате добычи нефти, происходит изменение гидрохимических и гидродинамических условий для подземных вод в верхней части литосферы – зоны активного водообмена, не имеюших гидродинамической связи с нефтеносными пластами. Изучение изменения гидрогеологического состояния нефтяных месторождений является предметом специальных исследований, нами рассматриваются особенности воздействия нефтегазодобычи на изменения геоэкологического состояния верхней части литосферы.

В процессе разработки нефтегазовых месторождений, переработки нефти и газа и транспортировки нефте-продуктов происходит загрязнение атмосферы и пород зоны аэрации. В атмосферу поступают: углеводороды, газы, сероводород, двуокись углерода, азот, метан, этан, пропан; газы перерабатывающих и нефтехимических производств – сероводород, двуокись серы, окись углерода, окиси азота, отдельные алканы и ароматические углеводороды. Насыщенный углеводородами воздух, благодаря ветрам, рассеивается по всей территории агломерации, часть которой захватывается атмосферными осадками и поступает с ними в почву, в породы зоны аэрации. Промышленность на территории Апшронской агломерации, предсталяющая более 70% промышленного

потенциала Азербайджана, сосредотечена в пределах Большого Баку и г. Сумгайыт [1, 2, 3].

Каждая отрасль промышленности, развитая на территории, имеет свои специфические особенности, с точки зрения их воздействия на геоэкологическую обстановку. Но всем им присущ обший характер, обусловленный инфильтрацией сточных вод из накопителей и из самих очистных сооружений, утечками технологических растворов, сырья, готовой продукции из разного рода коммуникаций, сокращением испаряющей поверхности ввиду застройки территории и проведения подъездных путей, нарушения термовлажностью режима зоны аэрации под влиянием высокотемпературных технологических процессов. Промышленные зоны, по стравнению с природным фоном, отличаются пониженным испарением и транспирацией, уменьшенным поверхностным стоком, что определяется плотностью промышленной застройки. Воды техногенных водоносных горизонтов этих зон отличаются контрастностью по температуре, минерализации и химическому составу.

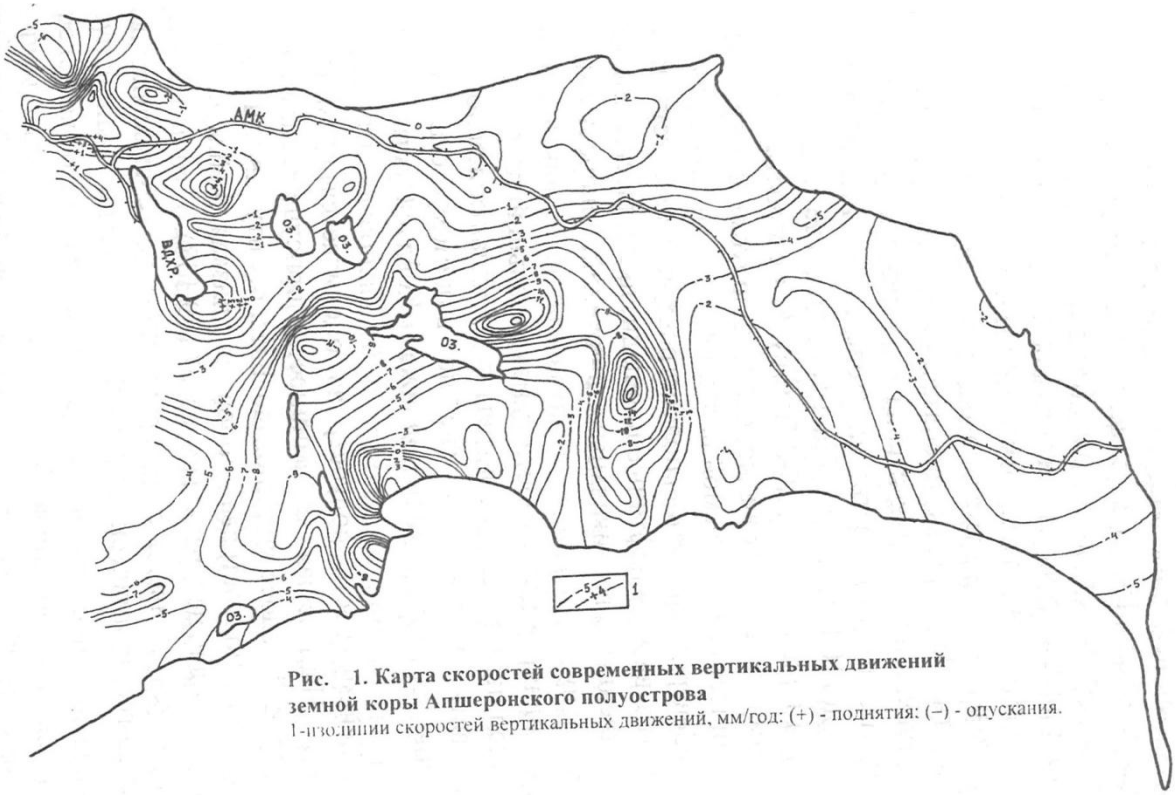

Рис. 1. Карта скоростей современных вертикальных движений земной коры Апшеронского полуострова
1-изолинии скоростей вертикальных движений, мм/год: (+) - поднятия; (–) - опускания.

Для селитебных зон наиболее типично загрязнение подземных вод, почв и пород зоны аэрации компонентами пылегазовыбросов промышленных предприятий, нитратами, свинцом, газовыбросов транспорта, нефтепродуктами из утечек на бензозаправочных станциях, реагентов, используемых для закрепления слабых, просадочных оснований грунтов. Для селитебных зон Апшеронской агломерации положение усугубляется тем, что практически все промышленные предприятия находятся в этих зонах и их негативное влияние зачастую переплетается.

Апшеронский полуостров, являющийся юго-восточным продолжением Гобустано-Апшеронского прогиба, характеризуется активными неотектоническими движениями. По всей территории полуострова происходят вертикальные движения, обусловленные как тектоническими процессами, так и техногенными факторами. Судя по карте, составленной Госкомгеодезией, сложные процессы поднятий и опусканий земной коры происходят со скоростями 6 и до 28 мм/год соответственно. (рис. 1). Южная часть полуострова опускается со средной скоростью от 0,21 до 5,68 мм/год. Локальные участки максимумов отрицательных скоростей приурочены к сводам антиклинальных складок, что совпадают практически с Сураханской, Балаханы-Сабунчу-Раманинской и Биби-Эйбатской нефтяными площадями, в пределах которых нефтедобыча ведется более 100 лет [1].

На подавляющей территории нефтяных площадей скорость опускания не превышает 8 мм/год. Безусловно, принимая во внимание определяющее значение в опускании поверхности эндогенных процессов и длительное освоение нефтегазоносных месторождений и связанное с последним, снижение пластового давления, считаем, что существенная роль в этом принадлежит также и извлечению большого количества пластовых вод в процессе разработки нефтегазоносных месторождений [1, 4]. Под нефтяные площади на Апшеронском полуострове заняты около 15 тыс. га земли, где извлекается около 100 тыс. $м^3$ /сут пластовой воды. Около 35 тыс. $м^3$ /сут пластовых вод обратно закачиваются в пласт для поддержания при разработке пластового давления. Интенсивность извлечения пластовых вод меняется на разных площадях от 1,5 до 10 $м^3$ /сут/га. На старых, вышеназванных нефтяных площадях, где наблюдается максимальное опускание, извлекается максимальное количество пластовых вод с интенсивностью от 5,4 до 10,0 $м^3$ /сут/га. На площадях, где интенсивность добычи не превышает 1,5-2,5 $м^3$ /сут/га скорость опускания до 8 мм/год. Как видно, скорость опускания зависит и от количества извлекаемой воды [1].

В настоящее время геоэкологическая обстановка Апшеронского полуострова осложнена под влиянием разных факторов. Этот процесс является очень актуальным. В последнее время, в сфере изучения геоекологического состояния Апшеронского полуострова ведутся более расширенные исследования.

Таким образом, все факторы, влияющие на геоэкологическую обстановку полуострова, должны изучаться в отдельности и в зависимости от их специфических характеристик.

Литература

1. Алекперов А.Б. Апшерон: проблемы гидрогеологии и геоэкологии. Азербайджанская Государственная Книжная Палата. Баку-2000. 484 с.

2. Алекперов А.Б. Закономерности изменения гидродинамических и гидрохимических прочессов на Апшероне под влиянием ирригации. Аграрная наука Азербайджана, Баку, 2000, №3-4, с. 146-154.

3. Дзекцер Е.С. Техногенные гидрогеологические системы в организации подземной гидросферы застроенных территорий. В кн.: Подземные воды и эволюция литосферы, т. II, М.: Наука, 1986, с. 375-380.
4. Геология Азербайджана. Том VIII. Гидрогеология и инженерная геология. Баку: «Nafta-Press», 2008, 380 с.

УДК: 55: 551.4

Кадыркулов А. К.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННЫХ ЛАНДШАФТОВ (НА ПРИМЕРЕ АТ-БАШЫ-КАРА-КОЮНСКОЙ ДОЛИНЫ)

История развития человечества есть история природопользования, в котором природные компоненты ландшафта используются в процессе общественного производства для удовлетворения материальных и культурных потребностей человеческого общества.

Классифицирует ландшафты по антропогенным факторам формирования на основе социально-экономической функции ландшафта. По основным социально-экономическим функциям ландшафты подразделяют на сельскохозяйственные, лесохозяйственные, водохозяйственные, промышленные, ландшафты поселений, рекреационные, заповедные, не используемые в настоящее время.

Ключевые слова: ландшафт, геосистема, природно-антропогенный ландшафт, пастбища, оценивание, селитебный, леса, общества, природа, модификация, дорога.

Воздействия человека на ландшафты анализируются многоуровневой системой «общество — природа» при системном подходе. Природа и общество — сложные подсистемы. Их закономерности развития необходимо изучать и учитывать в последствиях воздействия человека. Подсистема «общество» воздействует на «природу» и испытывает обратное влияние измененной природы. Общество как подсистема управляет всей системой в целом. Элементы природы и общества (хозяйства) нельзя рассматривать как равнозначные. Ведущая роль в функционировании системы «общество – природа» принадлежит обществу.

Считать, что природа управляет процессом их взаимодействия, ошибочно. Рассматривать же самоуправляемость системы тоже нельзя. Поэтому только подсистема «общество» прогнозирует и корректирует путь развития системы в целом. Недостаток использования системного подхода – игнорирование пространственной неоднородности структуры в подсистемах «природа» и «общество». При решении локальных и региональных задач часто используется представление о закрытом состоянии системы. В действительности же региональные и локальные системы выступают как открытые системы, обменивающиеся веществом, энергией и информацией с другими территориальными системами. Подсистемы «общество» и «природа» и между собой вступают в сложные и многообразные связи. Для решения задач взаимодействия этих

подсистем сформулируем их основные блоки. Это: «геосистема», «общество», «воздействия человека», «изменения в геосистеме», «управление», «последствия воздействий (биологические, социальные, экономические, экологические и др.).

Смысл оценки определяется двумя главными аспектами: воздействия человека на геосистему и последствия этих воздействий. Взаимосвязь системы «общество — природа» отражается в общей структуре подсистем, механизмах взаимодействия между подсистемами, процессах управления подсистемами, получении оценок по взаимодействию элементов в системе. **[1]**

В подсистеме «общество» в качестве элементов выделяют основные источники воздействия: хозяйство (предприятия, территориально-производственные комплексы, технические системы, природно-технические системы); население (группы людей, организованные по территориальному признаку, основной объект последствий при изменении состояний среды); органы управления (организация работы). Подсистема «природа» выражена в форме геосистем, ландшафтов, природных территориальных комплексов, отдельных компонентов. Указанные подсистемы сгруппированы как управляемая и управляющая части. Отсюда две оценки — оценка действий «общества», обеспечивающих управление, и второй аспект — оценка управляемости «природы». Механизм их взаимодействия следующий: человек в процессе своей деятельности оказывает на природу различные воздействия. В результате воздействий в природе происходят изменения. Изменения геосистемы оказывают обратное воздействие и на человека и на его хозяйственную деятельность. Изменения приводят к положительным или отрицательным (нежелательным) последствиям в состоянии здоровья населения или в хозяйстве. Анализируя последствия по изменениям состояния ландшафта, переходят к процедурам оценки последствий. Управляемая подсистема включает управляемую и неуправляемую части. Последствия выражаются Е положительной или отрицательной перемене состояния каждого элемента управляемой или неуправляемой частей в управляемой подсистеме. В последствиях не исключается возможность перехода управляемой или неуправляемой части в новое качественное состояние, но основное внимание уделяют отрицательным последствиям. Линия «воздействия — последствия» — сложная, ветвящаяся цепью процессов, отражающих взаимодействие между отдельными составляющими многокомпонентных систем. Любая территориальная система характеризуется вертикальными и горизонтальными связями, совмещенными во времени и пространстве, действующими одновременно в неразрывном единстве. Круговороты вещества, потоки энергии, их тесное взаимодействие приводяг к распространению изменений. Часть веществ вертикальных потоков вовлекается в горизонтальные, и наоборот. Без вертикальных связей воздействия и последствия замыкались бы в тех

компонентах, в которых возникли, а без горизонтальных были бы локализованы в отдельных ландшафтах. Все воздействия общества подразделяются на три группы: изъятие вещества или энергии; целенаправленное преобразование процессов или компонентов природы; привнесение в природу энергии, отходов или других веществ (удобрений, вредных химикатов, ядов, отходов, шлаков, повышенных доз радиации и т.д.). Отсюда последствия: ухудшение окружающей человека среды, ухудшение природных ресурсов, ухудшение условий ведения хозяйства, ухудшение качества продукции, замена естественного качества искусственным. Происходит цепная реакция, вызывающая изменения во всем производственном комплексе. Например, хозяйства, использующие природные ресурсы ландшафта, передают отрицательные последствия в другие отрасли, не связанные с природой воздействия и последствия замыкались бы в тех компонентах, в которых возникли, а без горизонтальных были бы локализованы в отдельных ландшафтах. Все воздействия общества подразделяются на три группы: изъятие вещества или энергии; целенаправленное преобразование процессов или компонентов природы; привнесение в природу энергии, отходов или других веществ (удобрений, вредных химикатов, ядов, отходов, шлаков, повышенных доз радиации и т.д.). Отсюда последствия: ухудшение окружающей человека среды, ухудшение природных ресурсов, ухудшение условий ведения хозяйства, ухудшение качества продукции, замена естественного качества искусственным. Происходит цепная реакция, вызывающая изменения во всем производственном комплексе. **[5]** Например, хозяйства, использующие природные ресурсы ландшафта, передают отрицательные последствия в другие отрасли, не связанные с природой.

Социально-экономические функции. История развития человечества есть история природопользования, в котором природные компоненты ландшафта используются в процессе общественного производства для удовлетворения материальных и культурных потребностей человеческого общества.

Оставлять все ландшафты в неизменном состоянии было бы немыслимо и нецелесообразно, так как само выживание и развитие человеческого общества поставлено в зависимость от эффективности использования компонентов ландшафтов, выступающих в роли природных ресурсов - источники сырья, топлива, энергии, а сам ландшафт – в качестве своеобразного природно-ресурсного района или пространственного базиса для размещения различных инженерных или техноприродных систем. Основные виды природных ресурсов – это солнечная энергия, водные, земельные, минеральные и растительные ресурсы, а также ресурсы животного мира.

Рассмотрение ландшафтов и их компонентов, с одной стороны, как природных образований, а с другой как объектов сферы человеческой деятельности, отразилось на терминологии.

Ландшафт – это территориальная система, состоящая из взаимодействующих природных или природных и антропогенных компонентов и комплексов более низкого таксономического ранга. При этом подприродным

ландшафтом понимают ландшафт, состоящий из взаимодействующих природных компонентов и формирующийся или сформировавшийся под влиянием природных процессов, а под антропогенным ландшафтом — ландшафт, состоящий из взаимодействующих природных и антропогенных компонентов, формирующийся под влиянием деятельности человека и природных процессов. Под компонентами ландшафта понимают его основные составные части, представленные фрагментами отдельных сфер географической оболочки. К природным компонентам относят воздух, поверхностные и подземные воды, горные породы, почвы, растительный и животный мир, а к антропогенным — все объекты производственной и непроизводственной деятельности человека.

Под *социально-экономической функцией* ландшафта понимают выполнение ландшафтом заданной социально-экономической роли, направленной на удовлетворение той или иной потребности общества, под *оптимизацией* — деятельность по обеспечению наиболее эффективного выполнения ландшафтом социально-экономических функций при сохранении ресурсовоспроизводящих и средоформирующих свойств, под улучшением ландшафта — систему мероприятий, направленную на изменение ландшафта с целью формирования или совершенствования свойств, благоприятных для человека.

Классифицирует ландшафты по антропогенным факторам формирования на основе социально-экономической функции ландшафта. По основным социально-экономическим функциям ландшафты подразделяют на сельскохозяйственные, лесохозяйственные, водохозяйственные, промышленные, ландшафты поселений, рекреационные, заповедные, не используемые в настоящее время.

В то же время оценка дает расширенное определение понятия «земля», согласно которому земля — важнейшая часть окружающей природной среды, характеризующаяся пространством, рельефом, климатом, почвенным покровом, растительностью, недрами, водами, являющаяся главным средством производства в сельском и лесном хозяйстве, а также пространственным базисом для размещения предприятий и организаций всех отраслей народного хозяйства.

Вместе с тем под «землей» понимают территорию с угодьями (пригодную для какого-то использования), находящуюся в чьем-то пользовании, владении, собственности.

Оценивание – деятельность, комплекс процедур и приемов по получению *оценки.* Оценивание базируется на познанных объективных закономерностях отношения между свойствами субъекта и объекта оценки.

Деятельность по получению оценки состоит из ряда этапов:

1) уточнение целей и задач работ, четкое выполнение субъекта опенки (вида и (формы деятельности человека) и объекта оценки (который, например, представлен геосистемой определенного таксономического

уровня);

2) составление перечень используемых для оценки свойств (их показателей) объекта на основе выявленных связей и отношений между субъектом и объектом;

3) изучение и измерение показателей состояния объекта или выявление характеристики его будущих состояний;

4) получение частных оценок путем сопоставления каждого из значений полученных показателей с соответствующими нормами, оценочными шкалами и определение оценочных ступеней, категорий, к которым относится данное значение показателей;

5) объединение частных оценок в общую интегральную оценку;

6) составление сводных таблиц и карт.

В случаях, когда для данного типа проектируемых мероприятий и для данных ландшафтов еще не существует норм и оценочных шкал, возникает необходимость изучения отношений между ними, разработки шкал и т.д. (Мухина, 1973).

По основному целевому назначению и правовому режиму, согласно Основам земельного законодательства Кыргызской Республики, выделяют несколько категорий земель: сельскохозяйственного назначения; поселений; промышленности, транспорта, связи, обороны и иного назначения; особо охраняемых территорий (природоохранного, оздоровительного, рекреационного, историко-культурного назначения); лесного фонда; водного фонда; земли запаса. Совокупность всех земель (в пределах страны), входящих в различные категории, образует так называемый земельный фонд)**[1]**.

Степень антропогенный модификации ландшафтов в Атбашы-Каракоюнской долине определена по изменению компонентов ландшафта (изменение рельефа, почва, растительность микроклимат, биоценозы) и от типов модификации ландшафтов (населенные пункты , пашня, пастбища, дорога и др.).

По антропогенное изменение ландшафты делятся на; условно неизмененные, слабоизмененные, сильно измененные и рационально преобразованные ландшафты.

1) Ландшафты сильно измененной антропогенной нагрузки; населенные пункты, асфальтные и грунтовые дороги, ирригационное сооружение и месторождение полезных ископаемых.
2) Ландшафты слабоизмененным относится сельскохозяйственные ландшафты; пашня и пастбища, сенокосы, пойменная леса и др.
3) К рационально преобразованным ландшафтам относятся питомники, участки лесхоза и охраняемые природные территории и др.
4) Условно неизмененным ландшафтам относятся гляциально-нивальные и естественно сохраненные леса и луга.

Горные антропогенные ландшафты по таксономическим единицам подразделяется на классы, типы, виды, урочища. В основу такого подразделения положены природные факторы, обуславливающие

хозяйственный направленность использования и видоизменения того или иного естественного ландшафта (Чупахин.В.М. 1989)**[9]**. К основным классам антропогенных горных ландшафтов Атбашы-Каракоюнской долины относятся;)**[4]**.

1) сельскохозяйственные,
2) промышленный,
3) селитебный,
4) водохозяйственный,
5) лесокультурный,
6) дорожно-линейный
7) рекреационный.

1. Сельскохозяйственный антропогенный ландшафт. Ат-Башинский район - один из основных горно-животноводческих районов Используя обширные пастбища в летне-осенний период, животноводство испытывает значительный недостаток в кормах в зимне-весенний период, что ставит перед земледельцами главную задачу всемирного увеличения производства фуражных и кормовых культур, создание прочной кормовой базы. В решении этой задачи главная роль отводится мероприятиям, направленным на повышение эффективности использование орошаемых земель и введение в сельскохозяйственный оборот дополнительных земельных ресурсов.

К сельскохозяйственным ландшафтам характерны; *полевое* и *лугопастбищные* типы ландшафтов.

2. Промышленный тип ландшафта в Атбашыинском районе не очень развита. Основным промышленным предприятиям является Кирпичный завод работавшие на местного сырья от 6 км с Атбашы.

3. Селитебный тип антропогенный ландшафт преобразована в результате расселение население и интенсивности хозяйственной деятельности в предгорные, равнинные и надпойменные террасированные территории Атбашы-Каракоюнской долины. Из селитебных ландшафтов преобладает сельские населенные пункты, которые занимает общую площади 4086 га, в 19 населенных пунктов имеется 12 489 дворов (2004 г.). По переписи населения 1999 г, насчитывался 45219, которые два раза увеличивалось последний 40 лет (Статком. Атбашы).

4. Водохозяйственных тип ландшафтов является основном ирригационные каналы и дренажный сеть, которые распространены степных и полупустыных ландшафтов.

Ирригационные каналы и сооружение, дренажный сеть требует реконструкции и возобновление для улучшение полива и регулирование подземных вод.

5. Из-за слабо развитости *рекреационных комплексы* на ландшафты существенное влияние не оказывает. Учитывая рекреационные, природные особенности и расположение района вдоль дороги Щелковый

путь можно развивать: экотуризм, культурные -исторические духовно - религиозные и джайлоо туризм, для улучшение материальные положение местное населения и рациональное использование ландшафтов.

6. *Лесокультурные* тип ландшафты. По данным Атбашинскому лесхозу Атбашы -Каракаоюнской долины лесом покрыты в 14419 га. Из них лесокультурный тип ландшафта в основном преобладает в питомниках лесхоза и древесине- кустарниковые насаждение района и занимает территории на общую площадь 995 га. Ат-Башинский лесхоз расположен в юго-восточной части Нарынской области на территории административного района Атбашы. Протяженность территории расположения лесхоза с севера на юг 30 км, с востока на запад - 150 км. Контора лесхоза находится в районном центре - с. Ат-Баши на расстоянии 390 км от столицы Кыргызской Республики. Общая площадь лесхоза составляет 894 1 5 га (Лесхоз Атбашы 2005 г).

7. Дорожно-линейный тип ландшафты связана в основном автомобильным транспортом. Он проходит все ландшафтные пояса кроме гляциально-нивальных и высоких альпийских поясов. Дорожный тип ландшафтов является техногенным которые растительность, почва, иногда поверхностные породы полностью деградированы и изменены. По району проходит дорога Бишкек -Торугарт (110км) и дорога областного значения. [4].

Под *социально-экономической функцией* ландшафта понимают выполнение ландшафтом заданной социально-экономической роли, направленной на удовлетворение той или иной потребности общества, под *оптимизацией* — деятельность по обеспечению наиболее эффективного выполнения ландшафтом социально-экономических функций при сохранении ресурсовоспроизводящих и средоформирующих свойств, под улучшением ландшафта — систему мероприятий, направленную на изменение ландшафта с целью формирования или совершенствования свойств, благоприятных для человека.

Литература:

1. *Азыкова Э.К. Автореферат диссертации на соис. докт.. географ. наук. Географическаие основы рационального использованиея и охраны горных геосистем Кыргызстана// Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук в форме научного доклада. Бишкек 1993 г*
2. *Азыкова Э.К, Криницкая Р.Р. Ландшафты Киргизии и задачи их дальнейшего изучения// Развития географической науки в Киргизии. Фрунзе 1980 г.*
3. *Атлас Киргизской ССР. Москва 1987 г.*
4. *Кадыркулов А. К. Формирование и дифференциации геосистем Атбашы – Каракоюнской долины. Вестник БГУ № 2 (8) 2007 стр. 38-41*
5. *Антропогенные ландшафты; структура, методы и прикладные аспекты изучения. Межвузов. сбор.нуч. трудов. Воронеж: 1988 г.*
5. *Опенлендер И.В. Вертикальная поясность почв Атбашы- Каракоюнской долины и окаймляющих ее горных хребтов//Известия АН Кирг. ССР. Т. II , Вып. I Ф: 1960 г.*
6. *Сквалецский Е.Н. Основные черты геоморфологии восточной части Атбашинской впадины// Известия Академ Наук Кирг.ССР. Фрунзе 1959 г.*

7. *Тороев А.М. Ландшшафты Алайского хребта и их антропогенные модификации // Автореферат диссертации на соискание ученой степени географических наук. Бишкек 2003 г.*
8. *Охрана ландшафтов. Толковый словарь. М: Прогресс.1982.*
9. *Чупахин В.М. Антропогенные ландшафты и землеустройства М: Агромпромиздат 1989 г.*
11. *Чупахин В. М. О таксономических единицах физико-географического районирования Тянь-шаня на примере характеристики Ат-Башы-Кара-Коюнского физико -географического района . Труды географ. факультета Ф.1959 г.*
12. *Шихотов В.М. Влияние сроков и кратности выпаса на продуктивность степных пастбищ Ат-Башинского хребта. Бюллетень научно-технической информации КНИИЖВ. Ф: 1975г.*

Жумабекова.Н.К, Кулматов.Т.Н.

УСТРОЙСТВО ПОВЕРХНОСТИ ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛАНДШАФТОВ

Таласская долина-одна из межгорных впадин полузамкнутого типа . Она расположена на северо-западе Кыргызской Республики между хребтами Кыргызский и Таласский Ала-Тоо. Конфигурация долины в плане напоминает треугольник, упирающийся своей вершиной на восток в горный узел Ак-Суу-Корумды, на стыке двух главных горных хребтов. Долина открыта только на северо-запад и вытянута в широтном направлении на расстояние 140 км. Наибольшая ширина долины на западе у границы с Казакстаном 40-50 км, а на востоке ус. Чат-Базар только 5-6 км, далее к востоку она раздвивается и переходит в долины рек Каракол и Уч-Кошой.

Общий наклон поверхности равнинной части долины направлен к руслу реки Талас. Наиболее низкие отметки (600-800 м) наблюдаются на западе, северо-западе у с. Суулу–Маймак и Манас. К востоку высота возрастает и ус. Чат-Базар достигает 1400 м, а в верховьях Каракола и Уч-Кошоя 2000-3000 м. Географическое положение долины на северо-западной окраине мощной горной области, близость к пустыням Мойункум и полузамкнутость высокими горными хребтами определяют засушливость ее климата, своеобразие природных условий и преобладание полупустынных и степных ландшафтов.

Таласскаявпадина как мегасинклинорий асимметрична по отношению к реке Талас. Левобережье ее втрое шире правобережья.

Днище Таласской долины сложенное четвертичными отложениями, представляет наклонную на северо-запад волнистую равнину. Четвертичные рыхлые наносы представлены преимущественно галечниками, иногда с прослоями песков и гравия. Сверху эти отложения прикрыты толщей лессовидного суглинка, мощность которого увеличивается к западу. Ближе к горам в зоне покатого предгорного

шлейфа поверхностные образования представлены преимущественно грубообломочными щебневыми выносами горных рек и временных водотоков. Террассированная слабонаклонная долинар. Талас, довольно узкая на востоке постепенно расширяется к западу до 12-15 км.

С юга Таласскую долину обрамляет хребет Таласский Ала-Тоо, который на всем протяжении от перевала Майдантал на западе и до Ак-Суу на востоке простирается в субширотном направлении на 260 км.неся снежники и ледники. Средняя высота хребта 3500-3700 м, а наибольшая высота находится в западной части – в районе горы Манас, поднимающейся до отметки 4483 м. Хребет представляет крупныймегаантиклинорийасимметричного строения созданного еще каледонским и герцинскими орогенезами и обновленного альпийскимгорообразованием.

Гребневая часть Таласского хребта по своему строению имеет типичный альпийский облик. Рельеф здесь местами резкий, скалистый, особенно от истоков реки Калба до реки Кюркюре, где сосредоточены снежники и ледники. От главного водораздела хребтаТаласского Ала-Тоо отходит к северо-западу несколько веерообразно расходящихся и постепенно снижающихся горных отрогов, образующих частные водоразделы между левыми притоками Таласса-Чычкан, Беш-Таш, Кара-Буура, Урмарал. Например, от центральной части осевой зоны Таласского Ала-Тоо на север и северо-запад отходит ряд коротких отрогов хребта: Калба-Тоо с высшей точкой – 4161 м, Караайрык – 4097 м, Карагайлы – 3839 м, Бостон-Булак – 4133 м, Чокуташ – 2800 м, Такыр-Тоо – 2941 м, Кызыл-Бел– 3207 м и другие.

В гребневой части большинства этих отрогов сохранились фрагменты древних денудационных поверхностей выравнивания.

На северо-востоке от Таласского Ала-Тоо ответвляются отроги Италбарс (2293 м), Баш-Кара-Суу (2565 м) и другие. Все эти продольные хребты составляют основу орографического плана северного склона Таласского Ала-Тоо. В свою очередь они соединены между собой поперечными отрогами хребтаСары-Джон, Кюмюштак и Арпа-Тектир, образующими местные водоразделы с выровненными гребнями и крутыми склонами.

В области развития неоген-нижнечетвертичных отложений с востока на запад располагаются возвышенности Сасык-Булак (1869 м), Джон-Арча (2192 м), Кюнгей (2177 м), Урмарал (1868 м), Такыр-Тоо (2076 м), Сары-Жайык и другие. Поверхность их холмистая, склоны расчленены сухими глубокими балками.

Вся поверхность северного склона Таласского Ала-Тоо рассечена поперечными, преимущественно ущельеобразными долинами рек Чычкан, Калба, Беш-Таш, Урмарал, Кара-Буура, Кюркюрео. Глубина вреза их достигает 500-700 м. Значительная часть речных долин носит в своих верховьях троговый характер, а ниже по течению они сменяются

водноэрозионными ущельями. В основном же все долины рек в поперечном профиле имеют V-образную форму.

С севераТаласскую долину обрамляют склоны Кыргызского Ала-Тоо. Передовые отроги его отделены от пригребневой части почти субширотным разломом. В рельефе они выражены небольшими горными поднятиями, отделенными друг от друга поперечными долинами рек Каракол, Кенкол, Нылды и Кайынды, стекающих с южного склона Кыргызского Ала-Тоо. Это горы Орток-Тоо, Кара-Джылга, Эчкили-Тоо, а также его западное продолжение горы Ак-Таш, и Кызыл-Адыр, образующие кулисообразно построенную низкогорную цепь шириной до 8-10 км, вытянутую тоже в субширотном направлении. Средняя высота передовых поднятий не превышает 2000 м.

Горы Орток-Тоо характеризуются выположеннымводоразделом. С востока она отделена тектонический понижением, соединяющим ущелья рек Каракол и Уч-Кошой в виде плоской равнины шириной 5-6 км. Западная часть Эчкили-Тоо также обладает хорошо выравненной увалообразной поверхностью.Северные склоны гор Кара-Джылга и Кюнгей по сравнению с южными более крутые и местами отвесные.

Обособленное строение имеет Каиндинская депрессия шириной около 5 км и постирается она с запада на восток на 25-28 км. Она выступает как седловинообразная волнистая бессточная перемычка между горами Эчкили-Тоо и Кара-Джылга. Она постепенно расширяется к западу и переходит в плоский и широкий конус реки Талас.

Хребет Кыргызский Ала-Тоо, обрамляющей еще Чуйскую долину и отделенный от передовых поднятий тектоническими разрывами, представлен здесь своей невысокой западной частью, имеет субширотное направление. Хребет понижается с востока на запад и оканчивается в районе г.Тараз низкой горой Тектурмас высотой 800 м. Гребневая линия хребта плавная, с древнеденудационной поверхностью выравнивания особо выделяющихся вершин здесь нет. Вершины обычно не превышают 3400 м, лишь одна гора Манас имеет высоту 3820 м. К наиболее пониженным частям Кыргызского Ала-Тоо приурочены перевалы.

Верхние части склонов скалисты, нижние – пологие, местами задернованы. Южные склоны хребта расчленяются глубокими эрозионными долинами, по которым несут свои воды реки Кайынды, Кенкол, Нылды, Каракол. Западная часть хребта изрезана множеством ложбин и саев.

Современный горный рельеф сформировался в результате альпийского орогенеза, продолжающего и в настоящее время. Влияние новейших тектонических движений на гидросеть можно видеть на примере нижнего течения реки Талас, где река пересекает хребет Эчкили-Тоо и образуютантецедентноеущельеЧон-Капка, что обусловлено новейшим поднятием хребта. А перед хребтом Эчкили-Тоо р. Талас меандрирует и имеет широкую пойму. В ущелье Чон-Капка река

перегорожена искусственной плотиной и образовался крупное Кара-Буринское водохранилище. Многие особенности геоморфологического строения, поперечных и продольных профилей долин также во многом зависят от геологических структур и литологии горных пород. Например, к выходам нижнепалеозойских известняков Таласского Ала-Тоо приурочены крутые склоны. Все формы рельефа, сложенные этими породами, приобретают резкие очертания, а близ водоразделов зачастую образуют отвесные склоны (Кюмюштак-Бешташские известняки).

Близкий по морфологии, но с более мягкими очертаниями рельеф формируется на гранитах и гнейсах (Калбинский, Бабаханский массивы) в палеозойских песчаниках и конгломератах. Эти породы неблагоприятствуют развитию рельефа столь резких форм, как известняки, зато вокруг вершин и по склонам гор образуются громадные каменистые осыпи.

Восточная часть Таласского Ала-Тоо сложена метаморфизованными сланцами и склоны гор обладают более мягкими очертаниями. При вертикальном залегании пластов метаморфизованные породы образуют отвесные скалы, при крутом падении – моноклинальные гребни. На крутых склонах выступают многочисленные карнизы твердых пород (так называемые бронирующие горизонты).

Неоген-нижнечетвертичные отложения распространены исключительно в предгорьях западной части Таласского Ала-Тоо. Здесь (бассейны реки Кюркюрео, Кара-Буура и Урмарал) преобладают грубослоистые дислоцированные конгломераты с прослоями глин и песчанников. Рельеф предгорий адыров характеризуется мягкими очертаниями – плоскими вершинами и пологими склонами. В горных условиях как известно, именно рельеф является основным фактором пространственной ландшафтной дифференциации. Рельеф не только определяет твердый фундамент природных ландшафтов выступая как климатообразующий фактор но разнообразие и основные черты их почвенно-растительного покрова.Благодаря сложному орографическому и геоморфологическому строению Таласской долины, больших перепадов абсолютных высот, экспозиционных различий склонов горных сооружений Таласская долина отличается большим разнообразием ландшафтов. Ландшафты Таласской долины в зависимости от абсолютной высоты одновременно изменяются с запада на восток и снизу вверх на склонах горных хребтов. На днище долины в ее равнинной части преобладают полупустынные (до высоты 1100-1200 м) а выше до высоты 1600-1700 м степные ландшафты, которые практически полностью освоены человеком. На горных склонах изменяются от предгорных полупустынных и степных ландшафтов до высокогорных нивально-гляциальных. Кроме того наблюдается существенные различие в структуре ландшафтов на южных склонах Кыргызского и северного склона Талассского Ала-Тоо. На западной части обеих хребтов нижние склоны и предгорья заняты полупустынными

комплексами, а в восточной части хребтов высотные пояса начинаются со степных ландшафтов. Но благодаря высокой инсоляции на южных экспозициях, а также малого количества атмосферных осадков из-за барьерной тени на южном склоне Кыргызского Ала-Тоо до больших абсолютных высот – вплоть до 2800-3000 м. над уровнем моря преобладают аридные ландшафты и лишь в пригребновой зоне хребта лугостепные субальпийские и альпийские ландшафты. На северном же склоне Тескей Ала-Тоо, где количество осадков значительно больше, а испарение слабее на большей части территории сформировались гумидные (луговые и лесные) ландшафты, до гляциальных образований. В связи с этими ландшафты северного склона Таласского Ала-Тоо намного живописны, разнообразны и поэтому более привлекательны для рекреационных целей. На склонах хребта целесообразно развивать не только познавательный туризм, но и создать оздоровительные дома отдыха, детские лагеря, спортивные базы различного профиля – туристические альпинистские, горно-лыжное и др. Наличие крупного Кара-Бууринского водохранилища, еще недостаточно используемое как место летнего отдыха, исторических памятников (музейных комплекс «КумбезМанаса) также делает Таласскую долину перспективным для развития туризма.

Савостина О.А., Салихова Е.В., Станченко Л.Ю.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВНОГО УЗЛА ГИДРОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ КЁНИГСБЕРГА-КАЛИНИНГРАДА (С 1255 Г. ПО НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ)

Статья содержит исторический и географический обзор формирования и развития гидрологического узла пруда Верхний.

The article contains the historical and geographical review of the formation and evolution of the largest hydrological knot of the Verhniy pond.

Городские поселения издавна возникали по берегам рек, озер, которые служили источником водоснабжения и удобными транспортными путями. Калининград-Кёнигсберг, возникший на берегу реки Прегель. имеет сложную гидрографическую сеть, которая формировалась, с орденского периода и преобразовывалась в течение нескольких столетий. Обобщив все доступные архивные, библиографические, исторические и картографические материалы по истории водных объектов Кенигсберга, была составлена общая картина формирования гидрографической сети города и выделены зоны с повышенной густотой гидрологической сети взаимосвязанных водных объектов, которые нами были названы гидрологическими узлами. Так, в пределах города можно выделить 3

гидрологических узла, сформированных в разное время и с разными целями: в северном, северо-западном и южном районах.

В работе рассматривается история формирования северного узла - система пруда Верхний, который включает 6 водных объектов: одни питают пруд – водотоки: р. Голубая, руч. Ботанический (К-1), руч. Северный (ОБ-2-2); другие его разгружают - водотоки: руч. Парковый и Литовский ров, пр. Нижний, в который также происходит сброс воды. Также к узлу относятся притоки: руч. Молодёжный, руч. Гагаринский (МПО-О-7) и др.

Пруды Верхний и Нижний. Все природные ландшафты, территорию которых в современное время занимает город и его окрестности, изобиловали множеством естественных ручьев, дренирующих территорию и впадающих в Прегель. На месте современных Верхнего и Нижнего прудов до освоения территории пруссами протекал в глубокой долине стремительный ручей, впадающий в Прегель (старопрусское название - Липца). На месте его истока впоследствии образовалось селение Beydritten (Бейдриттен), которое отмечено на самых ранних картах Восточной Пруссии. В орденское время и сам ручей стал называться в верхнем течении – Beydritter Fliess. В нижнем течении этот водоток получил название Лёбебах, а позднее Катцбах (рис.1, 2).

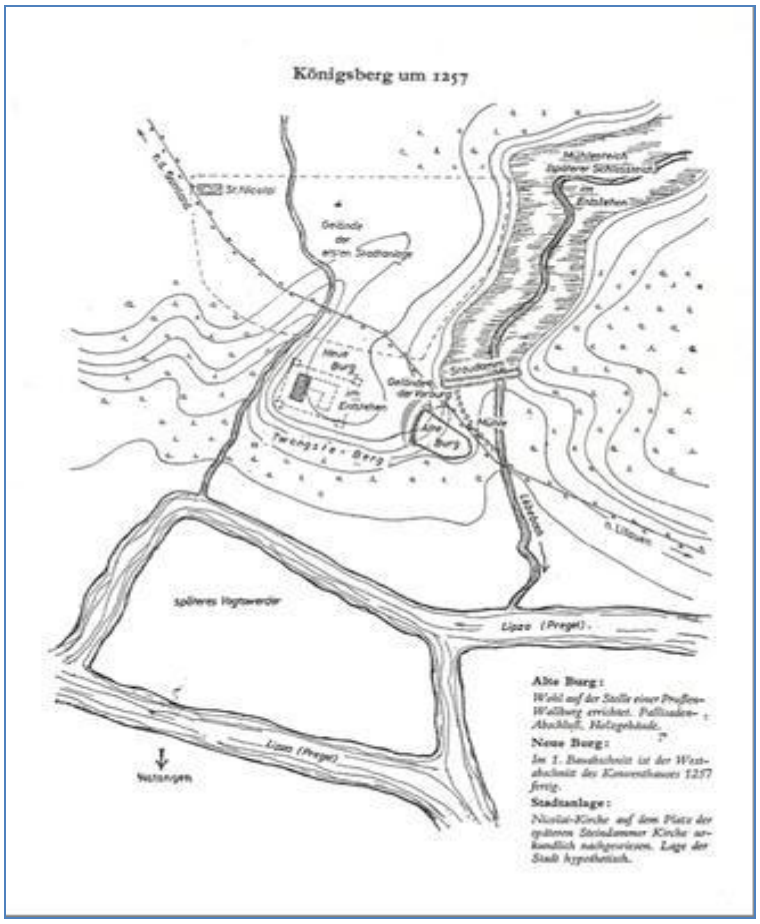

Рис. 1. Схема Кёнигсберга ,1257 г

Рис.2 Фрагмент плана окрестностей г. Кенигсберга 1812 г. (водные объекты, формирующие и разгружающие пруд Обертайх на момент к 1812 г.).

Для увеличения наполняемости водой ручья, пруссами были построены небольшие канавы, на месте которых позднее были созданы каналы: Ландграбен (Питьевой канал), Виррграбен (р. Голубая) и Шваненграбен (Лебединые рвы сейчас не существуют). Канал Шваненграбен в 1629 г. при обнесении города первыми оборонительными валами был заключен в закрытый водовод и его воды сброшены в Прегель [1, с. 56].

В сентябре 1255 г. была основана крепость Кёнигсберг. К числу самых первых построек вблизи крепости, которые достойны упоминания, можно назвать Штайндаммскую кирху и водяные мельницы. Так, на руч. Лёбебах в 1257 г., восточнее крепости, была построена первая городская мельница [2, с. 44]. Позднее, в 1299 г., выше по течению ручья появилась 2-я мельница. Между ними, примерно в это же время, была построена 3-я мельница (она просуществует дольше всех и будет разрушена только в 1900 г.) [3, с. 71]. Примерно в 1261 г. орденская крепость была отстроена в камне, речку Лёбебах перегородили дамбой. Оборонительные рвы вокруг крепости наполнили водой. От подпруженной речки постепенно образовался пруд Мюллентайх (Мельничный), в последствии – Шлосстайх (Замковый пруд). В 1270 г., выше по течению ручья Лёбебах, был заложен пруд Обертайх, в то время он был на 22 м выше уровня р. Прегель. Вода из пр. Обертайх по искусственной подземной галерее (ныне она находится

под ул. Черняховского) сбрасывается в пр. Шлосстайх, который разгружается в Преголю (ныне это осуществляется по подземному коллектору). Основной целью создания пруда Обертайх стало накопления воды, помимо этого в нем стали разводить рыб. В этом пруду в средние века водились: карп, линь, окунь, плотва, угорь, щука [2, с. 57]. В довоенное время пруд имел аккуратные пляжи и ухоженные берега, на которых царила шумная жизнь, и которые были излюбленным местом отдыха горожан. Здесь находились знаменитые купальни «Ханза» и «Пруссия». На берегу Верхнего пруда находятся фрагменты крепостных сооружений 2-го вального укрепления, окончание постройки которых относится к середине XIX в. Воды пруда питали крепостные рвы башен Врангеля и Дона. Уже к 1800 г. складываются основные черты гидрологического узла пруда Обертайх (рис.2): кроме руч. Бейдриттенбах (Северный), свои воды в пруд несут два канала - Ландграбен (Питьевой канал) и Виррграбен (р.Голубая); разгрузку обеспечивают 3 водных объекта, т.е. сбрасывается вода из пруда Обертайх не только в пруд Шлойсстайх, но и под подземной галереей в Хуфенфрайграбен (руч. Парковый) и в водоток, представляющий собой бывший крепостной ров, называемый сейчас ров Литовский. В конце XIX в. вся вода, приносимая Ландграбеном, использовалась для водоснабжения: из Княжеского пруда (пр. Нескучный): вода стала подаваться к насосной станции Хардерсгоф и, следовательно, канал перестал приносить свои воды в пр. Обертайх. В XX в. создаётся руч. Ботанический (К-1), который вытекает из пруда в Ботаническом саду и впадает в пр. Верхний с севера. Таким образом, к 1940 г. складывается формировавшийся более 600 лет гидрологический узел пруда Обертайх (Верхний пруд) (рис. 3). В настоящее время гидрологический узел пруда Верхнего состоит из водотоков, формирующих пруд Верхний - руч. Северный, руч. Ботанический (К-1), р. Голубая и водных объектов, разгружающих пр. Верхний - руч. Парковый, ров Литовский, пруд Нижний (рис.4).

Питьевой канал и его система. Канал Ландграбен («Загородные канавы») располагается в северо-западной части Калининграда и выходит за его пределы. Первое упоминание о системе Ландграбен, которая была построена для питания водой пруда Обертайх (Верхнего) относится к 1384 г. Искусственный канал был построен пруссами на месте небольшой канавы, для увеличения наполняемости водой руч. Кацбах (следовательно, еще до сооружения шлюза и образования Замкового пруда). Рукотворный канал Ландграбен начинался от пр. Варгентайх (ныне водохранилище Школьное), длина которого до пруда Обертайх составляла 17,9 км [4, с. 34]. С 1457 г. начинается создание ряда новых искусственных прудов на Земландском полуострове с целью увеличения количества воды, поступающей в канал. К системе Ландграбен были присоединены, в своей северной части, естественные пруды: Вигандтайх (другое упоминаемое название Посститертайх, ныне оз. Заливное), Штрассентайх (оз. Дорожное)

и Карпентайх (оз. Карповое), воды которых поступали в Пильцентайх (оз. Гагара). По ходу течения Ланграбена были устроены запруды, из которых впоследствии были образованы искусственные пруды: Транквитц (оз. Западное), Филиппстайх (оз. Филиппово), Фюрстентайх (оз. Нескучное).

В 1456-1557 гг. была проведена капитальная реконструкция системы Ланграбен, в результате ширина канала Ландграбен была увеличена с 3 до 5 м [5, с. 67]. В 1887-1888 гг. дальнейшее расширение водовода стало возможным за счёт сооружения пруда в районе селения Wiekau (ныне его не существует), на месте слияния трех водотоков: Galtgarbenfliess, Seefelder Graben, Quanditten Fliess и присоединения этого нового водоема, получившего название Викауертайх (ныне пруд Великий, около пос. Колосовка). Samland» («Западный Земланд»).

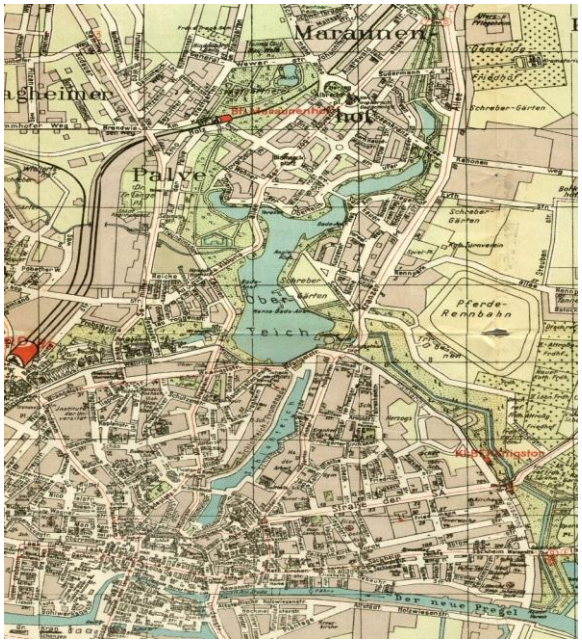

Рис.3. Фрагмент плана Кёнигсберга,1940 г.

Рис.4.Фрагмент плана Калининграда 2005 г.

В 1894 г. была проведена новая реконструкция прудов на канале Ландграбен, которая обеспечила увеличение емкости прудов и площади зеркала водных поверхностей [3, с. 23]. В 1894 г. в рамках общей реконструкции канала была осуществлена прокладка самотечного водовода диаметром 800 мм и длиной 1813 м от пр. Фюрстентайх к насосной станции Хардерсгоф . И, таким образом, сток канала Ландграбен из пруда Фюрстентайх в пруд Обертайх был прекращен, что обеспечило подачу значительного количества воды к насосной станции Хардерсгоф (насосная станция на Советском проспекте).

В настоящее время канал Ландграбен заканчивается, впадая в пруд Нескучный, вся вода используется для водоснабжения города.

Река Голубая (Виррграбен). Протекает р. Голубая в северо-западной части города Калининграда. В действительности это канал, известный с XIV века и носивший название Виррграбен (перевод означает - "кривые канавы"). Канал Виррграбен был создан для увеличения наполняемости водой ручья Кацбах и впадал в него справа, в 2,5 км от его устья [6, с. 49]. В XVIII в. по указанию прусского короля Фридриха Великого, пруд Штоббен (ныне водохранилище Свободное) перегородила запруда. В результате чего образовался пруд Даммтайх (современное оз. Дивное).

Рис.5. Канал Ландграбен на карте Кёнигсберга 1928г.

В книге «Краеведу о Кенигсберге» (1895 г.) указано, что в систему Виррграбен входили естественные пруды Штоббен, Даммтайх и Брандтайх (Пожарное, но уже на карте окрестностей Кенигсберга1914 г. на месте пр. Брандтайх показана заболоченная территория под названием BrandWiese, что в переводе с немецкого означает «пожарные луга») [7, с. 124]. В 1860 г. в целях увеличения количества воды, подаваемой в город, было принято решение расширить канал, в его северной части к нему было присоединено по средствам рукотворного канала оз. Узкое, что было осуществлено в 1860-1874 гг. [4]. В 1932-1933 гг. была осуществлена капитальная реконструкция канала Виррграбен, т. к. в связи с засорением дренажной галереи и падением уровня грунтовых вод в районе пруда Даммтайх расход воды, подаваемый по самотечному водоводу из этого района,

постепенно сократился. Дальнейшее использование водосборной площади бассейна канала Виррграбен и существующего водовода было возможно только при устройстве регулируемого водохранилища в районе пр. Даммтайх. Оно было устроено на базе самого озера, путем создания по всему его периметру земляной дамбы высотой 3-4 м [4, с. 88].

В настоящее время, р. Голубая является одной из крупных артерий Калининграда. Он пересекает северную часть города, и впадает в Верхний пруд. Канал в настоящее время, как и в довоенное, включает 4 водных объекта, два пруда и два озера: оз. Узкое, оз. Красота, пр. Свободное, пр. Дивный. Система р. Голубая имеет менее сложную (линейную) структуру, по сравнению с Питьевым каналом (Ландграбен). Через сложную систему дюкеров довоенной постройки река имеет гидрологическую связь с ручьями Воздушный и Нескучный. Впадает р. Голубая в пр. Верхний на территории парка «Юность».

Ручей Ботанический (К-1). Этот канал был создан искусственно. На карте 1800 г. вся центральная часть Ленинградского района занята лесным массивом (рис.6). Канала в это время ещё не существовало, а на карте 1812 г. севернее пр. Обертайх (пр.Верхний) чётко виден ручей, образующий водоём, который разгружается вновь в ручей. Из-за схематичности изображения трудно правильно определить местонахождение и размер водоема (рис. 6). Эта система питает пр. Обертайх (пр. Верхний), воды ее впадают в западный рог пруда. За следующие сто лет (1812 г-1914 гг). к водотоку была присоединена обширная сеть мелиоративных каналов, что связано с присоединением пригородов Кёнигсберга в городскую черту, а именно западной части имения Мараунехоф, эти каналы можно увидеть на карте окрестностей Кенигсберга 1914 г. (рис. 6).

Рис.6. Фрагмент плана окрестностей г. Кёнигсберга 1812 г. (на водотоке образован водоём).

На карте Кёнигсберга 1927 г. из пруда расположенного на территории в Stadtgartnerei (городское садоводство, ныне Ботанический сад БФУ им. И. Канта) вытекает ручей (современный К-1), который принимает приток

вблизи железнодорожной станции Hp.Kbg Maraunenhof (ныне не существует) (рис. 7). В настоящее время канал К-1 (известен также как руч. Ботанический) расположен в центральной части Калининграда. Начало канал берет из пруда в Ботаническом саду. В среднем течении принимает приток канал К-2. Ручей Северный. Этот ручей изображен на самых ранних дошедших до нас картах Восточной Пруссии, назывался он Beydritter Fliss. На плане окрестностей Кенисберга 1812 г. его исток изображен в окрестностях селения Beydritten (район пос. Первомайский), его русло находилось в селение Maraunenhof, в глубокой долине. В книге «Краеведу о Кенигсберге» (1885 г.) указывается, что именно на этом ручье были образованы пр. Обертайх и пр. Шлосстайх (ныне пр. Верхний и пр. Нижний) [7, с. 85]. За всю свою историю русло течения ручья не претерпело значительных изменений, в чем можно убедиться, сравнив карту окрестностей Кенигсберга 1914 г. (рис. 8) и план Калининграда 2001 г. (рис. 9).

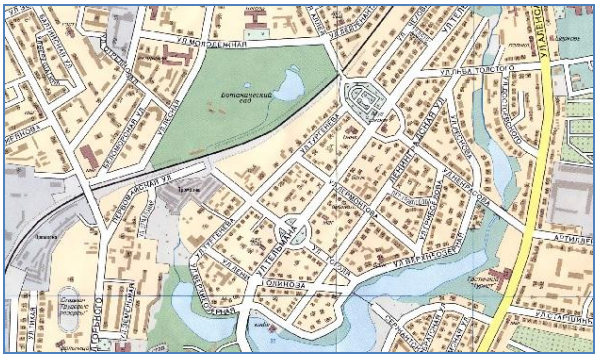

Рис.7. Фрагмент плана г. Калининграда 2005 г.

Современное состояние. Ручей, ныне называемый Северный, протекает в северной части Калининграда, берет начало западнее форта № 4 «Гнейзенау», протекает по территории садового общества «Победа», пересекает ул. 3-я Б. Окружная и ул. Малая Лесная; протекает по восточной окраине бывшего Макс-Ашман парка, пересекает ул. Герцена, затем железнодорожную станцию Кутузово-Новое (небольшой участок, непосредственно под железнодорожным полотном, закрыт в подземный водовод) и впадает в северо-восточную часть пр. Верхний.

Водные объекты, разгружающие пруд Верхний (руч. Парковый, ров Литовский). Ручей Парковый. Водоток встречается на первых картах, показывающих окрестности Кёнигсберга, так на плане окрестностей Кёнигсберга 1812 г. показан водоток, вытекающий из пр. Обертайх (ныне пр. Верхний) и впадающий в р. Прегель (рис. 10). На этом же плане видно, что водоток (позднее названный Хуфенфрайграбен, ныне руч. Парковый) разделяется на два рукава, в верхнем течении. Второй рукав, вероятнее всего является рукотворным, т. к. принимает очертания крепостных сооружений и использовался как крепостной ров.

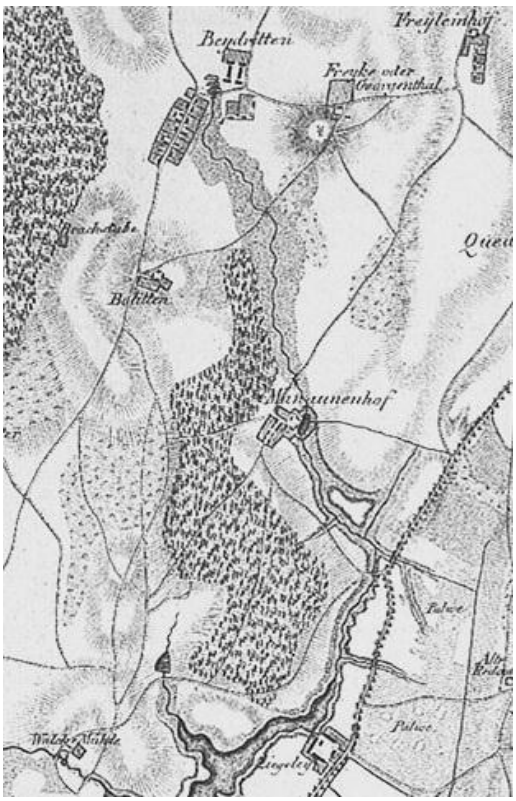

Рис.8. Фрагмент плана окрестностей г. Кёнигсберга 1812 г. (показан безымянный водоток, позднее названный Beydritter Fliss) безымянный водоток, позднее названный Beydritter Fliss)

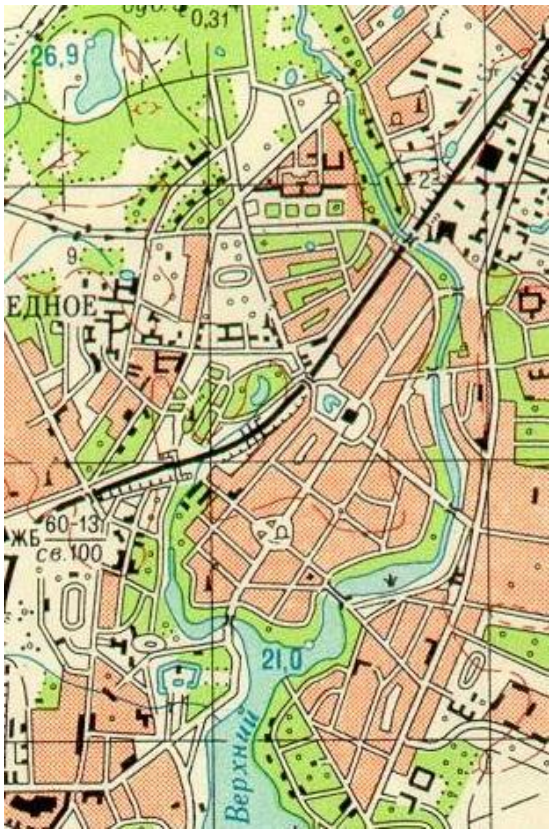

Рис.9. Фрагмент плана г. Калининграда 2001 г.

Рис.10. План окрестностей Кенигсберга 1812 г. (показан безымянный водоток, вытекающий из пр. Обертайх и впадающий в р. Прегель)

Ниже по течению Хуфенфрайграбен, что видно на этом же плане, дважды делится на рукава: первый рукав появляется в район, где в последствии будет проложена Tiergartenstr (ныне ул. Зоологическая), этот водоток к 1910 г. будет закрыт в подземный водовод и на его месте появится улица (ныне воды рукава выходят из коллектора под мостом по ул. Пр. Победы и сливаются с водами Паркового ручья); второй рукав пересекающий, позднее названную Хуфен аллею (ныне пр. Победы) существует и сегодня, он протекает в Центральном парке. Следующее преобразование русла ручья связано со строительством Samland-bahnhof (ныне Северный Вокзал), так на плане Кёнигсберг 1931 г. показано это изменение течения, ранее ручей беспрепятственно пересекал Samitter Allee (ныне ул. Горького), затем Fuchsberger Allee (ныне Советский пр.), а к 1931 г. ручей уходит в подземную галерею в районе современной улицы Гаражной (ранее ее не существовало). За последующие годы течение Хуфенфрайграбен не было изменено, что можно увидеть на плане Кенигсберга 1938 г. (рис.11).

Современное состояние. Ручей Парковый – один из основных элементов гидрографической сети города Калининграда. Он является водоприёмником поверхностных, дренажных, ливневых и хозяйственно – бытовых стоков.

Ручей Парковый берет начало из пр. Верхний, затем пересекает центральную часть города, зоопарк, Центральный парк, и впадает в Преголю.

Ров Литовский был создан искусственно в самое ранее время и присутствует на самых ранних картах. Его создание связанно со строительством северо-восточной части оборонительных сооружений. Он

представляет оборонительный ров и имеет зигзагообразный вид, повторяя очертания оборонительных сооружений (рис. 12, 13).

Ров служил водной преградой и защитой для следующих, существующих и сейчас, оборонительных сооружений Первого вального кольца (с севера на юг). На рве располагался оригинальный комплекс гидротехнических сооружений в виде подпорных плотин и сооружений, которые создавали культурный антропогенный ландшафт, представленный каскадом пойменных прудов.

Современное состояние. Ров Литовский протекает в северо-восточной части Калининграда.

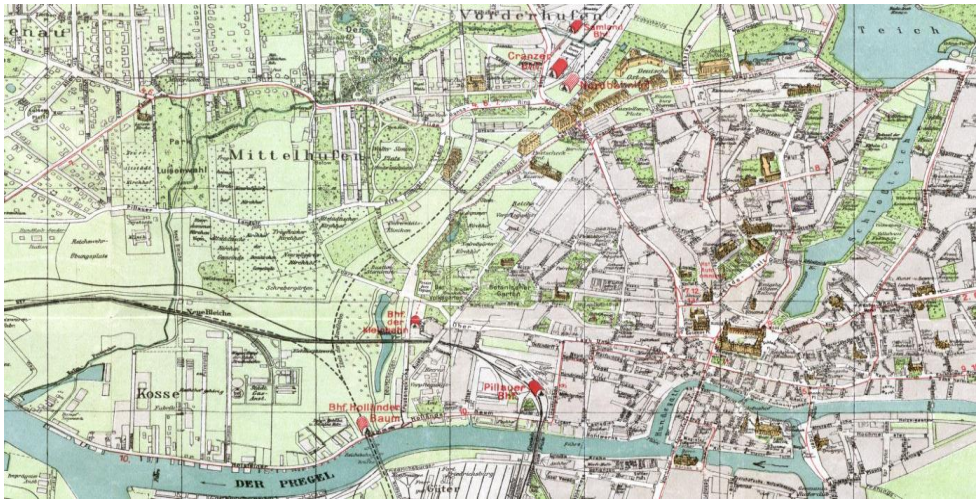

Рис. 11. Фрагмент плана Кенигсберга 1938 г.

Начало ручей берет из Верхнего пруда, затем пересекает ул. Невского и протекает параллельно ул. Литовский вал. В этой части течения водоток принимает приток ручей Гагаринский. Затем пересекает Московский проспект и впадает в р. Преголю.

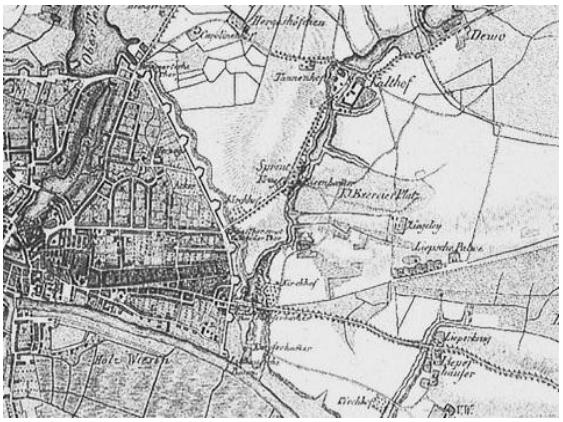

Рис.12.Фрагмент плана окрестностей г. Кенигсберга 1812 г. (показан безымянный водоток, вытекающий из пр. Обертайх (ныне пр. Верхний) и впадающий в Прегель)

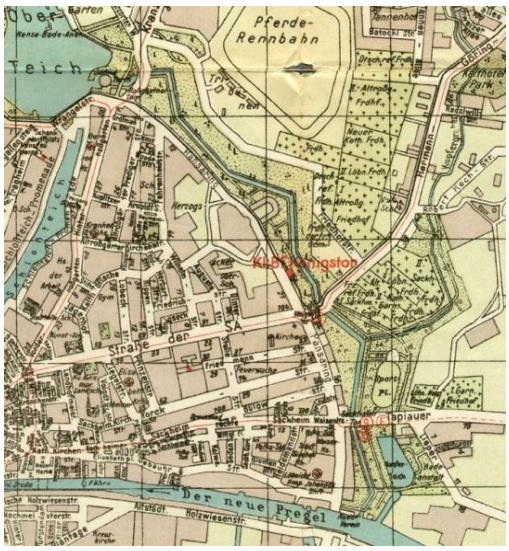

Рис.13. Фрагмент плана г. Кенигсберга 1940 г. (парковая зона, расположенная по течению крепостного рва)

В результате исследования сделан ряд выводов:

Гидрографическая структура Калининграда имеет длительную историю формирования и трансформировалась неоднократно. В истории формирования Северного водного узла выделяются несколько основных этапов:

• I-й: с 1255 г. - до начала XV в.- начальный период формирования системы водотоков и водоемов с целью водоснабжения, к этому периоду относится основная часть истории водных объектов, которые ныне называются: пр. Верхний, пр. Нижний, кан. Питьевой, р. Голубая и руч. Северный.

• II-й: с начала XV в. - до начала XVI в.- период усовершенствования водотоков и водоемов, входивших в систему водоснабжения (присоединение к каналу Питьевому озер: Заливное, Карповое, Дорожное, Гагара, Западное, Филиппово, Нескучное), формирование и преобразование сточных и ливневых каналов (Лебединые рвы, руч. Флисс, кан. Цугграбен, кан. Лицграбен и др.).

• III-й: нач. XVI в.–нач. XIX в. период формирования новых рукотворных рукавов водотоков: отделение руч. Воздушного от системы Питьевого канала, формирование новых рукавов кан. Менделеевский и руч. Лесной;

•IV-й: начало XIX в.-1910 г., период ликвидации практически всех сточных каналов (в связи с вводом в эксплуатацию городской канализации в 1898 г.) и формирования русел природных водотоков, разработка устьев, для захода судов, последние крупные усовершенствования системы Питьевого канала (сооружение и присоединение пр. Великий и водохранилища Верхнее) и системы р. Голубая (присоединение оз. Узкое);

• V-й: 1910-1940 гг., период формирования искусственных каналов с целью осушения территорий пригородов Кёнигсберга;

Список литературы:
1. Великанов Н.Л., Проскурин Е.Д. Калининградская область: Особенности использования водных ресурсов. – Калининград: Янтарный Сказ, 2003.128 с.
2. Лохова Л.В. Страницы прошлого. Кенигсберг 1255-1945.- Калининград: Калинингр. Кн. изд-во, 1995. 90 с.
3.Губин А.Б., Строкин В.Н. Очерки истории Кенигсберга.-Калининград: Калинингр. Кн. из-во,1991. 190 с.
4.Материалы, предоставленные ОАО Институт Запводпроект (рукописные).
5.Кёнигсберг 1255-1945: мультимедийный справочник, Калининград, 2004.
6.Мыларщиков С. История развития канализации в Кёнигсберге//КОП, №11, май 2002.- С. 25.
7. Армштедт Р., Фише Р. Краеведу о Кенигсберге. Изд-во Коха, Кенигсбер., 1895 (русскоязычная рукопись).

Исмаилов Р.А.

РОЛЬ ПРИТОКОВ РЕКИ КУРЫ В ЕГО ЗАГРЯЗНЕНИИ

Статья посвящена анализу загрязняющих веществ, поступающих в р. Куру и роль притоков в ее загрязнении. Выполнено исследование состава и количества загрязняющих веществ в речном стоке. Проанализированы антропогенные изменения годового стока и среднее количество загрязняющих веществ, поступающих со стоком притоков в р.Куры.

This article to analyzes of pollutants, entered in Kura river and the role of tributaries on its pollutions dedicated. The composition and amount of pollutants in the river were explored. The anthropogenic changes of annual runoff of the pollutants, entered by drain of the tributaries in Kura river was analyzed.

Река Кура играет основную роль в народном хозяйстве Турции, Грузии и Азербайджана. В настоящее время когда ощущается глобальный дефицит пресной воды на планете, актуальной задачей становится полное и рациональное использование водных ресурсов особенно на засушливых территориях.

Правый приток Куры - река Акстафачай, бассейн которой находится на территории Армении, сильно загрязнена химическими красителями, фенолом и др. вредными веществами, попадающими в нее со сточными водами (более 1 млн. куб. в год) городов Иджеван, Дилижан и др. Р. Акстафачай загрязняется на территории Азербайджана. По данным Р.М.Мамедова [2] в Акстафачай сбрасываются коммунальные неочищенные стоки города Казаха в объеме 655 тыс. м^3/год, в том числе 3 млн. м^3/год после биологической очистки.

Качество воды р. Таузчай формируется в значительной степени под влиянием огромного количества загрязнителей, поступивших с территории Армении. На территории Азербайджана в р. Таузчай поступают неочищенные стоки г. Тауза. Отсутствие очистных сооружений в городе Тауз является причиной сильного загрязнения реки Таузчай. Объем неочищенных коммунальных стоков, сброшенных в реку, составляет 1 млн. м^3/год. Еще один правый приток р. Куры – река Кошкарчай подвергается загрязнению, в основном, на территории Дашкесанского района и города Гянджи. Промышленные и хозяйственно-бытовые,

недостаточноочищенные в механических очистных сооружениях сточные воды г. Гянджи в объеме 400 тыс. $м^3$/год, являются основной причиной загрязнения реки. Некачественная работа очистных сооружений города Гянджи, отсутствие очистных сооружений в городе Дашкесан определяют концентрацию загрязняющих веществ в реке Кошкарчай.

Такая ситуация наблюдается и на левых притоках р. Куры. Так в р. Турианчай (предприятиями г.Агдаша) ежегодно сбрасываются около 230 тыс. $м^3$ неочищенных сточных вод [1]. Вследствие этого, вниз по течению после сброса сточных вод в р. Турианчай, наблюдается резкое увеличение загрязнителей. Так, если до сброса сточных вод в рассматриваемой реке содержание хлоридов и сульфатов обычно колеблется в пределах 3-7 и 40-50 мг/л, то после сброса сточных вод оно достигает, соответственно, 6-14 и 100-150 мг/л. Такая тенденция наблюдается и в динамике величины минерализации: так ее величина повышается от 300-400 (до сброса сточных вод) до 500-600 мг/л (после сброса сточных вод).

Существенному антропогенному воздействию подвержен также и другой левый приток р. Куры - р. Геокчай. В нее в течение года сбрасывается, без очистки, свыше 150 тыс. $м^3$ сточных вод [1]. В результате, в воде исследуемой реки после сброса сточных вод, наблюдается значительный рост содержания хлоридов - от 2-5 (до источников загрязнения) до 17 мг/л (после источников загрязнения), сульфатов - от 50-60 до 150-170 мг/л и величины минерализации – от 250-300 до 520-650 мг/л. Здесь наблюдается также резкое увеличение содержания загрязняющих веществ.

Организованного сброса сточных вод в р. Алиджанчай отсутствует. Однако в эту реку поступают хозяйственно-бытовые сточные воды ряда мелких населенных пунктов, расположенных вдоль реки. После этого в воде указанной реки заметно увеличивается содержание таких косвенных показателей загрязнения, как сульфатов (на 90-110%) и хлоридов (на 50-60%), а величина минерализации повышается на 35-45%.

Особенно интенсивно используются воды другого левого притока р. Куры – реки Габырры. В настоящее время р. Габырры не доносит свои воды до Мингечаурского водохранилища и только в исключительно многоводные годы, в период половодий в русле наблюдается сток. Протекая по территории Грузии, она значительно меняет свою водность и ее качественный состав. В воде р. Габырры наблюдается повышенное содержание не только минералов, но и ионов натрия, калия, а иногда и сульфатов. В нижнем течении р. Кура загрязняется производственными и хозяйственно - бытовыми стоками городов Ширван, Сальян, Нефтечала. У города Ширван в реку Куру поступают мазутные стоки ГРЭС в объеме 590 тыс. $м^3$/год и 72 млн. $м^3$/год нормативно-чистых вод. Общая нагрузка на реку Куру составляет: легкоокисляемые органические вещества по $БПК_5$ – 490 тонн, нефтепродукты – 21 тонн, взвешенные вещества – 8250 тонн, азот аммоний – 10 тонн, СПАВ – 1,3 тонн.

В результате, значительно изменились водность и качественный состав вод р. Куры. О современном качестве воды р. Куры и его изменении по протяженности реки можно судить по приведенным цифрам. Например, у с. Крахкесаман величина минерализации в течение года изменяется в пределах 347 - 680 мг/л; у с. Сурра - от 795 до 1016 мг/л; у г. Ширван - от 786 до 1060 мг/л; а в устье реки ее величина колеблется в пределах 956 - 1227 мг/л. Сравнение приведенных данных, а также сведений по содержанию главных ионов, показывает, что в воде р. Куры наблюдается повышенное содержание не только минералов, но и ионов магния, натрия, калия, хлоридов и сульфатов. Если раньше по химическому составу воды р. Куры в нижних течениях относились к гидрокарбонатно-кальциевым, то в настоящее время они относятся к сульфатно-натриевым.

Из всех рек только в р. Араз величина минерализации воды выше, чем в Куре. Поэтому после впадения р. Араз в Куры концентрация главных ионов в куринской воде несколько повышается. Река Араз отличается относительным маловодьем и большой неравномерностью территориального распределения водных ресурсов. Водные ресурсы, для среднего по водности года составляют 9,16 км^3, из которых на долю транзитного стока приходится 7,84 км^3 [3]. Верховья реки расположены в Турции и Армении, а территория среднего течения и низовья - в пределах Азербайджана и Ирана. Экологическое положение в бассейне р. Араз еще напряженнее. В пределах Армении р. Араз и ее притоки (особенно р. Раздан), увеличивая свой сток за счет сточных вод на 2,1 млн. м^3 в сутки, подвергаются сильному загрязнению. Поэтому в водохранилище гидроузла «Араз» сложилась тревожная ситуация и она является наиболее загрязненным среди всех водохранилищ Азербайджана [4]. На территории Нахичеванской АР загрязняется левобережными притоками рек Арпачай, Нахичеванчай и Парагачай. По данным Ш.Б.Халилова [4] в реку Нахичеванчай ежесуточно сбрасывается около 47 тыс. м^3 сточных вод.

В нижнем течении р. Араз сильно загрязняется другим левым притоком – р. Охчучай. Эта «мертвая река», как и р. Раздан, фактически играет роль сбрасывающею коллектора шламовых вод предприятий самой крупной горнорудной промышленности Армении, расположенных в гг. Кафан, Каджаран и Дастакерт. Проведенные расчеты свидетельствуют о том, что среднеяя величина минерализации воды по длине реки от верховьев до устья, увеличивается на 500 - 600 мг/л [1]. Так, если у г. Джульфа, она равна, в среднем, 753 мг/л, то у створа Саатлы, увеличиваясь на 600 мг/л, достигает 1350 мг/л. Сравнение этих данных с величинами ПДК для питьевых вод показывает, что в воде р. Араз содержание ионов магния, натрия и калия-повышенное. В реку Араз было сброшено: легкоокисляемых органических веществ по БПК$_5$ – 570 тонн, нефтепродуктов – 7,9 тонн, взвешенных веществ – 500 тонн, азота аммонийного – 20 тонн, СПАВ – 1,3 тонн. В районе г. Саатлы, содержание легкоокисляемых органических веществ по БПК$_5$ ниже, чем по ХПК.

Среднегодовая концентрация азота нитратного составляет 2ПДК (максимальная 6ПДК). Среднегодовое содержание фенолов и нефтепродуктов, соответственно, колеблется в пределах 0,006-0,009 мг/л (6-9ПДК) и 0,05-0,07 мг/л (1-1,5ПДК). Максимальные концентрации доходят до 0,015 (15ПДК). Среднее содержание меди составляет 0,0010 мг/л (10ПДК).

Таким образом, сточные воды влияют на количественный и качественный состав речных вод, приводя к глубоким изменениям в гидрохимическом режиме и ионном стоке этих рек.

Средняя годовая концентрация органических веществ в воде р. Куры по бихроматной окисляемости составляет около 13 мг/л. В водах реки преобладают органические вещества гумусового происхождения, о чем свидетельствуют высокие значения отношения перманганатной окисляемости к бихроматной (>50%). По длине реки средние значения окисляемости воды варьируют незначительно.

Река Кура выносит ежегодно более 200 тыс. т органических веществ. Доминирующее значение в поступлении органических веществ в Каспии имеет сток весеннего половодья. В этот период, р. Кура выносит около 50% суммарного годового количества органических веществ. Доля органических веществ от ионного стока р. Куры составляет около 1,54%. Это свидетельствует о том, что в общем стоке растворенных веществ, Каспийскому морю, наряду с минеральными веществами, органические вещества не играют существенной роли.

Особо важное значение для экологической оценки водных объектов имеет изучение стока биогенных элементов. В табл.1 представлены данные о речном стоке минеральных форм азота, фосфора, кремния.

Таблица 1

Средний годовой сток органических и биогенных веществ р Куры

Река-пункт	Сток органических веществ, 10^3т	Аммоний, т	Нит-раты,т	Нитриты, т	Суммарный, т	Фосфор, т	Железо, т	Кремний, т	Суммарный сток биогенных элементов, т
Кура-с.Крахкесаман	107	526	26119	81	26726	949	1124	58254	87053
Кура-с.Хулуф	102	528	15300	113	15941	892	1000	43392	61225
Кура-с.Мингечаур	124	352	22153	93	22598	1934	1233	49308	75073
Кура-с.Зардаб	103	299	12251	64	12614	1372	1346	56394	71726
Кура-с.Сурра	213	582	37270	220	38072	1611	2553	77372	119608
Кура-с.Сальяны	218	1000	43212	103	44315	1898	2278	79124	127615

Преобладающими азота в воде исследованных рек являются нитраты. В среднем, р. Кура выносила ежегодно более 43 тыс. т азота, около 2 тыс. т фосфора, более 2 тыс. т железа и около 80 тыс. т кремния.

Качество воды в большой степени зависит от количества загрязняющих веществ, поступающих с речным стоком. В настоящей работе произведена оценка выноса реками Куры нефтепродуктов, фенолов и СПАВ. Средний годовой вынос этих веществ составил более 2,0 тыс. т (табл.2).

Таблица 2

Средний годовой вынос загрязняющих веществ р Куры

Река-пункт	Нефтепрадукты, т	Фенолы, т	СПАВ, т	Суммарный сток загрязняющих веществ, т
Кура-с.Крахкесаман	591	18	248	857
Кура-с.Хулуф	475	19	225	719
Кура-с.Мингечаур	713	25	338	1076
Кура-с.Зардаб	209	25	224	458
Кура-с.Сурра	1332	26	531	1889
Кура-с.Сальяны	1598	40	465	2103

Основную часть загрязняющих веществ составляют нефтепродукты. Концентрация нефтепродуктов в нижнем течении р. Куры по сравнению с верхним, значительно увеличилась.

Река Кура выносила, ежегодно, в среднем, более 40 т фенолов и около 470 т СПАВ.

Проведенные исследования позволяют заключить, что в Каспийское море с речным стоком поступает ежегодно более 13,0 млн. т растворенных веществ (главные ионы, органические и биогенные вещества), более 16 млн. т взвешенных веществ и более 2,0 тыс. т загрязняющих веществ (нефтепродукты, фенолы, СПАВ).

Концентрации компонентов химического состава воды р. Куры подчинены сезонной динамике, средние годовые их содержания изменяются со временем, несущественно (исключение составляют загрязняющие вещества). Приведенные данные могут быть использованы при решении различных задач рационального природопользования в данном бассейне, в частности, при решении задач регионального перераспределения водных ресурсов.

Литература:

1. Абдуев М.А. Изменение гидрохимического режима горных рек Азербайджана под воздействием антропогенных факторов. III Международная научная конференция «Восстановление нарушенных природных экосистем». Донецк, 2008. с. 30-33.

2. Мамедов Р.М., Агаларова Н.М., Джафарова Ш.Д., Ахмедова А.Ф. Антропогенное воздействие на реки Азербайджана, впадающие в Каспийское море. Проблемы опустынивания в Азербайджане. Материалы научно-практической конференции, посвященной 75-летию академика Б.А. Будагова, Баку, 2003. с. 239-247.
3. Будагов Б.А., Кашкай Р.М. Географические проблемы рационального использования и охраны от загрязнений межгосударственных рек Закавказья. В кн: Геоинформационные и геоэкологические исследования в странах СНГ. ГЕОС, М. 1999.с. 91-94.
4. Халилов Ш.Б. Основные географические проблемы взаимодействия крупных водохранилищ с окружающей средой. Автореф. дисс. докт. геогр. наук. Баку, 1996. 46 с.

Мамбетова М.Н.

ИЗМЕНЕНИЕ БАЛАНСА МАССЫ И ПЛОЩАДИ ЛЕДНИКОВ СЕВЕРНОГО СКЛОНА КЫРГЫЗСКОГО АЛА-ТОО

Ценность ледников трудно переоценить. В них сосредоточен огромный запас чистейшей воды, они способны поддерживать высокую водность в самые засушливые годы. Ледники являются самым уязвимым природным компонентом по отношению к изменению природной среды. Поэтому изучение изменения баланса массы и колебание ледников является вопросом очень важным и актуальным.

Ключевые слова: ледник, баланс массы ледников, фирновая зона, сокращение площади ледников.

Значительные площади в верхней зоне северного склона Кыргызского Ала-Тоо заняты ледниками и «вечными» (многолетними) запасами снега, питающими ледники (фирновая зона). Ледники в этой зоне образуются в условиях, когда приход атмосферных осадков (в основном в твердом виде – снег) превышают их расходование на таяние в теплый период и стекание в виде талых вод в истоки рек, а также испарение, обрушение и сдувание на более низкие участки. Зона формирования ледников лежит выше климатической снеговой линии, в отрицательных формах рельефа с более пологими уклонами. В этих условиях происходит накопление снега, его уплотнение, превращение в фирн, а затем в лёд.

Ледник имеет область питания – фирновая зона, лежащая выше снеговой лини, и зону таяния – язык ледника, которая опускается ниже снеговой линии и интенсивно тает в период положительных температур – июль-сентябрь, давая значительную долю ледникового стока в формирование рек.

Наибольшая степень оледенения характерна наиболее высоким хребтам, у которых над снеговой линией находится значительная площадь. Положение снеговой линии определяется не только абсолютной высотой, но и количеством атмосферных осадков и ориентацией горных склонов относительно стран света. Наибольшее оледенение имеют склоны северной и северо-западной ориентации. Высота снеговой линии также находится в прямой зависимости от количества осадков, продолжительности и интенсивности солнечного сияния. Чем больше

осадков и меньше продолжительность солнечного сияния, тем ниже высота снеговой линии, которая изменяется в широких пределах от 3500 до 4000 м.

Большое разнообразие наблюдается и в высотном положении концов (языков) ледников, которое связано как с высотой снеговой линии и количеством атмосферных осадков, так и с условиями рельефа и размерами (площадь, масса) оледенения. В зависимости от этих условий, ледники спускаются до 3000 м и даже ниже, а в других случаях до 3200-3800 м.

Различны и скорости движения льда, которые зависят от уклонов и размеров, мощности ледника, и могут составлять от 10 до 200 м/год. На основании сведений о скорости движения ледников сделан вывод, что полное обновление материала ледников происходит в течение 150-200 лет на небольших и до 500 лет на крупных ледниках. Это говорит о том, насколько продолжителен полный цикл баланса массы ледников.

Ниже приводятся сведения о ледниках Чуйского бассейна по данным Каталога ледников, составленного в 60-х годах прошлого столетия.

Современное оледенение имеет неравномерное распределение. По характеру оледенения, обусловленному орографическими и климатическими особенностями, нужно отметить что, северный склон Кыргызского Ала-Тоо имеет оледенение в виде разорванной цепочки.

На северном склоне Кыргызского Ала-Тоо около 500 ледников, и занимают площадь 486, 4 км^2. В целом на рассматриваемой территории преобладают малые ледники. Средняя величина площади одного ледника 0,7 км^2 или может быть 1,0 км^2.

На северном склоне Кыргызского Ала-Тоо находится 12 ледников из этого числа, общей площадью 82,8 км^2. Ледников площадью свыше 6,0 км^2 в этом бассейне – 10. Самым крупным по площади ледником (10,0 км^2) является ледник Кен-Тор в бассейне реки Ноуруз, почти 30% его площади погребено под моренами.

Наиболее крупным открытым ледником бассейна надо считать ледник Голубина в бассейне реки Ала-Арча на том же хребте, площадь которого составляет 9,4 км^2 и нет погребенных под моренами площадей.

Наибольшие площади оледенения представлены в бассейнах рек Аламедин и Иссык-Ата на северном склоне Кыргызского хребта в его центральной части соответственно 74,2 км^2 и 71,8 км^2. Довольно крупной площадью оледенения обладают также бассейны рек Сокулук (57,9 км^2), Ала-Арча (53,6км^2), Ак-Суу (35,3 км^2), Шамси (31,1 км^2). Бассейны остальных рек имеют оледенение менее 20 км^2.

Более 20% территории оледенения погребено под моренным материалом – погребенные ледники и особенно они распространены на северном склоне Кыргызского хребта, где моренным чехлом покрыта площадь в 118 км^2. Подавляющее большинство ледников бассейна имеют длину до 2,0 км, их более 80% от общего количества. Ледников длиной

более 5,0 км, лишь 8 (таблица 1). Все они сосредоточенны на северном склоне Кыргызского хребта, длина которого 5,2 км, а самый длинный ледник Топ-Карагай расположен в бассейне реки Ала-Арча, длина которого составляет 7,7 км, в том числе открытой части 6,7 км. Существенную роль в размещении оледенения играет экспозиция горных склонов. Почти половина ледников бассейна находится на склонах северной экспозиции. Значительное количество расположено также на северо-западной и северо-восточной экспозициях. В общем, на склонах данной экспозиции располагается 78,6% ледников общего их количества и около 88% всей площади оледенения. Остальные ледники приблизительно равномерно расположены на других экспозициях.

Бассейн данного участка обладает значительным разнообразием морфологических типов ледников. Это связано с процессом деградации (распада) оледенения, способствующей дробности ледников. Самый распространенный тип ледников в бассейне – каровые, которые расположены на дне каров или частично выходят из них на склон висячими языками. По количеству они составляют почти 30% из общего числа ледников.

Таблица 1.

Наиболее длинные ледники бассейна реки Чу

Название ледника	*Бассейн*	*Длина, км*		*Высота над у.м.*	
		всего ледника	*открытой части*	*конца ледника*	*высших точек*
Топ-Карагай	Ала-Арча	7,7	6,7	3400	4560
Шопокова	Аламедин	7,0	5,6	3240	4876
Кургактор	Аламедин	6,8	3,8	3600	4520
Кен-Тор	Ноуруз	6,5	3,5	3300	4600
Аксай (юж. и сев.)	Ала-Арча	6,4	5,2	3220	4840
№ 279	Ала-Арча	6,2	5,2	3220	4870
Туюк (Новый)	Ала-Арча	6,1	5,0	3390	4500
Голубина	Ала-Арча	5,6	5,6	3400	4420

На втором месте по количеству ледников (17%) находятся висячие, которые представляют собой угасающие формы каровых ледников. На ледники этих двух типов и ледники кулуаров (родственные висячим ледникам), а также их вариации приходится более 75% от общего количества ледников, и занимают площадь 253,9 км^2 или 35% площади оледенения.

На третьем месте по количеству ледников стоят долинные ледники. Это обычно наиболее крупные ледники. Общая их площадь составляет 43% от общей площади оледенения. Однако по бассейну они распространенны не равномерно. На северном склоне Кыргызского Ала-Тоо число их 104 с общей площадь 217 км^2 .

В бассейне отмечается большое колебание высотных отметок ледников. Особенно большая разница между средними отметками высоты

фирновой линии по отдельным бассейнам рек. Самые низкие отметки фирновой линии отмечаются на северном склоне Кыргызского Ала-Тоо - 3780 м, средняя высота нижней границы ледников отмечается на уровне 3550 до 3750 м.

Величиной, характеризующей условия оледенения, является также вертикальный диапазон оледенения, т.е. высотный интервал между верхней и нижней границами распределения оледенения: северный склон Кыргызского Ала-Тоо - 550 м. В этом месте обширное оледенение незначительное, но преобладает большое количество мелких ледников. В настоящее время ледники находятся в стадии регрессии, при которой площадь отдельных ледников сокращается, но зато возрастает их общее количество, иначе говоря крупные ледники расчленяются на более мелкие, и все современные ледники являются остатками большого древнего оледенения. До 1930 г. Коржиневским Н.А. отмечалось наступание ледников со средней скоростью 5,0 м/год, но в своей работе он также отмечает и начало регрессии. На основании наблюдений за балансом массы опорных ледников, начавшееся в середине прошлого столетия (продолжительность которых составляет 50-60 лет) установлено, что все горные ледники Тянь-Шаня находятся на стадии отступания, сокращения массы и толщины ледников. Средняя величина отступания составляет 15 м/год. Но не на всех ледниках этот процесс равнозначен.

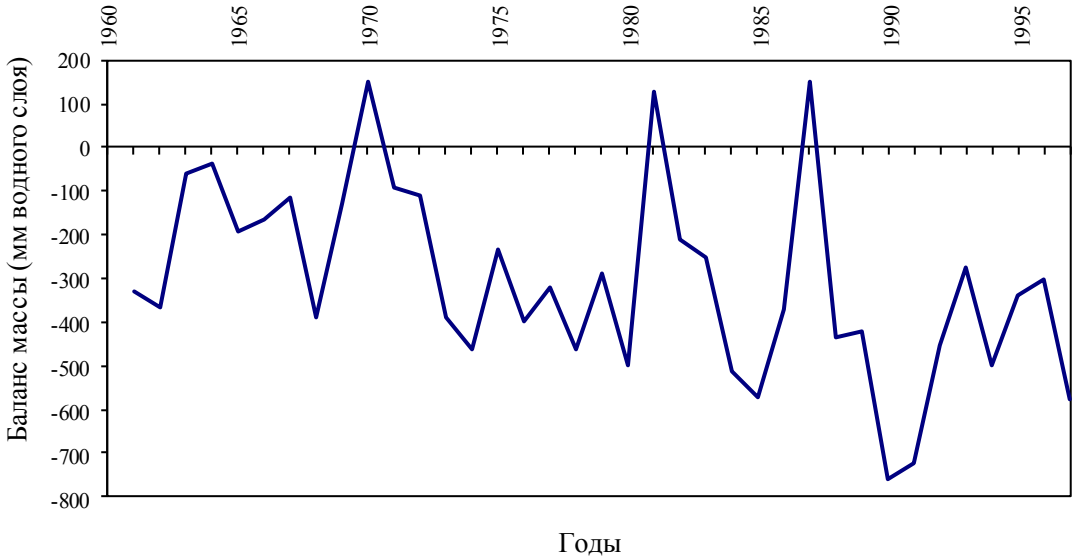

Рис. 1. Баланс массы ледника Голубина за весь период измерений

Из рисунка 1. следует, что на протяжении всего рассматриваемого периода времени (1960-1995гг.) баланс массы ледника Голубина имел преимущественно отрицательные значения, и лишь три года (1970, 1981 и 1987) фиксировались небольшие положительные значения. Видно также, что с первой половины 70-х годов прошлого столетия баланс массы становился только отрицательным, а таяние ледника более интенсивным.

Такая же тенденция наблюдается и на всех других ледниках региона (Тянь-Шань, Памиро-Алай), на которых выполнялись систематические измерения баланса их массы.

Изменения площади ледников. Имеющихся сведений об изменениях площади ледников во времени в бассейне реки Чу немного. Так есть данные о разновременных площадях оледенения бассейна реки Ала-Арча. По этим данным площадь ледников бассейна реки Ала-Арча оценена для 1963 г. в 42,83 км^2, для 1981 г. - в 40,62 км^2 - и для 2003 г. в - 36,31 км^2. Следовательно, с 1963 по 1981 гг. площадь рассматриваемых ледников уменьшилась на 5,16% (средняя за год скорость сокращения 0,29%), с 1981 по 2003 гг. - на 10,6% (средняя за год 0,48%), а с 1963 по 2003 гг. - на 15,2 % (средняя за год 0,38%). Видно, что за второй период времени средняя годовая скорость сокращения площади ледников возросла примерно в 1,7 раза. Можно также отметить, что представленные результаты подтверждают приведенные выше сведения об изменении баланса массы ледников.

Литература:

1.Баланс массы и колебания ледников Советского Союза за 1958-1985 гг. Материалы наблюдений. - Материалы гляциологических исследований. М., 1988, выпуск 62, с. 224 – 245.

2.Баланс массы и колебания концов ледников Советского Союза в 1987-1991 гг. - Материалы гляциологических исследований. М., 1997, выпуск 82, с. 137-160.

3.Забиров Р.Д. Опыт подсчета площади оледенения Кыргызстана. – Работы Тянь-Шаньской высокогорной физико-географической станции. 1962, выпуск V, с. 115-120.

4.Корженевский Н. Л. Каталог ледников Средней Азии. Ташкент, Среднеазиатский метеорологический институт, 1930, 200 с.

5.Кузьмиченок В.А. О расчете распределения площади горных ледников по высоте. - Материалы гляциологических исследований. М., 1996, вып. 80, с.195-200.

6.Максимов Е. В., Бажева В. Я. Каталог ледников СССР. Том 14. Средняя Азия. Выпуск 2. Киргизия. Часть 2. Бассейны левых притоков р. Чу ниже устья р. Коморчек. Л., Гидрометеоиздат, 1973, 70 с.

УДК 556.531.504.4.062(477)

Холоденко В.С.

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ ВОДОКОРИСТУВАЧІВ НА СТАН РІЧКИ ІКВА ТА ЙОГО ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано антропогенний вплив водокористувачів на стан р. Іква та проведено екологічну оцінку. Особлива увага приділена якості води річки Іква.

Ключові слова: водокористувачі, водозабір, водність річки, скиди, зворотні води, якість води, екологічний стан річки.

В статье проанализировано антропогенное воздействие водопользователей на состояние р. Иква и предоставлена экологическая оценка. Особое внимание уделено качеству воды реки Иква.

Ключевые слова: водопользователи, водозабор, водность реки, сбросы, сточные воды, качество воды, экологическое состояние реки.

The paper explores the human impact on water users and the state was granted Ikva

EA. Particular attention is given to the water quality of the river Ikva.

Key words: water users, water intake, water content of river discharges, check water quality, the environmental condition of the river.

Вступ. Під впливом діяльності людей значна маса прісних вод забруднена такою мірою, що їх не можна використовувати. Найбільше це спостерігається в останні десятиріччя. Якщо, по Україні в цілому, об'єми використаної свіжої води з 1990 по 2012 роки скоротилися від 30,2 млрд. м^3 до 10,5 млрд. м^3, а об'єм відведених стічних вод – 20,3 млрд. м^3 до 8,08 млрд. м^3, то об'єм надходження забруднених вод від 3,2 у 1990 р. до 1,52 млрд. м^3 у 2012 р., з них без очищення – від 0,5 млрд. м^3 до 0,29 млрд. м^3, а потужність очисних споруд порівняно з 1990 роком знизилась на 5,5 % [1]. Так і для Рівненської області ця ситуація зберігається, зокрема, об'єми використаної свіжої води з 1990 по 2012 роки зменшилися від 268 млн. м^3 до 171,9 млн. м^3, об'єм надходження забруднених вод зменшився до 8,34 млн. м^3 у 2012 р., з них без очищення - об'єм зменшився до 0,013 млн. м^3 [2].

Необхідно відмітити, що позитивним з екологічної точки зору, для Рівненської області є те, що об'єми скинутих зворотних вод у поверхневі об'єкти, які проходять через очисні споруди різного ступеню очистки з кожним роком зменшуються [2], хоча і потужність очисних споруд знижується.

І коли врахувати те, що розподіл річкового стоку на території України є дуже нерівномірним від (618…225) тис.м^3/год з 1 км^2 в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській областях до (5…23) тис.м^3/год з 1 км^2 в - Запорізькій, Миколаївській, Одеській [3], то логічно, що з кожним роком дефіцит води зростатиме. *Дефіцит води* – ситуація при якій забезпечення та розподілення води не задовольняє потреби суспільства та довкілля.

Сучасне антропогенне навантаження на природні екосистеми, в тому числі, і водні з кожним роком зростає, що приводить до порушення природної рівноваги, зниження якості води та втрати її самовідновної і самоочисної здатності. Зменшення водності у першу чергу позначається на малих та середніх річках. Тому дана тематика дослідження є актуальною та важливою для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженнями в напрямку цієї проблематики займалися багато вчених з різних країн світу. Зокрема, в Україні вагомий внесок у дослідженнях різних аспектів антропогенного впливу на річки зробили А.В. Яцик, В.К. Хільчевський, В.В. Гребінь, Л.А. Волкова, Й.В. Гриб, В.О. Орлов, Л.Л. Литвиненко, М.О. Клименко, І.В. Гопчак та інші.

Напрям дослідження. Для визначення антропогенного впливу на річку Іква проаналізовано дані департаменту екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації [4], екологічного паспорту області за 2012 р., паспорту річки Іква.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, наведемо визначення деяких використаних понять. *Антропогенний вплив* – вплив на навколишнє середовище, який зумовлений обставинами, пов'язаними з діяльністю людини, не обов'язково прямий [5]. *Водокористувачі* - різноманітні організації, підприємства різних форм власності, громадські організації та окремі громадяни, які користуються водними об'єкти [6].

Загальна характеристика басейну річки Іква розглянута у роботі [7,8].

Іква належить до середніх річок з площею водозбору 2250 км^2. Сама ж Іква має довжину 155 км і бере початок у села Підкамінь Львівської області. Впадає вона в річку Стир Рівненської області. Зокрема, басейн річки Іква пролягає від горбистого Лісостепу – через Мале Полісся Тернопільської, Рівненської та Волинської областей. Територія басейну розташована в межах Східно-Європейської рівнини, яка в минулому неодноразово піддавалася впливу материкового зледеніння та супроводжуючих його водно-льодовикових та алювіальних річкових потоків. Це, в свою чергу, вплинуло на гідрологію території, будову та склад ґрунтотворних порід. Місцями рельєф буває хвилястим (дюнно-бугристим), що зумовлено нерівномірним відкладенням кінцевих морен, або ж значною їх дефляцією. Саме це є причиною широкого поширення та високої інтенсивності заболочування (оглеєння) ґрунтів, поширення торфовищ та боліт. На господарську придатність ґрунтів басейну негативно впливає дрібна плямистість заболочення, що ускладнює обробіток ґрунту, посів та збирання врожаю. Обов'язковою умовою підвищення сільськогосподарської придатності таких угідь є штучне дренування.

Невід'ємною складовою басейнових систем, що є базисом життєдіяльності людини та фундаментом для виникнення і функціонування різноманітних природно-господарських комплексів, слугує рельєф. Окрім того, рельєф є суттєвим чинником формування геоекологічної ситуації в межах басейну: взаємне розташування елементів рельєфу басейнових систем визначає напрям і траєкторію потоків речовини, швидкість та енергію їхнього руху, спрямованість та інтенсивність виносу з басейнів речовин різної природи.

Отже, рельєф і сучасні рельєфоутворюючі процеси впливають на стан та функціонування річкових систем, визначають екологічну ситуацію річкових басейнів загалом.

Басейн Ікви розташований у межах однієї геоморфологічної області, а саме Волино-Подільської області пластово-денудаційних височин і пластово-акумулятивних підвищених рівнин. На території басейну знаходяться три міста (Дубно, Млинів, Кременець) та близько 10 селищ, кількість населення становить 90 000 чоловік. Природні умови регіону, в якому сформований водний басейн р. Ікви, еколого-економічні особливості та стан техногенного навантаження на водну екосистему визначають

підходи до вибору схеми раціонального водокористування і відродження цієї водної системи до стабільного функціонування.

У роботі [7] автори виділяють 5 водних районів: Бродівський, Кременецький, Малополіський, Дубнівський, Млинівьский.

Водокористувачі активно здійснюють антропогенний вплив в басейні річки Іква, особливо на якість води. Так, скидання зворотних вод та забруднюючих речовин водокористувачами за даними 2012 року у басейн р. Іква представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Скидання зворотних вод та забруднюючих речовин водокористувачами за даними 2012 року у басейн р. Іква

Назва водокористувача-забруднювача	*Об'єм скидання зворотних вод, млн.м^3*	*Обсяг забруднюючих речовин, т*
КП «Дубноводоканал»	-	-
ЖКП «Млинівське»	73,0	$БСК_{повн.}$ – 0,6 Сульфати – 3,6 Хлориди – 4,1 Азот амонійний – 0,4 Фосфати – 0,2883
Мирогощанський аграрний коледж Дубенський район	51,8	$БСК_{повн.}$ – 1,1 Завислі речовини – 0,9 Сульфати – 4,7 Хлориди – 3,7 Азот амонійний – 0,3 Залізо – 0,006 Фосфати – 0,2818
ДКП «Комунальник» смт. Смига Дубенський район	61,6	$БСК_{повн.}$ – 2,1 Завислі речовини – 1,1 Сульфати – 2,6 Хлориди – 2,4 Азот амонійний – 0,4 Залізо – 0,0209 Фосфати – 0,1521
ТзОВ СП «Нива» м. Дубно	5,826	$БСК_{повн.}$ – 0,3 Завислі речовини – 0,1 Сульфати – 0,2 Залізо - 0,0006 Фосфати – 0,0008

Графічно аналіз досліджуваних результатів таблиці 1 представлено на рис.1. З рис.1. видно, що найбільшим забруднювачем річки є Мирогощанський аграрний коледж, за сульфатами – 4,7 т та ЖКП «Млинівське», за хлоридами – 4,1 т. Найменший антропогенний вплив на річку здійснює ТзОВ СП «Нива», за всіма забруднюючими речовинами.

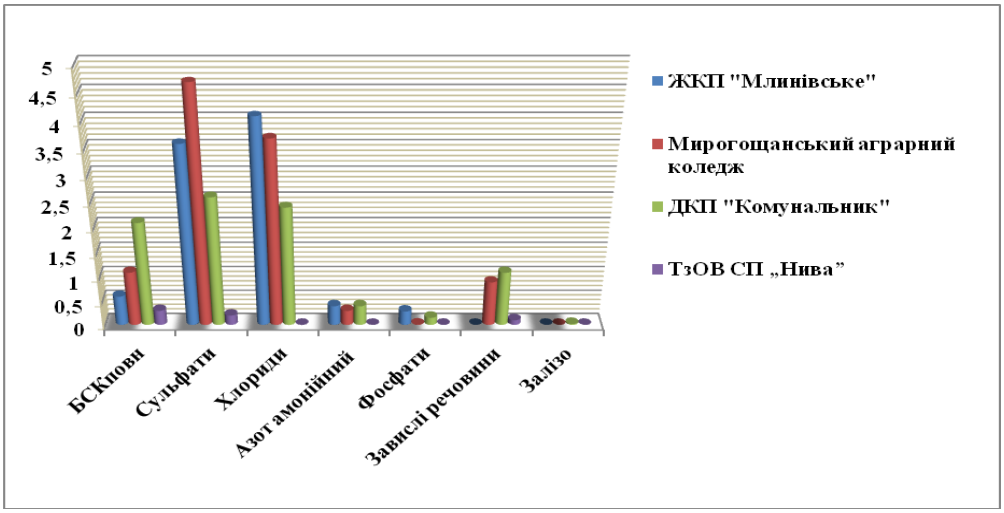

Рис.1. Динаміка обсягу скиду забруднюючих речовин водокористувачами р. Іква у 2012 р.

Якість води проводилася за пробами контрольних створів, дані представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика контрольних створів та показників якості води

Назва водного об'єкту	Кількість контрольних створів, в яких здійснювались вимірювання, од.		Відібрано та проаналізовано проб води, од.	Кількість показників, у тому числі забруднюючих речовин, що визначалися, од.	Кількість випадків та назва речовин з перевищенням ГДК, од.
	усього	з перевищенням ГДК			
р. Іква	2	1	2	17 (температура, запах, завислі речовини, pH, розчинений кисень, сульфати, хлориди, кальцій, магній, твердість, сухий залишок, ХСК, $БСК_5$, амоній сольовий, нітрити, нітрати, фосфати)	1-ХСК

Основними причинами забруднення річки є:

- не всі населені пункти (міста і селища) забезпечені очисними спорудами,
- застарілість багатьох діючих очисних споруд і невідповідність їх сучасним вимогам,
- відсутність коштів на проведення реконструкції та будівництва нових очисних споруд, каналізаційних мереж підключення зворотних вод, каналізаційних насосних станцій.

Найбільшого антропогенного впливу зазнає ділянка р. Іква на території Рівненської області. Джерелом забруднення для річки є скиди з очисних споруд м. Дубно, які знаходяться у водоохоронній зоні річки, та міське сміттєзвалище. Фактично очисні споруди перевантажені, тому в річку скидають недоочищені стічні води. Для прикладу за 2011 р. [7]: до скиду з очисних споруд прозорість – 12 см, після скиду – 8 см. Кількість розчиненого кисню становить 8,0 мг/дм^3, після скиду – 6,9 мг/дм^3, при допустимому вмісту – 4,0 мг/дм^3. У пункті с. Іваннє, нижче скиду з очисних споруд КП «Дубноводоканал», спостерігалось збільшення вмісту забруднюючих речовин в порівнянні з минулим роком, зокрема: амонію – в 2,8 рази; нітритів – в 2,8 рази; ХСК – в 1,96 рази; фосфатів – в 3,9 рази; цинку – в 4 рази; марганцю – в 2,2 рази. А у 2012 році КП „Дубноводоканал” не скидав зворотніх вод у річку, так як протягом певного часу не працював.

Рис.2. Млинівське водосховище на р. Іква

У пункті нижче смт. Млинів, нижче скиду з очисних споруд ЖКП «Млинівське», у 2010 р. значення показників забруднення перевищували ГДК для річок рибогосподарського водокористування за нітритами у 1,2 рази, БСК$_5$ – в 1,2 рази, фосфатами – в 1,9 рази, залізом – в 2,2 рази, цинком – в 1,8 рази, марганцем – в 2,3 рази. Територія водозбору зазнала сильних змін внаслідок суцільних гідротехнічних меліорацій і використовується у сільському господарстві, особливо в районі м. Дубно.

На території басейну існує одна велика дамба, що утворює Млинівське водосховище (рис.2), та декілька дамб в районі м. Дубно.

Необхідно відмітити, що скидна вода є недостатньо очищеною. Така ситуація також може спричинити проблеми у функціонуванні системи річки. Відомо, що процес формування якості поверхневих і підземних вод відбувається під впливом як природних, так і антропогенних факторів. Виходячи із структури господарювання у басейні р. Іква, з'ясовано, що найбільш небезпечними точковими джерелами забруднення вод вважаються промислові підприємства, комунальні господарства, транспорт.

Істотними забруднювачами поверхневих вод річки є скиди з трьох очисних споруд водоканалів. Ці очисні споруди достатньо старі та проводять очистку лише від органічних сполук. Села не мають мережі централізованого водовідведення та каналізації. У басейні річки також є цукровий завод Niva LLP, під час роботи він скидає 112 000 м^3 стічних вод щороку. Як правило, стічні води із буряково-цукрового заводу характеризуються високим вмістом БСК та органічними речовинами.

Висновок. Отже, до основних негативних причин антропогенного впливу водокористувачів на стан річкової екосистеми Ікви можна віднести такі:

- недостатньо ефективно працюють очисні споруди підприємств області, в основному комунальних;
- високий рівень зношеності комунальних та відомчих мереж водогонів та каналізації, недосконалість системи приладового обліку споживання води;
- не встановлені межі водоохоронних зон та прибережних смуг більшості водотоків області;
- відсутність інструментального обліку забору та використання води, що скидається у поверхневі водойми у значній кількості водокористувачів;
- відсутність державного обліку артезіанських свердловин.

Для покращення екологічного стану р. Іква необхідно, щоб відбувалися процеси самоочищення, самовідновлення, саморегуляції, тому потрібно розробляти та впроваджувати комплексні екологічні заходи з охорони річки. Зокрема, контролювати джерела на витоках річки, вивозити побутові відходи, контролювати та розчищати меліоративні канали, контролювати випас худоби, а головне, проводити широкий комплекс гідрологічних, геологічних, гідротехнічних, меліоративних, господарських, організаційних заходів. Разом з тим, позитивом, з екологічної точки зору, для Рівненської області є те, що об'єми скинутих зворотних вод у поверхневі об'єкти, які проходять через очисні споруди різного ступеню очистки з кожним роком зменшуються [2], хоча і потужність очисних споруд знижується.

Використані джерела:
1. Статистичні щорічники України за 1990 р., 2010 р., 2012 р.

2.Рівненська область: екологічний паспорт регіону за даними 2012 року./ www.ecorivne.gov.ua/environmental_passport
3. Маринич О.М. , Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник – 3-тє вид., стер. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2006. – 511 с. ISBN 966-620-248-4.
4. Доповідь департаменту екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації про стан довкілля у 2012 році./www.ecorivne.gov.ua/environmental_passport
5. Яцик А.В., Шевчук В.Я. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природо відтворення, сталого розвитку. – К.: Генеза, 2006. – 1000 с. ISBN 966-504-471-0.
6. Водний кодекс України: за станом на 20 квіт. 2008 р. / Міністерство юстиції України . – Офіц. вид. – К. : ФОРУМ, 2008. - № 5. – 220 с. – (Бібліотека офіційних видань).
7. Клименко М.О., Вознюк Н.М. та інші. Характеристика басейну р. Іква // Вісник НУВГП, випуск 2 (54), серія "Сільськогосподарські науки", с.11-16.
8. Паспорт річки Іква.

УДК 911.3:314(477.81)+504.3.054

Кушнірук Ю.С.

НОЗОГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ В РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена проблемам дослідження медико-екологічного ризику території з урахуванням стану навколишнього природного середовища. Вивчається вплив особливостей географічного середовища на здоров'я населення. Визначається актуальність аспектів медичної географії на Рівненщині.

Ключові слова: медико-екологічний ризик, екологічний стан, медична географія, медико-географічна оцінка, здоров'я населення, кореляційний аналіз.

Статья посвящена проблемам исследование медико-экологического риска территории с учетом состояния окружающей естественной среды. Изучается влияние особенностей географической среды на здоровье населения. Определяется актуальность аспектов медицинской географии на Ривненщине.

Ключевые слова: медико-экологический риск, экологическое состояние, медицинская география, медико-географическая оценка, здоровье население, корреляционный анализ.

The article deals with the problems of investigating medical and ecological risk of the area taking into account natural environment. The impact of geographical features on human health. The actuality of medical geography in Rivne region is determined.

Key words: medical and ecological risk, environmental state, medical geography, medico-demographical assessment, health of people, correlation analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На території України констатується динамічне погіршення демографічних показників і популяційного здоров'я населення на тлі соціально-економічного та екологічного неблагополуччя, яке характеризується високим рівнем забруднення навколишнього середовища шкідливими чинниками різної (хімічної, фізичної, біологічної) природи. Одним з головних принципів Національної екологічної політики України передбачається аналіз і прогнозування екологічних ризиків [1].

Цим цілям споріднена мета такої науки, як медична географія, а саме: сприяти проведенню заходів, спрямованих на збереження й зміцнення здоров'я населення та підвищення продуктивності праці; на

профілактику різних хвороб, а також раціональну організацію медичного обслуговування населення на конкретній території [2].

Напрям досліджень визначає об'єкт – соціоекосистему "навколишнє середовище – здоров'я населення". Взаємодія навколишнього середовища і людини розглядається як об'єкт безліччю наук у різних (властивих цим наукам) аспектах. Ці проблеми тільки в сфері медицини вивчаються гігієною, геогігієною, соціальною гігієною, географічною патологією, епідеміологією, медичною паразитологією, медичною ентомологією, екологічною фізіологією, курортологією й іншими медичними дисциплінами, однак комплексний підхід до вивчення впливу екологічних явищ на здоров'я людей завжди був відмітною рисою медичної географії [3].

Досягнення положень Концепції Національної екологічної політики України залежить від виконання таких завдань медичної географії як: комплексне дослідження всіх можливих впливів географічного середовища на організм людини, вивчення структури захворюваності й чинників довкілля (природних і соціально-економічних), що впливають на окремі види захворювань і стан здоров'я людини; показ кореляційної залежності захворюваності від ландшафтно-географічних умов, ступеня й характеру техногенного навантаження і забруднення; вивчення закономірностей географії окремих хвороб людини й складання нозологічних карт; складання спеціальних медико-географічних карт, які відбивають позитивний і негативний вплив окремих компонентів ландшафту та стан здоров'я людини; розробка медико-географічних прогнозів для мало-заселених районів, які мають перспективи подальшого заселення [2].

Великий блок завдань розглядає такий розділ медичної географії, як нозогеографія. Нозогеографія вивчає географічне поширення окремих нозологічних форм (хвороб) і причини цього поширення в межах нозо-ареалу або його частин [2].

У Північно-Західному соціально-економічному районі, який включає Волинську та Рівненську області нозогеографічна ситуація має певні особливості.

Частина районів постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи, та мають підвищений рівень забрудненості ґрунтів радіонуклідами. Одночасно ця територія має менші рівні забрудненості атмосфери викидами від стаціонарних джерел забруднення та кращі природні показники, що впливає на нозогеографію території.

Формулювання цілей статті. У цей час немає загальновизнаних даних про частковий внесок різних факторів у формування індивідуального й популяційного здоров'я людей. У матеріалах Всесвітньої організації охорони здоров'я вказується, що в сукупному впливі на здоров'я населення способу життя приділяється 50%, середовищу перебування 20%, спадковості 20%, якості медико-санітарної допомоги 10%. Але ці дані носять орієнтовний характер.

В.П.Петленко (1996) приводить інше угруповання цих факторів: генетичні – 20%, екологічні – 25%, соціальні – 25%, психологічні – 15%, медичні – 10%, культурні – 5%. Л.А.Саватєєва (1998) указує, що, по оцінках фахівців, від 25 до 50% всіх захворювань можна віднести до впливу екологічних факторів [3].

Потрібно зауважити, що в останні роки частка впливу екологічних факторів зростає. Особливо це характерно для територій з екологічно несприятливою ситуацією, територій з високою концентрацією промислових підприємств та територій, що постраждали від Чорнобильської катастрофи.

В.В.Худолей і І.В.Мізгірєв (1996) указують, що в найближчі 30-40 років (при збереженні існуючих тенденцій розвитку індустрії) здоров'я населення на 50-70% буде залежати від якості середовища перебування [3].

Велику кількість нозологічних одиниць можна віднести до екологічно залежних. До таких ефектів на здоров'я можна віднести випадки, коли забруднення навколишнього середовища сприяє виникненню або ускладненню захворювання, але основним безпосереднім причинним фактором його є інший фактор (фактори), наприклад, інфекційний агент, переохолодження, генетичні порушення, гормональні зрушення та ін. Тобто, хімічні забруднювачі навколишнього середовища можуть виконувати різну роль в етіології виникнення захворювань і не завжди є етіологічним або причинним фактором, що визначає розвиток специфічного, конкретного захворювання [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При аналізі нозогеографічних карт та розподілу рівнів забрудненості навколишнього середовища встановлено, що територіальний розподіл захворюваності населення тісно корелює з рівнем екоситуації на території України (В.О. Барановський), а зокрема в Чернівецькій області (В.М. Гуцуляк, К.П. Муха), Хмельницькій області (О.Я. Романів), Тернопільській області (Л.В. Янковська), Вінницькій та Івано-Франківської області (І.В. Мартусенко) та інших регіонах України. В Росії такі дослідження проводили в Іркутській області (І.О. Хлебович, І.М. Ротанова), в Казахстані (Ж.Д. Бекмагамбетова, У.І. Кенесарієв, Н.Ж. Жакашов, Н.А. Ібрагімова) та ін.

Вагомий внесок у даному напрямку зробили вчені, що працюють за напрямками конструктивної та медичної географії (О.П. Авцин, В.О. Барановський, М.І. Будико, Б.В. Вершинський, О.Г. Воронов, Е.І. Ігнатьєв, В.М. Гуцуляк, І.І. Даценко, А.А. Келлер, В.В. Ковальський, Г.П. Облапенко, В.М. Пащенко, А.Г. Попов, Б.Б. Прохоров, Е.Л. Райх, С.В. Рященко, І.А. Хлебович, В.О. Шевченко, Л.Т. Шевчук, О.О. Шошин, О.В. Топчієв, Н.В. Фоменко, В.П. Руденко).

Виклад основного матеріалу. До екологічно залежних нозологічних форм можна віднести захворювання органів дихання (у тому числі бронхіальна астма), порушення чоловічого й жіночого репродуктивного

здоров'я (у тому числі ранні втрати плода, спонтанні аборти, уроджені пороки розвитку; порушення нервово-психічного розвитку дітей), злоякісні новоутворення (рак легенів, рак молочної залози, рак щитовидної залози) і багато інших змін стану здоров'я, розвиток яких обумовлено комплексом генетичних, імуногенетичних, інфекційних і інших факторів. Багато таких захворювань протікають нетипово, і в умовах впливу забрудненого навколишнього середовища відбувається омолодження ряду нозологічних форм. У світі відбуваються певні глобальні зміни стану здоров'я населення й, згідно із прогнозом, до 2020 р. очікується ріст таких екологічно залежних захворювань, як хронічні легеневі захворювання, захворювання немовлят і деякі інші [4].

Нами були досліджені нозогеографічні аспекти території Рівненської області. Було проведено математичний кореляційно-регресивний аналіз взаємодії певних екологічно залежних нозологічних форм та конкретних чинників навколишнього середовища. Серед таких класів хвороб ми виділили окремі нозологічні форми, що віднесли до індикаторних для певного екологічного стану території.

В даній статті розглядається вплив якості повітряного басейну Рівненщини на здоров'я населення.

Забруднення атмосферного повітря підвищує ризик захворювання населення на такі хвороби як бронхіальна астма, хронічні бронхіти, обструктивні бронхіти, і т.д., які в медичній статистиці прийнято оцінювати такими нозологічними одиницями, як захворюваність населення на хвороби органів дихання й відсоток смертності населення через хвороби органів дихання від загальної смертності за аналогічний період.

З метою визначення ступеню впливу викидів в атмосферне повітря Рівненської області на рівень смертності з причин хвороб органів дихання нами була проведена оцінка показників за період з 1990 до 2011 року для 15 районів області шляхом математичної обробки масивів статистичних даних.

До найбільш поширених речовин, які викидаються в атмосферне повітря належать: біля 1/3 від загальної кількості діоксид сірки, 1/4 – оксид вуглецю; інші (у порядку зменшення): тверді частки, оксиди азоту, вуглеводні та леткі органічні з'єднання.

За даними моніторингу по Рівненській області [5] спостерігається перевищення значень ГДК у приземному шарі атмосфери при несприятливих погодних умовах таких речовин: хлористий водень, фтористий водень, діоксид азоту – більше ніж в 4 рази; оксид вуглецю та аміак більше ніж в 2 рази; формальдегід та пил – в 1,8 раз.

Динаміка кількості викидів в атмосферне повітря у порівнянні з показниками смертності з причин хвороб органів дихання свідчить, що за період з 1990 по 1999 р. рівень викидів по Рівненській області знизився на 82%, при тенденції щорічного зниження на 10...30%. Поряд з цим спостерігається і зниження динаміки смертності з причин хвороб органів

дихання, однак щорічне зменшення не перевищує значень 10...20%, а загальне зниження смертності з причин захворювань органів дихання за 10 років спостережень при зменшенні кількості викидів в 5,4 рази становить 2,05 рази, тобто 48,6% по відношенню до 1990 р. [7, 8].

З 2000 р. тенденція до зменшення викидів в атмосферу припиняється, кількість викидів стабілізується, з деяким підвищенням кількості до 2007 р. [10,11].

Етап зменшення забруднення повітряного басейну Рівненщини в останнє десятиріччя XX ст. пояснюється економічним становищем у країні та зменшенням виробництва в області в цей період.

На початку XXI ст. відбувалось відновлення виробництва, що позначилось на динаміці забруднення атмосферного повітря. У 2008-2009 знову відбулось зниження викидів забруднюючих речовин під час економічної кризи, з 2010 р. кількість викидів в повітряний басейн Рівненської області повертається на докризовий рівень.

На протязі цих змін у динаміці простежувалась загальна лінія тренду, яка показувала стабільне зниження кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря з 1990 р. по наш час. Ця тенденція на початку стрімка, а в наш час уповільнилась майже до стабільних показників. Є загроза, що з розвитком економіки динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зміниться на протилежну.

Нами була досліджена нозогеографічна ситуація в регіоні для знаходження зв'язків серед різних нозологічних форм з станом атмосферного повітря.

Паралельно динаміці якості атмосферного повітря в регіоні відбувалось зниження відсотка смертності від хвороб органів дихання у всіх районах області [6]. При цьому характер змін на протязі більше 20 років був близьким до величин забруднення атмосферного повітря, але мав менше коливань. Це пояснюється інерційним механізмом компенсації впливу чинників зовнішнього середовища системами організму. Так, відомо, що деякі захворювання виникають через 3-5 роки після початку постійної дії негативних чинників [12]. Якщо апроксимація лінії тренда динаміки викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел за логарифмічним рівнянням дорівнює 0,86, то апроксимація лінії тренда динаміки смертності від хвороб органів дихання більш стабільна і за логарифмічним рівнянням дорівнює 0,98 (рис.1).

На підставі даних кореляційного аналізу встановлено, що між досліджуваними показниками існує залежність із коефіцієнтом кореляції r=0,89. Відповідно коефіцієнт детермінації становить 0,79, що показує на тісний зв'язок. Ще одна причина більшої зглаженості динаміки смертності від хвороб органів дихання, це вплив викидів від пересувних джерел (автотранспорту), який теж мав динаміку на зниження у 1990-1999 рр., але потім динаміка була стабільна з деяким збільшенням з року в рік. Ми розрахували рівень зв'язку динаміки смертності від хвороб органів дихання

та динаміки загальної кількості викидів (від пересувних та стаціонарних джерел). Коефіцієнт кореляції виявився дещо меншим (r=0,78), але коефіцієнт детермінації становить 0,6, що показує на достатній зв'язок.

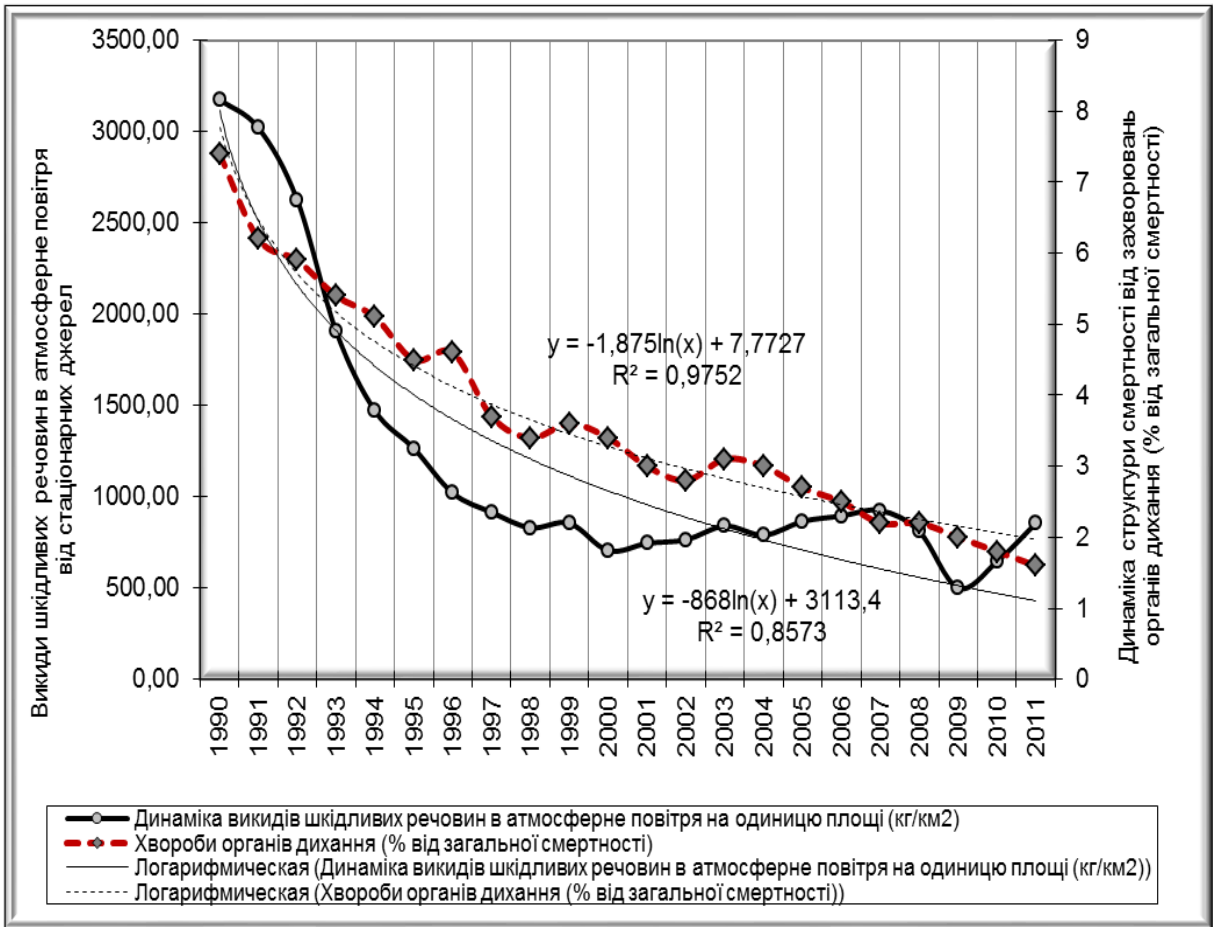

Рис.1. Динаміка смертності з причин захворювань органів дихання на фоні зміни забруднення атмосферного повітря

Потрібно зауважити, що ми використовували тільки нормовані показники з метою коректного порівняння різних за площею та кількістю населення територій. Величини викидів приводились до одиниць площі території, на якій відбувається забруднення повітряного басейну. Нозогеографічні показники мають нормованість до кількості населення (в медичній статистиці прийняті одиниці на 1000 або 10000 населення).

Крім того, для збільшення статистичної достовірності використовувались середні дані за період часу. Так, для аналізу розподілу кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферу, ми розрахували середню кількість викидів на одиницю площі за період 2001-2011 рр. у кожному з 15 адміністративних районів. Був знайдений зв'язок цих показників з поширеністю хвороб органів дихання (рис.2). На підставі кореляційного аналізу встановлено, що між досліджуваними показниками існує залежність із коефіцієнтом кореляції r=0,78.

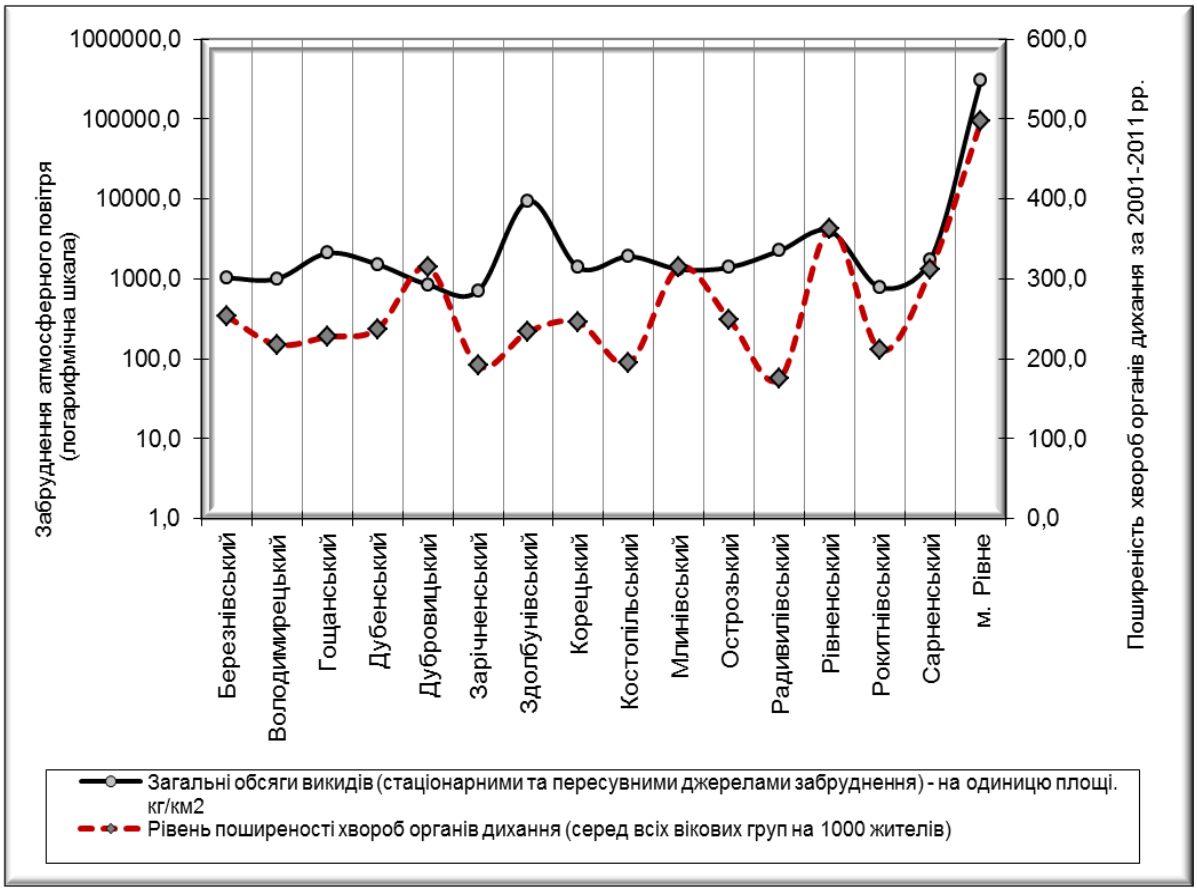

Рис.2. Розподіл у просторі поширеності хвороб органів дихання та кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

Показники поширеності хвороб органів дихання ми використали середні за період 1990-2011 рр. у кожному адміністративному районі регіону. Встановлено коефіцієнт детермінації d_{yx} = 0,6. Значення детермінації вище 0,5 показує на зв'язок між цими масивами, звідси показники захворюваності органів дихання й смертності від цих хвороб можна вважати індикаторними нозологічними одиницями якості атмосфери.

Висновки. Результати дослідження нозогеографічних чинників території дозволять визначити ступінь медико-екологічного ризику, що може бути з успіхом використано для проведення соціально-гігієнічного моніторингу, екологічної і гігієнічної експертиз, екологічного аудита, визначення зон надзвичайної екологічної ситуації, державного екологічного контролю, обґрунтування планів дій щодо охороні навколишнього середовища для збереження здоров'я населення. За результатами таких досліджень є можливість ранжування територій за показниками реальної та прогнозованої небезпеки для здоров'я населення в конкретних умовах; ранжування територій і груп населення за рівнем цієї небезпеки, визначення кількісного чи відносного збитку їх здоров'ю. Результати оцінки дозволяють визначати доцільність, пріоритетність і ефективність впровадження санітарно-гігієнічних та природоохоронних

заходів, спрямованих на покращення медико-екологічного стану територій, що є актуальним питанням сьогодення та має як теоретичне так і практичне значення.

Використані джерела:
1. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку – К.: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Програма Розвитку ООН, Глобальний Екологічний Фонд, 2007. – 184 с.
2. Гуцуляк В. М. Медична географія (екологічний аспект) / В. М. Гуцуляк. – Чернівці: Рута, 1997. – 72 с.
3. Келлер А.А. Медицинская экология / А.А. Келлер, В.И. Кувакин. – СПб.: "Петроградский и К°", 1998. – 256 с.
4. Ревич Б.А. Основы оценки воздействия загрязненной окружающей среды на здоровье человека. Пособие по региональной экологической политике / Б.А. Ревич, С.Л. Авалиани, Г.И. Тихонова. – М.: Акрополь, ЦЭПР, 2004. – 268 с.
5. Доповіді про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області (1990 – 2009 рр.) – Державне управління екологічної безпеки в Рівненській області. Рівне: 1991 – 2010.
6. Збірники показників здоров'я населення та діяльності медичних закладів Рівненської області (за 1986-2009 рр.) – Рівне: Рівненський обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 1987 – 2010.
7. Волкова Л. А. Географо-математичний аналіз екологічного стану повітряного басейну Рівненської області за медико-демографічними критеріями ризику / Л. А. Волкова, Ю. С. Кушнірук // Вісник Рівненського державного технічного університету. – Рівне: РДТУ. – 2002. – № 1 (14) С. 3-10.
8. Волкова Л. А. Географо-математичний аналіз екостану в східній частині Північно-Західного регіону України за медико-демографічними критеріями ризику / Л. А. Волкова, Ю. С. Кушнірук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія „Географія”. – Тернопіль:ТДПУ. – 2004. – №2, ч.ІІ. – С. 43-49.
9. Кушнірук Ю. С. Позитивні природні чинники при визначенні медико-екологічного ризику / Ю. С. Кушнірук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія “Географія”. – Вінниця: ВДПУ. – 2006. – № 12. С. 81-87.
10. Волкова Л. А. Индикаторные нозологии качества атмосферного воздуха в системе "окружающая среда – здоровье населения" / Л. А. Волкова, Ю. С. Кушнирук // VI mezinarodna vedecko-prakticka konference "Zpravy vedecke ideje - 2010" 27 rjna – 05 listopadu 2010 roku.: mater. konf. – Praha: Publishing House "Education and Science" s.r.o., 2010. – Str. 24-27.
11. Кушнірук Ю. С. Дослідження динаміки екологічних ризиків території Рівненської області / Ю. С. Кушнірук, Т. В. Штурхецька // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Збірник наукових праць. Сільськогосподарські науки. – Рівне: НУВГП. – 2010. – № 2 (50). – С. 117-123.
12. Кушнирук Ю.С. Компенсирующие природные факторы медико-экологического риска территории / Ю. С. Кушнірук // Materiály VIII mezinárodní vědecko - praktická konference «Aplikované vědecké novinky - 2012». - Díl 11. Zemědělství. Zeměpis a geologie. Ekologie: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o S. 63-67.

ЮВІЛЕЇ
КОРОТКОВА АЛЛА ЯКІВНА

В лютому 2014 року дорога Алла Яківна Короткова, кандидат географічних наук, доцент і наш колега, відзначила свій славний ювілей.

Алла Яківна народилася в портовому і багатому історичними подіями м. Очакові (Миколаївська область). У 1964 р. закінчила Київський державний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «географ-кліматолог». З 1964 по 1967 рр. працювала на посаді інженера Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту. З 1967 по 1979 рр. – молодший науковий співробітник цього ж інституту. В 1973 р. закінчила аспірантуру Київського державного університету. В 1974 р. під керівництвом доктора географічних наук, професора М.І. Щербаня захистила кандидатську дисертацію на тему «Тепло- і вологозабезпеченість території України на протязі вегетації основних зернових культур». З 1979 р. – асистент кафедри фізичної географії КНУ імені Тараса Шевченка, а з 1984 р. – доцент цієї ж кафедри. З 1993 по 2000 роки працювала на посаді доцента кафедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка та читала курси «Фізична географія материків і океанів», «Основи екскурсознавства», «Основи музеєзнавства» та «Основи менеджменту готельного бізнесу».

Аллі Яківні притаманне широке коло наукових інтересів: від проблем фізичної географії материків і океанів до екскурсознавства, музеєзнавства та розвитку національного туризму. А.Я. Короткова опублікувала близько 75 наукових статей, підручників, посібників (в т.ч. підручник «Фізична географія материків і океанів» (у співавторстві), 1993 р., «Основи екскурсознавства та музеєзнавства»).

Повна сил і енергії Алла Яківна продовжує викладати на посаді професора в Київському національному університеті культури і мистецтв, багато подорожує світом, керує навчальними практиками і науковою роботою аспірантської та студентської молоді.

Колектив кафедри країнознавства та туризму і географічного факультету, випускники геофаку Київського університету минулих літ щиро вітає дорогу Аллу Яківну з днем народження, бажає їй невичерпної енергії, нових подорожей, вражень, здоров'я та подальшої плідної праці на ниві географічної науки і освіти

Редколегія наукового збірника «Географія та туризм»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Абдулазимов Раис Урфат оглы* – инженер ОАО «Азерсу», Баку, Азербайджанская Республика.
2. *Арпуль Оксана Володимирівна* – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
3. *Бейдик Олександр Олексійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
4. *Борисик Оксана Анатоліївна* – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
5. *Васильковская Екатерина Андреевна* – студентка кафедры геодезии, картографии и геоинформатики, географический факультет, ФГБОУ ВПО «Мордовский государственный университет» имени Н.П. Огарева.
6. *Габчак Наталія Францівна* – кандидат географічних наук, доцент, декан факультету туризму та міжнародних комунікацій, завідувач кафедри туризму, Ужгородський національний університет.
7. *Гавриленко Олена Петрівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії та геоекології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
8. *Гавриленко Віктор Миколайович* – кандидат фізико-математичних наук, докторант, Національний авіаційний університет.
9. *Горун Марія Володимирівна* – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут.
10. *Довгань Андрій Іванович* – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму, Інститут природничо-географічної освіти та екології, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.
11. *Доценко Віктор Федорович* – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, декан факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
12. *Жумабекова Нуржан Кочокбаевна* – старший преподователь кафедры физической географии, факультет географии экологии и туризма, Кыргызский Национальный университет имени Ж.Баласагына.
13. *Заря Ігор Вікторович* – кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
14. *Зубик Андрій Ігорович* – аспірант кафедри географії України, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.

15. *Ісакова Анна Ігорівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
16. *Исмаилов Рашаил Абдулгусеин оглы* – доктор философии по географии, ведущий инженер ОАО«Азерсу», Баку, Азербайджанская Республика.
17. *Каднічанська Мирослава Ярославівна* – аспірант кафедри економічної і соціальної географії, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
18. *Кадыркулов Актанбек Курманбекович* – старший преподватель, аспирант кафедры экологии и природопользования, факультет экологии и менеджмента, Бишкекский гуманитарный университет имени К. Карасаева.
19. *Караваева Анна Сергеевна* – студентка кафедры физической географии и геоинформационных систем, географический факультет, Алтайский государственный университет.
20. *Кіптенко Вікторія Костянтинівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
21. *Кляпко Тетяна Василівна* – магістр кафедри міжнародного туризму, Інститут готельно ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
22. *Коваль Людмила Миколаївна* – кандидат економічних наук, в.о. ректора, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут.
23. *Корнілова Наталія Володимирівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики туризму і готельного господарства, Київський університет туризму, економіки і права.
24. *Килимчук Анна Анатоліївна* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
25. *Козловський Євген Вікторович* – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму, Київський національний університет культури і мистецтв.
26. *Король Татьяна Олеговна* – кандидат географических наук, доцент, старший научный сотрудник кафедры рационального природопользования, географический факультет, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова.
27. *Кулматов Темир Нурдинович* – кандидат географических наук, доцент, заведующий кафедрой физической географии, факультет географии, экологии и туризма, Кыргызский Национальный университет имени Ж. Баласагына.
28. *Кулназарова Кымбат Умаровна* – старший преподователь кафедры экономической и социальной географии, факультет географии, экологии и туризма, Кыргызский Национальный университет имени Ж. Баласагына.

29. *Кушнірук Юрій Степанович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Національний університет водного господарства та природокористування.
30. *Лаврентьев Никита Всеволодович* – младший научный сотрудник, Институт географии РАН.
31. *Леснова Юлия Валерьевна* – кандидат географических наук, доцент кафедры социально-культурного сервиса и туризма, факультет бизнес-технологий в туризме, НОУ ВПО «РосНОУ» Ступинский филиал.
32. *Ляшенко Михайло Юрійович* – студент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
33. *Майстер Андрій Анатолійович* – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин, факультет міжнародних відносин, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
34. *Малиновська Оксана Юріївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
35. *Мамбетова Мира Ниязбековна* – старший преподователь кафедры физической географии, факультет географии,экологии и туризма, Кыргызский Национальный университет имени Ж. Баласагына.
36. *Михалюк Марина Михайлівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
37. *Михайленко Наталія Миколаївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоекології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
38. *Номер Олександра Володимирівна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
39. *Нич Тетяна Василівна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
40. *Олійник Ярослав Богданович* – доктор економічних наук, професор, декан географічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
41. *Панюков Александр Іванович* – доктор филосовских наук, профессор, заведующий кафедрой аграрного туризма, гуманитарно-педагогический факультет, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российский государственный аграрный университет – МСХА имени К.А.Тимирязева».
42. *Панюкова Юлия Геннадьевна* – доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры аграрного туризма, гуманитарно-педагогический факультет, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования

«Российский государственный аграрный университет – МСХА имени К.А.Тимирязева».

43. *Паранько Ігор Степанович* – доктор геологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної і економічної географії, географічний факультет, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет».
44. *Савостина Ольга Александровна* – заведующая лабораторией гидрохимии и почвоведения, Институт природопользования, территориального развития и градостроительства, Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта.
45. *Салихова Елена Викторовна* – кандадат биологических наук, доцент кафедры географии, природопользования и пространственного планирования, Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта.
46. *Сировець Сергій Юрійович* – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
47. *Станченко Лариса Юрьевна* – кандадат географических наук, доцент кафедры географии, природопользования и пространственного планирования, Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта.
48. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
49. *Соколов Сергей Николаевич* – доктор географических наук, доцент, профессор кафедры географии, естественно-географический факультет, Нижневартовский государственный университет.
50. *Стафійчук Валентин Іванович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
51. *Романів Павло Володимирович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
52. *Ротанова Ирина Николаевна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры физической географии и геоинформационных систем, географический факультет, Алтайский государственный университет.
53. *Рябоконь Тетяна Юріївна* – магістрант кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
54. *Тесленок Сергей Адамович* – кандидат географических наук, доцент кафедры геодезии, картографии и геоинформатики, географический факультет, ФГБОУ ВПО «Мордовский государственный университет» имени Н.П. Огарева.
55. *Тесленок Кирилл Сергеевич* – аспирант кафедры экономической и социальной географи, географический факультет, ФГБОУ ВПО «Мордовский государственный университет» им. Н.П. Огарева.

56. *Ткаченко Тетяна Іванівна* – кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму, Інститут готельно ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
57. *Холоденко Вікторія Святославівна* – кандидат географічних наук, доцент, кафедра водогосподарської екології, гідрології та гідравліки, Національний університет водного господарства та природокористування.
58. *Холошин Ігор Віталійович* – кандидат геолого-мінералогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри соціальної і економічної географії, географічний факультет, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет».
59. *Церклевич Вікторія Сергіївна* – кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут.
60. *Чепурная Анна Александровна* – кандидат географических наук, инженер-исследователь Институт географии РАН.
61. *Шматок Оксана Вікторівна* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
62. *Шпарага Тетяна Ілліодорівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
63. *Ютяева Диана Николаевна* – студентка кафедры геодезии, картографии и геоинформатики, географический факультет, ФГБОУ ВПО «Мордовский государственный университет» имени Н.П. Огарева.
64. *Яценко Анастасія Дмитрівна* – аспірантка кафедра географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
65. *Enrico Nicosia* – Department of Education, Cultural Heritage and Tourism, University of Macerata.
66. *Carmelo Maria Porto* – Department of Political Science, Communication and International Relations, University of Macerata.

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА

Науковий збірник «Географія та туризм», № 27 містить 42 статті 66 авторів, які представляють провідні вищі навчальні заклади та академічні інститути України, країн «близького» (Росії, Білорусі, Азербайджану, Киргизстану) та «далекого» (Італії) зарубіжжя.

В рубриці *«Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання»* представлена 21 стаття 36 авторів з України (Київ, Ужгород, Львів, Хмельницький, Кривий Ріг), Росії (Москва, Калінінград, Барнаул), Киргизстану (Бішкек), Італії (Мачератта). Науково-практичні розробки, представлені в рубриці, охоплюють широкий спектр питань, найбільш цікавими з яких є наступні: аналіз тенденцій та перспектив розвитку сучасного міжнародного туризму, логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика в готельному господарстві, ряд матеріалів віддзеркалюють нетрадиційні та креативні аспекти розвитку рекреаційно-туристської підгалузі (дельфінотерапія в готельному господарстві, впровадження туристських інновацій, розвиток велотуризму тощо) та еволюцію екологічного руху в туризмі (подходы к организации эколого-познавательного пешего туризма на особо охраняемых природных территориях Алтая, природні умови та ресурси територіальних рекреаційних лісокультурних систем Північно-західного Приазов'я, особливості туристично-ресурсного потенціалу Північного Поділля).

В рубриці *«Актуальні проблеми суспільної географії та країнознавства»* представлено 11 статей 15 авторів університетських наукових центрів України (Києва, Львова, Луцька) та Росіїї (Нижнєвартовськ). Найбільш цікавими публікаціями, на наш погляд, є матеріали, присвячені аналізу становлення національної географічної науки, формування спеціальних економічних зон Китаю, конструктивно-географічних засад екологізації паливно-енергетичного комплексу України (Київ), факторів розселенського освоєння території Волинської області (Луцьк).

В рубриці «*Природнича географія: теорія та практика*» представлено 10 статей 17 авторів з провідних наукових закладів України (Рівне), Росії (Москва, Калінінград, Саранськ), Киргизстану (Бішкек), Азербайджану (Баку). Привертають увагу матеріали, присвячені методиці створення і сучасного стану цифрових карт рельєфу (Саранськ), аналізу парадинамічних зв'язків приазовських ландшафтних комплексів (Мелітополь), обгрунтуванню розробки паспортів водних об'єктів України (Рівне), аналізу біотичних типів природно-антропогенних ландшафтів України (Вінниця).

Діапазон теоретико-практичних розробок, які надійшли до збірника, віддзеркалює проблематику та предмет-об'єктну сутність наукових інтересів як провідних вчених України, країн «близького зарубіжжя» та Італії, так і аспірантської, студентської молоді. В збірнику представлені україномовні, російськомовні й англомовні статті, деяким з яких бракує лаконічності, науковості та відповідного редагування, а в публікаціях українських авторів відчувається брак картографічного матеріалу та іншої наочності.

Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Довгань А.І. Сучасний міжнародний туризм: основні тенденції та перспективи розвитку……. 3
Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика рекреаційно-туристських мезорайонів «Канада та США» і «Австралія та Нова Зеландія»…….. 10
Enrico Nicosia, Carmelo Maria Porto Wine tourism route as a factor of regional enhancement and development: the case of Sicily wine region…… 17
Панюков А.И., Панюкова Ю.Г. «Агротуризм» и «сельский туризм»: к вопросу о сходстве и различии понятий…….. 30
Заря І.В., Борисюк О.А. Аналіз сучасних тенденцій інноваційної діяльності в туризмі…… 38
Малиновська О.Ю., Ісакова А.І. Інноваційні види туризму….. 46
Корнілова Н.В. Глобальні стратегічні альянси авіаперевізників……. 55
Смирнов І.Г. Логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика в готельному господарстві……. 63
Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Рябоконь Т.Ю. Рекреаційний готель з дельфінотерапією…… 74
Ротанова И.Н., Караваева А.С. Подходы к организации эколого-познавательного пешего туризма на особо охраняемых природных территориях (на примере охранной зоны Катунского заповедника, республика Алтай)……... 80
Кулназарова К.У. Альпинистские, этноисторические виды туризма Иссык-Кульской области……... 85
Козловський Є.В. Проблеми спрощення візового режиму між Україною та ЄС……. 90
Ткаченко Т.І. Кляпко Т.В. Національний туристський продукт: образ, імідж, бренд (рекреаційно-туристський аспект)……. 97
Яценко А.Д. Природні умови та ресурси територіальних рекреаційних лісокультурних систем Північно-Західного Приазов'я…… 105
Холошин І.В., Паранько І.С. Новий підхід в організації навчальних геологічних екскурсій з використанням геоінформаційних технологій (на прикладі Криворізького регіону)……... 112

Коваль Л. М., Церклевич В. С., Горун М.В. Сакрально-релігійний туризм на Хмельниччини: надбання історико-архітектурної спадщини…… 119
Михайленко Н.М. Аналіз біокліматичних чинників як умови рекреаційної діяльності……. 129
Романів П.В. Аспекти організації туристично-рекреаційної діяльності у Віньковецькому рекреаційному районі……. 136
Каднічанська М.Я. Особливості туристично-ресурсного потенціалу національного природного парку «Північне Поділля»……. 143
Габчак Н.Ф. Природно-географічні умови як головний чинник розташування туристично-оздоровчих комплексів «Бель Рояль» та «Солені Млаки» Закарпатської області…... 149
Король Т.О., Леснова Ю.В. Проблемы и перспективы развития велодвижения в Подмосковье (на примере г. Ступино)……. 155

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Олійник Я.Б., Нич Т.В. Проблеми становлення української географії……. 169
Кіптенко В.К. Ляшенко М.Ю. Генетична типологія мікронацій (віртуальних держав)……. 173
Стафійчук В.І. Територіальна структура авторства політико-географічних публікацій в Україні за 1990-2012 роки……. 184
Шпарага Т.І., Михалюк М.М. Українці в Естонії: проблеми асиміляції та інтеграції……. 192
Зубик А.І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії……. 199
Килимчук А.А. Формування спеціальних економічних зон Китаю в контексті становлення політики відкритості……... 209
Соколов С.Н. Экономико-географическая оценка минеральных ресурсов районов Ханты-Мансийского автономного округа – Югры…… 217
Гавриленко О.П., Гавриленко В.М. Конструктивно-географічні засади екологізації паливно-енергетичного комплексу України…… 224
Номер О.В. Трудовий потенціал регіону як об’єкт суспільно-географічного дослідження…….. 232
Шматок О.В. Перспективи інтеграції української аграрної

логістики у міжнародну торгову логістику…… 237
Майстер А.А. Фактори розселенського освоєння території Волинської області…… 243

ІІІ. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Тесленок С.А., Тесленок К.С., Ютяева Д.Н., Васильковская Е.А. Методика создания и современное состояние цифровой карты рельефа республики Мордовия……. 251
Чепурная А.А., Лаврентьев Н.В. ГИС «Микулино» как инструмент для палеогеографических исследований динамики растительного покрова Микулинского (Эемского) межледниковья…….. 258
Абдулазимов Р.А. Особенности геоэкологической обстановки Апшеронского полуострова…… 267
Кадыркулов А.К. Критерии оценки природно-антропогенных ландшафтов (на примере Ат-Башы-Кара-Коюнской долины).. 272
Жумабекова.Н.К, Кулматов.Т.Н. Устройство поверхности Таласской долины и их влияние на формирование ландшафтов…… 279
Савостина О.А., Салихова Е.В., Станченко Л.Ю. Этапы формирования основного узла гидрологической сети Кёнигсберга-Калининграда (с 1255 г. по настоящее время)… 283
Исмаилов Р.А. Роль притоков реки Куры в ее загрязнении… 295
Мамбетова М. Н. Изменение баланса массы и площади ледников северного склона Кыргызского Ала-Тоо……... 300
Холоденко В.С. Антропогенний вплив водокористувачів на стан річки Іква та його екологічний аспект…… 304
Кушнірук Ю.С. Нозогеографічні аспекти забруднення повітряного басейну в Рівненській області……. 311

ЮВІЛЕЇ……..…… 319
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……...…… 320
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….. 325

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Довгань А.И. Современный международный туризм: основные тенденции и перспективы развития…… 3
Бейдык А.А., Сыровец С.Ю. Сравнительная характеристика рекреационно-туристских мезорайонов «Канада и США» и «Австралия и Новая Зеландия»……... 10
Enrico Nicosia, Carmelo Maria Porto Wine tourism route as a factor of regional enhancement and development: the case of Sicily wine region…….. 17
Панюков А.И., Панюкова Ю.Г. «Агротуризм» и «сельский туризм»: к вопросу о сходстве и различии понятий…….. 30
Заря И.В., Борисюк О.А. Анализ современных тенденций инновационной деятельности в туризме…… 38
Малиновськая О.Ю., Ісакова А.И. Инновационные виды туризма 46
Корнилова Н.В. Глобальные стратегические альянсы авиаперевозчиков……. 55
Смирнов И.Г. Логистика товарно-материальных запасов и складская логистика в гостиничном хозяйстве…….. 63
Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Рябоконь Т.Ю. Рекреационная гостиница с дельфинотерапией……... 74
Ротанова И.Н., Караваева А.С. Подходы к организации эколого-познавательного пешего туризма на особо охраняемых природных территориях (на примере охранной зоны Катунского заповедника, республика Алтай)……. 80
Кулназарова К.У. Альпинистские, этноисторические виды туризма Иссык-Кульской области……. 85
Козловский Е.В. Проблемы упрощения визового режима между Украиной и ЕС……..…… 90
Ткаченко Т.И. Кляпко Т.В. Национальный туристический продукт: образ, имидж, бренд (рекреационно-туристический аспект)…… 97
Яценко А.Д. Природные условия и ресурсы территориальных рекреационных лесокультурных систем Северо-Западного Приазовья……... 105
Холошин В.В., Паранько И.С. Новый подход в организации учебных геологических экскурсий с использованием геоинформационных технологий (на примере Криворожского региона)……..... 112
Коваль Л.Н., Церклевич В.С., Горун М.В. Сакрально-религиозный туризм на Хмельницкой области: достижения историко-

архитектурного наследия……. 119
Михайленко Н.Н. Анализ биоклиматических факторов как условий рекреационной деятельности…… 129
Романив П.В. Аспекты организации туристскоко-рекреационной деятельности в Виньковецком рекреационном районе……. 136
Кадничанская М.Я. Особенности туристическо-ресурсного потенциала национального природного парка «Северное Подолье»…… 143
Габчак Н.Ф. Природно-географические условия как фактор расположения туристско-оздоровительных комплексов «Бель Рояль» и «Соленые Млаки» Закарпатской области……... 149
Король Т.О., Леснова Ю.В. Проблемы и перспективы развития велодвижения в Подмосковье (на примере г. Ступино)……... 155

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Олийнык Я.Б., Нич Т.В. Проблемы становления украинской географии……. 169
Киптенко В.К. Ляшенко М.Ю. Генетическая типология микронаций (виртуальных государств)…….. 173
Стафийчук В.И. Территориальная структура авторства политико-географических публикаций в Украине за 1990-2012 годы……. 184
Шпарага Т.И., Михалюк М.М. Украинцы в Эстонии: проблемы ассимиляции и интеграции…….. 192
Зубик А.И.. Этногеографические процессы в среде украинцев России……. 199
Килимчук А.А. Формирование специальных экономических зон Китая в контексте становления политики открытости……. 209
Соколов С.Н., Экономико-географическая оценка минеральных ресурсов районов Ханты-Мансийского автономного округа – Югры…….. 217
Гавриленко А.П., Гавриленко В.Н. Конструктивно-географические основы экологизации топливно-энергетического комплекса Украины……. 224
Номер А.В. Трудовой потенциал региона как объект общественно-географического исследования…… 232
Шматок О.В. Перспективы интеграции украинской аграрной логистики в международную торговую логистику……... 237
Майстер А.А. Факторы расселенческого освоения территории Волынской области……... 243

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФАЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Тесленок С.А., Тесленок К.С., Ютяева Д.Н., Васильковская Е.А. Методика создания и современное состояние цифровой карты рельефа республики Мордовия…….……. 251
Чепурная А.А., Лаврентьев Н.В. ГИС «Микулино» как инструмент для палеогеографических исследований динамики растительного покрова Микулинского (Эемского) межледниковья…….. 258
Абдулазимов Р.А. Особенности геоэкологической обстановки Апшеронского полуострова……..…….. 267
Кадыркулов А.К. Критерии оценки природно-антропогенных ландшафтов (на примере Ат-Башы-Кара-Коюнской долины)……. 272
Жумабекова.Н.К, Кулматов.Т.Н. Устройство поверхности Таласской долины и их влияние на формирование ландшафтов…. 279
Савостина О.А., Салихова Е.В., Станченко Л.Ю. Этапы формирования основного узла гидрологической сети Кёнигсберга-Калининграда (с 1255 г. по настоящее время)…… 283
Исмаилов Р.А. Роль притоков реки Куры в ее загрязнении…… 295
Мамбетова М. Н. Изменение баланса массы и площади ледников северного склона Кыргызского Ала-Тоо…….. 300
Холоденко В.С. Антропогенное воздействие водопользователей на состояние реки Иква и его экологический аспект…… 304
Кушнирук Ю.С. Нозогеографические аспекты загрязнения воздушного бассейна в Ровненской области…….. 311

ЮБИЛЕИ…….…….. 319
ВЕДОМОСТИ ПРО АВТОРОВ ……...…… 320
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА ……...……..….. 325

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

Dovgan A.I. Current international tourism: trends and prospects of development…….…… 3
Beydick O.O., Syrovets S.Yu. Comparative description of the recreational and tourist mezoregions «Canada and the United States» and «Australia and New Zealand»…….. 10
Enrico Nicosia, Carmelo Maria Porto Wine tourism route as a factor of regional enhancement and development: the case of Sicily wine region…… 17
Panyukov A.I., Panyukova Y.G. «Agritourism» and «rural tourism»: the question of the similarities and differences between concepts……. 30
Zarya I.V., Borisyuk O.A. Analysis of current trends in innovation activity in tourism……... 38
Malinovska O.Y., Isakova A.I. Innovative forms of tourism…….. 46
Kornilova N.V. Global airlines strategic alliances……. 55
Smirnov I.G. Logistics of inventory and warehousing in the hotel industry…… 63
Docenko V.F., Arpul O.V., Ryabokon T.Y. Recreational hotel with dolphins therapy…….. 74
Rotanova I.N., Karavaeva A.S. Approaches to organization of ecological and educational hiking in special protected natural areas (the case of protective zone of the Katun reserve, republic of Altai)…. 80
Kulnazarov K.U. Climbing, ethnohistorical types of tourism Issyk-Kul…….. 85
Kozlovskiy E.V. Problems of the visa regime facilition between Ukraine and the EU……. 90
Tkachenko T.I., Klyapko T.V. National tourist product: character, image, brand (recreational-tourist aspect)……... 97
Yacenko A.D. Natural conditions and resources of the territorial system of recreation and silviculture of the Northwest Priazov……. 105
Holoshin V.V., Paranko I.S. New approach to the organization of training geological excursions using geoinformation technologies (the example of the Krivoy rog region)……. 112
Koval L.N., Tserkelevich V.S., Goryn M.V. Sacral and religious tourism in Khmelnytsky: achievements of historical and architectural heritage…… 119
Michalenko N.M. Analysis of bioclimatic factors as the conditions of recreational activities…….. 129
Romaniv P.V. Aspects of the organization of tourism and recreational activities at Vinkivtsi recreational areas……. 136
Kadnichanska M.Ya. Features travel resource potential of the national 143

nature park «North Podillya»…….
Gapchak N.F. Natural and geographical conditions as a factor in the location of tourist and recreational complexes «Belle Royale» and «products Sour Mlaky» Transcarpathian region……. 149
Korol T.O., Lesnova Y.V. Problems and possibilities of bicicle evolution in Moscow region (town Stupino for instance)…….. 155

II. REGIONAL AND HUMAN GEOGRAPHY: TOPICAL ISSUES
CURRENT PROBLEMS OF HUMAN GEOGRAPHY AND AREA STUDIES 169

Oliynik Ya.B., Nich T.V. Problems of the establishment of Ukranian geography……..…….……
Kiptenko V.K., Lyashenko M.Yu. Genetic Typology of Micronations (Virtual States)…… 173
Stafiychuk V.I. Territorial structure authorship political and geographical publications in Ukraine in 1990-2012 years…….. 184
Shparaga T.I., Mikhaliuk M.M. Ukrainians in Estonia: assimilation and integration problems……. 192
Zubik A.I. Ethnogeographical processes among the ukrainians in Russia…….. 199
Kilimchuk A.A. The development of Chinese Special economic zones in accordance with the establishment of the policy of openness…… 209
Sokolov S.N. Economic and geographical assessment of mineral resources of the regions of the Khanty-mansiysk autonomous district – Ugra…….. 217
Gavrilenko A.P., Gavrilenko V.M. Constructive and geographical bases of the Fuel and Energy Complex of Ukraine…… 224
Nomer O.V. The perfomance potential of the region as an object of socio-geographical study…… 232
Smatok O.V. Prospects of Ukrainian agricultural logistics integration into the international trade logistics…… 237
Mayster A.A. Factors of settlement development of territory in the Volyn Region…….. 243

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Teslenok S.A., Teslenok K.S., Yutaeva D.N., Vasilkovskaya E.A. Methodology of creation and current status of the digital elevation maps of the republic of Mordovia……... 251
Chepurnaya A.A., Lavrentiev N.V. GIS «Mikulino» as a tool of paleogeographical research of vegetation cover dynamics of Mikulino (Eemian) interglacial…….. 258
Abdulasimov R.A. Geo-ecological features of the Apsheron Peninsula 267
Kadirkulov A.K. Criteria for evaluation of natural-anthropogenic

landscapes (providing the example of the At-Bashi-Kara-Koyunskoy Valley)……. 272
Gumabekova N.K., Kulmatov T.N. Surface topography of the Talas Valley and its influence on the formation of landscapes…… 279
Savostina O.A., Salichova E.V., Stachenko L.Y. Formation stages of the major knot of the Konigsberg-Kaliningrad hydrological net (1255-present days)…….…….. 283
Ismailov R.A. The role of the Kura River tributaries in its pollution…. 295
Mambetova M.N. Changes the mass and surface balance of glaciers of the northern slope of the Kyrgyz Ala-Too…….. 300
Kholodenko V.S. The human impact on the river water users of Ikva river and its environmental aspect…….. 304
Kushniruk Y.S. Nosogeographical aspects of air pollution in the Rivne region…….. 311

ANNIVERSARIES……...…….… 319
INFORMATION ABOUT AUTHORS …… 320
REVIEWER COLUMN ……..……..….. 325